ГЛАС

СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

LXXVI

ДРУГИ РАЗРЕД

46.



У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1908

ПРЕГЛЕД

ОХРИДСКА АРХИЕПИСКОПИЈА У ПОЧЕТКУ XI ВЕКА

ХРИСОВУЉЕ ЦАРА ВАСИЛИЈА II ОД 1019 и 1020 ГОД.

ГЕОГРАФИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

(Приказано на скупу Академије Друштвених Наука 26 априла 1907.)

Кад је цар Василије 1018 уништио и оно Бугарско Царство које, на западним странама првога Бугарског Царства, беше образовао цар Самуило од словенских и српских земаља са средиштем у Македонији, учинио је неколика дела велике умерености. Цар грчки је побеђеним и подчињеним Бугарима учинио толике повластице, да је ново стање њихово у неку руку личило на персоналну унију међу Византијским и Бугарским Царством. У областима дотадашњег Бугарског Царства цар Василије остави свеколике и државне и црквене уредбе по староме. На тај начин нарочито уреди давање војника и плаћање пореза, што је за народ најосетљивије. Бележи се како се тада у Бугарском Царству за порезу давало мат жита, мат проса и крчаг *(στάμνον)* вина. Бугарској властели цар остави недирнуте њене дотадашње повластице. Автокефалној Охридској Цркви цар постави за архиепископа урођеника (Словенина) Јована и изда три царске повеље, којима га утврди у правима не само над словенским и српским епархијама које су за цара Са-

муила под Охрид потпадале него, на тражење архиепископа Јована, и у онима које су под Охрид потпадале за бугарских царева Симеона и Петра, када се област Бугарског Царства најдаље ширила.[1])

Нас у овој расправи интересују поглавито три повеље цара Василија издане Охридској Архиепископији.

Ти документи нису сачувани у оригиналу, него у познијем препису.

Најпре су одломак од њих објавили издавачи канона Рали и Потли у њиховом зборнику *Σύνταγμα τῶν κανόνων* у Атини 1854 у тому V, у ком су ситније ствари. Издање је њихово по рукопису архиепископа Герасима из Арголиде. Почиње се извесним историјским уводом о цару Јустинијану, његовом установљавању Охридске Архиепископије и по том о новим наредбама цара Василија од 1019, и прелази се на њихов потпун текст. Рали и Потли у свом издању (V, 266) не кажу да је тај историјски увод приступ у повељу цара Михаила Палеолога од год. 1272. Нити они помињу цара Мих. Палеолога, нити се име његово ма где помиње у том тексту. Повељи је (оида се није ни знало да их има три) дано хронолошко место по цару Василију, и, као што кажемо, цар Мих. Палеолог се и не помиње. Издаваоци приступ тај зову просто *ἱστορικὴ ἔκθεσις*.

Кад је Ц. Ф. Лингентал 1857 издавао трећу књигу његова зборника Jus graeco-romanum, у коју су смештене Novellae constitutiones, он такође у одељак цара Василија (нав. књ. 319) уведе одломак повеље како су је штампали Рали и Потли, без поменутог

[1]) Gelzer H. у Крумбахеровој Geschichte der byz. Literatur 2-te Aufl. 996 — Gustave Schlumberger, L'époque byzantine II. Basile II. Paris 1900, p. 424 и д.

историјског приступа, нити где помињући цара Мих. Палеолога, изјавивши да би имало места сумњати у тачност поменуте Василијеве повеље о Охридској Архиепископији.

На томе је ствар стајала докле није изашла књига Е. Голубинскога „Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей, болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской“ (Москва 1871). Е. Голубински у тој књизи објави да је руски учени путник, владика Порфирије Успенски, нашао цео текст оне повеље којој су одломак с почетка наштампали Рали и Потли. Ту је, први пут, Голубински поменуо да онај историјски приступ који су најпре наштампали Рали и Потли 1854 у своме зборнику (V, 266) припада цару Мих. Палеологу, и да га је он написао 1272. Није из ближе саопштено откуда се то зна, нити којом је приликом и с каквом намером цар *Мих.* Палеолог то учинио. То је после, опет без објашњења, поновио Х. Гелцер у Byzantinische Zeitschrift II, 41, наштампавши на томе месту на ново текст владике Успенскога с паралелама по рукопису архиепископа Герасима. Али пошто Е. Голубински тврди да је у целокупном тексту Василијеве повеље приступ Мих. Палеолога исти који су наштампали Рали и Потли, а у томе се приступу не помиње никакво царско име, остало би да је име Мих. Палеолога са годином 1272 поменуто у заглављу онога рукописа на Синајској Гори, из којега је владика Порфирије Успенски извадио текст повеље Василијеве. Нама барем та тачка остаје још нејасна, и проучивши поменути приступ, ми бисмо били расположени да мислимо да је њега написао онај који је у свој рукопис унео три повеље цара Василија о Охридској Архиепископији. Неоспорно је тај приступ дело XIII века.

У осталом нема великог интереса да ли је приступ дело приватна човека или повеља цара Мих. Палеолога. Главно је да се уз тај приступ сачувала повеља (или повеље јер их има три) цара Василија о Охридској Архиепископији с почетка XI века и да никаква знака нема који би о њиховом тексту будио какву год сумњу. Као што рекосмо, те повеље има три. Прва или основна, она је којом је цар Василије потврдио да Охридска Архиепископија и под грчком обновљеном влашћу остане у њеним повластицама из бугарске државе. Иза те повеље следује друга, у којој се оној првој додају неке епархије које су раније, под старијим бугарским царевима, припадале Охридској Архиепископији. Знаменито је што су се на тој повељи сачували дан и година кад је издана, 20-ог маја 1020. Таква је и трећа, само што на њој као и на првој нема ни дана ни године кад је издана.

Најглавнији је у овим повељама списак епархија који је у првој.

Очевидно је да је пред писцем био списак епархија писан старим словенским језиком. Још је могућније да је канцеларија Охридске Архијепископије дала грчки препис, састављен по старо-словенском оригиналном списку те канцеларије. У почетку XI века још се без кварежа по македонским црквама чувао стари словенски језик с његовом најкарактеристичнијом особином муклих, носних и мешовитих самогласника. Ми их осећамо и кроз грчку транскрипцију Тако мутан гласник ѣ повеља транскрибује са *ε: Πρέσπαν, Βελεγράδων;* са *α: Πρόσακον, Πρίλαπον, Θράμου* (Срѣмь); са *ια: Σουδίασκον, Τριάδιτξαν* (Срѣдьць), *Πριξδριάνα;* са *εα: Δεάβολιν* (Дѣволъ), *Σουνδέασκον, Σβενέαπος* (Звьнѣп..), *Λεασκουμτξὸν* (Лѣсковьць), *Πρεάμορον.*

Мукли се гласници виде у именима *Κονέτξην* — Коньча; *Πιάνιτξαν* — Пиѩньца или Пиѩньць; *Μορόβισκον* — Моравьскъ; *Βροδάρισκον* — Бродарьскъ; *Γραδέτξην* — Градьць; *Τριάδιτξαν* — Срѣдьць; *Κοξίλης* — Козьла или Козьлъ.

Носни гласници се виде и то; ѧ у *Σφεντέρομον* — Смѧдерево; ѫ у *Σουδίασκον, Σουνδέασκον* — Сѫтѣскъ; *Γροντσον* — Грѫжа; *Ὀμτξον* — Онѫ(иц)е (последње двоје по нашем читању).

Побројена транскрипција ни у чем не одступа од најбоље транскрипције словенских имена грчким словима.

У погледу на историјско стање епархија и црквене власти повеља исписује оно што се и како се застало 1018, у моменту ишчезнућа бугарске државне власти. Историјски приступ, који се приписује Михаилу Палеологу и години 1272, помиње промене и пометње што их је собом донело време у стање које се описује повељама. Речи тога увода *ταῖς δε, καὶ τὸ αὐτόνομον ἠγαπήθη, καὶ διὰ ταῦτα τῆς κοινῆς αὐτων μητρὸς διεσπαθησαν* [2] (некима се свидела автономија, и тога ради су се од опште мајке одвојиле) тичу се очевидно автономије коју је српској цркви Св. Сава израдио, или одвајања Трновске Цркве.

Географски списак жупа и градова који се помињу у овим повељама цара Василија с почетка XI века такав је да чини основу словенској топографији средњега века. То је управо време када су се словенска насеља на полуострву могла сматрати као завршена исто као и географска номенклатура, стварни последак њихов. Из ове се номенклатуре често могу изводити умовања о комуникацијама и о већој или

[2]) Rhally et Potly, *Συνταγμ* V, 267.

мањој насељености. С тога ми и узимамо поменуте повеље на што дробнији испит, налазећи да су их и Е. Голубински и Х. Гелцер испитивали узгред и са средствима веома недовољним.

Има још једна консидерација коју не можемо да обиђемо, а тиче се народности.

У састављању круга Охридске Архиепископије очевидно је највећи утицај вршила државна власт. Докле се ширила њена власт, дотле је и црквена. Кад би државна власт била узбијена, узмицала би за њом и црквена. Ми имамо пуно примера, како су се и за средњих векова одмах за освојењем мењали и епископи. Освајач је увек тражио епископа своје народности. И колико је год у одређивању круга Охридске Архиепископије утицала државна власт, толико се исто мотрило и на словенску народност. Може се казати да су у свима епархијама прве повеље били сами Словени или Словени већином. Из тог је разлога прва повеља и одредила тај круг. Тај разлог већ за другу повељу вреди мешовито. Грци се од словенске превласти нису препали, него су се борили даље против ње и њене моћи која је владала на Балканском Полуострву X века. Колико је успела њихова борба види се по томе што су у неколиким епархијама којима ће се ниже место истраживати Словени или са свим ишчезли, оставивши као свој спомен јаку топографску терминологију међу одрођеним народом, или су сведени на веома мали број.

I.

Почињући побрајање епархија које се дају Охридској Архијепископији, цар Василије увек одређује број од државне дажбине изузетих парика (меропаха) и клирика, који се дају на службу епископу. Цар тиме

закраћује државним чиновницима да ма шта за рачун државни траже од тих лица. Шта су пак она дужна била вршити епископу и где су боравила не помиње се у повељи ништа. То је одређено било старијим обичајима земље и цркве, у које цар обично није хтео дирати. Побрајање почиње Охридском Архијепископијом. С њом ћемо и ми почети наше испитивање. У навођењу текста служимо се Гелцеровим издањем у Byz. Zeitschrift, II.

1. Грчки текст о Охридској Архијепископији гласи: ***Παρακελευόμεθα αὐτὸν μὲν τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἔχειν εἰς τὰ κάστρα τῆς ἐνορίας αὐτοῦ ἤγουν εἰς τὴν Ἄχρίδα, τὴν Πρέσπαν, τὸν Μόκρον καὶ τὴν Κίτζαβιν κληρικοὺς μ΄ καὶ παροίκους λ΄*** (тј. Заповедамо да исти архиепископ има у градовима његове области, тј. у Охриду, у Преспи, у Мокром и у Кичави 40 клирика и 30 меропаха).

Епархија је охридске столице, по томе, обухватала предео македонских језера, што се тврди и сад добро познатим местима Охридом и Преспом, којима се обележавају два главна македонска језера. *Мокро* је било предео у Охридском Округу. Е. Голубински наводи из писама архиепископа Теофилакта цитат ***Ὁ δὲ Μόκρος τῆς Ἀχρίδος τμῆμα.*** Место *Мокро* води нас из охридске околине низ Дрим к северу од Охридског Језера, на леву страну долине Дримове, ниже Дебра, на запад од шарскога виса Кораба. На том је месту на аустријској генералштабној карти [3]) забележено *Мокри* као предео. Исто је тако и на карти 1 : 300.000, раније рађеној, која је оној првој основица. Међутим на најновијој карти, издања Аустријског Ђенералштаба (1902) 1 : 200.000, на истом месту

[3]) K. k. Generalstabskarte des Europäischen Orientes 1:1,200.000.

читамо Mohur, Mohri, без сумње по савременом арбанаском изговору. У околини су села Polač и Mrka. Нема сумње да је ту место, на које се мислило у Василијевој повељи.

Дебар или *Дибра*, међутим, ма да је ближе Охриду него Битољу припадала је, по ондашњој подели, Битољској Епархији, као што и данас припада Велеској. Ово наводимо ради примера који ће се и даље понављати, јер се све епархијске области нису граничиле једне другима.

Да је **τὴν Κίτξαβιν** Василијеве повеље садашње „*Кичево*“ не треба ни помињати. Како ме уверава г. Милојко В. Веселиновић, народ и сад говори *Кичава* (дијалек. Кича'а — Кича̑). Тако би требало и сад писати а не Кичево. Кичава је узета за основицу и придеву кичавски, који мало ниже наводимо из живота краља Милутина. Међу тим придев се данас не говори *Кичавски* него *Кически*. Кичава је планински предео на исток од Дебра паланке у изворном пределу Велике или Треске, која, текући на север, улива се у Вардар западно и не далеко од Скопља. Кичава се спомиње као предео у уговору краља Милутина и Карла од Валоа од 27 марта 1308 contrata Quiciane usque ad confines Hoqueria.[1]) Још лепше се положај Кичаве види из описа освојења краља Милутина у животу његову, где се чита како је узео од Грка: **ꙁемлю дьбрьскоую сь вьсѣми градовы и дрьжавами ихь; такожде и дрьжавоу ꙁемлє кычавьскыѥ сь градовы и областию ихь; пореүьскоую ꙁемлю такожде сь градовы и областию ихь.** Пореч је у истој долини Велике или Треске, само ниже Кичаве. Кичава се на неким картама, без сумње по поквареном турском изговору, бележи и

[1]) Гласник XXVII, 324.

Крчево. Под тим именом се (Крчево) налази о Кичави и једна белешка у Вукову Рјечнику. Има још помена Кичаве у старим споменицима, али ми прелазимо преко њих, пошто не осветљавају положај тога краја.

Све у једно кад узмемо, види се да је Охридска Епархија хватала предео македонских језера Охридског и Преспанског, долину Дрима скоро до близу краја њеног тока к северу, и планински крај Кичаву. Епархија се ширила на дуж од севера истоку у поменутим пределима.

2. О Костурској Епархији повеља Василијева говори: ***Τὸν δὲ ἐπίσκοπον Καστορίας εἰς τὰ κάστρα τῆς ἐνορίας αὐτοῦ ἤγουν εἰς αὐτὴν τὴν Καστορίαν, εἰς τὸν Κούρεστον, την Κολώνην, τὴν Δεάβολιν, τὴν Βοῶσαν καὶ ,ὸν Μῶρον κληρικοὺς μ' καὶ παροίκους λ'*** (тј. Епископа Костура у градовима његове области, тј. у самом Костуру, у Корчи, у Колонији, у Деволу, у Војуши и у Морави 40 клирика и 30 меропаха).

О Костуру, као о граду добро познатом на Костурском Језеру, нећемо ни говорити. Корча је у издању Е. Голубинскога прочитана ***Κουρέων.*** Х. Гелцер има по другом препису ***Κούρεστον.*** Али и један и други ипак тврде да је тим именом, свакојако погрешно записаним, обележена Корча. Кад се разгледају остала места Костурске Епархије, ово се читање утврђује изван сваке сумње.

Тако је Колонија од старих времена познат предео. Х. Гелцер (Byz. Zeitschrift II, 49) наводи о томе цитате из византијских историка Пахимера и Кантакузина, из трговачких повластица цара Алексија III. Данас се налази на свима картама, чим се јужно од Костура претури планина, па се пређе у изворну падину Осума (Бератске Реке, Љуми-Бератит). Данас

је у томе горском крају главно место Херсег, где је, може бити, у средњем веку био и град.

Δεάβολις, по начину писања овога грчког споменика (ма да се каткад пише и *Διάβολις*) упућује на словенско Дѣволъ. Ана Комнена има и *Δεάβολις* и *Διάβολις*, али ово друго чешће. Девол припада у она неколика места која су одређена словенском апостолу Св. Клименти за земљиште радње његове.[5] И тај предео, у ком су сачувана места и спомени старијих градова истога имена, помињу сви путници новијега времена и налази се већ на свима картама. Река Девол, текући најпре к северу, по том к западу, па к југу опасује планински чвор Томор. Горњи Девол (у ком би био ток те реке к северу) налази се на северозападу од Корче, на путу од Елбасана у Корчу. Тим је крајем у најновије време прошао и Густав Вајганд.[6] Повеља бугарскога цара Асена даје Дубровчанима право да могу ићи **в Дѣволскѫѫ хорѫ или в ζемѧ арбанаскѫѫ.**[7] Крај је некада био на гласу, јер се помиње и у млетачким повластицама и у подели међу крсташима који су 1204 уговарали шта ће коме припасти, ако се успе да се Грци истерају из Цариграда.

Код Војуше, којом се обележава врло дугачка и раскомадана падина Војуше, заустављали су се досадашњи тумачи и Е. Голубински и Х. Гелцер предомишљајући се на који крај Војуше да мисле. Х. Гелцер и не улази у нагађања, већ просто упућује на падину Војуше, у којој, међу тим, треба оставити места и за друге епископије. Али пошто смо ми утврдили место Колонији, није тешко наћи где да се

[5] Новаковић Ст. Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Београд 1893, стр. 65—71.

[6] Weigand G. Die Aromunen. I. Leipzig 1895, стр. 78 и д.

[7] Miklosichich, Mon. Serb. 3.

смести Војуша. Кад се од Колоније, из горњег тока Бератске Реке пође даље к југо-западу, готово к југу, правцем места Премети, ући ће се, чим се пређе водомеђа, у област Војуше, у њен изворни предео. Ту је планински ток река Ленгарице, Черпове и Војуце. Границе томе пределу на северо-исток су висови Грамос, Смолка, Самарина. У врху изворног предела је забележено и место Вовуса на аустр. ђен.-шт. карти 1 : 1,200.000. Предео тај долази Костуру скоро чисто на југ. Ту ми стављамо предео Војуше из Костурске Епархије.

На послетку се спомиње предео *τὸν Μῶρον,* о коме досадашњи тумачи нису умели ништа да кажу. Међу тим он се изворима до којих смо ми дошли објашњава с највећом поузданошћу. Град Корча сазидан је на реци Морави. Морава долази с истока, из планине која се такође зове Морава и којој се даље на истоку налази изворни предео Девола. Како је број словенскога народа у том крају данас спао на мало, и назив се тај квари. Назива се и Морија — *Μῶρηας*. Има и село Борија *(Μπόρια)*. Има и река Дунавец. Реке Морава, Дунавец и Девол главне су у пределу Корче.[8]

Тако се Епархија Костурска пружа на југ и на запад свога столног места, које јој долази у северо-источном углу. К северу и к истоку брзо настаје област других епархија.

3. На трећем се месту спомиње епархија Главиничка. Текст о њој гласи: *Τὸν δὲ ἐπίσκοπον Γλαβινίτξης, εἰς αὐτὴν τὴν Γλαβίνιτξαν καὶ εἰς τα Κάνινα καὶ Νεανίσκαν κελεύομεν ἔχειν κληρικοὺς μʹ καὶ παροίκος λʹ* (тј. заповедамо за епископа Главинице да у

---

[8] *Καρμιτση Γεωγραφία τῆς Κορυτξας και τῆς περιοικαδος. Θεσσαλονικη* 1888.

истој Главиници и у Канини и у Неаниски има 40 клирика и 30 меропаха).

Главиница се спомиње и иначе не један пут још од X века. И она припада међу места која је бугарски цар Борис још у IX веку одредио словенском апостолу Св. Клименти за становање и предео рада. Ни Е. Голубински ни Х. Гелцер нису могли да одреде прави положај Главинице. Из три горе наведена места данас је једино позната Канина. Она је била узрок те су и Е. Голубински и Х. Гелцер тражили Главиницу сувише близу Канини. Х. Гелцер је омашио главни извор за одредбу Главинице, а то је уговор крсташки од 1204 о подели Византијскога Царства. У тој подели су учествовали и Млечићи, и њима су припале скоро све земље на Јадранском Приморју и међу осталим: Provincia Dirachii et Arbani cum Clominissa vel Glavinissa de Vagnetia, provincia de Granina (исправља се у Gianina), provincia Drinopoli, provincia Acridis.[9] По томе документу Главиница је у Вагенетији. Вагенетија се као област помиње и у горе поменутом уговору крсташком, јер је и она уступљена Млечићима. И Вагенетија и Главиница спомињу се у операцијама византијског рата с Робертом Гвискаром 1081—85. Главиница је, по томе, област у приморју Јадранском међу Јанином са суха и Крфом с мора. Кад су у поменутом рату Нормани из Напољске наваљивали да заузму Епир, Арбанију, Тесалију и Македонију, — они су наваљивали с једне стране на Драч пут Охрида, а с друге на Главиницу пут Јанине. Ми смо се о старим књижевним белешкама о Деволу, о Главиници и о Вагенетији још 1893 опширно бавили у књизи „Први

[9] Tafel Symbolarum criticarum geographiam byzantinam spectantium III, 18.

основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Београд 1893«.[10] Епирски господар Тодор Анђел у писму од 1228, којом се крфској цркви потврђују права, помиње *τὴν Κέρκυραν νῆσον καὶ τὸ τῆς Βαγενετίας θέμα* као пределе у којима црква има своје повластице и имања.[11] Вагенетија као област спомиње се још двапут у познатој историји монаха Комнена и Прокла о променама и прогоњењу властеле после смрти цара Стефана око господства над Јанином и над пределима од ње западно до мора. Кад је једном приморје напуштено, навалила су на њ арбанаска властела и четобаше око 1367, и тада се бележи у поменутој историји како су у Јанину побегли најодличнији људи *ἐκ τῶν τῆς Βενετίας φρουρίων* те су заједно с Јанинцима слали депутате цару Симеону (млађем сину краља Стефана Дечанског) да им да господара и старешину, тј. да поврати ред.[12] По том се спомиње како је зет Спатасов добио од свога таста Тевелу, Дринупољ, Вагенетију и Малакасејце до Катуњана. Малакаси су обележени на карти у планини јужно од Јанине; река Дрин и Дринупољ су северозападно од Јанине око Аргирокастра, а Вагенетији остаје место Јанини на запад. Од истог цара Симеона, млађег сина краља Стефана Дечанског, има и једна повеља од 1361 којом се Јовану Цафи Урсину утврђују раније му дата имања. У тој се повељи побрајају имања у околини Арте и Јанине и *у области Вагенетији* (*ἐν τῷ θέματι Βαγενετείας*[13]). У приморском крају на епирској страни на-

[10] О Вагенетији се у тој књизи говори на стр. 72—76, а о Главиници стр. 71—86.

[11] Miklosich et Müller Acta et diplomata graeca V, 15.

[12] Гласник XIV, 243. На томе је месту погрешком *Βενετία* место *Βαγενετία*. Ниже, на стр. 263, тај исти споменик има *Βαγενετία*, као што треба.

[13] Гласник XIV, 278.

спрам Крфа од 17 у тој повељи споменутих села, пет се још могу наћи на картама 1 : 300.000 аустријског ђенералштаба.

У приповедању Ане Комнене о војевању Бојемундовом (1081—85) по Епиру каже се како Бојемунд **καταλαμβάνει διὰ τῆς Βαγενετίας τὰ Ἰωάννινα.**[14] Причање исте Ане Комнене о војевању њеног оца и његових војвода с Норманима тако исто говори о Главиници. План је Роберта Гвискара био да из Напољске у Македонију продре преко Драча и Охрида старом Via Egnatia и да у исти мах удари јужније од Охрида на Јанину. У почетку књиге V своје историје Ана Комнена говори како је Р. Гвискар смислио да опсади Драч и да заузме Главиницу и Јанину ради зимовања.[15] На другом се месту спомиње како се Роберт Гвискар искрцао у Главиници и очекивао онде остатак својих људи који су се из Бриндизи из Италије превозили преко мора у Бутринто и у Главиницу.[16] Из свега овога је јасно да је Вагенетија предео реке Каламе и њених притока, Јанини на запад а Крфу на исток преко мора.

Пошто се с више страна, нарочито у млетачком уговору о деоби, веже Главиница с Вагенетијом, и њу треба у томе пределу да тражимо.

Најстарији спомен Главинице биће без сумње онај у распореду епархија Леона Мудрог (886—912) где се под столицом Драчком спомиње међу епархијама на деветом месту ὁ **Γλαβινίτξας ἤτος Ἀκροκεραυνίας.**[17] Један владика, Калист, писао се 1376, као што сведочи запис једне плаштанице у цркви

[14] Anna Comnena, edit. Bonnae 1839, I. 236.

[15] Anna Comnena, I стр. 223.

[16] Anna Comnena I, стр. 185.

[17] Rhalli et Potli *Σίνταγμα τῶν κανόνων.* V. *Αθηνησιν* 1854, стр. 484.

у Берату, *Γλαβενιτζης καὶ Βελαγράδον.*[18] Ово би се добро слагало с оним записом из распореда Леона Мудрог. Али ми опет мислимо да се треба више држати географских бележака и онога што се на месту самом сачувало.

За положај Главинице по нашем је мишљењу најодсуднија белешка у Пуквиља драгоценој књизи Voyage de la Grèce, 2 изд. II, 153—154. Ту се бележи како се на 10—15 километара од мора, на левој страни Каламе, управо спрам јужнога краја Крфа, налазе развалине старе вароши коју онде људи (на крају XVIII века) називљу Palaea-Venetia, са рушевинама из времена јелинскога, римског и новога. Рушевине те захватају на два километра простора, а налазе се на брегу нагнутом к југозападу. Виде се још врата на која се улазило; виде се бастиони и један покривен пут к реци. На реци је била пијаца, опкољена са четири стране зидовима. Пристаниште тога града, на 10—15 километара даљине на мору, и залив у ком се оно налази, и сад се зове *Гоменица*. То се све види лепо забележено на аустријској ђен.-штабној карти 1 : 300.000. На томе месту ми мислимо да је била стара Главиница или Главеница (Главѣница). Она је била Јанини пристаниште онако исто, као Драч Охриду.[19]

Још нам остаје из Главеничке Епархије место *Νεανίσκον,* за које ништа нису могли да кажу ни Е. Голубински ни Х. Гелцер, и за које ни ми, поред свега труда, ништа не можемо да кажемо за објашњење. Има на данашњим картама села̂ с наличним

---

[18] Труды VI Археологическаго Съѣзда. Одесса. 1888, т. II, стр. 177 и д.

[19] Наша књига „Први основи слов. књижевности међу балканским Словенима“ има још података о Вагенетији и Главеници, које нисмо мислили да треба да уносимо у ову расправу.

названем (Nista, Lista), али осим голе наличности нема ништа друго што би могло правдати комбинацију да је ту траг тога старог назвања. С тога претпостављамо да отворено кажемо како за сад не располажемо средствима којима би се могао васпоставити и утврдити положај тога старог места.

4. На четвртом се месту спомиње епархија Могленска: *Τὸν δὲ ἐπίσκοπον Μογλαίνων εἰς αὐτὰ τὰ Μόγλαινα καὶ τὸν Πρόσακον καὶ τὴν Μερίχοβαν καὶ τὴν Σετίνην καὶ τὸν Ὀστροβὸν καὶ εἰς τὰ Ζαόδρυα κληρικοὺς ιε' καὶ παροίκους ιε'* (т.ј. Заповедамо да епископ Могленски има у Могленима и у Просеку, и у Мерихови и Сетини и у Заодрију клирика 15 и меропаха 15).

Сви се крајеви ове епархије могу да поставе помоћу садашњих наших карата и извештаја.

Меглен, како се сада зове и како је још у XV веку писао Владислав Граматик,[20] предео је који грчка повеља с почетка XI века пише *Моглени*, *τὰ Μόγλαινα*, у множини. Меглен или (турски) Карађова налази се к истоку од Битоља и од планинског гребена Ниче-Кожуф, на север од Острва и Водене. Описао га је нарочито и из ближе по цинцарском насељењу његовом Густав Вајганд.[21] Воде се стачу у речицу Карађу, која припада водомеђи Јенице-језера. Д-р Ј. Цвијић бележи да је данас предео Меглен по обрађености права башта.

Просек, који се на другом месту спомиње, град је чувен нарочито по Стрезу из историје XIII века.

---

[20] Ђ. Даничић, Starine I 66 и д.

[21] Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung 1892 Види још Die Aromunen I, 241 Leipzig 1895, истога писца. Најлепше су представљени и Морихово (Мерихова грчке повеље) и Меглен у д-ра Ј. Цвијића Основи за географију и геологију Македоније и Старе Србије Београд 1906. 320 и д.

Његово је место Меглену на север, на Вардару, на северном изласку из познатога вардарског теснаца Демир-капу (Железна Врата). Положај Просека веома лепо описује наш писац XIV века Теодосије. Он прича „како је Стрез утврдио себи стан на камену „у граду Просеку. Камен је тај веома висок, на „двеста сежања и више, а уза њ протиче велика „река Вардар. Стрез начини на томе камену дрвено „позориште као мост.“ — — „И кад би кога осудио „на смрт, а то је чинио за најмању ствар, заповеђаше да се оданде отисне у реку, а он би му, веселећи се, викао: Чувај се да кожух не покvасиш! „А отиснути није имао куд пасти до у реку, и ако „га не би из реке извадио ко од својих или људи „који се Бога боје, да га као човека сахране, или „га негде не би вода истурила, и остао би у води, „и рибе би га изеле.“[22] Пишући о Велесу Љ. Ковачевић спомиње да је „град Просек владао вардарским теснацем Демир-капијом“ и додаје да га је стално спојио са Србијом године 1328 краљ Стефан Дечански.[23] У животу краља Стефана Дечанског у Цароставнику помиње се како је краљ узео од Грка Велес, *Просек*, Штип. Кад се погледа на карту, видеће се како тај троугао градова у околини реке Брегалнице (Штип је на самој реци) обухвата са североистока Прилеп, који је Стефан Душан освојио у самом почетку своје владе, две три године за овим освојењем његова оца. Д-р К. Ј. Јиречек помиње грчки извор, где се наводи како је Стрез држао Просек и Струмицу[24] и описује да је Просек стајао на стеновитом

[22] Даничић Ђ. Живот светога Саве. Написао Доментијан. Београд 1860, страна 106.

[23] Братство I, стр. 22.

[24] Dějiny národa bulharského. Prag 1876, страна 196.

рту, опкољеном са свих страна дубоким провалама а само с једне стране везаном са земљом тесним уласком. Д-р J. Цвијић је забележио како је „на из-„лазу из Демир-капије у Тиквеш одвојен један креч-„њачки остењак, који се диже осамљен поред вардар-„ског корита. Овде и А. Буе и Барт помињу сумпорну „терму, о којој сам сазнао да се помешала са хладном „водом и изгубила“.[25] Ту су остаци неког градића; „то је можда средњевековни Просек“.[26] И путник је Барт забележио да је ту, на горњем уласку у Демир-капијску клисуру, био градић. Јеротије Рачанин путник из 1704 описује то место овако: „И ту на Вардару стене високе до облак, и ту је просечен камен те начињен пут, зове се Демир-капија Марка Краљевића, и ту се потписао високо у камену, усечена слова већа него прсти“.[27] То је место са свим близу железничке станице Демир-капу. С леве стране ту се стаче у Вардар речица Бошава, и не далеко је и Хамам-Чифлик. Хаџи-Калфа га описује на том истом месту под именом *Тимур-хисар* (Демир-Хисар) као „мали тврд градић на стрменитој стени“, који је (у половини XVII века) „готово са свим опао“. „Место само налази се изван зидова, има џамију, „купатило и на источној страни, на по миље да-„љине, топал извор. Вода поменутог извора са свим „је умерено топла, а одмах онде извире и друга „хладна“.[28] У уговору о савезу и пријатељству краља Карла од Валоа с посланицима краља Милутина од 1308 помиње се contrata a confinibus castri nomine Prilep usque ad confines castri nomine Prosec.[29] Види

[25] Цвијић, Основи, 353.
[26] На истом месту, 385.
[27] Гласник XXX, 300.
[28] Споменик XVIII, 40.
[29] Гласник XXVII, 324.

се да су се те области граничиле. За њима се помиње Штип и Овчје Поље.

Што Гедеон Јуришић помиње како се на средини међу Тетовом и Скопљем налазе развалине које народ зове *Просек*, *Срезов град*, неће имати основе него је просто локализовање познате горе наведене приче наших средњевековних историка о Стрезу. Место се Просека по горњем нарочито утврђује горе поменутом хрисовуљом цара Василија о епархијама охридским.[30]

Мерихова по грчкој повељи, или *Морихово* како данас пише д-р Ј. Цвијић, водопађа је реке Црне која се код Градскога стаче у Вардар. Између ње су и Меглена планински венци Нича и Кожуха или Мегленско-мориховске планине, како их на једном месту назива д-р Ј. Цвијић. Меглен је на источним а Морихово је на западним падинама тога венца. Морихово данас народ онамо изговара Моријово. Положај Морихову тачно одређује д-р Ј. Цвијић у својој књизи,[31] а налази се на поменутом месту забележено на свима картама. С тога се о њему више ни бавити нећемо.

*Сетин*а је такође до сад непознато место. Ни Е. Голубински ни Х. Гелцер ништа о њему записали нису. Најновија аустријска ђенерал-штабна карта 1:200.000 помаже нам и у томе. На самом изласку из Морихова у битољску котлину, од клисуре и Скочивира к југу, налази се на речици Броду, мало к истоку од Крушограда, и данас село *Сетина* у ком је у XI веку лако могло бити средиште југозападних падина планине Ниче. Г. М. В. Веселиновић ми саопшти да у Сетини данас има 130 кућа Словена

[30] Гедеона Юришића Дечанскій првенацъ. Н. Сад 1852, стр. 108—9.
[31] Основи итд. 320.

хришћана, да има црква Богородичина и да се у њој поје грчки. Тај горски крај налази се Меглену и Морихову на југ и југозапад, а Флорини право на исток.

Да се под *Островом* разумева и сада свакоме познато језеро и место Острово, Меглену на југ, са својом облашћу не треба никоме доказивати.

На послетку долази место или предео *Ζαόδρυα*. У словенском то би морало гласити *Заодрије*, свакојако опет планински крај, према *Заплање*, *Загорје* итд. Такоме имену нисмо ипак могли нигде трага да нађемо мимо све дуготрајно чепркање по путописима и картама. Наши претходници у овоме истраживању нису ништа ни покушавали. Међутим на најновијој аустријској карти 1:200.000 лист 39°—40° Janina забележен је у пределу Костурског Језера, југозападно од њега, наврх водопађе речице Галеше или Госне која се стаче у Бистрицу, вис *Одра*. Од тога би виса могло бити име пределу *Заодрије*. Жупа око Галеше обележена је да се зове Костенар. На дну је ње и из наших споменика познато место Крупишта, неколико километара јужно од Костурског Језера, а низ Бистрицу се пружа предео Анаселица. Од предела Острова, који је припадао у Могленску Епархију, овај је предео на југозапад, али много удаљен није, и ако не можемо рећи да ли му је гранични или не. Није без примера да се епархијама придају предели који нису са свим у вези са целином епархије. Такав је пример већ овде под 1 при Охридској Епархији наведен за пределе Дебар и Мокри. Г. М. В. Веселиновић ми саопшти како Охридска Митрополија има 11—12 села у Хлеринској Епархији (Флорина), и да је чуо као објашњење да су та села од старине дата за то да би

митрополит имао где свратити кад пође у Цариград. За сад бисмо бар мислили да би ту требало тражити предео *Заодрије*, тим пре што он није унесен у Костурску Епархију, и ако би ближе био њеној столици.

У целини погледана Мегленска Епархија пружала се далеко дужа него шира, као прилично велика бразда, од Анаселице и реке Галеше и Бистрице правцем од југозапада к југоистоку до Просека и Вардара.

5. На петом месту грчка повеља спомиње Битољску Епархију речима: ***Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βουτέλεως εἰς τὴν Πελαγονίαν καὶ εἰς τὸν Πρίλαπον καὶ εἰς τὴν Δευρέτην καὶ εἰς τὸν Βελεσσὸν κληρικοὺς ιε' καὶ παροίκους ιε'*** (тј. заповедамо да епископ Битољски може имати у Пелагонији, и у Прилепу, и у Дебру, и у Велесу 15 клирика и 15 меропаха).

У овоме пределу у коме је сада главни град Битољ изгледа да је за средњега века главно место било у Прилепу. На месту садашњега Битоља као да је главно место био манастир Буков, и сада код Битоља, и пред њим да се, као пред епископијом, која се ту налазила још из раније, ширило насеље, које је, благодарећи згодном месту, узимало све шире размере. Многи узимљу да је у назвању Битољ сачувана онакажена словенска реч *обитѣль*. Друго познато име тога града *Монастир* само би био превод тога словенског назвања. Турско старије назвање *Толи-Манастир* састављања и оригинал и превод. Од *обитѣли* и епископије у њој развило се течајем средњих векова оно што сад видимо на томе месту, нарочито кад су Турци, као освајачи, долазећи с југа и мислећи да им је ослонац и главни положај на југу, а претпостављајући да им севаља бранити од

непријатеља са севера, изабрали то место за своје војничко средиште.

Пелагонија је, што већ није потребно ни објашњавати, равница око реке Блата, која се испред Битоља на исток, север и југ шири.

У грчком ***Πρίλαπον*** лако је видети наш *Прилѣпъ*, пошто грчка повеља словенско *ѣ* редовно исписује или са *α* или са *εα*.

У ***Δευρέτην*** лако је видети Дебар, прилепској области на запад, а у ***Βελεσσὸν*** — Велес, прилепској области на исток. Тако се ова епархија шири средином полуострва испод великих планина од Дрима до Вардара, Пелагонијом и Битољем спушта се са своје средине подалеко пут југа имајући облик слова Т.

6. На шестом месту грчка повеља спомиње *Струмичку Епархију* овим речима: ***Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Στρουμμίτξης εἰς αὐτὴν τὴν Στρούμμιτξαν καὶ τὸν Ραδοβίστον καὶ τὸν Κονέτξην κληρικοὺς ιβ' καὶ παροίκους ιβ'*** (тј. заповедамо да епископ Струмички може имати у тој истој Струмици и у Радовишту и у Кончи 12 клирика и 12 меропаха).

Ни овој епархији нема се готово шта истраживати, те су с њом били на чисто и наши претходници. Главно епархијско место Струмица не потребује никаква објашњавања. Мало на северозапад од Струмице, у изворном пределу реке Струмице, налази се паланка Радовиште. Пошто је Струмица XIV века ушла у састав српске државе, она се и у споменицима тога времена помиње неколико пута. Радовиште, паланка и река са жупом, обухвата и крај у изворном пределу Струмице на јужним падинама планине Плашкавице. Пределом Струмице и пределом Радовишта обухваћен је с истока и с југа трећи предео *Коньче* или *Коньча* (***Κονέτξη***), који је у

долини Криве Лакавице. О тој жупи говори д-р Ј. Цвијић у његовој књизи опширно.[32] Ту се помиње Конче планина, Конечка Планина, Конечка Река и Конечки Манастир. Конча планина одваја долину Криве Лакавице од Вардарске Долине. Конча се, такође, помиње у нашим споменицима. Летописи бележе да је *у Конче више Струмице* сахрањена сестра царице Маре Катакузина, кћи деспота Ђурђа, која је била удата за Улриха Цељског.[33]

Облик је ове епархије дугуљаст, поводећи се за горњим током реке Струмице и попуњујући се долином Криве Лакавице с јужне стране. Карактеристично је у њој што паралелно једна с другом у горњем току свом Крива Лакавица, правцем од истока к северозападу, тече у Вардар, докле Струмица у обрнутом правцу, на врло кратком растојању тече у Струму.

7. На седмом месту грчка повеља помиње епископију морозвишку речима: ***καὶ τὸν ἐπίσκοπον Μοροβίσδου εἰς αὐτὸν τὸν Μορόβισδον καὶ τὸν Κοξιάκον καὶ τὴν Σλαβίστην καὶ τὴν Σθλετοβὰν καὶ τὸν Λουκόβιτξον καὶ τὴν Πιάνιτξαν καὶ τὴν Μαλέσοβαν, κληρικοὺς ιέ καὶ παροίκουχ ιέ.*** (тј, Заповедамо да епископ Морозвишки има у томе истом Морозвизду, и у Козјаку, и у Славишту, и у Луковици и у Пијанцу и у Малешеву 15 клирика и 15 меропаха).

После ове повеље цара Василија Морозвизд се као жупа или предео помиње најпре у грачаничкој повељи краља Милутина у почетку XIV века, скоро 400 година позније. Текст је те повеље непотпуно сачуван или прочитан. Како је краљ Милутин почео освајати грчке земље по Македонији, он у тој по-

---

[32] Основе 217.

[33] Љ. Стојановић, Српски родослови и летописи. Београд 1883, 42—43.

вељи наређује *да ће се по Вранију и по Славишту.... и по Злетовој и по Морозвизду* села и земље давати у подручје епископији или призренској или липљанској.[34] По том се Морозвизд спомиње у Лесновској повељи цара Стефана Душана од 1347 године. Цар Стефан говори како је подигао сан краљевски на царство, архијепископију на патријаршаство и епископије на митрополитства, и како је скопску столицу узвисио на првопрестолну митрополију, па је почео тражити епископије које би јој подчинио, и у томе је одлучио да задужбину деспота Оливера, игуманију у Леснову, подигне на епископство. У томе послу цар је сазнао да је у тој истој области епископија **Морозвиждьска** од многих година запустела (по свој прилици од времена освојења Милутинова, када су те земље упућене у подручје епископији липљанској и призренској), па је и село Морозвизд и земљу која му припада уступио манастиру Лесновском, у ком је по пристанку ктитора, деспота Оливера, и по договору са сабором одлучио да подигне епископију. Учинивши то, цар Стефан је везао једну за другу жупу Злетово са жупом Морозвиздом. И краљ-Милутинова грачаничка повеља истиче Морозвизд и Злетово (у коме је деспот Оливер подигао Лесновски Манастир) као две граничне жупе. Пошто Лесновски Манастир и сад стоји, знамо и по њему и по данашњим картама где је и Морозвизд. Злетово је жупа с околним крајевима око Злетовске Реке, која се са севера улива у Брегалницу. Лесновски је Манастир уврх жупе под планином, оном истом под којом је са северне стране — Кратово. На југоисток, на другој, левој страни Брегалнице био је

[34] Miklosich, Mon. serb. 565. Година је на томе издању очевидно погрешна, јер је 1322 године краљ Милутин био већ умро.

стари Морозвизд. Пошто је и сад главно место Брегалнице, Кочани, мало на североисток од старога Морозвизда, под планином на десној страни Брегалнице, види се локални разлог што је Морозвизд постао средиште тога краја (по свој прилици и политичко). Главно је у тој покрајини ванредно плодно Кочанско поље. У повељи цара Стефана казују се [35] границе Морозвизду и у њима се помиње Жрновштица, Брегалница, Видостиништа, и нареseverally се како ће држати имања Морозвиждани и Жрновштани. Помињу се и млинови на Жрновштици. И сад на карти аустријског ђенералштаба (40° 42° Egri-Palanka) од 1900 године видимо југозападно од Кочана село Zrnovci, Vidovišta и међу њима Marodviš. У њима бисмо гледали одјеке имена која се помињу и у повељи цара Стефана. Један човек из Кратова каза ми да је име Зрновци на аустријској карти тачно записано. Иначе бих мислио да је у њему стара Жрновштица. Али је и на карти река записана Zrnoviška r. Морозвизд је по томе онај део жупнога и роднога поља Брегалнице које се и сад налази као економска област Кочана и које се граничи са жупом Злетовом.

У овом доста пространом крају морозвишка стара епископија прилично се с места на место премештала. Неко време је та епископија била и у Новом Селу код Штипа, код старе цркве Светога Спаса. Осим тога била је та столица у Малешу, у Злетову и у Леснову, као што нам сведочи хрисовуља цара Стефана. [36]

Под Мирозвишку епархију повеља цара Василија ставља по том *Козјак*. То је подгорје планине Козјака, подалеко на север под планином Козјаком, не-

---

[35] Гласник XXVII, 291 на дну.

[36] Dr. Јован Цвијић, Основе, 227.

далеко од данашње границе Краљевине Србије, у водопађи Мале Реке, једне од јачих левих притока реке Пчиње.

За Козјаком повеља помиње Славиште. И оно се помиње у горе наведеној грачаничкој повељи краља Милутина. Помиње се и у лесновској повељи цара Стефана у набрајању граница злетовских: **поутемь кои греде оу Славишта.**[37] У своме путопису у Јерусалим од 1682 патријарх Арсеније Чрнојевић помиње Славишко Поље и у њему село Радибужд.[38] Славиште је подгорски крај око Криве Реке, почиње се ниже Криве Паланке, па се наведеним Подгорјем пружа до клисуре код Каваклије. Др. Ј. Цвијић представља Славиште као исушену котлину неогеног језера, данас врло плодну и добро обрађену.[39]

За Славиштем се спомиње Злетово, о којем је напред говорено при Морозвизду. Села која се помињу у повељи цара Стефана у Злетову и сад су тамо скоро сва. Заселак **Пештние** сад се говори *Печеница* (има и вис горе Плавице, између Кратова и Злетова, који се зове Печеница) што би претпостављало старије **Пештеница.** У једном запису од 1341, старијем од хрисовуље, спомиње се тај заселак с именом **Пештница.** У другом запису од 1342 спомиње се *хора Злетовска* и у њој манастир Лесново.[40]

За Злетовом спомиње се *Луковица*. Томе пределу не остаје друго место осим угла у планинама између Морозвизда и Злетова, у горским жупама око Каменице реке, десне притоке Брегалнице. То је подгорје југозападно од висова Сиве Кобиле и Штрбог Врха којима је сад повучена граница међу Бугарском и

[37] Гласник XXVII, 291.
[38] Гласник XXXIII, 186.
[39] Д-р Ј. Цвијић, Основе, 156.
[40] Гласник XIII, 293 и 296.

Турском, на југо-запад од Ћустендила. Тај је крај управо међу Пијанцем и Морозвиздом. На том су месту на горе поменутом листу аустријске карте (Egri Palanka) забележена два села именом Луковица, и оба се налазе и на великој руској ђенералштабној карти. Луковица је поменута у повељи међу Злетовом и Пијанцем, што опет изводи у поменути положај.

Пијанац, који се помиње за Луковицом, налази се у средњем току Брегалнице више Морозвизда и Луковице и у водопађи Елешнице, која се налази на ћустендилској страни планинâ и тече у Струму. Пре Берлинског Мира горски предео *Пијанац*, у те две водопађе, бројао је цео 42 села и сав је припадао Ћустендилском Округу. Разграничење Берлинског Конгреса оставй 12 села у водопађи Елешнице у Бугарској и под Ћустендилом, а 30, у долини Брегалнице, остане у Турској. Главно је место у Пијанцу *Царево Село* на Брегалници. У близини тога села има једно село које се зове *Град*.[41]

Од Пијанца даље уз Брегалницу, у самом изворном пределу њеном, налази се последња у грчкој повељи назначена жупа *Малеш* или Малешево. Планина Малеш, која се пружа од севера к југу, омеђава с истока водопађу Брегалнице око које се у том западном подгорју Малеша простире покрајина Малеша и одваја је од Струме и њених западних притока. Главна су места Берово и Пешчево[42] (Османије). Народ изговара *Пешчево* а на картама пише *Пехчево*.

Кад погледамо на целину Морозвишке Епархије видећемо да је она веома пространа. Главни јој је део у водопађи Брегалнице, а к томе се прикључују

[41] Jireček K. D-r Cesty po Bulharsku, 446.

[42] Jireček K. J. D-r. Cesty po Bulharsku, 446. Аустр. ђен. штабна карта 1:200.000. лист Džumaja 41° 42.

простране покрајине Козјака и Славишта у горњем делу водопађе Криве Реке и Пчиње. Међутим водопађе ових последњих река нису целе потпадале под Мирозвишку Епархију јер је Пчиња била под Скопљем.

8. На осмом месту грчка повеља помиње епископију Велбушку речима: ***Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βελεβουσδίον εἰς αὐτὴν τὴν Βελεβούσδαν καὶ τὸν Σουνδίασκον καὶ τὴν Γερμάνειαν καὶ τὸν Τερίμερον καὶ τὸν Στοβὸν, καὶ τὸν κάτω Σουνδέασκον καὶ τὰ Ῥάσλογα κληρικοὺς ιε' καὶ παροικους ιε'*** (тј. Заповедамо да епископ Велбужда има у самом Велбужду и у Сутеској и у Германији, и у Теримеру и у Стобу и у Доњој Сутеској и у Разлогу клирика 15 и меропаха 15).

Велбужд је старије средњевековно име данашњега Ћустендила, који је ово име добио по своме последњем хришћанском господару, српском властелину Костандину. Велбужд је од старога словенскога **вельбѫдъ** — камила. Турско назвање Кистендил (по свој прилици скраћено *Костандин или* тј. Костандин-Земља) није могло одмах да потисне старијега назвања Велбужд, и ако изгледа да је народ варош Кистендил и у средњем и у новом веку називао просто *Бањом*[43]. *Велбушка Бања*, Веобушка, Биобушка, Белбушка Бања имена су која су путници бележили из уста народа све до почетка XVIII века.[44]

У ***Σούνδεασκον*** није тешко познати словенско **Сѫтѣска** или **Сѫтѣскъ**. Помиње се двапут и други пут ***τὸν κάτω Σουνδέασκον*** тј. **дольнъıи Сѫтѣскъ**.

Што се првога, просто **Сѫтѣска**, тиче, повеља га спомиње одмах иза Велбужда. К. Ј. Јиречек ову прву Сутеску ставља на север од данашњег Ћустендила, а на име на излазак из земунске клисуре на

---

[43] Jireček K. J. Cesty po Bulharsku стр. 403—404.

[44] Jireček K. J. Cesty, 403.

Струми. Ну пошто се овде има посла са жупом или пределом, изгледа нам да и место и последњи траг имена ваља тражити у месту *Стенско* (* **Сѫтѣско** — **Сътѣско** с уметнутим *н),* где, као год и у блиском месту Ржданици, има старинских остатака и цркава, које су доказ значења тога места у црквеном животу.[45]

По том се помиње *Германија*. И томе месту траг показује данашња река *Џермен*, лева притока Струме, на исток од Ћустендила. Жупа око Џермена, која се пружа од истока западу, међу Витошем и Рилом, она је иста која се налази данас као политичка и економска област данашњега места Дубнице. У XIV веку река је носила име *Ђерманштица* а већ у XV веку *Ђерман*. Старо средиште, које се у повељи назива Германија, нашао је др. К. Ј. Јиречек у месту *Сапаревска* (или Џапаревска) *Бања*, $1^1/_2$ сат на исток од Дупнице, на левој страни реке Џермена, управо онде где се она из стена пробија у поље доњега њеног тока.[46]

Даље к југу, на јужној страни планине Рила, на левој страни реке Рила, онде где она већ излази из гора и примиче се долини Струме, мало ниже садашњега села Рила, нашао је др. К. Ј. Јиречек развалине старога града Стоба.[47] Сад има и на картама, а раније је означаван турским обликом *Истоп*, у којему је последњи одјек старога имена. Под Стобом је некада био онај крај који сада припада Рилу: то су долина и земље с јужне стране планине Рила и у долини Струме, од Рила па к тој реци.

После *Германије* повеља спомиње **τὸν Τερζμερον**, па онда **καὶ τὸν Στοβὸν**. Горе је, преко реда, на-

45 Jireček K. Cesty 391—403.
46 Jireček, Cesty, 449—453.
47 Jireček, Cesty, 462.

значено где је Стоб, с нарочитом намером да се олакша тражење Теримера, за који нити имамо података нити ослонаца. Карактеристично је да се при овој епархији жупе ређају онако како су на земљишту. После области Велбужда самог, спомиње се северно од њега Сутеска, по том Германија, јужно од Сутеске, источно наспрам старога Велбужда, по том Стоб, који долази јужно од Германије. *Теример*, који се у повељи спомиње међу Германијом и Стобом, имао би онда доћи или више Стоба у Рило планину и у горњу водопађу реке Рила, или на другу страну Струме јужно од Велбужда, у доњу водопађу реке Елешнице, или у онај доста тесан крај међу Малешем и Струмом, западно од Стоба и Џумаје, на десној страни Струме. Ни на једном ни на другом крају нема данас никаквог имена од већега значаја које би наличило на Теример. Зато ћемо и ми на овим нагађањима истраживање наше зауставити.

После Теримера и Стоба грчка повеља помиње *τὸν κάτω Σουνδέασκον* тј. доњи **Сѫтѣскъ**. По горе истакнутом земљишном реду та доња Сутеска треба да дође после Стоба. И заиста недалеко на југ од Стоба и Џумаје почињу на Струми опет теснаци, од којих јужни, обележен селом Крсном, и сад носи назив *Клисуре*. Клисура је као реч, и ако је грчка, међу балканским Словенима и данас обичнија од речи *сутеске*. По томе ми можемо, не двоумећи, на то место ставити *доњу Сутеску* грчке повеље, као што је и др. К. Ј. Јиречек учинио.[48]

Карактеристично је што хрисовуља двапут помиње Сутеску, чувајући *н* од назала у првом слогу а не показује трага назалу у имену Велбужда самог.

[48] Jireček J. K. Cesty 400.

Још је остала добро позната жупа *Разлог* у Родопским Планинама, којом епархија Велбушка иде најдаље к југоистоку, у долину реке Месте. Разлог је горска жупа у Родопу, у изворној водопађи реке Месте. Разлог је на север од Неврокопа.

Тако нам Велбушка епархија, погледана као целина, даје облик дугуљаст, на врху шири и с обе стране Струме, око Велбужда самог, а после хватајући, по земљишту, поглавито леву страну Струме (пошто је на десној Малеш већ у Морозвишкој Епархији), пруживши се Разлогом чак и у изворну водопађу Месте.

9. На деветом месту грчка повеља помиње софијску или средачку епархију овим речима: ***Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Τριαδίτξης εἰς αὐτὴν τὴν Τριάδιτςαν καὶ τὸν Πέρνικον καὶ τὴν Σύκοβον καὶ τὴν Σβενέαπος κελεύωμεν ἔχειν κληρικοὺς μʹ καὶ παροίκους μʹ*** (тј. Заповедамо да епископ Средца има у самом Средцу и у Пернику и у Сукову и у Знепољу 40 клирика и 40 меропаха).

Поменућемо у кратко да су име **Срѣдьць** по своме језику Словени дали старијему знатном средишту на истом месту, које су Трачани, претходници Словена звали *Serdica*. Из **Срѣдьць**, по словенском изговарању *Срјадец*, постало је грчко назваіье *Тријадица* из *Стријадиц*. Познат је грчки обичај да у словенским речима гласу **с** додају још т. Садашње име је постало по цркви Св. Софије и почело је узимати маха још у XIV веку.[49]

Остале жупе које се помињу као саставни део Епархије Средачке налазе се све на запад од Средца самог. Тако је *Перник* познати град од Софије к западу.

[49] Jireček J. K. Cesty, 1 и д.

Суково (τὴν Σύκοβον) је без сваке сумње наш данашњи *Суковски Манастир*, на самој садашњој српско-бугарској граници. *Суковска Река* ту се, текући од југа к северу, улива у Нишаву. Место и манастир су не далеко од тог ушћа, к југу при брдима. Има и неки стари град на десној страни Нишаве, спрам ушћа Суковске Реке. Све је то на југоисток од Пирота, данас на железничкој линији. Види се да је у почетку XI века ту било црвено средиште за онај крај и да је оно заступало данашње средиште Пирот.

Д-р К. Ј. Јиречек држи да се **Σβενέαπος** има тражити или у Знепољу (**Ѕвънѣполѥ**) или у Звонцима (**Ѕвънѣць**). Знепоље је оно што се сад зове Трнски Крај. Турци су га звали Иснебол, и тако је записивано у старијим картама. *Звонци* и сад има село у том крају не далеко од Трна. Биографија деспота Стевана Лазаревића од Константина Философа спомиње како је султан Мехмед, пошто је брат му Муса 1413 разбијен на Искру, дао деспоту Стефану град Копријан „**и странѹ Ѕнеполꙗ глаголемѹю.**“[50] Длугош помиње како су миром сегединским 1444 године деспоту Ђурђу од Турака повраћене земље српске и градови Копријан, Прокупље, Лесковац, *Зелени Град*.[51] Овај Зелени Град је такође у Знепољу, ако не буде какав други. Јиречек помиње још један јужно од Лесковца. У осталом белешке о измирењу деспота Ђурђа с Турцима 1444 немају још никаквих докуменатских потврда.

Епархија Средачка по овоме се ширила к западу од Софије, и осим Софијског Поља хватала је Знепоље и Суковски крај, горњи јужни део водопађе

[50] Гласник XLII, 309.

[51] И. Руварац, Гласник 49, стр. 10.

Нишавине, по свој прилици заједно са садашњим Пиротом и његовом непосредном облашћу.

10. На десетом месту повеља помиње епархију Нишку речима: ***Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Νίσου εἰς αὐτὴν τὴν Νίσον καὶ εἰς τὸ Μόκρον καὶ τὸν Κομπλὸν καὶ Τόπλιτξαν καὶ τὸν Σφελίγοβον κληρικοὺς μ' καὶ παροίκους μ'*** (тј. Заповедамо да има епископ Нишки у самом Нишу и у Мокроме и у Комплу и у Топлици и у Сфелигову 40 клирика и 40 меропаха).

Мокро, које се прво помиње, находило се на исток од Ниша у ономе крају којему је сад средиште *Бела Паланка*. Та варошица је на ушћу речице *Врела* у Нишаву. На томе месту је Бертрандон да ла Брокијер 1433 видео варош у развалинама којој је име забележио *Извур* (или Измур).[52] Мало више Беле Паланке уз реку налази се село *Мокро*, а толико више њега манастир Св. Димитрија. У „Старинару“ IV за 1887 има извештај Д. Сабовљевића о обиљу римских старина у Белој Паланци, Мокрој и Врелу. Византијско време само је продужило рад на тим темељима. С тим је у вези и белешка Тасе Јеленића о неком хришћанском гробу, Старинар I, 80. С тога ми и мислимо да је ту било у XI веку оно црквено средиште које је повељом цара Василија поменуто у Нишкој Епархији.

Теже је одредити где је **Κομπλὸν** грчке повеље. О њему је више њих писало, али је главни др. К. Ј. Јиречек. Пре тридесет година он је писао да се Комплос у XIV и XV веку звао Копријан и да је био на месту садашњега Прокупља.[53] Пок. И. Руварац својом расправицом о разлици Копријана и Прокупља и о правоме положају Копријана (разва-

---

[52] Годишњица XIV, стр. 51.

[53] Die Heerstr. von Belgrad nach Konstantinopel. Prag. 1877, стр. 77.

лине Курвин-града јужно од Ниша)[54] разрушио је ове претпоставке. Копријан је, за цело, Курвин град а Комплос (још ако је добро записано) никако није Копријан, већ и ради близине своје. На Прокупље, за које се не зна како се звало у почетку XI века а које се садашњим именом прозвало по цркви св. Прокопија, већ би се могло мислити. Али је та комбинација само на памет бачено нагађање, без икакве потврде, мањ ако се не би узело за разлог што је у сразмерно једнакој даљини од Ниша к западу као што је Мокро к истоку.

Кад се пажљиво прочитају у М. Ђ. Милићевића описи предела на левој страни Мораве у Топличком Округу међу Копријаном и Прокупљем нарочито пак међу Копријаном (Курвин-градом) и Мрамором, многи знаци показују да је онде било неко веће и знатније средиште у старије време. Ми упућујемо нарочито на саопштења М. Ђ. Милићевића о Градишту на речици Мерошини не далеко од тога места и новога села Александровца на путу Прокупље—Ниш, по том на оно што М. Ђ. Милићевић бележи о развалинама старе цркве наспрам Курвин-града на левој страни Мораве, које се, као и брдо на коме су, зову *Комига* или *Комиг*.[55] Белешке М. Ђ. Милићевића попуња Т. Р. Ђорђевић. И он описује развалине на брду Кулини одмах изнад садашњег села Градишта и на Колиги или Комигу. То место Т. Р. Ђорђевић опширније описује и име му бележи *Комњига*. С оба та места као да су у вези и развалине на *Главшинској Чуци*.[56] Ми не знамо ни да ли је

[54] Гласник, 49, 9.

[55] Краљевина Србија. Нови Крајеви. Београд 1884, стр. 354—57.

[56] Т. Р. Ђорђевић, Поред Топлице. Из Братства VII. Београд 1896. Уз то још Старинар XII, 105.

Κομπλὸν тачно записано. Али лако може бити да његово место треба гледати овде негде. А ко зна да ли на томе крају није било у старије време и средиште доње Топлице?

Да под Топлицом грчке повеље не треба разумети ништа друго него данашњу Куршумлију и горњи део водопађе Топличине, види се са свим јасно из наших споменика. Топлица се помиње међу земљама које је Стефан Немања при деоби с браћом на део добио. Да се ту разуме горња Топлица, види се по томе што је Немања позније подигао цркву Св. Богородице, према ушћу реке Косаонице у Топлици, како су забележили летописи. У истој Топлици Ст. Немања је подигао и цркву Св. Николе према ушћу реке Бањске. Кад је Св. Сава установљавао епископије по српским земљама, у Топлици је установио такође епископију, сместивши је код те цркве Св. Николе. У вези са сестрићима кнеза Лазара из Брвеника, у овоме пределу помиње се митрополит топлички Јован.[57] И Плочник, где су се 1387 сукобили султан Мурат и кнез Лазар, находи се такође на Топлици не далеко од Куршумлије. Немањине две задужбине, црква Св. Богородице и црква Св. Николе биле су повод те се место данашње Куршумлије прозвало у средњем веку *Беле Цркве.* И како су обе те цркве, по свој прилици, биле покривене оловом, оне су дале повод и познијем турскомназвању *Куршумлија (Куршумли* значи турски *оловни).*

На послетку да је *Σφελίγοβον* — Сврљиг помишљали су сви који су до сад што писали о повељи. Град Сврљиг помиње се међу градовима које је освојио Стефан Немања. Познат је запис на одломцима

[57] Старинар, IX. 118.

листова Сврљишког Јеванђеља, који нас учи да је 1279 Костантин граматик, прозван Војсил граматик, те године писао јеванђеље *у граду Сврљигу* при нишком епископу Никодиму за презвитера Георгија.[58] Сврљиг је у горњем току Тимока (који се по њему зове Сврљишки Тимок), на североисток од Ниша, од Дервена низ Тимок. И сад се разликује град (развалина) и Варош и Палилула села. По томе се познаје да је ту дуго времена, и за Турака, било средиште жупе Сврљига и онога што је под њу потпадало.[59]

По томе видимо да се Епархија Нишка у почетку XI века ширила на исток уз Нишаву до самих непосредних међа Пирота, Сукова, а на запад уз Топлицу до самих граница водопађе њене. Овоме ширењу у правцу од истока к северу додаје се Сврљиг на североистоку као додатак к ономе што је Ниш држао као своју непосредну област, по томе што је жупа Сврљиг најближа нишким пољима и ако припада области Сврљишког Тимока, који своје воде не упућује Морави него доњем Дунаву.

11. На једанаестом месту повеља помиње Епархију Браничевску речима: ***Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βρανίτξης εἰς τὴν Βράνιτξαν καὶ τὸν Μορόβισκον καὶ τὸν Σφεντέρομον καὶ τὸν Γροντσον, καὶ τὸν Διβίσισκον καὶ τὸν Ἰσταανλάγγαν, καὶ τὸν Βροδάρισκον κληρικοὺς ιε' καὶ παροίκους μ'.*** (тј. Заповедамо да има епископ Браничевски у Браничеву и у Морависку и у Сфентерому и у Гронши и у Дивисиску и у Истааглангп и у Бродариску 15 клирика и 40 меропаха).

[58] Гласник, XX. 245.

[59] Остатке Сврљига и његових некадашњих подграђа најлепше је описао Јов. Мишковић у Гласнику 49, стр. 90—92. Види још и белешке Косте Поповића, Пут лицејских питомаца 1863 по Србији. Београд 1867, стр. 137—141.

И ако је цела ова епархија у данашњој Краљевини Србији, теже нам је с њоме него с онима испред ње; толико су се у Србији утрли трагови старих подела и организација из XI века.

Да је *Βράνιτζα* наше Браничево, о томе нико није сумњао. И Е. Голубински и Х. Гелцер тако су тумачили, и није ни могућно тумачити другојачије, пошто је напред Ниш а после Београд, још нарочито кад се на ум узме да је пут XI века из Ниша у Београд још по старинским римским линијама водио из Ниша десном страном Мораве низ Млаву на Браничево (сад Костолац), па оданде уз Дунав у Београд. Моравске поплаве и баре биле су, сигурно, разлог што се овако тај пут обележио.

За *Μορόβισκον* је др. К. Јиречек мислио да је *Моравиште* (ми бисмо још словенски писали и **Моравьскъ**) стари Margus, данас на ушћу Мораве у Дунав.[60] Основана је напомена д-ра А. Медовића и М. Ђ. Милићевића да је Моравиште било насељено на Кустару, развалинама на десној страни ушћа Моравина при селу Дубравици.[61] Мучно би се могло тражити то место даље негде уз Мораву, особито што је под Браничевом била долина Млаве и крајеви данашњег Пожаревачког Округа даље к истоку, по свој прилици и Кучево, а под *Моравиште* су могли ићи крајеви уз Мораву с једне и друге јој стране. Те би се административне области с правцем од севера к југу пружале скоро паралелно све до ресавских страна.

Поменувши *Браничево* и *Моравиште* или *Моравьскъ* на великом царском путу од Ниша к Београду, повеља помиње на томе путу и треће место *Σφεντέρομον*. И ту су

[60] Die Heerstrasse, 77.

[61] Гласник IV, 189, Краљевина Србија, 132.

досадашњи истраживаоци, и Е. Голубински, и др. К. Јиречек и Х. Гелцер сви помишљали на Смедерево.

Познато је поодавно да је Смедерево покварено *Εἰς* Monte Aureo као што је Стамбол постало од *εἰς τὴν πόλιν*. Римски итинерари показују заиста станицу Mons Aureus на 24 римске миље од Београда. Драгашевић је мером нашао да то место пада близу ушћа Удовичке Реке у Дунаво, онде где је Орашачка Механа. Изнад Удовичке Реке је плато на брдској греди која се стере на исток к Смедереву, удаљеном одатле на непуна два сата к истоку. Трагови вароши налазе се на плато-у, а место се зове Југово.[62] М. Ђ. Милићевић попуња Драгашевића. Он бележи, код Орашачке Механе, исто место које показује Драгашевића мера, и записује да се зове *Градиште*, а тако исто за Југово, југоисточно од тога градишта, бележећи како се ту копају зидови, цигле и други знаци, „по којима се може мислити да је ту некад била варош“. Пошто се зна да је град Смедерево сазидао деспот Ђурађ 1430 године, ваља претпоставити да је деспот место за град у то време бирао по стратегичким онога времена оценама, и да већег варошког насеља није било на томе месту раније. Старије средиште краја ваља тражити у горе поменутим развалама на Југову и код Орашачке Механе. И ту треба стављати и *Σφεντέρομον* повеље цара Василија. И пошто је под Браничево ишао предео око Млаве и даљи источни крајеви садашњега Пожаревачког Округа, а под Моравиште доње Поморавље, уза саму реку, то би под старо Смедерево на Југову ишли западни, узвишенији предели данашњега Смедеревског Округа до границе Београдског (или старога Грочан-

[62] Гласник XLV. стр. 17—18.

ског Округа. Сва три места се нижу по великом старом римском путу уз Дунав.

Други тежи део нашега истраживања у оној је другој половини што сад настаје.

Тако нам, после Смедерева, најпре на ред долази *καὶ τὸν Γρουτσον.*

Кад повеља хоће да напише словенско **с** употребљава два *σσ* као у ***Βελεσσον.*** Исто слово *σ* находи се и за словенско **ш** или **ж**: ***Σλαβίστην, Ραδοβίστον*** — ***Βελεβούσδαν.*** Ако је потребно написати словенско **ц** или **ч**, повеља употребљава *τξ*: ***Κίτξαβιν, Γλαβίνιτξαν.*** У горе истакнутом примеру имамо *τσ*, са свим трећи начин транскрипције, у коме бих ја видео намеру да се испише словенско **ж**. Пошто пак у више примера у повељи, па и у овом одломку о Браничевској Епархији видимо да се хоће да обележе и словенски носни гласови, пошто се бележи *Σφεντέρομον.* — **Смѧдерево**, то у *ου* из ***Γρουτσον*** треба тражити словенско **ж**. Тако бисмо имали у ***Γρουτσον*** — **Грѫжъ** или **Грѫжа**. По повељи, дакле, улазила би у Браничевску Епархију и жупа Гружа. То не треба нимало да нас зачуђава кад се сетимо да је првим трима сигурним крајевима Браничевска Епархија заузела обе стране Моравине и допрла до београдских природних међа. Средњи век је, у осталом, обично узимао у међе појединих области обе поле река, бар са свима доњим деловима њихових водопађа. Овде би, дакле, пресуђивала водомеђа Моравина с једне и Савина и Колубарина с друге стране.

Много је теже, ако није са свим немогућно, одредити где је било место или предео које је у повељи обележено *τὸ* ***Διβίσισκον.*** Ако бисмо враћали на словенски, могли бисмо из те грчке белешке истерати **Дивишиште** или **Дивисиште**, па може бити **Дьвисиште**

или **Дикьсиить**. Најближе би томе било село *Дивостин*, не далеко од Крагујевца код којега, заиста, има и стара црква. Име само носи у себи старински тип. Још ближе би могло бити томе назвању качерско село *Дићи*[63] (кад *шт* обрнемо у *ћ*), али су *Дићи* већ на западној страни Рудника и у водопађи колубарској, те не мислимо да бисмо их, из географских разлога, могли узимати у ову комбинацију.

Место тога, ми бисмо пре били расположени да **Διβίσισκον** тражимо у Левчу или у Темнићу. Сви који су описивали те крајеве истичу, нарочито на јужним падинама Јухора и око Пољне у Левчу, многе белешке о традицијама великих насеља, цркава и градова, којима се данас ни имена не зна, или им се име везује за какав случај очевидно новијега порекла.[64] Помишљали смо нарочито на развалине које су на јужном крају Јухора код места Девојачка Стена. О њему се бележи у свима описима. На нашој ђен.-штабној карти 1 : 75.000 има на том месту забележена и Ћелијска Коса, што би упућивало на некадашње манастирско или црквено јаче насеље. Али је то наше домишљање просто нагађање, које нема за сад никаква ослонца, пошто су старија назвања погубљена.

Претпоследње је поменуто место **Ἰσταaγλάγγaν**. Пошто ми за име Сталаћ имамо потврду још из XV века, и знамо по томе да оно није ново, и пошто су места код Сталаћа и у околини пуна развалина,

[63] Dr J. Цвијић Насеља, III, чланак Мил. Т. Ракића о Качеру, стр. 837 спомиње код тог села и развалине цркве и старо гробље са великим плочама.

[64] После бележака М. Ђ. Милићевића у Кнежевини Србији и ђен Јов. Мишковића у Гласницима 61 и 64 Левач је описао Т. М. Бушетић у II, а Темнић Станоје М. Мијатовић у III књизи Dr. J. Цвијића Насеља

нарочито црквених, ми стављамо у Сталаћ место у повељи записано *Ἰσταάγλάγγαν*.

Још је остало од Браничевске Епархије место или крај *Βροδάρισκον* — **Бродарьско**. Истоме би требало наћи места на десној страни Мораве од Сталаћа ниже. Кад не бисмо знали да се стари град који је био на месту садашње Ћуприје звао *Равни*, да томе граду и сад име не живи у реци и у манастиру Раваници, ми бисмо **Бродарьско** грчке повеље тражили у нашој садашњој Ћуприји. Оно ипак мора падати у тај крај, јужно или северно од Ћуприје, где се броди Морава. На нашој ђен.-штабној карти забележено је *Бродско Поље* јужно од Параћина а источно од села Сикирице. Северно од Ћуприје не далеко од Крушара и садашње јагодинске скеле на Глоговцу има село Моштеница и поток који се улива у Мораву. На томе бисмо месту ми најрадије тражили трагове старога **Бродарьскога**.

По овоме би се Браничевска Епархија пружала с обе стране Велике Мораве, хватајући цео њезин простор између Космаја, Рудника и Котленика с једне и планина, које са истока чине водомеђу Тимоку и Дунаву и Морави, с друге стране. Београдској Епархији, која сад долази на ред, остала би старинска Мачва, западни крај, који се и после дуго времена држао с Београдом. Кад узмемо па прелистамо причање Јов. Кинама о војевању цара Манојла Комнена по Браничевској Области с Маџарима и са Србима, видећемо како су тесно везани били у стратегичној пажњи Ниш и Браничево. Јов. Кинам је у тим борбама цара пратио; очевидно је да је сва места познавао, јер свако пише увек веома исправно. Помињући Браничево увек у вези с нападима на Угарску или из Угарске, он истиче Ниш као раздвојну тачку,

са које се може или на Угре или на Србе, који се замишљају од Нишке и Браничевске Области на запад. И у томе што је било потреба да та гранична област буде што чвршће организована, могу се наћи неки разлози што је Браничевска Област била постављена у међе које смо назначили.

12. На дванаестом месту повеља помиње Епархију Београдску речима: ***Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βελεγράδων εἰς αὐτα τὰ Βελάγραδα καὶ τὸν Γραδέτξην καὶ τὸν Ὀμτξον καὶ τὸν Γλαβέντῖνον καὶ τὴν Ἄσπρην Ἐκκλησίαν κληρικοὺς μ΄. καὶ παροίκοος μ΄.*** (тј. Заповедамо да има епископ Београдски у самом Београду и у Градцу и у ***Ὀμτξον*** и у Главентину и у Белој цркви клирика 40 и меропаха 40).

Осим јединог Београда, за сва остала места имамо да се мучимо скоро са самим нагађањима, готово као и наши претходници.

Једно у чем се ми можемо од њих одвојити, то је географски опсег епархије. Београдска Епархија XI века као и Београдска Област средњих векова у опште смешта се напред описаним положајем Браничевске Епархије у крај о ком се нема шта нагађати. У Београдској Епархији овде ми видимо у главноме Мачву потоњих средњих векова. Чим смо западне границе Браничевске Области поставили границама водопађе Велике Мораве с додатком неких мањих водопађа (Млаве и Пека и Груже), границе су се Београдске Области саме оцртавале у границама Саве, Колубаре и њених притока, с додатком планинског краја на југу те водопађе и гдекојих предела у Подрињу. Тај се крај касније обособио приликом одступања краља Драгутина. Преко Дрине његове границе нису могле ићи, а ни на исток од линије Авала—Космај—Рудник—Котленик. Сам Бео-

град, као столица, избацивао се у овој области у крајњи североисточни угао на ушћу Саве и Дунава. Одатле се сва Београдска Област пружала к југозападу.

Међу местима после Београда прво је на реду *Γραδέτζην* Лако је погодити да се у том облику крије **Градьць**. Познато је да се у XII веку и на месту садашњега Чачка налазио Градац, где је, по летописцу, Срацимир, брат Немањин, подигао цркву.[65] И овај би Градац могао ући у област горе наведене Београдске Епархије, али већ с муком, пошто је на Морави. С много више разлога може се овај Градац поставити у околину Ваљева. Та су места, кроз цео средњи век, ишла у подручје Београда. М. Ђ. Милићевић пише: „Више Ћелиске Цркве, код правог извора воде Граца, имају развалине старог града.“[66] На томе месту, у томе крају и у знатности ваљевскога средишта уопште, ми бисмо гледали онај Градац који се још 1019 помиње као место подчињено Охридској Архиепископији.

Много је теже сместити *Ὀμτζὸν*.

Ми бисмо у првоме *ομ* гледали транскрибован словенски носни самогласник **ѫ**. И пошто се у *τζ* налази **ц** — имали бисмо **ѫць** или **ѫцє**. Ако Ужицу потражимо словенски облик, наћи ћемо га у **ѫжицє**. Место данашњега облика могао је у старо време бити у употреби облик без диминутива, **ѫжь** или **ѫѕл**, који би се с грчком белешком подударао са свим, ако су наше претпоставке иоле тачне. Иначе је толико исто тешко размрсити шта су Грци записали са *Ὀμτζὸν* колико и наћи место које би томе имену данас колико толико одговарало.

---

[65] Гласник XLI, 354.

[66] Кнежевина Србија, 366.

Кад не би место Главе—Дрвенглаве или Главица код Стојника, на северном крају Крагујевачког Округа, било сувише к истоку и у пределима који су по нашим горе наведеним белегама припадали у Браничевску Област или барем на саму њену границу, ми бисмо најрадије у њему тражили ***Γλαβεντῖνου*** грчке повеље. У запису на камену у Црквинама (међу селима Стојником, Марковцем и Међулужјем, код стојничке цркве) то је место записано *Глава*. Костантин Философ у биографији деспота Стефана Лазаревића пише га *Главица*.[67] А заселак у ком је белег деспота Стефана и црква стојничка звао се још у XIX веку *Дрвен-главе*.[68] Ово наводимо за пример, како се једно исто место различито записује. Ако се, дакле, ***Γλαβεντῖνου*** не постави овде, не би га било тешко сместити и на друго које место у горе обележеној Београдској Епархији, пошто места с именом *Глава* у разним везама нису нимало ретка.

Исто тако би нам последње место ***Ἄσπρην Ἐκκλησίαν*** најлакше било поставити у Х. П. Паланку на Јасеници која се раније звала *Бела Црква*, али нам је и она више к истоку и већ са свим у водопађи Моравиној.[69] Није ипак немогућно да се ту и на Глави (Стојнику) Београдска Епархија неким начином уносила у земљиште Браничевске Епархије.

Али ако се ова претпоставка не би одржала, пошто немамо никаквих података којима бисмо је подупрли, Бела Црква би се могла још сместити у Белу Цркву Среза Рађевског Округа Подринског. И то је, на видном месту, старије насеље, у горњој водопађи

[67] Гласник XLII, 318.

[68] М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 1100.

[69] По запискама Чед. Мијатовића Гласник XXXVI, 204 излазило би да се Паланка све до XVII века једнако звала Бела Црква.

Јадра, на североисток од Крупња, недалеко од пута Лозница—Ваљево.

13. На тринаестом месту повеља помиње нову епархију речима: *Καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς Θράμου κελεύομεν ἔχειν εἰς πᾶσαν τὴν ἐνορίαν αὐτοῦ κληρικοὺς ιε'. καὶ παροικοὺς ιε'* (тј. Заповедамо да епископ *τῆς Θράμου* има у целоме своме подручју 15 клирика и 15 меропаха).

Е. Голубински и не покушава никако да одреди где је *Θράμος*. Међутим је то Х. Гелцер потпуно разјаснио. Поредећи списак наше повеље с другим списковима епископија Х. Гелцер је нашао паралеле *ὁ Σιρμίου ἤτοι Στριάμου; — Στρίαμος — Στρίωμος*[70] Х. Гелцер једино греши што се поводи за Византинцима који су мешали Срем и Земун по незнању. *Θράμος* је, дакле, Срем или Митровица. Словенско писање **Срѣмь**, уметање **т** између **с** и **р**, што и иначе бива, и изговарање **ѣ** или **ꙗ** дало је од **Срѣмь** — **Стрꙗмь**, **Стрꙗмь**, од којега је лако постало *Θράμος*. И овоме је, дакле, почетак у византијском транскрибовању спискова писаних старословенски, а читаних по живим словенским говорима Балканскога Полуострва. Познато је да и данас и по Македонији и у Бугарској има дијалеката у којима се **ѣ** изговара као *ја*.

Не изгледа да је Сремска Епархија била много позната, кад се о њој ништа више не помиње. Подручје је њено било, по свој прилици, само преко Саве, пошто византијски историк Н. Хонијат пише да је Срем међу Дунавом и Савом.[71] И ово није било свагда једнако, али у време писања повеље као да је такође доба где се Срем не може ширити и на десну страну Саве.

---

[70] Byzant. Zeitschrift II, 53.

[71] Byz. Zeitschrift, II, 54.

14. На четрнаестом месту повеље помиње се Епархија Скопска речима: *Καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῶν Σκοπίων εἰς αὐτὰ τὰ Σκόπια καὶ τὸν Βινέτξην καὶ τὸν Πρεάμορον καὶ τὴν Λύκοβαν καὶ τὸν Πρίνιπον κληρικοὺς μ' καὶ παροίκους μ'* (тј. Заповедамо да Скопски Епископ има у самом Скопљу и у Бинчи (Винчи) и у Премору и у Лукову и у Принипу 40 клирика и 40 меропаха).

Да *Βινέτξην* треба сместити у Бинчу — **Бинькоү** нашао је већ Е. Голубински.[72] То је горња водопађа тако зване Бинча-Мораве, управо на север од Скопља, на северним падинама Црне Горе (Карадага).

Нејасно је где треба тражити *Πρεάμορον* које ми читамо **Прѣморъ**. Ми бисмо мислили да овај крај опет треба тражити на северној страни Скопља, у долини Моравице. То би били жупни крајеви између Куманова и наше границе, међу масама Карадага Рујна и планина око Врања и Новог Брда. По извештајима г. М. В. Веселиновића *Горња Морава* се зове крај ол села Будрига (10—15 км. од Гњилана к југу) на више уз Мораву до њених извора. То је *Бинча* Василијеве повеље. *Доња Морава* или *Изморник* зове се поље око Мораве од Будрига на ниже до испод села Доморова̄ца, тј. до самога Моравског поља око Бујановаца.[73] И на то би место најупутније било сместити *Πρεάμορον* Василијеве повеље.

За *Λύκοβαν* Е. Голубински се изјаснио за село Луковицу, јужно од Скопља у пределу Треске, али у споредној долини реке Влахињце више манастира̂ Андреје и Марка, синова краља Вукашина.[73] Нама

[72] Исторія церквей, 70.

[73] Годишњица Николе Чупића XX, 226.

[73] Исторія, 70 по Гласнику VIII, где су белешке Јордана Х. Константинова на стр. 140—143.

се чини да је то место сувише близу Скопља и не изгледа да у њему има каквих остатака од старине. Пре бисмо *Λύκοβαν* грчке повеље тражили на југоисток од Врања у долини Луковске Реке где има пуно останака од старина који би упућивали да на томе месту тражимо некакво веће средиште.[74] Може бити да је средиште које је ту некад било више вредило од онога у Врању.

Ако је *Λύκοβα* грчке повеље на источној страни Врања уз Луковску Реку и може бити у планинама међу Врањем и Ћустендилом или пут Пшиње, онда би најприличније било тражити *Πρίνιπον* к југоистоку од Врања у пределу Пшиње. Тако би барем доносили географски разлози по ономе што знамо поузданије, ма да нема довољне сличности између *Πρίνιπον* и Пшиње (како се у старије време писало). Осим тога ми бисмо могли (свакојако с мање географијских разлога) погледати к западу од Врања у околину Новога Брда. Познато је да се кнез Лазар родио у граду Прилепцу код Новога Брда.[75] Данас не знамо за тај град, али из карата сазнајемо да има и сад село и река Прилепница у околини Новога Брда,[76] а уз њих друга јача долина Криве Реке. Међу тим ти су крајеви већ при Изморнику, и тешко би се тамо нашло места за ново средиште. Уз то још, **Прилѣпьць** носи тип чисто словенског назвања и не изгледа да је од грчкога *Πρίνιπον* покварено. А **Прилѣпьць** би грчки био са свим другојачије транскрибован.

По овоме комбиновању ми бисмо имали да тражимо област Скопске Епархије у самоме Скопљу,

[74] Собом сам био у томе Лукову 1903. Белешке су штампане у „Караџићу" за 1903. годину 217.

[75] Руварац Ил. Кнез Лазар, 3.

[76] Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik. Denkschriften phil.-hist. XI стр. 170—171.

под којим би ваљало замишљати непосредну његову област у Црној Гори, и к југу до теснаца на Вардару, којим се скопско поље завршује. По том би се област Скопске Епархије ширила к северу уврх жупа из којих се саставља изворни предео Биначке Мораве, на северној падини Црне Горе и у долинама и пољима Моравице између Куманова и ушћа Моравице у Мораву. Истим правцем имале би се даље к северу тражити Лукова у Луковској Реци или, може бити, у Врањском Поморављу са самим Врањем, а Принип у Пшињи или у жупама међу моравском долином и венцима планинским на истоку. Пошто су остали крајеви са свију страна већ сместени под епархију Битољску (5) и Морозвишку (7), које хватају пределе к југу и к истоку од Скопља и скопске равнице, и пошто ћемо даље видети под Липљанском Епархијом Косово и крајеве који му се примичу с југа до теснаца Качаничког, другога места, доиста, и не остаје за Скопску Епархију. У томе је и наш главни разлог за овако смештање, ако смо се негде у појединостима, по недостатку обавештења, може бити и преварили.

15. На петнаестом месту помиње се Епархија Призренска речима: ***Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Πριζδριάνων εἰς αὐτὰ τὰ Πριζδριάνα καὶ τὸν Χοσνὸν καὶ τὸν Λεασκουμτζὸν καὶ τὸν Βραίτον κληρικοὺς ιε', καὶ παροίκους ιε'***. (т. ј. Заповедамо да има епископ призренски у самоме Призрену и у Хвосну и у Лесковцу и у Врету 15 клирика и 15 меропаха).

У читању и транскрибовању имена **Призрѣнь** у канцеларијама Охридске Архиепископије имамо по трећи пут слово **ѣ** читано као **ꙗ** и групу **зр** с уметнутим **д** као **здр**. Исти случај је поменут већ двапут при **Срѣдьць** и **Срѣмь**, јер су групе **ср** и **з** управо

једна иста група. Е. Голубинскога је ово толико по-мело, да је отишао да тражи *Πριξδριάνα* у Приштини. Х. Гелцер већ нимало не сумња да овде имамо посла с Призреном и са свим згодно напомиње оно познато писмо архиепископа охридског из XIII века Димитрија Хоматијанца нашему Св. Сави у ком се тако исто пише Призрен, само у једнини *τον Πρισδριάνον,*[77] ближе, дакле, правоме словенском облику.

Уз Призрен се прво помиње *Χοσνὸν*. И ту нема никакве сумње да имамо пред нама стари назив **Хвостьно**. Пошто је још Ђ. Даничић у Рјечнику из књижевних старина по нашим споменицима несумњиво утврдио да је Хвосно „крај српске земље гдје су Дечани и Пећ", не треба се ни нама мучити да то даље посведочавамо. За краља Милутина спомиње се и *епископ хвостански*, па и *митрополија хвостанска.*[78]

Није тако лако сместити треће место које се помиње у Призренској Епархији *τόν Λεασκουμτξὸν*. И овде у првоме *λεα* имамо **лѣ**, и није тешко васпоставити словенско име **Лѣсковьць**, име, у исти мах, врло често по словенским земљама. И више самог Призрена на 8 километара на југ има село *Лесковац*. Али то не може бити оно које се помиње у повељи, пошто је сувише близу Призрена. С тога

[77] Bys. Zeitschrift, II, 54.

[78] Ђ. Даничић Рјечник из књиж. ст. III, *Хвостьно* и *хвостьньскыи*. Питао сам попа Милоша Велимировића да ли се у онамошњем народу сачувао какав траг од назива *Хвосно* који је живео у старо време. Он ме уверава да се употреба назвања *Хвосно* са свим изгубила и у староме Хвосну и у Полимљу, са западне стране истих планина. Полимљани данас Пећску, Ђаковачку и Призренску нахију зову Дукађином и Метохијом. Ова два назива вреде код њих као општи назив целе водопађе Белога Дрима све до саставка му с Црним Дримом. Призренску пак нахију саму Полимљани зову Подримом, и ту разумевају Призрен, Ораховац од реке Мируше, и леву страну Дрима до Горе и Љуме.

смо се обратили на доброг познаваоца оних крајева попа Милоша Велимировића, који нам одговори да се у Пећској Нахији, у Прекорупју, међу селима Кошем и Дреновчићем, на левој страни Дрима, налази село Лесковац, а да се тако зове и један део поља које припада Великој Хочи у Подриму. На аустријској карти Балканског Полуострва 1 : 200.000 лист 38° 43° има на 26—30 километара на исток од Пећи село Лесковац и близу њега Дреновшик (м. Дреновчић). Оно је заиста на 8—10 километара од Белога Дрима. Међутим оно се налази на реци Клини или Глини, која се спомиње у нашим споменицима XIV века под именом Кнına. У Ђ. Даничића Рјечнику спомиње се **Книна** и **Кнньць** (трг) као дар краља Милутина Хиландару, позније потврђен од цара Стефана. Место **Кнньць** било је ниже Лесковца, на ушћу Клине у Дрим. На карти су на томе месту забележене и неке развалине.[79] Овде, по нашем мишљењу треба тражити Лесковац повеље цара Василија. И пошто **Хвостьно** имамо око саме Пећи и Дечана и у планинама што су уз та места к западу, до њихова венца, под Лесковцем би се разумевала равна Метохија на исток од **Хвостьна**, до граница Косова Поља и водопађе Ситничине.

Још нам треба сместити *τὸν Βραῖτον*. Х. Гелцер сумња да ли је Успенски добро прочитао грчки оригинал. Међутим на југозапад од Призрена има баш спрам саставака Белога и Црнога Дрима место Брути и хан, а ниже, на северо-исток к Призрену, уз Бели Дрим — Врбничка Долина и село Врмица. То су места на северозападним падинама Коритника и Љумске Жупе. И онако би овај планински угао био је-

[79] Упореди и М. С. Милојевића Путопис II, 174, 179 и 180. Место се помиње и у Светостефанској Хрисовуљи краља Милутина.

дини крај у ком би се још могла сместити једна жупа или област Призренске Епархије. И ми се на томе нагађању и заустављамо.

16. На шеснаестом месту грчка повеља помиње Епархију Липљанску речима: ***Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Λιπαινίου εἰς πᾶσαν τὴν ἐνορίαν αὐτοῦ κληρικοὺς λ' καὶ παρόικους λ'*** (т. ј. Заповедамо да епископ Липљански има у целој његовој области 30 клирика и 30 меропаха).

Липљан је, као што је познато, место на Косову, уврх Косова, око 16 километара на југ од Приштине, на железници, која има и своју станицу у Липљану. Место се често спомиње у ранијем средњем веку, докле су Косово још држали Грци и докле је на дну Косова, око Митровице, стајала граница међу српским и византијским областима. Из тога му је узрока и тражен положај на самом изласку из планинских теснаца, којима долази пут из Скопља. У Липљанској Епархији била је водопађа Ситнице и Лаба, са својим притокама. О њеним границама не може бити сумње.

17. На седамнаестом месту повеља помиње Србичку Епархију речима: ***Καὶ τὸν ἐπίσκοπον Σερβίων κελεύομεν ἔχειν εἰς πᾶσαν τὴν ἐνορίαν αὐτοῦ κληρικοὺς λ' καὶ παροίκους λ'*** (т. ј. Заповедамо да Србички епископ има у целој својој области 30 клирика и 30 меропаха).

Х. Гелцер и Е. Голубински стављају ово место у област Серфиџе (Србица) у јужној Македонији, на самој граници Тесалије, о чему нема никакве сумње.

На завршетку повеља закључује „да се сви горе поменути клирици *ослобађају од градње кућа и од осталих работа као што су ослобођени били и под Самуилом.* С тога се и даје на знање онима који

ће после нас царовати овај печат архиепископу, и с тога га печатимо оловним печатом царства нам«.[80]

Другим речима, у овоме се тексту каже да је све горе наведене области Самуило као цар држао под својом руком.

Једно тога ради, а друго да у целини прегледамо област Охридске Архиепископије, докле се ширила, заједно с државном облашћу под руком Самуиловом у последње време његове владе — учинићемо овде опште ограничење целе Охридске Архиепископије.

Повеља цара Василија почиње од Охридске Епархије, под којом су се налазиле средишње жупе како Архиепископије тако и државе на Охридском и Преспанском Језеру. Предели су Архиепископије, осим Охрида, у ком је била столица архиепископа, Преспа, у којој је била столица Самуилова, по том Мокро (низ Дрим) и Кичава (Кичево). За тим излагање хвата на југу Епархију Костурску с пределима око Корче и Девола, с Колонијом и једним (планинским) крајем Војуше. Одатле се прелази још даље на југ у приморје у Главеницу (пристаниште Јанине, на запад на мору) и у Канину. То је једина линија на којој је архиепископија и држава, на југ од Драча, хватала море. Одатле се, преко напред поменуте Епархије Костурске, прескаче у Епархију Могленску, која је хватала источне падине средње-македонских планина, где се спуштају у солунско поље. Са епархијом у Србици, која је споменута на крају, област се Охридског Архиепископа спуштала у долине Бистрице, до самих граница Тесалије. После Могленске спомиње се Битољска Епархија, која се нигде није дотицала граница, а за њом Струмичка, која се већ

[80] Byz. Zeitschrift, II, 44.

у водопађи Струме граничила византијском облашћу. Исти је случај с Морозвишком, а нарочито с Велбушком Епархијом, која последња, у осталом, прва слази на Струму, прекорачује је и хвата се Рилских Планина. И Софијска је Епархија на самој граници, одмах са самом софијском облашћу. И Нишка и Браничевска Епархија, које за њом следују, граниче се Видинском Облашћу, која није била, како се види, ни под Охридом ни под Самуилом. Београдска Епархија продужује дунавску границу Браничевске Епархије преко Саве до граница Сремске Епархије, која је прелазила Саву и пружала се до Дунава северно од Фрушке Горе. Граница се по том уз Дрину или паралелне јој водомеђе пружала к југу. Повеља нам побраја жупе Скопске и Липљанске Епархије које нису биле на граници, и иде к Призренској Епархији, која је такође хватала западну границу. Овде су даље к западу биле независне српске жупе.

Цело то Самуилово царство последње фазе, или Охридска Архиепископија из 1019 године, хвата на карти више западну средину Балканског Полуострва, притегнуту Браничевском, Београдском и Сремском Епархијом до Дунава северно од Фрушке Горе између водопађа Дрине и Тимока, с изласком на море између Драча и Арте — Канином и Главеницом. У том царству је скоро сва данашња Краљевина Србија (без Тимочке Крајине), Стара Србија (Пећски, Призренски и Приштински Санџак без Новог Пазара), од Бугарске само софијски Шоплук и Торлаци (Софија, Суково, Знепоље т.ј. Трн, Перник), од Македоније сва јој северна половина до Демир-капије и Солунског Поља, али без Средње и Доње Струме, заједно с македонским језерима, уз која су пристале жупе јужно од тог језерског предела, Девол, Корча,

Костур, Колонија, Србица. Захвативши тај планински венац скоро до граница Тесалије, Самуилова је држава међу Драчем и Артом у Главеници и Канини слазила на Јадранско Море. Јанина, међутим, није била у њеној власти, а исто тако ни Северна Арбанија изван Охридске и Призренске Области, ни Зета. Само браничевско-београдско-сремском границом наслањала се та држава на Дунав и на Угарску преко њега, а само поменутим морским изласком на народе и крајеве преко Јадранског Мора. Све су остало држали с југа, с истока и севера Византинци, а са запада Срби и њихове слободне жупе. У самом склопу и положају ове државе лако је било прорачунати њен пад и њену будућност без изласка, која јој је била неизбежна.

II.

Кад је, по горе поменутој повељи, ствар била свршена, охридски архиепископ Јован не остане на томе. У другој повељи цара Василија, у којој је записано да је издана месеца маја 6528 или 1020 године, помиње се како је архиепископ Јован тражио још једну повељу (*ἕτερον σιγίλλιον*) о осталим епископијама које у прву повељу нису унесене, јер су исте суседни митрополити поотимали од области Бугарске Архиепископије, чега је ради и искао све епископије које су под Бугарску Архиепископију потпадале за цара Петра и Симеона. И цар Василије је нашао да је и то упутно и издао је заповест да се власти Охридског Архиепископа ставе под руку сви градови и земље које је он тражио на том основу. Цар Василије у тој повељи помиње како је он Божјом милошћу постао господар земље, али је рад да очува све њене повластице или правине. С тога областима горе наведених и додаје новом хрисовуљом

1. *Дрстар*, стари Dorostolon (Силистру). Повеља даје власт епископу *εἰς τα κάστρα τῆς ἐνορίας αὐτοῦ καὶ τὰ λοιπὰ κάστρα, τὰ περὶ αὐτὴν κληρικοὺς μ' καὶ παροίκους μ'*. (т. ј. у градовима његова подручја и у осталим градовима уоколо 40 клирика и 40 меропаха). Није са свим јасно шта значе речи повеље „и у осталим градовима уоколо". Повеља наводи како је под царем Петром ту била архиепископија, како су се архиепископи из места у место премештали у Средац, у Видин, у Меглен и у Охрид, у коме је и сад. То значи да је постање охридске автокефалности и архиепископије дошло из Бугарске и да је веза с Јустинијаном позније (у првој четврти XIII века) измишљена услед установљења нове автокефалне цркве у Бугарској у Трнову (1186), када је тамо и национална држава опет васпостављена. Установљење Српске Автокефалне Цркве могло је такође изазивати ове акте одбране. Охридској је столици стало било да сачува власт над Бугарском по реду бугарских царева Симеуна и Петра, и с тим се, као што се види, и цар Василије II сложио. По томе происхођењу охридске столице од прве бугарске патријарашке столице у Дрстру, повељом се овом и даје архиепископу Охридском право да епископа у Дрстру (Силистрији) хиротонише. Х. Гелцер се слаже с Лингенталом, како је Дрстар приликом византијског освојења из 971 одвојен од Бугарске Архиепископије и стављен на ново у подручје Васељенској Цариградској Цркви. Х. Гелцер наводи у потврду како се од тог времена Дрстарска Епархија наводи у списковима епархијâ Византијске Цркве.[81] Поменутом повељом враћен је Дрстар из горе наведених историјских раз-

[81] Byz. Zeitschrift, II, 55.

лога опет Охриду. Познато је да то дуго трајало није.

2. Видин — **Бъдинъ**. Повеља говори: *Τὸν δὲ ἐπίσκοπον Βοδίνης κελεύομεν ἔχειν εἰς τὰ κάστρα τῆς ἐνορίας αὐτοῦ κληρικοὺς μʹ καὶ παροίκους μʹ*. (т. ј. Заповедамо да Епископ Видински има у градовима свога подручја 40 клирика и 40 меропаха).

Као год што је у рату 971 с падом Дрстра бугарски патријарх Дамјан збачен и столица та подчињена Васељенској Цариградској Цркви,[82] тако је цар Василије у многогодишњем ратовању са Самуилом освојио Видин још 1002, учинивши с епископијом оно исто што је раније учињено с архиепископијом у Дрстру. Тако је овим Охридска Архиепископија повратила под своје подручје Дрстарску и Видинску Епархију, на истоку области коју смо мало час географски обележили. Обе су епархије у Подунављу.

За овим долазе епископије на западној страни области која је првом повељом уступљена. Међу њима је на првом месту

3. Рас — **Ῥάσον**. Повеља говори: *Τὸν δὲ ἐπίσκοπον Ῥάσου εἰς πᾶσαν τὴν ἐνορίαν αὐτοῦ κελεύομεν ἔχειν κληρικοὺς ιεʹ καὶ παροικοὺς ιεʹ* (т. ј. Заповедамо да епископ Рашки у целој својој области има 15 клирика и 15 меропаха).

Овде је пред нама поглавито садашњи Новопазарски Санџак. Може, само, бити питање да ли је горња водопађа Ибра од ушћа Ситнице к западу, у којој је ибарски Колашин, припадала у ту област или у област Липљанске Епархије. Рашка Епархија попуња празан простор између Београдске и Призренске Епархије и улази још више у српске земље.

[82] Gelzer H. Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte, у Крумбахера 988.

4. На четвртом месту додатка помиње се Орејска Епархија речима: *Τὸν δὲ ἐπίσκοπον Ὡραίας κελεύομεν ἔχειν εἰς πᾶσαν τὴν ἐνορίαν αὐτοῦ κληρικοὺς ιβ' καὶ παροίκους ιβ'* (т. ј. Заповедамо да епископ Ореје има у целом свом подручју 12 клирика и 12 меропаха).

Х. Гелцер оглашује место као непознато. Е. Голубински га је, по голој наличности имена, тражио у Horreum Margi, на месту садашње Ћуприје, сметнувши с ума да је Морава цела обухваћена првом хрисовуљом и да нам ово место треба тражити изван границâ прве хрисовуље.

Пошто смо Рашку нашли на југ од Београдске а на запад од Нишке Епархије, по реду нам долази да Ореју тражимо даље предузетим редом, на запад од Призренске Епархије. То ће нам лакше бити кад узмемо на око и остале епархије друге повеље, које ће нам овај посао олакшати. Тако се после Ореје помиње *Церник* или *Черник* епархија (са 15 клирика и 15 меропаха), па *Химера* (са 12 клирика и 12 меропаха). И онда повеља опширније говори о митрополиту Драчком. „А митрополиту Драчком заповедамо — стоји у повељи — да само остане у своме престолу и да се задовољи подручјем и имањима уоколо и да се не меша у епископије бугарске. А архиепископу Бугарске ово потврђујемо, као што му је од старина област била, и подручје му по староме установљавамо. Јер нисмо вољни да архиепископу Бугарске ма шта окрњимо од онога што је имао раније, него хоћемо да опет сазнамо и успоставимо оно што је било помрчено, и то овим нашим печатом, те да се држи неповређено и да се чува од сваке повреде све што је од старине припадало архиепископији, јер смо вољни да се не подчињава нико и у осталим епископијама Бугарске и да се свак својим задово-

љава у старим границама, које да се утврђују, те да свачије господство остане без повреде.« [83]

Кад се узме на ум да се ово говори после помена епископија у Рашкој, у Ореји, у Чернику и у Химари, па се, после опомене, ређање опет наставља, као што ћемо видети, онда је очевидно не само да Ореју, Черник и Химару имамо да тражимо на запад од Призренске и од Охридске Епархије него и да су све те епархије, у исти мах, отргнуте од драчке митрополијске области, под којом се, по овоме, неко време находила и Рашка Епископија. Из тог разлога ми имамо и Ореју, и Черник и Химару да тражимо у пределима који су природно подручје Драча, т. ј. у средњој Арбанији и у њеним горама.

С овога гледишта полазећи ми мислимо да Ореју, с њених 12 клирика и 12 меропаха, ваља сместити у Мирдите, где се главно место и средишње племе зове *Орош* и *Ороши*.

Што се тиче Черника, исти је очевидно у пределу Елбасана. На карти аустријској 1 : 200.000 (издање 1900) лист 38° 41° Elbassan, забележен је под планинама Шемери (има река Шемерисе и село Шемери) горски предео Черменик на североисток од Елбасана, на левој, северној страни Шкумбије. Тај је предео са свим на запад Епархији Охридској, како је она горе на свом месту обележена.

За Химару немамо шта ни тражити, пошто је познато где се иста налази. [84]

Раскрстивши овако с драчким митрополитом и с пределима Драчке Митрополије, друга повеља иде даље и помиње још четири места: *Адријанополис*,

[83] Byz. Zeitschrift, II, 45.

[84] О свима овим арбанским пределима има бележака у нашој књизи „Турско царство пред српски устанак“ Београд 1906. издање С. К. З.

једно непрочитано (за које се Х. Гелцер домишља да је *Вела*,[85] *Вотрот* (или Ботрот), *Јанина*, *Козили* и *Петра*.

Нема сумње да је *Адријанополис* преписима дошло место *Дринополис*. Дринополис је знатна жупа око реке Дрина, јужне притоке Војуше. Епархија Дринопољска има и сад. У њој је главно место Аргирокастро, и помиње се кроз цео средњи век. Ми смо о њој расправљали у другој прилици. Ако је на празном месту заиста била Вела, као што се домишљао Х. Гелцер, Велу имамо на југоисток од Дринопољске Епархије, и понекад се она састављала с Епархијом Дринопољском. И о њој смо опширније бавили се у књизи о „Првим основима словенске књижевности.“[86] У Вотроту лако је наћи *Бутринто*, спрам Крфа, мало на југ од познате станице Санти Кваранта. На послетку о Јанини не треба ништа говорити, пошто је она свакоме позната. Све четири ове епархије шириле су првом повељом дату област архиепископије даље к југу. Разлог је за то био што се у свима тим епархијама у XI веку налазило још много Словена. Не само, дакле, по разлозима које помиње цар Василије, по разлозима ранијега господства Охридске Архиепископије и Бугарскога Царства у тим епархијама, него поглавито по разлозима национализма тражене су ове епархије под Охридску Архиепископију. У борби националности оне су ипак подлегле, пошто се народност без државе тешко одржава.

Остале су нам од друге повеље без места још две епархије: *Козили* и *Петра*.

---

[85] Новаковић Ст. Први основи словенске књижевности. Београд 1893 стр. 40, 46, 70.

[86] Види поглавито стр. 85

У грчком **Κοξίλης**, могли бисмо тражити или словенско **Коꙁьлъ** или **Коꙁьль** (Козљ, adject. possess.). Место је са свим непознато, а треба га тражити. По томе што се у грчким средњевековним актима спомиње некакав епископ *Χιμάρρας καὶ* **Κοξίλης**[87] тешко би било наћи место те епархије. Помињање Козља уз Химару упућивало би на тражење у околини Химаре, али свеколико наше разгледање по картама остало је без успеха. У тој околини нема ништа ни налик на Козаљ. А повеља нас сама, како је ми разумемо, упућује на другу страну. Кад би Козаљ, онај барем на који се у повељи мислило, био у околини Химаре, повеља би га поменула раније, пре оне опомене Драчком Митрополиту, заједно с Химаром, која се помиње на том месту. Али се тек после опомене Драчком Митрополиту узима на ред група Дринопољ, Вела, Бутринто и Јањина, и тек се после те групе помиње Козаљ. Из досадашњега излагања лако је било видети да се писац повеље обзирао на географски ред и да је по њему држао своје ређање. Није, дакле, без значаја што се Козаљ помиње тек после Јањине. Ми мислимо да то значи да га и тражити треба даље од Јањине, к југу или к истоку. Последње три епархије које се помињу јесу: Јањина, Козаљ и Петра. За Јањину знамо где је, *Петра* је на исток од Србице, између Србице и Солунског Залива, к југозападу од познатог пристаништа Катерине., на север од Олимпа, могло би се казати на његовим последњим терасама. За Србицу или Серфице зна се да је још првом повељом уступљена Охридској Архиепископији.

---

[87] Х. Гелцер, Byz. Zeitschrift, II 56; Miklosich et J. Müller, Acta et diplomat.

По овоме, кад приступимо к тражењу Козља имали бисмо га тражити негде међу Србицом и Јањином. Тражећи тако, доиста наилазимо на вис записан на карти Koziakas, на запад од Трикале, к југозападу од Калабака или Стага, који ће се трећом повељом такође дати Охридској Архиепископији, као што ћемо одмах видети. Али има још једно место, на које би се могао поставити Козаљ.

На аустријској ђен.-штабној карти 1 : 200.000 лист 40° 41° Vodena има на југ од Струмице, на јужној страни планине Беласице предео и река Боимија. Предео Боимија се спомиње и у нашим споменицима с краја XIV века. Иста долина која је на карти у доњем току записана Bojimia-dere, у горњем току носи натпис Kozlu-dere. На том бисмо месту ми још пре тражили Козаљ, пошто би се ту из Струмичке Епархије област архиепископије продужавала к југу. Али је предео тај сувише мало познат, да бисмо могли ову претпоставку на што било јаче ослонити.

По положају би се још могло мислити на место *Кожане* (на карти Koziani), ако је оно у вези више с именом *кожа* него с именом коза, јер се сад пише и *Kodjani*. У томе месту има епископија и сад, и налази се на северозапад од Србице. Сад је под Митрополијом Солунском и пише се грчки: *Σερβίων καὶ Κοζάνης.*[88] На послетку се Архиепископији Охридској дају Власи по целој Бугарској (*ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων*) и Вардарски Турци (*Βαρδάρειον Τουρκῶν*), који су ваљада примили били хришћанство.

[88] Rhalli Potli *Σύνταγμα τῶν κανόνων* V, 514. Synvet A. Carte éthnographique de la population grecque de l'Empire Ottoman Paris 1877 исто место пише *Kodjani*. Пуквиљ пише Cojani — Кожани и у књизи и на карти. На аустр. 1 : 200.000 карти од 1904 то се место пише Kožani — Kozana.

III.

На послетку се, без сумње ускоро после ове друге од 1020, јавила и трећа повеља цара Василија о истом предмету. Она у српском преводу гласи од речи до речи овако:

„Пресветоме архиепископу Бугарске овај се печат даје од царства ми, еда би без икакве сметње имао епископије *Србицу*, *Стаге* и *Верију*; пошто су се и оне находиле у бугарским границама, и овим их печатом придајемо осталим епископијама Архиепископије Бугарске и потврђујемо их, смисливши и да их обдаримо клирицима и меропсима.“

„И тако Стагу дајемо 12 клирика и 12 меропаха,

„Верији 30 клирика и 30 меропаха, а епископији Србице дато је првим печатом, и нека се не поколеба.“

Мало пре смо узгред казали да је Стаг (или Стаги) на север од Трикале на Староме Пенеју, сада Саламарији, на којој су и Трикала и Лариса. За Верију је познато да је стари Бер, садашња Карафèрија, на запад од Солуна.

ПЕСМА О БОЈУ НА КУНОВИЦИ

ПРИЛОГ ИСТОРИСКОМ ИЗУЧАВАЊУ СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ

НАПИСАО

АНДРА ГАВРИЛОВИЋ

(ПРИМЉЕНО НА СКУПУ АКАДЕМИЈЕ ФИЛОСОФСКИХ НАУКА 27. МАЈА 1906. ГОДИНЕ)

Често се понавља како је неумрли Гундулић био добар познавалац наше народне поезије, па се нарочито истиче како је у осмом певању „Османа“ навео и садржину четири народне песме. По том се његову наводу зна, дакле, још за четири предмета о којима се бавило народно певање ранијега доба. То је у осмом певању оно место које се почиње од 301. стиха:

У шапат се игра обрати
кô се у танцу дозачина,
пак узеше попиевати
четир млада сељанина

и сад сваки од њих пева по једну песму чију садржину Гундулић укратко казује.

Ја сам у осамнаестој књизи Годишњице Ник. Чупића а у прилогу „Белешке о варијантима српских народних песама“ проговорио по неколико речи о првој и четвртој песми по тим наводима Гундулићевим. За прву — која пева о Херцег-Степану и његовим односима према сину и снаси, о турчењу његова сина и о Херцеговој пропасти — ја сам на том

месту навео неколико сличних песама из круга народнога певања о Херцег-Степану. Наводи су из старог зборника В. Богишића, из Караџић-Врчевића „Српских народних пјесама из Херцеговине“ (1866.) и из Петрановића. Тада сам казао како су и ти песнички фрагменти „сведок да је Гундулић поуздан известилац, кад говори о српским народним песмама свога доба“. За четврту сам песму — где се пева о закраљењу Матије Корвина који изиђе из тамнице и седе на угарски престо — подсетио на две старе песме у зборнику В. Богишића, налазећи да је у њима сачуван траг оном певању које помиње Гундулић.

Та нам два примера казују да Гундулић није измишљао предмете песама које ставља у уста „четир млада сељанина“ на пастирском весељу близу Смедерева у Србији. И према томе ваља претпоставити да су и оне остале песме, друга и трећа, поменуте по фактичком бићу своме. Али ми до данас нисмо могли и примерима утврдити да је било песама о боју под Београдом и о савезничком ратовању хришћанском против Турака, обоје за Ђурђа Бранковића. О боју под Београдом Гундулић казује оволико:

Запопиева други опета,
кô Биограду помоћ пода
према силам Мухамета
Угрин Јанко војевода,
и како се испод мирâ
града тога цар охоли
љуто рањен тад истира
веће мртав него жив ли.

Остављајући времену да у области народнога певања нађе траг песми о тако знаменитом догађају, ми ћемо се овде задржати само на *трећој* песми Гундулићева навода.

* * *

Нимало није чудновато што су они знаменити догађаји који су претходили Сегединском Миру и у српском народу праћени с интересовањем које ствара песму. Пад Смедерева, Ђурђева емиграција, одлазак у Дубровник и даље, његово старање да се за рат против Турака задобије угарска сила, успех у тим очекивањима, и најзад продирање велике хришћанске војске уз Мораву до Ниша и одатле на исток уз неколике славне победе — све је то у народу изазвало узбуђења којима је могао остати природан траг и у народном певању. Зна се, даље, како се хришћанска војска пред крај 1443. године стаде враћати са балканских гора, и ако је представник српских мисли и жеља, деспот Ђурађ, световао да се то не чини. Најзад, у довољној је светлости познат сада и онај славан бој који се при том повлачењу био на Куновици и чији се успех приписује првенствено јуначком држању српске војске и њених старешина. О свему се томе најлакше може наћи обавештење у познатом раду Чед. Мијатовића „Деспот Ђурађ Бранковић“, глава петнаеста.

Те прилике и те догађаје пева она трећа народна песма у Гундулића.

Пре свега, Гундулић у „Осману“ помиње Куновицу и независно од садржине поменуте песме. Он у трећем певању вели:

Јаше везир и најближе
горе од седам врела гледа;
к јужном крају Випом диже
врх, у дубљу никла из леда.
Куновица, грло од свиета
ка веригом дугом веже,
и Планина Стара опета
простире му се и протеже.

Сада је већ довољно познато оно што о Куновици у главном ваља знати. „Разни делови те планинске камаре — пише М. Ђ. Милићевић у „Краљевини Србији“, 73. — имају данас разна имена, а то је све она, у старо доба често помињана, планина Куновица.... На северозападном окомку ове камаре село је Куновица... Сељаци, који најбоље знају имена местима у својој околини, кажу да је то *Куновица*, која се прозвала тако од дрвета куна (клена) којега много има у тој страни“.

Куновицу доцније помиње и Јакета Палмотић, дубровачки песник другога реда, у свом спеву „Дубровник Обновљени“.

Знајући за Куновицу, Гундулић је још боље знао и за онај знаменити бој и српску победу код ње. Зато он народну песму о свима тим приликама ставља у уста трећем пастиру:

Кô се из града Дубровника
— кличе трећи — к Задру упути
Ђурађ деспот за на прика
зета Угре подигнути;
и од Сибиња кô бан славни
и угарска сва господа
тад усташе на бој справни,
нека му се помоћ пода;
и кô с војском из Будима
краљ Владислав сам се отправи
те Мурата с неизмјернима
силам' разби на Морави.

Народне песме, која би певала све те, нама из историје познате, прилике ми данас немамо у оном великом броју до сада изданих народних песама. Али, далеко од јурења за куриозитетима, можемо ипак с правом рећи: ко зна где се и колико се још историских сећања у пароду и данас боре са заборавом,

подлежући му све више и више! Ми данас — помињемо ради примера — имамо лепо сведочанство о народном опевању онога рата између краља Милутина и Шишмана видинскога, јер га налазимо у двема забелешкама М. Ђ. Милићевића у „Краљевини Србији“. Песма је записана у нишком и у топличком округу. А ко би пре двадесет и неколико година могао и слутити да је народ о томе певао и да је то певање још у животу! Зато држим да се ма и позном једном забелешком, коју ћу даље у целини навести, утврђује лепа истина: Гундулић је пустио трећега певача — пастира да о ономе ратовању пева зато што су ти догађаји заиста и били предмет народнога певања, као што сведочи једна стара народна песмица која је управо наших дана забележена.

Ја сам ту песмицу добио у рукопису од свога пријатеља г. Тадије П. Костића, књижевника и проте у Нишу, који се бави о корисном послу прибирања можда последњих одјека народне традиционалне књижевности и враћања у народ његове властите радње поетске. Дајући ми ту песмицу, он ми је дао и белешку да је песма из Добрича и да ју је добио од лица које се за тај његов посао заинтересовало, и ако је веома скромне писмености тај његов пријатељ, који је песму записао по своме памћењу заједно са другим песмицама мање вредности.

Ево сада те старе народне песме у целини:

Подухни ветре

Подухни ми, ветар, с брдо, с планину,
Донеси ми гласови побрзо,
Да чујем што се мени казује:
Је ли ми иду китни сватови
Са таламбаси и са барјаци. —
Подухну ветар с брдо, с планину,

Сватови нису него војаци,
С војску се мајци саде враћају,
На сваком перо за калпаком је,
На сваком перо, мајчин-јунаку!
И сваки пева песму веселу:
„Ој, горо, горо, ти Куновица,
„Нека те куне та туђа мајка,
„Што су јој синци у теб' остали,
„Нека те моја мајка не куне;
„Моја је мајка сина родила
„Што се на тебе тако рвује —
„Чуј Ђурђу, чуј господару!
„Што ми мегдане тако односи,
„Чуј Ђурђу, чуј господару!
„Што ми са коња на двор долази,
„Чуј Ђурђу, чуј господару!“

То је та стара песма уз чије ћу саопштење додати само још то да је већи део српске војске после победе на Куновици збиља остао у Добричу.

Коментаришући раније поменуту песму о рату Милутинову и Шишманову, као и још неколике друге песме, које сам назвао поетским рудиментима, ја сам већ два и три пута у ранијим својим радовима јасно казао, како такве песме не би ни у ком случају могле *данас постати. Данас их*, без речи, *и не разумеју* ни они који их казују него их више механички изговарају. Тек онај, коме су догађаји са друге стране, по историји, познати, може у таквим песмама наћи по које зрнце историскога сећања, управо тек их он и може разумети. На све то подсећам и при саопштењу ове старе а до сада непознате песме, која се овде износи као двојака новина: она је даља илустрација Гундулићева познавања српске народне поезије и прилог библиографији рудимената народнога певања.

ПРИЛОШЦИ ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ НУМИЗМАТИЦИ

од

Љ. КОВАЧЕВИЋА

I

НАЈСТАРИЈИ БУГАРСКИ НОВЦИ[1])

(Приказано на скупу академије друштвених наука 16. јуна 1907. године)

Док се није на свет јавило прво систематско дело о југословенским новцима средњега века од заслужног археолога и нумизматичара Симе Љубића, владала су, у погледу класификације неких врста српских и бугарских новаца, тако различна мишљења, да су једни исти новци приписивани час једном, час другом владаоцу, па је било чак и то, да је једна иста врста бугарских новаца убрајана у српске, грчке и арапско-византијске новце!

Овај хаос у југословенској нумизматици престао је тек од 1875 године, пошто се наштампа монументално дело Љубићево „Opis jugoslovenskih novaca“, које му је прибавило такав ауторитет, да су његови

---

[1]) Ово је проширен одељак из приступног предавања, држаног 14 марта 1894 године у Великој Школи. Задовољавајући се тиме што су главнији резултати овога предавања приказани у мартовској свесци часописа „Дела“ за исту годину (стр. 641), намеравали смо да га, проширено и допуњено, доцније наштампамо. Ну почем ову намеру, због различних узрока, нисмо доспели да остваримо, одлучисмо се, да резултате својих истраживања о појединим питањима из југословенске нумизматике засебно објављујемо под заједничким именом *Прилошци југословенској нумизматици*. Ова је расправица наш *први* приложак.

погледи и класификација југословенских новаца, изложени у овом делу, у главном до данас остали непромењени.

Међутим, проучавајући српске и бугарске новце средњега века, ми смо дошли до резултата, који су нас уверили, да је заслужни нумизматичар, поред свеколике пажње и познавања предмета, у класификацији неких југословенских новаца учинио веома велике погрешке, које не смеју остати неисправљене.

Међу таке погрешке на прво место долазе Љубићева класификација новаца Асена I и Асена II и, на основи ње, његово тврђење да „od Asiena I polaze najstariji bugarski novci, o kojih se ne smije niposto dvojiti“, из чега, опет, излази, да су Бугари почели ковати народни новац још при крају XII [1]) века, што је, у ствари, много доцније било, као што ће се из дањих врста видети. Према томе, на питање кад су Бугари почели ковање новаца, моћи ће се одговорити тек онда, кад се поуздано утврди јесу ли ковали новце бугарски цареви пре *Михаила Асена „II“*, чије је име на њему приписаним новцима јасно написано, и с тога ће се у овој расправици најпре и поглавито о томе расправљати.

Ни о чијим, ваљда, новцима није било тако различних и чудноватих мишљења, као о новцима које је Љубић приписао Асену I и о којима ни мало не сумња, да су „prvi novci koji nam se prikazuju *izvjestnoga* doba“.[2]) Ну, пре него што изнесемо доказе да је Љубић погрешно класификовао не само ове новце,

[1]) Ljubić Opis, стр. 5.

[2]) Ljubić, Opis, VIII. — Као још *старије* бугарске новце описао је Љубић један златан новац, који је приписао *Владимиру Борисовићу* (888 до 892) и два сребрна која је дао цару *Симеону* (893—927), али почем су први новац неки нумизматичари приписивали српском кнезу *Јовану Вла-*

него и оне Асена II, биће од користи и врло поучно да наведемо и сва ранија мишљења о овим новцима, јер ће се тек онда моћи потпуно схватити како је могао доста опрезни Љубић тако крупне погрешке починити при класификовању поменутих новаца.

Ну да би читаоци могли боље оценити вредност досадашњих класификација и лакше пратити наше доказе да су све оне погрешне, ми ћемо, најпре, тачно описати новце обојице владалаца, за тим ћемо навести раније класификације, и, најпосле, изнети своје мишљење о поменутим новцима. Тек после свега тога може бити решено који су најстарији бугарски новци.

Новци по Љубићу Асена I. — *Лице:* Христос с тачкастом осенком (ореолом) око главе *стоји* и благосиља *обема* рукама. Иза Христа ниска столица (престо), а око главе натпис: лево **IC**, десно **XC**. Испод Христових мишица монограми у пољу: лево ϗ, десно ЧЈ, ређе ЧР.

Наличје: Две *мушке* особе, *једнако* одевене, стоје око заставе, с ниском круном, с које виси с обе стране главе по један низ бисера. Особе једном руком држе скиптар, а другом су се подбочиле. Између њихових глава и заставе находе се исти монограми као и на лицу: ϗ и ЧЈ или ЧР, а доле до мотке заставине с обе стране по једна звезда (обично шестопера). Лево у пољу испод деснице владаочеве налази се монограм

димиру († 1115) и руском великом кнезу *Владимиру Мономаху* († 1125) и почем су она два сребрна „у типу сасвим подобна“ новцима Асена I.; — Љубић се, при класификацији ових новаца, резервисао, те за први вели: „po našem mnijenju, uz dokazanu njegovu pravost, mogao bi se bez oklevanja Vladimiru bugarskomu doznačiti samo onda, kad mu se pâra nagje“, а за она два сребрна: „do danas nemamo nijednoga Simeonova novca na vidjelu, o kom se ne bi dvojiti dalo“, и најпосле се изјаснио да се сва три ова новца, „dok jim se drugova ne nagje, imaju za neizvjestne smatrati“. (Opis, 3, VIII, испор. стр. 4). Свакојако о златном новцу Владимира Борисовића не може бити говора, почем *Бугари нису имали златних новаца,* а о тобожњим новцима цара Симеона говорићемо при крају ове расправе.

на различним новцима више или мање различан, али се у сваком налази слово **Б** или **В**, због чега су међу собом *слични*; а испод левице особе на десној страни има монограм M̆, ређе M̆ или **M**. (Види слику бр. 1).

На *бакреним* новцима на *лицу*: владалачке особе стоје око *крста*, по правилу без натписа, а на *наличју* се налазе монограми ✗ ЦР с једном заједничком или двема посебним скраћеницама. (Види слику бр. 2).

Новци по Љубићу Јована Асена II. — *Лице*: Христос *седи* на престолу, с тачкастом осенком око главе и натписом **IC — XC.**

Наличје: Владалац, огрнут плаштем, под ниском круном, с које виси по један низ бисера на обе стране главе, стоји и држи десницом дуг крст (скиптар) а левицом земљину јабуку с крстом. С леве стране владаоца налази се монограм ✗, а испод овога Ѣ; с десне стране до цареве главе долази монограм ЦР, а испод леве руке слова **ГР** изнад **M.** (Види слику бр. 3).

Као што се из предњег описа види, натписи на новцима Асена I и II састоје се из *самих монограма* и *сигала*, те с тога је појмљиво откуда су толике и тако различне класификације ових новаца могле постати, почем је сваки нумизматичар који се тим новцима бавио по свом нахођењу читао и тумачио наведене монограме и сигле, као што ће се из овог кратког прегледа видети.

1. Случај је хтео да баш први бугарски новац који је приказан ученом свету припада, према Љубићевој класификацији, Асену I. Објавио га је у трећој десетини прошлога века *J. Аиел*, али га је приписао српском краљу *Стевану Првовенчаном*.[1])

[1]) J. Appel, Repertorium zur gesammten Münzkunde und der neueren Zeit. Wien. 1820—1829. B. II. Abtheil. II. p. 798. Аиел је монограм ✗ читао као латинско R. Ljub. Opis, стр. 14.

2. Из дела Јована Рајхела „Serbiens alte Münzen“, о којем ће ниже бити више говора, дознајемо да су *Маршан* и *Солси* новце Асена I. приписивали неком од трапезунтских грчких царева.[1])

3. Из истог Рајхелова дела дознајемо, по наводу С. Љубића, да је, 1840 године, неки *Курт Бозе* новац Асена I. класификовао као арапско-византински.[2])

4. Након три године објавио је *Јован Луценбахер*, (потоњи Ерди Јанош) у делу „Новци српских жупана, краљева и царева“ 43 новца, међу којима се налазе и два Асена I, али их је он приписао Немањину сину *Вукану*, чије је име извео из доњег монограма Ѣ на левој страни наличја.[3]) Љубић тврди да је Луценбахер то учинио према неизданом спису о српским новцима професора *Јосифа Весерла*, који је, после његове смрти, доспео у пештански музеј, и ако у опису Асенових новаца ова два новца разликује од сва три примерка, која је Весерле издао на двема таблицама са још 47 југословенских новаца![4])

5. Поменути J. Луценбахер пише да су, у његово време, новце Асенове, које је он дао Вукану,

[1]) То је N. D. Marchant, по свој прилици, учинио у својима Lettres sur la numismatique et l' historie, Paris 1817—1830, а Fr. de Saulcy у делу Essai de classifications des suites monétaires byzantins, avec Atlas. Metz 1839, до којих нисмо могли доћи. J. Reichel, l. cit. стр. 18: „Diese Münze kommt häufig vor und an ihrer Erläuterung haben sich Marchant, Saulcy und Curt Bose versucht. Die einen wollten sie nach Trapezunt verlegen, die anderen für eine der ältesten arabischen Münzen erkennen, weil sie arabische Schrift darauf zu entdecken glaubten«.

[2]) Curt Bose, Über Arab.-Byzant. Münzen, am Titelblatte, p. 21. Види предњу напомену. Ljubić, Opis, стр. 14 и 15.

[3]) J. Luczenbacher, A' szerb zsupánok, királyok és czárok pénzei, Budán, 1843. Луценбахер је Ѫ читао као Д.

[4]) Ljubić, Opis, стр. III и 15. Луценбахерови примерци описани су на странама: 6 бр. 5 и 13 бр. 2, а Весерлови на странама: 6 бр. 6, 10 бр. 9 и 11 бр. 18. — Изгледа да J. Шафарик није имао ове таблице, и ако пише да је иза Весерла „остало 166 у бакру резаних таблица« и да су за њега неки „млади Срби радили, начертавали и писали«. Гласн. III, 196.

„због оног слову **М** подобног знака" једни приписивали српском жупану *Мутимиру* († 890), а други грчком цару *Михаилу VIII Палеологу* († 1282).[1]) Ове се речи јамачно односе на неке ондашње *нумизматичаре*, чије мишљење није штампом објављено.

6. Године 1845. објављен је каталог збирке новаца *Леополда Велцла од Веленхајма*, где су као *бугарски* наведени шест новаца Асена I (II Band, II Abtheil. 564—567 бр. 11.945—11.950), за које састављач каталога нагађа да припадају или „краљу" *Борису*, или *Јовану Владиславу* и цару *Михаилу*.[2])

7. Године 1847 наштампао је у I књизи Гласника Срп. Уч. Друштва ондашњи начелник министарства просвете Јован Ст. Поповић извештај о *стању српског народног музеума* до краја 1846. У томе извештају Поповић је описао, „по изјасненију професора *Јанка Шафарика*", 19 српских и 2 бугарска новца, од којих је први с два владалачка лика и монограмом ꙗ приписао, без икаква колебања, *Асену* I, тумачећи да „*слово* ꙗ значи Ясѣнъ".[3])

Сам пак Ј. Шафарик објавио је резултате својег проучавања југословенских новаца тек 1851 године, у знатној својој студији: *Описаније свију до сад познатих српских новаца*, коју је написао још 1845 године, и којом је ударио темељ научној нумизматици југословенској, јер је Шафарик у њој, као и у доцнијим својим *додацима* у Гласницима V—IX, поред српских, описивао и бугарске новце.[4])

---

[1]) Гласн. III. 201 (место 203); Ljubić, Opis, 15.

[2]) Писац је јамачно мислио на *Владимира* и оца му *Бориса Михаила*. — Ljub. Opis, III и 14.

[3]) Гласн. I, Београд 1847, стр. 174, 181—182.

[4]) Гласн. III, стр. 191—261 (место 263). За чудо је што Шафарик ни једном речи није поменуо да је опис новаца од Ј. Поповића у Гласн. I.

У поменутој студији описано је једанаест бугарских новаца, али, и ако су од њих четири међу собом „сасвим подобни“, Шафарик је 1845 године био неодлучан, јер је два од њих, поводећи се за Луценбахером, приписао *Вукану Немањићу*, за трећи је држао да би *могао* бити *Асена* I, нагађајући да „слово ⳩ ваљда значи Ясенъ“, а за четврти с таким истим „словом“ ⳩, за то што испод десне руке Христове има **С** и што се „од учених људи за *бугарски* држи“, нагађао је да би могао бити цара ***Симеона*** или цара ***Самуила***, па можда и ***С****тевана Немање*, јер личи на она два, која је приписао његову сину Вукану.[1])

Осећајући, ваљда, да класификација ова четири новца не стоји на чврстом темељу, Шафарик је за њих додао: „О свима овим новцима тешко је с извесношћу нешто определити, и они морају се као сумнителни сматрати“.[2]) Ну већ 1846. године био је одлучнији, јер, по његову „изјасненију“, Ј. Поповић, без икаква колебања, такав је новац дао Асену I. Тако исто, кад је, после три године, сам Шафарик објавио новац с истим монограмом а *једним* владалачким ликом, приписао га је, такође без колебања, *истом* цару, само што сад ⳩ није држао за *слово*, него га је, као и ЦР, сматрао за „скраћен натпис“, који је читао **ЯСЄ** (штампано **ѦСЄ**). Други монограм Ѣ и слова **ГΛ** (место **ГР**, како се на слици новца види) протумачио је: „*Блгара*“.[3])

израђен по његовој класификацији. Још нам је пало у очи да се Асенов новац, који је описао Поповић, не налази у Шафариковим студијама.

¹) Гласн. III, 201 (м. 203), 248 (м. 250), 252 (м. 254). — После 6 година описао је Шафарик други примерак, сличан четвртом новцу, и дао га, и ако с резервом, цару *Самуилу*. Гласн. VIII, 280—281.

²) Гласн. III, 248 (м. 250).

³) Види 3. напомену на стр. 74. и Гласн. V, стр. 222—223. — На овом новцу, као и на оном који је приписао Асену I, нема М҃, а на примерцима

8. Напред поменути *Јован Рајхел*, чувар царског музеја у Петрограду, издао је 1848 године делце „Serbiens alte Münzen“, где је описао 22 новца, али је у њих уврстио и један од она два *бугарска*, која је Луценбахер приписао Вукану Немањићу. Не знајући тада за класификацију Шафарикову, (јер му Гласник I није дошао био до руку), Рајхел о поменутом новцу наводи, да се често налази и да су се трудили да га одреде Маршан, Солси и Курт Бозе, па се домишља да би монограме ✠ и ✠ требало читати Rasciae Zaar, доњи леви монограм ✠ као *Војислав* а десни „ ✠ “ као *Михаил*, и предлаже да се ови новци припишу зетском кнезу *Стевану Војиславу* и сину му *Михаилу*, не водећи о томе рачуна, што Војислав није био ни *краљ* (и ако га Дукљанинтако зове), а камо ли *цар*, и што њих двојица нису *заједно* владали.[1])

9. Године 1860 штампао је у Београду Бугарин Г. С. *Раковски* дело „Нѣколко рѣчи о Асѣню Пьрвому и Асѣню Второму“, у коме и о бугарским новцима говори. И ако је то радио по Ј. Шафарику, он је новце с *двема* владалачким особама приписао Асену II, а новце с *једним* владаоцем оставио Асену I.[2])

10. После 11 година д-р *Егер* приписао је бугарске новце с два владалачка лика и монограмом ✠ као и Раковски Асену II. Он је читао моно-

које је дао *Вукану*, Шафарик је оставио ✠ непротумачено, јамачно с тога што га је нетачно Луценбахер прецртао (✠ место ✠).

[1]) J. von Reichel, l. cit. стр. 18. табл. XV бр. 24. Његова расправа прештампана је из B. Koehne-ових Mémoires de la société impériale d'archéologie T. II. p. 242. Види Ljubić, Opis, III и 15. Рајхелове класификације држао се J. Thomson у Description des monnaies du Moyen-Age I, Copenhague 1873. 135—136. Изгледа да Шафарик није имао Рајхелово дело ни онда, кад је објавио своју расправу у Гласн. III, јер га не спомиње.

[2]) Раковски, loco cit. 93, 94. — Вредно је поменути, да је Раковски и у читању натписа у неколико одступио од Шафарика. Тако, он је монограм ✠ раставио на ЯСѢ а БЛ и ГЯ читао је Бльгарьмь.

граме ⳨ и ЦЏ као Шафарик, доњи монограм на левој страни наличја: **благовѣрні** или **богвѣрні**, а од *облука* на застави и њене мотке, које је он држао за монограм (**Р** или **Ро**?), и *троношца* у који је углављена застава, а који је он узео за слово **М**, извео је реч **Романіє**, те му цео натпис гласи: **Ясѣнь благовѣрні царь Романіє!**[1])

11. Најпосле, након пола века од најстарије класификације новаца Асена I, појави се на свет горе поменуто монументално дело од *С. Љубића*, у коме су систематски и веома марљиво описани у јавним и приватним збиркама дотле прикупљени југословенски новци и исправљене неке дотадашње погрешке у југословенској нумизматици.

Не пристајући уз новије мишљење д-ра Егера, Љубић је, без сумње под утицајем Шафарикова ауторитета, новце с *два* владалачка лика и монограмом ⳨ оставио Асену I, а новце с истим монограмом и *једним* владаоцем приписао је његову сину Јовану Асену II, поглавито с тога што ти новци „много наличе на новце Јована I (1235—1238) и Манојла I (1238—1265), требизондских царева“, који су *после* Асена I владали.[2])

У потврду своје класификације Љубић је навео ове доказе:

С разлогом узимајући да се спроћу титуле **царь** (ЦР или ЦЏ) налази владаочево име у монограму ⳨, он је ⳨ сматрао, као и Шафарик, ређе као „obično pisme Я“ (стр. 5, 13), а чешће као монограм са-

---

[1]) Wiener-Numismat. Zeitschrift, V B. стр. 105. Wien, 1871. — Љубић није добро разумео Егерове речи: „Die Fahne endet oben immer in einem Monogramm und unten in einem **M**, dieses wird vereint **Романіє** entziffert“, кад се стара да докаже, да се монограми ⳨ — ЦЏ, *око* заставе никако не спајају са **М**, које се налази десно у *пољу* и „стоји у одношају с монограмом лијево“, и ако д-р Егер за **М** у *пољу* држи да значи *Марију*, жену Асенову. Ljub. Opis, стр. 15 и 5.

[2]) Ljubić, Opis, стр. 18.

стављен из **ЯЄ** (стр. 5, 14—16, 18, 27) или **ЯСЄ** (стр. 5, 15, 18, 19), и отуда извео, да на бугарским новцима треба читати **ЯСЄНЪ**, које, по његову мишљењу, стоји место **Асѣнъ** („Jasien ili Asien“)[1])

Доњи монограм на наличју с леве стране, који личи на **Б** или **В** (због чега су ове новце приписивали Вукану и Војиславу), Љубић је раставио на **БЛГ**, **БЛГР** или **ВЛГ**, **ВЛГР**, а читао га је: **БЛЪГАРЬСКЫИ** или **БЛЪГАРОМЬ**, **ВЛЪГАРЬСКЫИ** или **ВЛЪГАРОМЬ**,[2]) одбацујући обе комбинације Егерове, од којих је прва добра, јер је овај монограм доиста састављен из **БЛГВР** или из неколиких предњих слова, и значи **БЛАГОВѢРЬНЫИ** или **БЛАГОВѢРЕНЬ**, која реч одговара грчкој *πιστός* и долази у титули бугарских царева не само у повељама, него и иначе, нпр. на новцима цара Срацимира, где је на различне начине скраћена, по некад и тако да се не може извести поменута титула, нпр. **БЛГВР**, **БЛГВ**, **БЛГ**, **БЛ**, **БГРАУ**, **БРАУ**, **БРАБУ** итд., што нам потпуно објашњава за што на новцима Асена I поменути монограм није једнак, него мање-више сличан.[3])

Монограм на десној страни наличја држао је Љубић за „slovo **M** sa običnim znakom skratice ×“, а читао га је: *македонски* или *Македоном*,[4]) и ако Асен I није владао Маћедонијом.

На новцима Асена II доњи монограм на наличју и слова **ГР** и **M** Љубић је узео као *три* засебне речи: *блгарски*, *грчки*, *македонски*, у место да је, користећи се мишљењем Шафарика и Раковскога, из наведеног

[1]) Ljubić, Opis, стр. 5, 14—16, 18, 19, XVI. Испор. Шафарика у Гласн. I, 182, III. 248 (м. 250).

[2]) Ljubić, Opis, стр. 5, 15, 16.

[3]) Љубић је познавао 21 варијанат и према њима поделио је новце Асена I на толико раздела.

[4]) Ljubić, Opis, стр. XVIII, 5, 16, 22. — Држећи да повеља, коју је Асен II издао Дубровчанима, припада Асену I, Љубић је из ње извео да је Асен I владао Маћедонијом.

монограма и слова̂ извео *једну* реч: **Бл(ъ)г(а)р(о)м(ь)**, која се и на новцима цара Светослава налази.[1])

Да је и Љубићева класификација новаца с монограмом ꙗ, као и све раније, погрешна и без икакве научне основе, уверили смо се већ при првом, површном разматрању бугарских новаца из више факата, који индиректно доказују, да пре Михаила Асена у Бугарској није кован народни новац. Тако:

Да Асен I није ковао новце извели смо из ових факата:

1. У делу С. Љубића описано је око 220 бугарских новаца, и од тога броја, према његовој класификацији, припада 150 Асену I, његову сину Јовану Асену II само 9, а на петорицу познијих царева (Михаила Асена, Светослава, Михаила Шишманића, Срацимира и Шишмана) свега 56 примерака! Ове цифре убедљиво су нам говориле, да новци, које је Љубић, поводећи се за Ј. Шафариком, приписао Асену I, не могу бити његови, јер је неприродно и не да се објаснити, да се његових, као *најстаријих* новаца, много више (16 пута) нашло, и ако је само 9 година владао, него ли новаца Асена II, који је 23 године владао и под чијом је владом Бугарска била и силнија и у сваком погледу напреднија. Према томе, с обзиром на Љубићево тумачење монограма ꙗ и на број описаних новаца и године владања Асена I и II, новци, које је Љубић приписао Асену I, припадају или Асену II, или којем познијем његовом имењаку.

2. Други је исто тако важан факат, који стручњаку пада у очи, прегледајући бугарске новце у делу Љубићеву, што се од наследника Асена I, *Петра*,[2])

---

[1]) Ljubić, Opis, стр. 18, 5; 21—23.

[2]) Љубић је Петру приписао само један новац, који, као што ћемо ниже доказати, припада истом владаоцу, којем и новци Асена I. Ljubić, Opis, стр. 4.

Калојована и *Борила* није нашао ни један новац, док је од Асена I описано око 150 примерака. Почем се овај факат никако не може објаснити *случајношћу*, нити се могу навести таки узроци, због којих би се једном започето ковање новаца за владе Асена I, после његове смрти, морало обуставити, и ако је Бугарска под владом његових наследника политички и *економски* боље стајала, но за његове бурне владавине, — то се из наведеног факта може извести само једно: да ни Асен I није ковао новце, да, према томе, њему приписани новци припадају или Асену II, или неком познијем цару бугарском.

3. До истог смо закључка дошли, кад смо упоредили *почетке* ковања новаца у Бугарској и Србији. Познато је да су се ове две земље у средњем веку, као и данас, једна на другу у многоме углéдале и међу собом такмачиле, те се као поуздано може узети, да су обе, у *кратком размаку времена*, отпочеле ковати народни новац.

Као што смо у приступном предавању доказали, новци које је Љубић приписао српском краљу *Владиславу I* (1233—1242), припадају нешто *Стефану Драгутину* († 1316) а нешто његову сину *Владиславу II* (1321—1323), те се са сигурношћу може тврдити да је у Србији почето ковање новаца између 1242 и 1281 године.[1]) Допустивши да су Бугари *пре* Срба почели ковање новаца — што се има тек да докаже — никако се не може веровати да би Србија, тек након педесет година, после Бугарске отпочела ковати народни новац, и с тога се a priori може закључити, да Асен I није ковао новце, јер да је ковао, нема сумње да би то наставили и његови наследници *Петар* (1196—1197),

[1]) *Дело* за 1894, мартовска свеска, стр. 641.

Калојован (1197—1207)[1]) и *Борило* (1208—1218) и да би се на ове своје савременике угледао наш владалац *Стеван Првовенчани* (1196—1223), ако не пре, а оно свакојако после прогласа краљевства, јер и народни новац доприноси угледу државном, а после његове смрти наставили би ковање његови синови *Радослав* (1223—1232) и *Владислав* (1233—1242). Према томе, почем се до сад није нашло новаца ни од једног од поменутих српских и бугарских владалаца, очевидно је да Асен I није ковао новце и да они новци, које су Шафарик и Љубић њему приписали, могу припасти или Асену II, или неком познијем владаоцу.

4. После дугог робовања дигоше се против Грка Бугари под вођством браће *Петра* и *Асена*, у јесен 1185 године, охрабрени понајвише успесима Стевана Немање, и ратовали су, с променљивом срећом, не само до погибије Асенове († 1196), него и после тога. У тако бурном времену није имало потребних погодаба да се отпочне ковање народног новца, јер да се осети потреба за домаћим новцем, захтева се известан ступањ економског развитка и срећено политичко стање, а тога обога није било у оно време, те по томе ни новци, које је Љубић приписао Асену I, не могу бити његови.

Али и кад бисмо допустили, да су у тако несигурном и несређеном политичком стању ковани народни новци у Бугарској, они би, јамачно, носили имена *обојице* браће, и то Петрово на првом месту, јер је он био *старији* и за њега два савременика, Анзберт и Никита Хонијат, изреком сведоче да је био „проглашен за цара Бугара и Грка“, док се то о Асену не каже.[2])

---

[1]) Д-р Егер мисли да је Калојован ковао новце и да их треба тражити међу „безименим новцима латинских царева“, али то ничим не доказује Wiener-Numismat. Monatshefte V B. 1871. год. стр. 114.

[2]) K. Jireček, Geschichte d. Bulgaren, стр. 226, 381—382.

Ову аномалију постарао се да објасни Љубић, али на свој начин: прогласио је другу владалачку особу за Асенову *жену* Јелену, и ако признаје да је „*bradata* bar na njekojih novcih", због чега допушта да би то могао бити и цар Петар![1]) Ну почем обе особе на новцима Асена I имају не само *браду* него и *бркове* и у свему *једнако* одело, и почем поред друге особе монограм М никако не може значити *Петар*; то ови новци не могу припадати Асену I, него или Асену II, или којем познијем цару бугарском.

5. Као *најглавнији* разлог што је новце с монограмом и с *једним* владаоцем дао Асену II, (а не I, као Шафарик), Љубић је навео велику *сличност* ових новаца с новцима трапезунтских царева Јована I и Манојла I,[2]) не опажајући да том сличношћу, ако у ствари постоји, и нехотице доказује, да Асен I није ковао новце. Јер ако су поменути новци међу собом толико слични, да се по томе може закључити да се Асен II при ковању новаца углéдао на новце поменутих грчких царева; онда се из те сличности логично може извести само двоје: или да је Асен II *први* почео ковати бугарске новце и то тек *после 1234* године — јер се не може навести никакав доказ нити разлог, за што би се под Асеном I започето ковање новаца обуставило после смрти његове за скоро 40 година (1197 до 1234) — или да новци приписани Асену II нису његови, већ неког *познијег* цара бугарског.

6. Од свију побројаних много је јачи доказ да Асен I није ковао новце писмо папе Инођентија III од 25. фебруара 1204 год., које је писао његову млађем брату, цару *Калојовану*.

---

[1]) Loco cit. стр. 5.

[2]) Ljubić, Opis, стр. 18. Испор. стр. XVI. Види још стр. 77 ове расправе.

У том писму папа извештава цара да му шаље *скиптар* и *круну*, а за тим додаје: „А на молбу поштованог брата нашег Власија, епископа браничевског, којега сте послали апостолском престолу, допустили смо ти да можеш у твојој држави *ковати новац с твојим именом.*“ [1])

Из ове аутентичне сведоџбе јасно се види, да Колојован до 1204 године није ковао новце, кад је тражио од папе да то може чинити; а да их није ковао ни после папина допуштења, доказ је што се до сад није нашао ни један његов новац, чему се не треба чудити, кад се зна да је до смрти скоро без престанка водио крваве ратове с Грцима и Латинима, у којима је и живот изгубио († 1207). По томе, кад Калојован није ковао новце, логично се да извести, да то нису чинили ни његова старија браћа и преходници, Асен и Петар, јер, да су они ковали новце, то би јамачно чинио и Калојован, не тражећи од папе допуштења,[2]) а тако исто и наследник му Борил (1207—1218), од којега такође немамо новаца.

7. Најпосле, да новци с монограмом ℛ и *два* владалачка лика не могу припадати Асену I, баш и кад би се, противно свима наведеним аргументима, допустило да је ковао новце (н. пр. оне с *једним* ликом, као што је мислио Раковски) — добили смо, и ако нешто доцније, поуздан доказ, кад нам је

---

[1]) Theiner, Monumenta Slavorum Meridionalium, T. I. стр. 24. „Ad petitionem insuper venerabilis fratris nostri Blasii, Brandizuberensis episcopi, quem ad sedem apostolicam destinasti, publicam in regno tuo *cudendi monetam* tuo caractere insignatam liberam tibi concedimus libertatem“.

[2]) Љубић је увиђао да наведена сведоџба силно војује против његове класификације, по којој би Асен I ковао новце, па је гледао да је ослаби, тумачећи папино писмо овако: „ovim je papa utvrgjivao već obstojeći običaj kovanja domaćega novca u Bugarskoj.“ Opis, стр. 16 и 5. Испор. 2. напомену на стр. 79.

пошло за руком да раздрешимо монограм ᛗ̽ на новцима Асена I.

Поводећи се за Љубићем, ми смо овај монограм, за неко време, и сами држали за „слово **М**“, али се од почетка нисмо могли сложити с његовим тумачењем да оно значи: **Македономь** или **македоньскын**, прво, с тога што Бугари и Срби данашњу Маћедонију у средњем веку нису тако звали и што је она обухваћена била у титули **Царь Блъгаромь и Грькомь**, и, друго, што нам се чинило мање за веровање да „слово“ **М** казује **титулу** владаоца с *леве* стране, него ли **име** владаоца на *десној* страни новца, поред кога се налази. Ну, доцније, када смо, једном приликом, тражећи парњака једном интересантном новцу Асена I, који је изнад **М** место × имао *, пажљиво разгледали описе свију његових новаца и све слике на I и II таблици, пало нам је тада у очи да мањи део новаца има слово **М**, а на много већем броју (70%) долази, као што Љубић каже, „**М** s crticom spreda“ (**ᛗ**). Чему је та цртица служила, он нам није објаснио, а то је дужан био учинити, у толико пре што **ᛗ** не долази место **М** ни на новцима Асена II, и ако обоје подједнако тумачи,[1]) а ни у другим споменицима. Уверивши се, дакле, да се **ᛗ** налази на *знатној већини и само на новцима Асена I*, закључили смо да „цртица спреда“ не стоји *случајно* или *украса* ради, него да је **ᛗ** монограм, у којега коса црта с левим краком слова **М** гради слово **Л**, исто онако као што га гради с левом страном слова **К** у монограму **ᛒ** на новцима Асена II.[2])

[1]) Ljubić, Opis, 18, 19. — Испореди још новац цара Светослава под бр. 6. стр. 22.

[2]) Љубић је близу био да погоди да је **ᛗ** монограм, јер за два новца вели, да на њима (бр. 22 и бр. 6 стр. 7) слово **М** изгледа „као монограм“, који је погрешно раставио на **мак**, што га је, по свој прилици, и навело, да ᛗ̽ тумачи: **Македономь**. Стр. 5.

Раздрешивши монограм Ӎ, лако нам је било погодити, да ✕ изнад њега није „обичан знак скратице“, како је Љубић мислио, него *слово* **х**, о чему нам је и он сам, и нехотице, дао доказ. Тако, описујући новац Асена I под бр. 1 у II разделу, навео је, да тај новац (и још три) има „над **М** двоструки знак скратице ⁺⁀.[1])“ Ну, почем међу познатим скраћеницама (титлама) не долази знак ✕, и почем се једна скраћеница никад не пише над другом скраћеницом, јер то не би имало разлога, него се испод скраћенице пишу поједина *слова*; — то је очевидно да је у наведеном новцу испод скраћенице ⌒ *слово* **х**, које се обликом нимало не разликује од **х** у Христову имену: **ХС** на више новаца Асена I.[2])

Из свега напред казанога извели смо, да Ӎ није „слову **М** подобан *знак*“, како је Луценбахер мислио, нити обично „слово **М**“, како су Љубић и други тврдили, него *монограм* састављен из **М** и **Л** с надметнутим словом **Х**. А почем ова три слова не могу дати друго име до **Михаилъ**, јасно је да новци с монограмом Ӎ и *два* владаоца не могу припадати Асену I и његову брату *Петру*, већ неком познијем владаоцу.

Ну ове новце, као и оне с *једним* владаоцем, нисмо могли приписати ни Асену II, јер смо се из неколиких факата осведочили, да ни он није ковао новце. Тако:

1. Истина, у Бугарској је, по византинском обичају, најстарији син и наследник престола узиман за *сувладаоца* и звао се такође *цар*;[3]) али почем се најстарији син Асена II звао *Калиман*, а не Михаил, и почем бугарска историја не зна, да је Асен II имао

[1]) Ljubić, Opis, стр. 5. табл. I. бр. 5; стр. 6. бр. 2, 3 и 6.

[2]) Види његове новце под бр. 4, 7, 11 итд. на II таблици. Тако је исто **Х** у имену цара Михаила III: **МХ** на новцу под бр. 21, II таблица.

[3]) K. Jireček, Geschichte der Bulgaren, стр. 385: „Nach byzantinischer Art nannte man den ältesten Sohn als designirten Nachfolger auch царь und betrachtete ihn als Mitregenten“.

сувладаоца, излази да новци с *два* владаоца и монограмом ☧ не могу припадати ни Асену II, него неком познијем владаоцу.

2. Не могу се приписати Асену II ни новци с *једним* владаоцем, јер кад би ови новци били његови, нема сумње, да би било новаца и од његова старијег сина и наследника *Калимана* I (1241—1246); а почем се ни пре, ни после појаве Љубићева дела, није нашао ни један новац његов, то је индиректан доказ да ни Асен II није ковао новце, јер се не може навести разлог зашто би се раније почето ковање новаца, после смрти Асена II, морало обуставити за пет пуних година.

3. Ну много поузданији доказ да Асен II није ковао новце добили смо, кад смо међу собом упоредили *типове* свију бугарских новаца.

Познато је, да је Бугарска, као и Србија, била под културним и просветним утицајем суседне и напредније Византије. То је и Љубић признавао, кад тврди да је „odavle crpla što joj je trebalo za razvoj i napredak“.[1] Тај се утицај показао и при ковању народног новца, о чему Љубић овако пише: „Tip ili obrazac na bugarskih novcih u obće po slogu i radnji može se smatrati kao posvema istočnoga načina“, а да би то потврдио, упоређује бугарске новце с грчкима и из тога поређења изводи, да сви бугарски новци имају тип грчких новаца, осим новаца цара Михаила Асена (1246—1257); који су, по њему, „puki otisak mletačkih matapana ili groša“.[2] Према наведеном, кад би Љубићева класификација бугарских новаца била тачна, имало би, у погледу типа, *три* периода у бугарској нумизматици средњега века: прво *византин-*

[1]) Ljubić, loco cit. стр. XVI.
[2]) Loco cit. стр. XVI и 19.

ски, за тим *млетачки*, па опет *византински*, а то нико с разлогом не може примити, јер смена византинског типа млетачким, пошто је око пола века у Бугарској господарио, и то још за владе цара, коме је мати била *Гркиња* и регенткиња, не би се дала објаснити познатим чињеницама из бугарске историје, а још се мање сме приписивати случају или ћудљивости чијој. Напротив, кад се узме да Асен I и II нису ковали новце, него да су у Бугарској, као и у Србији, први новци ковани по *западном* типу, или, барем, да је, у први мах, поред западног типа постојао и *источни*; онда је потпуно разумљиво, што су у Бугарској западни тип доста брзо напустили и место њега узели византински, будући су трговачке и друге везе између Бугарске и Византије много јаче биле, него ли са западним народима (Млечићима, Ђеновљанима итд). По томе, кад се из бугарске историје не могу навести такви факти, којима би се могла оправдати потреба да се византински тип после пола века замени млетачким, може се као сигурно узети, да пре Михаила Асена у Бугарској нису ковани народни новци.

Пошто смо из предњих факата извели закључак, да Асен I и Асен II нису ковали новце, а у предуверењу да су Шафарик, Раковски, Егер и Љубић правилно протумачили монограм ⳩ на поменутим новцима, са свим природно упућени смо било да ове новце припишемо једном од тројице царева: Костадина Тихова, Јована III и Михаила III,[1]) који су својим именима додавали популарно име „Асен".[2])

---

[1]) Михаила Асена II нисмо ни узимали у рачун, јер се његови новци *типом* веома разликују од новаца с монограмом ⳩.

[2]) Михаило III, којега српски извор зове *Шишманићем*, назива се Михаил *Асен* у бугарским и грчким изворима. В. Макушевъ, о нѣкотор. рукопис. народ. библіот. въ Бѣлградѣ, стр. 2: при цари Михаилѣ Асѣни; Slav. Bibliothek, I, 157, 158.

Знајући пак из бугарске историје да је Костадин Асен имао сина *Михаила*, који је за живота очева проглашен био за *сувладаоца*,[1]) нисмо имали шта да бирамо, него смо обе врсте новаца с монограмом ⳩ приписали *Костадину Асену*, од којих би они с *два* лика били ковани доцније, пошто му се родио син и наследник „порфирородни“ *Михаило*.

И ако је ова наша класификација новаца с монограмом ⳩ имала за себе много више разлога него Љубићева, ипак нисмо сматрали да је њоме питање о тим новцима дефинитивно решено, јер је противу ње имало две-три замерке. Тога ради обраћали смо и даље пажњу на све што би могло допринети, да се питање о реченим новцима потпуно расправи, и то нам је, најпосле, и пошло за руком. Тако:

1. Читајући, поводом питања о златним српским новцима, ваљану расправу „Финансије Српскога Краљевства“, од уваженога писца Ч. Мијатовића, уочили смо једно важно начело из политичке економије, које смо при нашој првој класификацији испустили из вида, а које је само собом довољан доказ да Асен I и Асен II нису ковали новце. То начело гласи: *према новцима једне земље даје се закључивати о економном развитку и ступњу трговине народа те земље и обрнуто*. По томе, ако је у једном народу слабо развијен саобраћај, онда он нема новаца који представљају велику вредност *(златни новци)*, нити има са свим ситних новаца, који су потребни за подмириваље при свакидашњем размењивању (продаји и куповини), за што су понајзгоднији *бакрени новци*.[2])

Овом начелу политичке економије одговара у Љубића делу само српска, али не и бугарска класификација новаца, што је доказ да је погрешна; јер,

[1]) K. Jireček, Geschichte der Bulgaren стр. 275.

Гласник XXV, стр. 180, 185, 189.

докле се у Србији појављују *бакрени* новци за владе краља Драгутина (1276—1280), а *полудинари* тек за владе цара Душана, дотле је, по Љубићу, у Бугарској ковао бакрене новце једини Асен I, а полудинаре осим њега још само два *последња* цара, Срацимир и Шишман, а то би значило да је Бугарска *економски најбоље стајала у почетку свога државног живота*, што би било апсурдно тврдити. Ну почем исто начело мора вредити и за Бугарску, јасно је да новци с монограмом, за то што се међу њима налази *полудинара* и *бакрених*, не могу припадати Асену I, а ни Асену II.[1]) већ неком знатно *познијем* владаоцу. Ну тај *познији* цар никако не може бити Костадин Асен, како смо неко време мислили на основи горе наведених аргумената; јер, и ако би се допустило, да су у Бугарској раније него у Србији почели ковати ситнији сребрн новац (полудинаре) због живљег саобраћаја с Грчком (нарочито у приморским варошима: Варни, Анхијалу, Месемврији), не може се никако допустити да је *Костадин Асен* ковао полудинаре, кад то нису чинили цареви Светослав и Михаило Шишманић, који су *после* њега владали. Према томе новци с монограмом не могу припадати XIII него XIV веку.[2])

2. И *положај* и *начин писања* легенде на новцима с монограмом такође су нас упућивали, да те новце припишемо XIV веку, јер су на њима имена и титуле написани у *пољу* до владалачких ликова у *вертикалном* правцу и *скраћено*, као и на новцима царева из XIV века Михаила III и Јована Шишмана, док нат-

[1]) Љубић је знао само за динаре Асена II, ну ми смо видели један његов *полудинар* у збирци г. Ђ. Вајферта.

[2]) Ово и сам Љубић, и нехотице, потврђује, кад вели: „Bakreni novci Asiena I.... najviše se sudaraju s novcima Andronika II Paleologa i Andronika III" († 1341). Opis. стр. XVI.

писи на новцима *старијих* царева Михаила Асена II и Светослава теку по *ивици* новца, а имена су им *цела* исписана.

3. Да новци које је Љубић због монограма [monogram] приписао Асену I и II, припадају XIV веку, уверили смо се и по новцима из двеју знатних остава бугарско-румунских новаца из последње четврти XIV века. Прва од њих нађена је 1875 у праховском округу у Румунији, пошто је Љубићево дело већ објављено, а друга 1891. у источној Србији. По сведоџби г. Д. Стурзе, најбољег познаваоца румунске нумизматике, у праховској остави с новцима влашких војвода *Владислава I* и *Радула I* нашло се и бугарских од царева „*Асена*“ и *Срацимира*.[1] У другој остави, коју смо назвали *ресавском*, с новцима румунских војвода *Владислава I*, *Радула I*, *Дана I* и *Петра Мушата* нашло се преко 300 новаца цара *Срацимира* и само један примерак који, према класификацији Љубића, припада *Асену I*.[2] Почем су прва петорица владалаца *савременици* а њихови новци ковани између 1360 и 1386 (јер нема новаца од Мирче I), то се с пуним правом може закључити, да ни новци с монограмом [monogram] не могу бити *много* старији, јер се никаком случајношћу не може објаснити, откуда да се с новцима *последњег* бугарског цара (и његових румунских савременика) нађу, и то *два* пута, новци оснsearоца последњег бугарског царства, који је на двеста година раније владао, а да се не нађе *ниједан* новац од ближих преходника Срацимирових, нпр. од Михаила Шишманића и Светослава. По томе, што су новци с монограмом [monogram] нађени с новцима који су ковани

[1]) Dimitr. Sturza, Numismatica Romana, Bucuresci 1878. стр. 15.

[2]) О новцима из ових двеју остава говорили смо опширније у *Старинару* за 1907, стр. 48—60.

у другој половини XIV века, излази да и они том веку припадају, а не Асену I и II, како су Љубић и други мислили.

Тврдо уверени да монограм Ѧ значи *Асен*, Шафарик, Раковски, Егер и Љубић дали су новце с тим монограмом *Асену I* и *Асену II*, а ми, с обзиром на исто тумачење, Костадину *Асену*; али, кад смо, на основи предњих факата, дошли до закључка, да ти новци не могу припадати ни једном од ове тројице владалаца, посумњали смо, први пут, у Шафариково и Љубићево тумачење монограма Ѧ, у које смо, дотле, као омађијани, слепо веровали, због чега нисмо ни обраћали пажњу на *облик* и *историју слова* Я, с којим су њих двојица идентификовали монограм Ѧ, нити смо сумњали у Љубићево тврђење да се Асеново име „pismenom Я počima“ у повељи, изданој Дубровчанима. Тек кад смо се, поводом појављене сумње у правилност тумачења монограма Ѧ, уверили да у поменутој повељи његово име гласи **Ѧсѣн** а не **Ясѣн**, покушали смо да монограм Ѧ самостално раздрешимо, и у томе смо потпуно успели. Резултат до којега смо дошли потпуно је утврдио, да је наша прва класификација новаца с монограмом Ѧ погрешна, као и све раније, а у исти мах уверио нас, од колике штете може да буде у науци моћ ауторитета, од чијега утицаја да смо у почетку слободни били, цео досадашњи труд био би нам уштеђен.

Нема сумње да је *монограм* Ѧ врло сличан са *словом* Я, што је Шафарика, а за њим и друге, навело, да га читају као **Я**, **ЯЄ**, **ЯСЄ** (**ѦСЄ**), и да, тога ради, од *Асена* (**Ѧсѣнь**), граде *Јасена* (**Ясєнъ**), што све није имало научне подлоге; јер, прво, Асеново име пише се у свима *бугарским* изворима увек **Ѧсѣнь**,[1]) а

[1]) Сборникъ Отдѣл. русск. языка, Томъ XX, Свѣдѣн. и Замѣтки, И. Срезневскаго, стр. 8—11, 22, 30, 38; Томъ XV, 409; Макушевъ, о нѣкотор.

никад **ꙖСѢНЬ** или **ꙖСЕНЬ**, и, друго, слово Я у овом облику постало је у Русији тек за владе Петра Великог, кад је уведена па место црквене *грађанска* азбука, у којој је Я заменило слова **Ꙗ** и **Ѧ**, па је отуда с грађанском азбуком прешло нама и Бугарима. Према томе очевидно је, да *монограм* Ѩ на много старијим *бугарским* новцима не може означавати много позније *руско* слово Я, нити се растављати на **ЯЄ** и **ЯСЄ** за то што су Ѩ и **Я** слични, баш и да се обновилац бугарског царства звао *Јасен*, јер би, у овом случају, почетно слово његова имена било **Ꙗ** или **Ѣ**, а никако Я, које је постало тек у почетку XVIII века, нити **Ѧ**,[1]) које у *бугарским* споменицима не гласи *ја* (**Ꙗ**)[2]) и с тога не стоји место њега, као у руским споменицима, и које долази у почетку речи само онда, кад стоји место **Ѩ** или **Ѭ**.[3])

Према свему што смо навели о имену „**ѦСѢНЬ**“ и слову Я очевидно је, да монограм овога имена не би могао бити састављен од слова **Я** (или **Ѧ**) и **Є** место од **Ѧ** и **Ѣ**, и, по томе, да Ѩ, у коме се јасно

рукоп. Нар. Библ. въ Бѣлградѣ, стр. 2; Archiv für slav. Philolog. B. VII. стр. 9. и II таблица; B. XIV, 261, 262. P. Šafarik, Památky II изд., 2, 27, 94, 107, Miklosich, Mon. Serb. 3; Гласн. VII, 174—176, 187, 190, Раковски, l. cit. 9, 12, 13, 51, 54—56, итд. У српским *старијим* споменицима поред правилног **Ꙗсѣнь** (Доментијан, Жив. Св. Саве 328, 335, Miklosich, Mon. Serb. 35, Споменик III, 12), има једном **Ѡсѣнь** (Mikl. l. c. 35), у Теодосија (Жив. Св. Саве) **Ꙗсань** према грчком *Ἀσαν*, и тек у познијим споменицима долази **Ꙗсєнь** (Гласник X, 261, 263, Гласн. XXII, 284, 286, 300, Гласн. XXXII, 235, Arkiv za jugoslov. povj. III, 6, Спомен III, 146, итд.).

¹) По томе што је Шафарик најпре Ѩ сматрао за *слово* Я (Гласн. III, 248, Гл. I, 181—182), а доцније за »скраћени натпис« који је читао »**Ѧсє** = Ясенъ« (Гласн. V, 223, табл. II бр. 15), могло би се рећи, да је **Ѧ** написао место Я, можда под утицајем *руског* читања, као што је, обрнуто, у имену цара Светослава заменио **Ѧ** са **Ѩ** (Гласн. III, 249 и новац бр. 94 на табл VIII, што ни Љубић није исправио (стр. 21).

²) Види Миклошића у Starin. III, 149 и Јагића у Starin. V, 47.

³) Види Срезнев. Свѣдѣн. и замѣтки, стр. 24: **ѧзыка**, место **ѩзыка**, 27: **ѧже** м. **ѩже** (у повељи цара Александра); Гласн. XX, 258: **нє ѧсѧ**, м. **нє ѩсѧ**; Starine, III, 170: **повєдє ѧ** м. **ѭ**; Starine XXI, 64: **вьзмѫть ѧ** м. **ѩ**.

види Є, *не може значити* **Асѣнь.** Овако *кратко* име, по свој прилици, било би на новцима написано *цело*, као што су имена Михаила Асена и Светослава; а ако би било скраћено, без монограма изгледало би као у Александрову еванђељу од 1356: **асѣ**, а с монограмом као у натпису од 1230 год. на мраморном стубу у цркви 40 мученика: Сѣ,[1]) а никако као Є, где нема трага слову ѣ.

Опростивши се, једном, давнашње заблуде да монограм Є значи *Асен* и добивши тиме још јачу потврду да новци с тим монограмом не могу бити ни Костадина Асена, већ да морају припадати XIV веку, лако нам их је било класификовати.

Од седам бугарских царева који су у овоме веку владали, у Љубићеву делу немају својих новаца: *Ђорђе Тертерије* II († 1323), *Стеван Шишман* (1330 до 1331) и *Александар Срацимировић* (1332—1365). Прва двојица владала су врло кратко време (по једну годину од прилике), и с тога не би било чудо, ако нису доспели да кују свој новац. Напротив, не може се ни за тренутак поверовати, да знаменити основалац последње бугарске династије, Јован Александар, који је владао дуже него и један од бугарских царева XIII и XIV века, и под којим је Бугарска економски напреднија била него под његовим преходницима, — није ковао новце, кад су његови синови, Срацимир и Шишман, који су владали у подељеној очевини и били турски вазали, имали свој новац, и кад се не може навести ни један узрок, за што би се ковање народног новца за дуге владе његове обуставило. Да је пак Александар ковао новце,

---

[1]) Раковски, loco cit. стр. 9. У овом натпису Я и Є састављени су у монограм четири пута: два пут у Асенову имену, и у речима: Ѹкрасіχ и Ярбанаскѫ.

потврђује се донекле његовом повељом од 1352 године, којом је даровао Млечићима трговачке повластице у својој држави, јер се у тој повељи спомиње „варнански перпер", што може значити само *бугарске* новце, дакле *његове*.[1]) У осталом, ни Љубић није сумњао у то, јер он само тврди, да се до 1875 године „од њега није никакав новац на видик помолио".

На тај начин a priori уверени да је цар Александар ковао новце и да се његових новаца морало наћи, као што се нашло новаца од других царева бугарских, са свим природно закључили смо, да су Љубић и други нумизматичари Александрове новце погрешно класификовали и приписали их неком другом владаоцу. А почем новци с монограмом Ѫ, које је Љубић приписао Асену I и II, према напред изнесеним аргументима, припадају XIV веку, и почем од владалаца овога века, за које се са сигурношћу може тврдити да су ковали новце, према Љубићевој класификацији, једини је цар Александар остао без својих новаца, и само је он имао *сувладаоца* у лицу сина *Михаила* — извели смо, даље, закључак: да новци с многрамом Ѫ припадају цару Александру, а не ма коме од Асенâ, као што су Шафарик, Љубић и други погрешно мислили.

Дошавши тако до поузданог закључка да су новци с монограмом Ѫ цара Александра, од шале смо раздрешили овај монограм и тиме пређњи закључак и директно потврдили.

Упоредивши монограм Ѫ с монограмом С, који се налази у имену Асена II у поменутом натпису од 1230 године, и с монограмима М и Ѣ на овим новновцима, одмах смо опазили, да је монограм Ѫ састављен из слова Ѧ, Л и Є, и да је у њему Ѧ спојено,

1) Ljubić, Opis, стр. 24.

са Є (Є) исто онако, као што је Ⱥ спојено са С у натпису од 1230 (ⰀС), а слова Л и Є исто онако (ЛЄ), као што је Л спојено са М и Б у монограмима М и Б. На тај начин добили смо директан доказ да новци с монограмом ЛЄ припадају цару Александру, јер се из слова АЛЄ не може извести друго име, до АЛЄѮАНДРЪ, које је, због дужине, и било потребно скратити.

Исто тако, сад нам је било лако да објаснимо за што на једним новцима његовим долазе два владалачка лика, а на другима само један. Као што је из бугарске историје познато, цар Александар је, угледајући се на грчке цареве, по свој прилици још у почетку владе,[1]) кад се венчао за цара, узео за *сувладаоца* свога најстаријег сина *Михаила*, којему је додао популарно име *Асен*, а доцније (око 1337) оженио га ћерју грчкога цара Андроника III. Овај Михаило, који се звао такође *цар*, умро је око 1355, и после његове смрти Александар је још десетину година сам владао, јер је старијем сину Срацимиру одвојио део државе са столицом у Видину, а најмлађега Шишмана, којега му је родила друга жена, покрштена Јеврејка Теодора, и коме је престо наменио, није узео за сувладаоца, по свој прилици, с тога да не би тиме за живота изазвао нереде у земљи.

Према свему наведеном јасно је да су новци с *два* владаоца и монограмима ЛЄ и М ковани за владе цара *Александра* и сина му *Михаила* између 1332 и 1355, а новци с *једним* владаоцем и монограмом ЛЄ у време, кад је Александар *сам* владао тј. између 1355 и 1365 године.[2])

---

[1]) Archiv. f. Slav. Philolog. B. XIV, стр. 261: „Der älteste (Sohn) Michael wurde bald nach der Thronbesteigerung Alexanders (1332) zum Thronfolger erklärt“.

[2]) Ако Александар није у почетку владе прогласио Михаила за сувладаоца, онда би један део новаца с *једним* ликом био старији од новаца с *два*

Натписи на новцима цара Александра и Михаила, кад се раздреше сигле и монограми, према нашем тумачењу, гласе:

а. На *сребрним* новцима:

На лицу: **Ісоусъ — Христосъ**, испод тога: **Алеѯандръ — царь.** На наличју: **Алеѯандръ благовѣренъ** (или **благо-бѣрьнын**) — **царь**[1]) и **царь Михаилъ.** (Види слику бр. 1).

б. На *бакреним*:

Лице је обично без натписа. На наличју: **Алеѯандръ царь.** (Види слику бр. 2).

На новцима *самога* Александра:

На лицу: **Ісоусъ Христосъ.** На наличју: **Алеѯандръ царь Блъгаромь.** (Види слику бр. 3).

Пошто смо успели да тачно одредимо новце с монограмом Ѯ, лако нам је било класификовати новац који је Љубић дао Асенову брату Петру, као и она два, која је с резервом приписао цару Симеону.

Први новац већ и по томе што на њему имају *два* владаоца и што се један (десни) од њих зове *Михаило* (М̽), припада цару Александру и сину му Михаилу. Од Александрова монограма Ѯ на новцу је изашла само *доња* половина тј. **Л**, које је Љубић узео за **П** и због тога овај новац приписао *Петру* и његовој жени. Нама се чини да је овај новац кован на недовршеном калупу, а то изводимо отуда што на наличју нема целог монограма Ѯ.[2])

И она два новца тобож цара Симеона припадају цару Александру и сину му Михаилу, што по-

лика. По томе пак што су у двема оставама бугарских и румунских новаца нађени новци само с *два* владаоца, могло би се извести, да је Александар ковао овакве новце и после смрти Михаилове, можда само с тога да не би ставио Срацимира. Свакојако, ово питање не требе сматрати као свршено.

[1]) Ова је реч једном написана, али је треба два пут читати, почем се и Михаило звао *царем*.

[2]) Ljubić, Opis, стр. 16. и новац бр. 11. табл. II. — Испореди новац у X одељку, стр. 9.

тврђује монограм Ꙁ, који се добро распознаје на једном од ових новаца.[1])

Много нам је теже било протумачити на овим новцима сигле **С** и **М**, због којих је Љубић и дао ове новце цару Симеону, и ако се они типом не разликују од новаца, које је дао Асену I.

У први мах мислили смо да је **М** (по читању Ј. Шафарика **Ж**) монограм, састављен од **Ѵ** и **М** онако, како је састављено **Ꙋ** од **Ѵ** и **О**, и читали смо оба слова: **С(пасъ) М(ироу)**.

Може бити да је ово тумачење добро, али смо нашли и друго, које нам се више свидело. Знајући да се на крсту око Христове главе стављају у троугао **о, ѡ** и **н**, тј. *ὁ ὤν* и да томе одговара у српским и руским споменицима глаголски придев **сын**, а у средњевековним бугарским поред **сын** и **сѫн**,[2]) а видећи да **м** у Шафарикову опису веома личи на **ж**, којему не достаје само горња црта — закључили смо да на тим новцима не стоји на десној страни **м** нити **ж**, већ **ѫ**, и да, по томе, слова **с** и **ѫ** чине једну реч: **сѫн**, која се односи на Христа и значи: *сушти, онај који јест*.[3])

---

[1]) Ibid. новац под бр. 3 табл. I.

[2]) Starine XXI, 25 у еванђељу из XIII века; Archiv für Slav. Philolog. VII, стр. 217, у еванђељу од 1356. Испор. F. Miklosich, Vergleich. Gram. d. Slav. Sprachen, III стр. 95, 97 и 126.

[3]) У новце цара Александра, по нашем тумачењу, спадају и два бакрена новца, која је Љубић уврстио у „неизвјесне“ бугарске новце и описао на стр. 27. поменутог дела под бр. 1 и 2, али нетачно,

На првом од њих на лицу стоји цар *Александар*, што се види из непотпуног монограма Ꙁ (непотпуно је изашло Ꙗ, а Λ и Є јасно се виде), и држи у левој руци *скиптар;* а на наличју седи владалац и држи мач преко крила. С леве стране његове находе се слова **ас** а с десне **ц**, што ће значити **Ꙗсѣнь царь**, под којим се има разумети *Михаило*, као и у једном грчком натпису (Раков. loco cit. стр. 99). Овај је новац, по својој прилици, кован одмах после смрти Михаилове, јер има око главе осенку, и чинио би засебну врсту бакрених новаца. (Види слику новца у Љубића на табл. III. бр. 7).

Ако, дакле, вратимо цару Александру његове новце, које су Љубић и други погрешно приписали Асену I и II, нестаје готово свију нејасноћа и супротности у бугарској нумизматици. Тако, сад нам је потпуно јасно и природно: за што се до данас није нашло новаца од царева *Петра*, *Калојана*, *Борила* и *Калимана*; за што се тако много нашло и налази новаца с монограмом Ѧ҃; за што се од ових новаца налази *полудинара* и *бакрених*, докле од Александрових преходника имамо само динаре; за што се ови новци налазе у оставама с новцима цара Срацимира, а не с новцима *старијих* бугарских царева нпр. Михаила Асена II и Светослава; за што су натписи на поменутим новцима писани *вертикално*, а не по *ивици*, као на новцима поменуте двојице царева, итд.

У исто време с исправком погрешне класификације новаца с монограмом Ѧ҃ решено је и питање о најстаријим бугарским новцима: почем је на новцима, које су Шафарик и Љубић приписали Михаилу Асену II, јасно написано на првој врсти: Mihoel Asenu(s), а на другој: **ц(арь) Михаил(ъ)**, очевидно је да су *ови новци најстарији бугарски новци.* Са свим је друго питање да ли су ови новци ковани *пре* или *после* српских новаца, ну о томе, као и о цару Михаилу који је ковао ове новце, говорићемо у засебној студији.

На *лицу* (а не наличју) другога новца стоји попрсје а до њега дечко с десне стране. Лево до главе има монограм, који као да значи (I)**ѠЯН**, на прсима попрсја Ѧ҃ тј. **Ялеѯандръ**, а десно до главе монограм који значи **царь**. Око дечка лево је **Ш**, десно **Ц**, што ће значити **Шишманъ царь**. — На *наличју* (а не лицу) неће бити Христово попрсје, како је Љубић држао, него, по свој прилици, цара Михаила, јер десно на ивици стоје слова **ХМ** место **МХ**, што може значити само **Михаилъ**.

Ако је тежина овога новца тачно означена (2·38 грама, докле *најтежи* бакрен новац Александров има 1·24 грама), онда ће то пре бити нека споменица, кована после смрти Александрове, јер оба попрсја имају осенку око главе. (Види слику новца у Љубића на табл. III. бр. 8).

ДОДАТАК

Након осам месеци после нашег предавања о југословенској нумизматици намерила нас је срећа на аутентичан доказ, којим се еклатантно потврдила наша класификација Александрових новаца. Бавећи се, крајем 1894 године, у Хиландару, ради преписивања још необјављених докумената, добили смо, по жељи нашој, да разгледамо и оне повеље, које су већ објављене биле. Међу такве долазила је и знатна повеља цара Александра Срацимировића, којом је, 1 децембра 1347 године, потврдио имања хиландарском метоху цркви Св. Николе у Орехову,[1]) и која је дотле три пут била наштампана: први пут у Българ. Книжицама IV. (1862 г.), други пут у П. Шафарика Památk-ама, II издање, по препису В. Григоровића, с погрешним именом царевим (**Іѡлнъ Асєнъ**), а трећи пут од И. Срежњевског по фотографском снимку П. Севастјанова. Може се мислити како смо се пријатно изненадили и обрадовали, кад смо, узевши ову повељу у руке, на њеној полеђини опазили монограме [монограм] и **црь** са титлама, а, за тим, у потпису цареву место прва три слова **Алє** видели монограм [монограм], који су Шафарик и остали криво тумачили *Асен* и с тога Александрове новце приписали Асену I и II.

Издајући ову повељу, И. Срежњевски је наштампао *цело* име Александрово, не казавши како је написано у оригиналу. Овај неопростиви нехат одузео је могућност Љубићу и другима нумизматичарима да исправе Шафарикову погрешну класификацију новаца с монограмом [монограм], а нама је, без потребе, задао посла око решавања једнога питања, којега не би ни било, да је Срежњевски бар у напомени

[1]) Цркву св. Николе у жупи Мраци приложио је 1339 године краљ Душан Хиландару.

казао, да се у цареву имену налази монограм Ѧ место слова̑ **Алє**, кад већ није нашао за потребно, да уз повељу дода факсимиле по фотографском снимку.

Изабравши да публиковање резултата, добивених проучавањем југословенских новаца, отпочнемо расправом о *најстаријим бугарским новцима*, у први мах колебали смо се да ли да је штампамо у оном обиму, у коме је била написана пре но што смо видели потпис цара Александра у ореховској повељи, или да је прерадимо: изоставивши из ње цео онај део у коме се наводе аргументи да Асен I и II нису ковали новце и који је, после проналаска монограма Ѧ у Александрову имену, готово излишан постао, и скративши онај део у коме је монограм Ѧ правилно протумачен, с погледом на поменуту повељу Александрову. Ну, после дужег размишљања, проценивши све разлоге за једну или другу одлуку, одважили смо се, да ову расправу објавимо у првобитном обиму, прво, с тога што смо питање о новцима с монограмом Ѧ правилно расправили самосталним истраживањем пре но што смо сазнали да се у ореховској повељи у имену цара Александра налази монограм Ѧ, и, друго, да се виде све мене кроз које смо у проучавању овога питања прошли, као и метод којим смо се служили проучавајући југословенске новце и који топло препоручујемо својим последоваоцима.

Прилажемо факсимиле монограма на полеђини и потписа цара Александра у ореховској повељи. (Види слике бр. 4. и бр. 5.).[1])

---

[1]) Кад смо, у почетку септембра прошле године, походили народни музеј у Софији, нашли смо на два камена натписе из времена цара Александра. У једном од њих, писаном 1357 године, царево је име написано Ѧѯан (а и н у монограму) тј. Алєѯан(дръ), а и у другом се царево име почиње монограмом Ѧ.

МАХМУД БУШАТЛИЈА

ПАША СКАДАРСКИ

ПРВИ ПЕРИОД ЊЕГОВА РАДА

(1784—1786)

од

ЈОВ. Н. ТОМИЋА

(Приказано на скупу академије друштвених наука 18 јуна 1907 год.)

I

Општи поглед на Махмудов рад првог периода

Властољубиви, окретни и лукави Махмуд-паша, потомак старих Бушталија, који су се и дотле, за више од два столећа, с успехом борили с Портом да, с малим прекидом, задрже у својој породици власт у скадарском санџакату и пашалуку, с влашћу наслеђеном од свог старијег брата Мустафе примио је аманет очев: да не слуша Порту и да независно влада у Арбанији.[1] И Махмуд је радио на томе, испрва неосетно а потом све јаче, не презајући ни од чега и не пропуштајући ниједну подесну прилику, само да би извршио аманет очев и одржао традицију дома Бушатлија. Али колико је код њега било подобности за тај рад, у толико су му више прилике ишле на руку.

Порта се међутим опирала што је могла јаче тој тежњи појединих покрајинских старешина за на-

[1] Joh. Wilh. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, 64.

следном влашћу, по којој син наслеђује оца и синовац стрица, што је у томе видела намеру тих старешина да постану самосталнима, а са овом опасност по своју власт.[2] Због тога Порта није била расположена према Бушатлијама као ни према сваком другом који је тежио за самосталношћу од султана, те није хтела утврдити Махмуда за пашу скадарскога. Она је сматрала да је рад Бушатлија само на уштрб њеног угледа и власти. Али кад није имала моћи да их уклони, трпела их је и, нагната тешким приликама, помирила се с мишљу: да је пробитачније имати их ма и слабије везане за се него отворено против себе, па је подносила и Махмуда, као и старијег му брата Мустафу и оца им Мехмеда. Према Махмуду пак, и ако га није хтела утврдити у достајанству паше скадарскога, била је у почетку више попустљива, што јој је тада изгледао одан и да ће јој, поступно, бити све бољи заточник на тој страни. И, заиста, у почетку његова управљања скадарским пашалуком није било никаква знака о његовим тежњама противним интересима Портиним, међутим његова умешност знала му је стећи најпотпуније заштите код најмоћнијих чланова Порте и утврдити о њему добивени суд.

Махмуд се представљао одан Порти, али још од самог ступања на власт није сметао с ума очев завет и традицију дома Бушатлија, те непрестано ради на јачању свог угледа, на ширењу граница својој власти и на независности од султана.[3] Он ради на томе, али поступно и неосетно, и има успеха што му се тај рад у почетку привидно поклапао с инте-

---

[2] André-Grasset-Saint-Sauveur, *Voyage historique, litteraire et pitoresque dans les Isles et possessions ci-devant venitiennes du Levant,* tome II (an VIII — 1796), стр. 272.

[3] *Ibidem.*

ресима Портиним. Као Бушатлија и по традицији потомак првог потурченог сина Ивана Црнојевића, као изданак породице која није престајала полагати своје право на Црну Гору и која је дотле за̂ читаво једно столеће водила борбу с Црногорцима, да их поново потчини власти султановој и својој, Махмуд је у том правцу само наставио рад својих претходника, док се на другој страни борио с околним пашама, које су такођер желеле да се, у оним незгодним приликама по турску царевину, што потпуније отргну испод султанове власти. И тај рад Махмудов био је по вољи Порти. Али Махмуд радећи на томе није радио само у интересу Порте него и за свој рачун, и то све више, док најзад, постигавши знатног успеха, осокољен овим није стао пренебрегавати интересе султанове и бринути се само за своје. И радећи све јаче у том правцу, Махмуд све више изводи послове по свом нахођењу и у свом интересу, све јаче прелази границе овлашћења добивених с Порте и на њену штету. Отуда кад је једном од чланова Порте било потребно да млетачкој Сињорији одврати пажњу с догађа̂ја̂ у Тунису на другу страну, па је дао миг Бушатлији да учини корак којим би се то постигло, овај је то схватио на свој начин, и да би, под видом извођења тог мига, постигао своју намеру, извршио је напад на суседни млетачки крај и опустошио га, и тим је нагнао Млетачку републику на отпор и оружање против њега и суседних поданика султанових, што је ову довело у сукоб с Портом.

Тек после тог корака Порта виде шта Бушатлија ради, чему тежи и колико јој таквим радом може бити опасан. Зато га испрва опомиње на послушност, али Махмуд не слуша опомене. Затим Порта почиње претити, али Махмуд поуздавајући се

у своју моћ и рачунајући на незгодне прилике у турској царевини, не слуша ни њих. Најзад Порта, осећајући како је такво држање Махмудово може довести до оружаног сукоба с Млетачком републиком, у доба када јој није било до тога и кад јој је шта више било потребно пријатељство с овом, оружа се против њега и оглашава га за одметника од султана. Ну Махмуд још не попушта. Шта више он тада постаје најактивнији и док се на једној страни спрема на отпор пашама послатим против њега, на другој покушава да постигне споразум с млетачком Сињоријом, на трећој ступа у везу с несумњивим противницима Портиним, с ћесаревцима, међутим ужива заштиту моћних заштитника на Порти и не либи се да тражи помоћи од оних истих Црногораца, које је годину дана пре тога уцењивао, палио и пљачкао. Као човек вешт и који има пред очима само корист, Махмуд не испушта из вида ниједну прилику која му може бити корисна; у њему неуспех с једним покушајем не убија вољу да га понови; и кад је опасност за то изгледала да је највећа, он је отклања својом умешношћу и спор с Портом решава у своју корист.

Такав је његов рад, нарочито у првом периоду којим ћемо се забавити на овом месту. Тај пак период, доба 1785 и 1786 године, узимамо у разматрање на овом месту с више разлога: прво, што је тај период Бушатлијина рада мање познат него друга два каснија; друго, што из тога времена имамо два догађаја, који се непосредно тичу Српског Народа на оној страни и који су често додиривани али су остали недовољно расветљени; и, треће, што Махмудпашин рад тог доба ремети добре односе између Млетачке републике и Порте и што ове у мало не доводи до оружана сукоба, а том се приликом упознају при-

лике и у млетачкој држави и у турској царевини, које нам објашњавају неке нешто касније крупне догађаје, који су се опет тицали судбе Српског Народа. Према томе потребно је упознати тај ранији рад Махмудов, да би био јаснији онај каснији, и поглавито да би био јаснији карактер његових односа на једној страни према Порти и на другој према њеним противницима. Она пак два догађаја што се непосредно тичу Српског Народа онога краја, Махмудови напади на Црну Гору и на Паштровиће у јуну и у јулу 1785 године, досад су или просто регистровани или су посматрани као догађаји с узроцима локалног карактера, као последица свађе пограничног становништва, с једне стране султанових поданика и с друге млетачких и Црногораца, међутим то је привидан узрок, а прави је много замашнији. Ну колико су интересантни ти догађаји између Порте и Млетачке републике, још су интересантнији односи што се после тога развијају између те две суседне државе. Од нарочитог је пак интереса усиљени покушај Млетачке републике да силом обузда Бушатлијину обест, напор из кога се види сва немоћ те државе крајем XVIII столећа, да заштити своје поданике у оном удаљеном крају од обести једног покрајинског старешине султанова. Тај усиљени, и у ствари ништавни, млетачки корак служи и за објашњење могућности онаквог самовољног Бушатлијина рада

II

Махмуд-пашине припреме за поход против Црне Горе и Паштровића

(1784—1785)

Са влашћу над скадарским пашалуком Махмуд је од својих старијих примио и мржњу према Црно-

горцима и суседним млетачким поданицима и дужност да их нагна на послушност. За Паштровиће, млетачке поданике, који су били најбоља млетачка одбрана тамошње крајине и непомирљиви непријатељи турски, Махмуд је налазио да има права заповедати им и од њих купити харач као од негдашњих поданика султанових; према Црногорцима пак налазио је да има још већег права, једно, као потомак Црнојевића који су владали Црном Гором и друго, као изданак Бушталија, који су се толико времена паштили да их, једном одметнуте од султанове власти, поново потчине и да сами увећају своју власт и приходе.[1] Међутим ни Паштровићи ни Црногорци нису хтели да чују за Бушатлијине жеље, одбијали су их стално и тим га љутили све више тако да је овај поставио себи за дужност: да их казни за штете почињене султановим поданицима и силом нагна на послушност и плаћање харача. А један разлог више за предузимање акције на тој страни био је рад црногорских првака у последње доба, њихове везе с Русијом и с ћесаревцима, чести одласци митрополита Саве и Арсенија изван земље и долажење загонетних странаца у Црну Гору, што је све више одбијало Црногорце од испуњавања његових захтева и све јаче упућивало Бушатлију на употребу силе.

Ну извођење те намере Махмудове било је скопчано с великим тешкоћама. Напасти оружаном руком на Паштровиће, поданике Млетачке републике, да би задовољио своју жељу, значило је да Бушатлија дође у сукоб не само с републиком него и с Портом, које су тада биле у пријатељским одно-

[1] *Гласник Срп. Ученог Друштва* LXXII, 244 (чланак М. Драговића *Материјали за Историју Црне Горе: прилог IV, Русија и Црна Гора од 1780—1790).*

сима. Од последњега рата што га је Порта имала с републиком, млетачка Сињорија понашала се према Порти лојално и пријатељски, због чега је Порта млетачком баилу у Цариграду обраћала пажње као ретко коме и знала је ценити Сињоријине услуге, а нарочито њено држање у доба последњег рата с Русијом, када је и најмања диверзија од млетачке стране у корист Руса могла бити врло опасна по Турску.[5] Тада је Млетачка република била пријатељ Портин и не само да није помагала њена непријатеља него јој је још била најбољи помагач против Шћепана Малога и Црногораца.[6] Кад је пак Порта за такве услуге била захвална Сињорији, те је предусретљиво излазила на сусрет захтевима баиловим у питањима републичина угледа и заштите њених интереса у турској царевини,[7] невгодно је било за Махмуда да у то доба приступи каквом непријатељском кораку против републичиних поданика, да не би изазвао негодовање па и казну од стране Портине. Исто тако је било незгодно напасти на Црну Гору све док су племена била сложна, јер би отпор њихов био јак и паша би се вратио не постигав сврхе, као што се то дотле често дешавало. Зато је Махмуду требало да сачека згодну прилику, и та се наскоро и указала, како у погледу Црне Горе тако и у погледу Паштровића.

Још пре смрти митрополита Саве у Црној Гори било је борбе између две струје, од којих је једна имала на челу свештено лице а друга световњака и од којих је прва тражила да и црквена и световна

[5] Elias Abesci, *Etat actuel de l'Empire Ottoman* (trad. de l'anglois), II (Paris 1792), 120—121.

[6] О томе в. мноштво података у С. Љубића, *Споменици о Шћепану Маломе* (Гласник Срп. Ученог Друштва II одељ. књ. III), Београд 1870.

[7] Elias Abesci, *Op. cit.*, 122—122.

власт, у колико је ове могло бити, буде заступљена у једном лицу, у црногорском владици, док је друга захтевала да владика буде старешина за црквене а гувернадур за световне ствари. Кад је пак митрополит Сава умро, та је борба била јача и тада на челу једне струје беше Петар Марков Петровић, потоњи митрополит Петар I, а другој гувернадур Јоко Радоњић, који је световну власт тражио за се и и због тога ометао сваки корак Петров, који би га уздигао.[8] Та борба у Црној Гори била је повољна за Махмудове планове, али су изгледи постали још повољнији, кад је Петар 1784 године оставио Црну Гору и отишао у Карловце, да се завладичи. Борба је била настављена, а одлазак Петров био је згодно дошао паши на једној страни да изазове што већи раздор међу црногорским племенима и на другој да свој напад на Црну Гору правда махинацијама Петровим и опасношћу од тога по султанове интересе. Зато се Махмуд да̂ на посао да завади црногорска племена, а у исто време обрати се Порти са захтевом: да му се допусти напасти на Црну Гору, не би ли Црногорце повратио султановој власти. И како је то било у рачуну Порти, то му је ова учинила по захтеву и паша се стао спремати. Али те његове припреме и кораци чињени на Порти нису остали тајна, јер је за кораке на Порти сазнао млетачки баило у Цариграду и о томе јавио Сињорији и представницима власти у млетачкој Арбанији, откуда је вест допрла у Црну Гору и добила потврде у пашиним припремама.[9]

[8] *Гласник Срп. Ученог Друштва*, LXXII, 218—219.

[9] Adeodato Mucchi e Giovanni Ferraguti, *La guerra turco-montenegrina del 1785 e la stragge di Pastrovichio: due lettere da Cattaro dei 30 Giugno e 14 Luglio 1785 di Luca Valeri e Marino Zorzi tratte dai carteggi estensi dell' Archivio di Stato in Modena.* Modena, 1896, стр. 20—21. — У ово књижици има три интересантна података о Бушатлијину походу на Црну

Ну спремајући се за напад на Црну Гору Махмуд је помишљао како би то била згодна прилика и да се освети Паштровићима. Његов моћни заштитник, капудан-паша Хасан, био је у стању да га заштити у случају негодовања на Порти, али је и поред тога требало имати неког јачег разлога, којим би правдао напад. А он тога није имао за Паштровиће као за Црногорце, јер док су ови последњи били одметници од султанове власти, опасни по поредак у суседним крајевима турским под његовом управом и што нису хтели да му даду тражени харач, први су били поданици пријатељски расположене суседне државе. У таквим приликама за један оружан напад требало му је имати јачег разлога од пограничних сукоба Паштровића са Спичанима. Ну док не нађе тога, Бушатлија настави започете припреме против Црне Горе, и већ се био решио упутити се на ту страну, кад одједном промени правац и упути војску на супротну страну: Црногорци дознавши шта смера паша против њих, даду се брзо на посао да га дочекају, и у тој журби, у оскудици олова за куршуме, употребе коситер, а паша кад виде здружене Црногорце и да нема изгледа на успех, одустане од похода на Црну Гору, али да му припреме не би биле узалуд, упути се на другу страну, против свог једног личног непријатеља, против дебарскога паше, разбије га, заузме му пашалук, и тако уклони једног непријатеља.[10]

Гору и нападу на Паштровиће: прво, извод из писма послатог 3 јула (1785) из Црне Горе моденском листу „Il Messagiere“ и штампан тамо у броју од 31 августа (стр. 11—14); даље, писмо Луке Валери од 30 јула (стр. 19—30) и, најзад, писмо Марина дел Ђорђи од 14 јула 1785 (стр. 31—33). Први податак тиче се само Бушатлијина похода на Црну Гору, а друга два баве се више Бушатлијом уопште а нарочито нападом његовим на Паштровиће у јулу 1785 године.

[10] Mucchi-Ferragutti, *Op. cit.*, 20.

Видевши пак из последњег брзог окупљања Црногораца да у Црној Гори још нису прилике толико повољне за њ, Махмуд по повратку с похода против дебарског паше да̂ се на живљи рад око заваде и раздвајања племена црногорских. Ради тога стане митити и подстицати једне главаре против других. Док је пак радио на томе, и неочекивано укаже му се прилика за предузеће против Паштровића. 1784 године туниски беј, штићеник Портин, нанесе увреду млетачкој застави и Сињорија да му се за то освети, пошље у туниске воде заповедника свог бродовља Анђела Ема с бродовима и с наређењем да прибави задовољења млетачкој застави.[11] Тај млетачки корак не буде по вољи Порти, а још мање капудан-паши Хасану, заштитнику туниског беја, те покушају да Сињорију одврате од наумљеног корака, и кад Сињорија одбије то, капудан-паша дође на мисао да је казни тим што ће свом штићенику на другој страни, Махмуду Бушатлији, дати миг да се некако освети Млечићима.[12]

---

[11] О тој експедицији млетачкој против Туниса има велики број података у Млетачком Држ. Архиву, у Cancellaria Senata, *Dispacci del Capitano Estraordinario delle navi,* filza 228.

[12] За питање односа Млетачке републике с Портом 1785 и 1786 год. због Бушатлијина рада интересантна су два меморијала из тога времена, израђена по аутентичним документима, по депешама млетачких службеника и одлукама сенатским. Оба се сада налазе у Архиву Министарства Иностраних Дела у Паризу, мањи у Affaire Etrangères, Venise 242. f° 158, a већи на истом месту f° 498. Мањи меморијал под натписом „Essai historique sur la differend avec le Pacha de Scuttari“ у главном одговара првом делу већега и много интересантнијега с натписом „Esposizione storica dell' invasione fatta in Pastrovichio del Bassa di Scuttari nel 1785.“ који је подељен у два дела, у првоме од којих износи се развој републичина спора с Портом због Бушатлије, а у другом се излажу мере предузете од стране републике за заштиту њене територије од њега у току последње четвртине 1785 и прве четвртине 1786 године. Преписима оба ова интересантна документа послужио ме је г. Dr. Мих. Гавриловић, чувар Српског Државног Архива. За такву доброту нека му је хвала!

За такав посао Махмуд је био готов, и у толико више што би изводећи такву поруку извео и један од својих планова. Али његова готовост и капудан-пашин миг још нису били довољни за оружано предузеће против млетачких поданика. Међутим настала је и зима, непогодна за таква предузећа. Зато је паша наставио радити да што јаче растроји Црну Гору, па да на пролеће нападне и на њу и на Паштровиће, пошто дотле нађе основанијег разлога и за ово друго.

Развој даљих односа између Порте и млетачке Сињорије ишао је све више у прилог Махмуду. Порта, све више заинтересована, видевши да је Сињорија решена да пошто по то добије задовољења од туниског беја, и да је од тога не може одвратити саветима, а желећи од свог штићеника отклонити праву опасност, дошла је до уверења да мора прибећи и таквим средствима, која нису ни мало одговарала тадашњим односима њеним с Млетачком републиком. И да се на Порти дође до такве одлуке, највише је допринео капудан-паша.[13] Он је у више махова, у току 1784 године, говорио млетачком баилу у Цариграду како млетачка експедиција против туниског беја није по вољи Порти и тражио је да с њим, као с републичиним представником, претресе то питање, али га је баило стално одбијао наводећи да за то нема овлашћења од Сињорије, а у ствари што је знао како Сињорија много полаже на тражено задовољење од туниског беја.[14] Најзад једнога дана, у

[13] О капудан-паши Хасану, о његовој вредности, великој активности и још већем угледу на Порти в. у наведеном делу Elias Abesci, *Etat actuel de l' Empire Ottoman*, II, 28—31.

[14] Ркп. *Esposizione storica del' invasione fatta in Pastrovichio* etc. (в. прим. 11).

априлу 1785 године, обрати се капудан-паша баилу с питањем: мисли ли Сињорија да настави непријатељства против туниског беја, и ако мисли да се реши спор, понуди се за посредника између зараћених страна.[15] Ну баило се и тада оглуши о његове представке, и не одговори му ништа извесно, међутим извести Сињорију о капудан-пашиној понуди и о Портиним намерама, на што од ове доби одговор нека гледа да капудан-пашу одстрани од сваког мешања у то питање. Капудан-паша у таквом одговору баилову нађе увреде, те, како је и иначе био рђаво расположен према млетачкој Сињорији, после овога поручи Бушатлији да учини што му је раније било поручено, да би се тако одстранила пажња Сињорији од Туниса.[16]

Махмуд ни дотле није седео скрштених руку, и рачунајући непрестано да поход не изведе само против Црне Горе него и против Паштровића, у погледу последњих учинио је један корак, чији је резултат могао послужити као згодан повод за оружан напад на њих. Паша упути поруку Паштровићима да му пошљу своје главаре у Скадар на договор због размирица њихових са суседним поданицима султановим. На то се петорица овлашћених главара дигну па пред пашу, који затражи да му Паштровићи допусте прећи преко њихове територије при походу на Црну Гору, што ако не учине, запрети им да ће им се љуто осветити за штете нанесене султановим поданицима. Паштровићи у томе захтеву не увидеше прави смер пашин — да пљачка по републичиној територији све до Грбља — али осетише да се тиче и њихове коже, стога покушаше да га од-

[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem.*

врате од те намере и да се сачувају од освете, па му понудише три стотине дуката с тим да му половину пошљу чим се врате дома а другу половину да му исплате после шест месеца.[17]) А паша, задовољан што је, према тој понуди, код Паштровића нашао мање отпорне снаге него што се надао, пристаде само не толико због новаца колико због својих даљих намера с нападом на њих. Пристанак Паштровића на исплату уцене добро му је дошао у сваком случају: ако је не исплате, да тим потврди своје истицано право, и да поставивши нове захтеве, који неће бити извршени, оправда своје даље кораке и напад.

Он је, дакле, тим у велико постигао своју намеру, и кад му је одмах потом стигла нова порука од капудан-паше, пожурио се с припремама: наредио је да се спреми велика количина хлеба и других потреба, скупљао је ратнике, нарочито међу хришћанима из околине Скадра и Бара и између Брђана, и новим поклонима дељеним међу црногорске главаре сејао је између племена све већи раздор, који ће му отворити пут у Црну Гору. А како су те припреме биле све јачих размера, то и поред свега што је паша пуштао гласове како ће с војском на Црну Гору, страх је подузимао млетачке поданике, јер кад Паштровићи, дошавши дома, не испунише обећање дато паши, могли су се надати освети, а и остали у оном крају нису имали вере у пашу, због чега се обратише которском провидуру молећи га да се постара за одбрану крајине. Которски провидур Доменико Марчело испрва не поклони пажње томе, али кад се молбе поновише, покуша да дозна камо смера паша, и тада прво доби обавештење какво је паша давао својим припремама, а затим доби једну интере-

[17]) Ркп. *Esposizione storica* etc., parte prima.

сантну вест која га забрину. Та вест гласила је како је паша водио некакве преговоре с Паштровићима, да му ови пропусте војску преко свог земљишта, и за објашњење таквој вести имао је: да је то паша тражио што му Црмничани нису дали да преко њихове нахије иде против Цеклина и Катунске нахије.[18])

Паштровски главари водили су преговоре на своју руку, без знања млетачких власти; али, као што се морало десити, то није могло остати у тајности. Ну, и ако је ствар била замашна и опасна, которски провидур набрзо се умири новим вестима, по којима је паша, кад је одбивен од Црмничана, добио пристанак од Брђана и херцеговачких Турака да се с њима удружи па да са две стране навале на Црну Гору, од Подгорице и из Херцеговине.[19]) И те вести, сумњива карактера, толико разгалише провидура да је заборавио на преговоре Паштровића с пашом и стекао уверења како од паше не прети опасност млетачкој територији. У том уверењу остао је провидур и даље, и ако су му се републичини поданици из оног краја, поплашени пашиним припремама, поново обраћали с молбом нека се побрине за њихову безбедност, јер им прети опасност од паше. Поред свега тога провидур Марчело остаде уверен да од паше нема бојазни и више је вере поклањао уходама слатим у турске крајеве — које или нису ишле тамо а подносиле су извештаје или се нису довољно обавештавале — него гласовима што су их доносили трговци и други који су долазили из Скадра и причали о пашиним припремама и намерама против млетачких поданика. По кази-

[18]) *Ibidem.*
[19]) *Ibidem.*

вању ухȏда̂, паша чак није ни мислио кретати се из Скадра, међутим ови други говорили су да пашина војска броји на двадесет хиљада људи и да паша не скупља војску, да је држи у Скадру. Али и ако се овај глас све упорније одржавао и ма да је добијао потврде и с других страна, провидур остаде при ранијем мишљењу, и у толико више ште је од својих повереника добио накнадних вести, по којима се паша спремао против неког свог рођака, коме се хтео осветити за увреду.[20])

Што се пак више примицало ѐреме пашину походу, поруке из млетачке Арбаније о пашиним непријатељским намерама биле су све чешће. Народ у том крају све јаче се плашио и све више је молио провидура нека помисли на њ, изложена пашину нападу, али је овај био толико разуверен од опасности с те стране, и према томе толико безбрижан, да је, примивши за тачно последње објашњење пашиних припрема, нашао е је доста ако нареди да страже на которским бедемима буду више обазриве него што су биле дотле![21]) Шта више из те равнодушности није га ништа померио ни један догађај, који би за сваког другог био јасан доказ о погрешности онаквог уверења о безопасности млетачких поданика од пашиних припрема: 17 маја у Котор стиже пашино писмо од 15, у коме је Махмуд јављао Марчелу о својој намери да нападне на Црну Гору, због чега је од овога тражио да, за доказ мира и пријатељства између Порте и Сињорије, изда потребно наређење млетачким стражама и поданицима, да црногорским бегунцима и њиховој стоци не даду склоништа на млетачкој територији.[22])

[20]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 21—22.
[21]) *Ibidem.*
[22]) Ркп. *Esposizione storica* etc., parte prima.

После онаквих ранијих вести, којима је провидур Марчело поклонио толико вере, ово пашино писмо за сваког другог на његову месту било би довољан знак да треба прегнути на посао и постарати се за одбрану оног краја. Нарочито је требало провидуру да мисли о томе после оних вести о пашиним преговорима с Паштровићима. Али је Марчело био редак пример од неодлучности и лености. Јер при свем том што је ово пашино писмо било потврда ранијих вести из Скадра које су гласиле да паша неће у Арбанију него на противну страну, и ма да су републичини поданици уверавали провидура о неискрености пашиних намера, ипак овај није учинио ништа чим би одагнао страх од њих, и прва и једина брига била му је да паши на писмо одговори пријатељски како ће му се учинити по жељи. И, доиста, провидур одмах разасла наређење по свима општинама на међи да републичини поданици нипошто не помажу Црногорце и да им не даду склонити се на млетачко земљиште.[23])

Једини пак његов корак на другој страни био је према Паштровићима, али и тај више да задовољи радозналост него да испита узрок њиховим преговорима с пашом, па да, према томе, предузима даље мере. Тек после овог пашина писма паде њему на памет да се о томе мало боље обавести, те позове паштровске главаре, који му дођу и изјаве да су доиста били код паше у Скадру и да су углавили с њим да му исплате три стотине дуката на горе показани начин али будући сиротиња нису испунили своје обећање, стога замолише да се та свота исплати

23) *Ibidem.* — Трага од тог наређења провидурова имамо на више места у одговорима кнезова из Рисна, Новог, Грбља итд. упућених провидуру Марчолу првих дана месеца јуна (по нов.) 1785.

из државне благајнице. На то провидур покуша да дозна још о чему је било речи између њих и паше и затражи нека му кажу све; али се паштровски главари показаше тврди на језику. Они признадоше да су ишли паши на договор на своју руку и без његова знања, признадоше како то може бити штетно по Сињорију, поновише како су с пашом углавили откупну цену, коју сада нису у стању исплатити, и томе ништа више не додадоше. И у томе остадоше они толико упорни, да провидур и не покуша даље испитивати их. Он се задовољи тим што их је укорео за тај прикривен рад, кришом од њега и без његова допуштења, и што им је наредио да сами гледају како ће што пре исплатити што су паши обећали, па ако немају новаца, нека покупе накита колико да се исплати прва половина и да то донесу њему, како би он допунио до потпуне своте, а за јемство, да ће они то извршити, нареди да петорица главара дођу у Котор и тамо остану као таоци. Провидур се задовољи тим и не покушавши да се с друге стране извести о узроку такве погодбе између паше и Паштровића за откуп.[24])

Али зато није прошло ни неколико дана а провидур доби прилике да осети како је између паше и паштровских главара било речи још о нечем сем откупа, да је било речи о пропуштању паше преко паштровског земљишта, и да је, према томе, била тачна она прва вест о карактеру преговора паштровских главара, коју је онако олако предао забораву. На неколико дана после овог испитивања паштровских главара стиже у Котор један ага, Махмудов изасланик, који, чим уђе у град, стаде гласно говорити искупљеним људима како га паша шаље да

[24]) Ркп. *Esposizione storica* etc., parte prima.

извести провидура да ће ускоро против Црне Горе, зато нека се забрани црногорским бегунцима приступ на млетачко земљиште. Овај хоћаше још нешто говорити сакупљеном радозналом свету, али у томе би прекинут и одведен пред провидура који га лепо прими, почасти и дарива, али дознаде и то да паша у походу на Црну Гору мисли ударити поред млетачке међе.[25])

Јаче него оне раније вести и пашине поруке, овај исказ пашина изасланика могао је послужити провидуру за упуство да му треба бити обазрив према паши. Уз то још републичини поданици дуж међе нису престајали молити га да се постара за њихову заштиту, јер су све више слушали о пашиним непријатељским смеровима. Паштровићи пак у првом реду, чим нису исплатили паши углављени откуп, а чули су да овај неће поћи само против Црне Горе него и против млетачког краја, знали су шта их чека, те се опет обратише Марчелу за помоћ. То исто урадише и Грбљани молећи га да не верује безверном Махмуду.[26]) Али провидур не учини ништа паметно за заштиту овог народа од несреће. Уместо да са̂м похита на ту страну па да прегледа утврђења и истакнута места, да се увери о расположењу народа и јачини и опреми поса̂да̂, он се задовољи тим што је наредио подестама Будве и Новога да буду смотрени и да пазе на своје градове; а писмом се обрати главном провидуру далматинском и јави му о сумњивом карактеру пашиних припрема и о његову захтеву да му се допусти прелзз поред млетачке међе.[27])

Не предузимајући са̂м ништа которски провидур полагао је сву наду у главнога провидура далма-

---

[25]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.* 22.

[26]) *Ibidem.*

[27]) Рки. *Esposizione storica* etc., prate prima.

тинског и отуда тражио помоћи и упустава шта да ради и да ли да испуни пашин захтев. Али је то питање било крупно и много замашније него што га је замишљао провидур Марчело. Зато се главни провидур далматински Фалијеро, чију је власт надмашавала тежина питања, те га није смео са̂м решавати, обрати Сенату у Млетке тражећи да му се хитно јави шта да ради.[28])

Сенату је вест била врло непријатна. Али имајући у виду раније вести из Цариграда о капуданпашину држању на Порти, знајући за његове везе с Махмудом Бушатлијом и колико је на Порти моћан утицај првога, па због тога бојећи се да, одбивши Махмудов захтев, не створи још већих тешкоћа за републику, одмах узе питање у разматрање. Из већања о томе види се колику је муку Сенат мучио при одлучивању да ли да сачува негдашњу поноситост Млетачке републике па да одбије пашин захтев или да га испуни. Да прво учини, републици је налагало достојанство; а за друго говориле су тешке прилике у којима се тада налазила. И обзир на те тешке прилике надјачао је ту жељу, одржао је превагу над тежњом да се сачува достојанство, те Сенат одлучи: да се јави главном провидуру Арбаније и Далмације нека допусти паши миран пролаз поред млетачке територије па и преко ње, само да би се избегле још теже прилике и да се не би појачала заоштреност у односима између Сињорије и Порте.[29])

Интересантно је знати шта је нагнало млетачки Сенат да се толико понизи у овој прилици.

---

[28]) *Ibidem.*

[29]) Sen. secreta, *Deliberazioni.* упуство главном провидуру далматинском од 14 јуна 1785 (Ркп. у Млет. Држ. Архиву).

Оваква одлука млетачког Сената није нимало одговарала негдашњем достојанству поносите Млетачке републике, али треба знати да Млетачка република овог доба није она негдашња и ова одлука јесте само неминовна последица тадашњих прилика у млетачкој држави, последица жалосног стања у њој, стања које нам најречитије објашњава читав низ појава што су у вези с оваквим Бушатлијиним држањем према републици. Тим се објашњавају: страх млетачки од Бушатлије, немоћ републике да га силом упути на поштовање угово̂ра̂ закључених с Портом, немоћ да заштити своје поданике, одбијање поданичких молаба за помоћ и заштиту, испуњавање Бушатлијина захтева, рђаво стање у млетачкој Арбанији и мала корист од каснијих републичиних напора да сама брани своју покрајину. Зато да би био јаснији цео тај низ појава, којима се објашњава Бушатлијино држање према републици, потребно је бацити поглед на то жалосно стање у млетачкој држави и нарочито у њеним источним покрајинама.

Насупрот ономе како је било ранијих столећа, у другој половини XVIII столећа, и још више у последњој четвртини његовој, у Млечића нема ни оне вредноће, ни оног прегалаштва за општи посао, ни бриге за чувањем државних интереса па ни негдашњег богаства. Све је пошло у суноврат и Млеци тога времена, као држава, дају слику правог моралног расула које води у политичку пропаст. На свима странама овладали су: леност, расипање, грабеж и уцењивање.[30]) Престоница се пунила здравим просјацима, лупежи су у њој створили царство и

[30]) Fabio Mutinelli, *Memorie storiche degli ultimi cinquant' anni della Republica Veneta,* tratte da scritti e monumenti contamporanei. Venezia 1854, стр. 1—127.

међу њима је било чланова из врло отмених кућа, а посао су вршили на очи власти која се правила да то не види или је и сама у томе учествовала. Чиновници су водили најживљу трговину са својим положајем: судије су продавале савест и за новац ослобођавале кривце, за новац су чувари пуштали осуђенике, невини су клеветани, тужени и осуђивани, а одбрана правде била је посао људи који су договорно радили са судијама, и с њима делили добит.[31]) Међутим високи гости и путници дочекивани су са дотле нечувеном раскоши, а кандидати за дуждевску столицу куповали су гласове за новац, који ће накнадити кад се докопају тог положаја.[32]) Тако се радило у престоници а у покрајинама још горе: тамо су чиновници млетачки харали и пљачкали и државу и поданике.

При таквим приликама, када су крали сви републичини службеници почевши од дужда па до последњега у удаљеним покрајинама, у јеку разврата и лености, трговина, извор некадашњег богаства и славе млетачке, била је опала сасвим. Услед тога пресушује извор за државне приходе, а у вези с том појавом пропада и млетачка флота, некад моћна заштита удаљених покрајина и права млетачка снага. Исто тако република нема ни војске на суву за одбрану државе од спољашњег непријатеља, за заштиту осиротелих поданика и за одржавање реда у држави.

Лени потомци некад вредног млетачког племства оставили су се трговине па ударили у пљачкање државе; утакмица других народа у Средиземном и у Јадранском мору сузбила је млетачку трговину; а

---

[31]) *Ibid.*, 126—145.

[32]) Alberto Errera, *Storia economico politica nei secoli XVII e XVIII negli stati della Republica Veneta,* Venezia 1877, стр. 276.

трговци удружени с несавесним чиновницима кријумчарили су робу лишавајући државу најглавнијег прихода.[33] Некад славни млетачки арсенал, који је за кратко време давао читаве флоте, имао је и инжињера и чиновника и радника на платном списку, али их није имао и на раду. Ну зато су први крали на плати других, а ови износили из арсенала што су хтели. Нерад читавих генерација лишио је арсенал добрих инжињера и радника, први су били незналице и несавесни а други лени и неуки, а сви скупа уништили су установу којом се некада поносила Млетачка република и која је служила за углед другима.[34] Бродови су били рђаво саграђени, још горе снабдевени потребама и људима, а њима управљати било је најгоре. Њихово рђаво грађење последица је онаквог стања у арсеналу; снабдевање потребама ишло је тешко, а крађа предмета намењених за опрему бродовља доприносила је да буде још горе са снабдевањем; бродови нису имали ни трећину потребног људства, а и што их је било, то нису били чили људи него јадници, без одела, без крова над главом, без најпотребније хране, док су осуђеници, галијати, у место на галијама проводили дане у лукама, као послужитељи и радници; бродарски официри били су неподобни за свој посао: у место на бродовима време су проводили по лукама, а кад би изишли на море, враћали би се у луку још тог истог дана; били су неумешни у руковању бродовима и никакви за даљи пут и већа предузећа, те се није ни имало вере у њих.[35]

[33]) Fabio Mutinelli, *Op. cit.*, 145—147.
[34]) *Ibid.*, 147—152.
[35]) *Ibid.*, 152—157.

С војском на суву није било ништа боље. У Италији било је мало војске а у Далмацији и на грчким острвима нешто више, али и то више на списку него у ствари, па и оно мало растурено по многим местима и састављено из врло сумњивих елемената. Војници су били већим делом туђинци, најамници, у које се није могло имати довољно вере, а појачања од млетачких беспосличара, слатих с времена на време, била су од веће штете него користи. Гарнизони по градовима састављени од малог броја војника били су изложени великим напорима, рђаво су храњени и плаћани те су војници бежали. Међутим злоупотребе на рачун војске биле су страховите. Држава је плаћала пукове, који су били сведени на батаљоне, батаљони на чете и чете на водове, па и горе. За Далмацију држава је плаћала десет пукова и то шест састављених из Италијана и четири из прекоморaца, а у ствари било је свега три хиљаде и шест стотина људи. Држава је слала новац за издржавање потпунога броја, али је овај, пролазећи кроз многе руке, кад би дошао до исплате, био смањен на једну четвртину. Па ни тако смањена свота није издавана војницима уредно, те су зато настајале оне тешкоће с посадама у млетачким градовима, о којима је већ било речи.[36]) Колико се пак далеко ишло у злоупотребама, најбоље казује један страшан пример из тридесетих година XVIII столећа с посадом на Крфу, састављеном од две чете, али само на хартији, пример који није био усамљен ни тада ни касније. Пуних двадесет и једну годину република је плаћала те две чете и на њихово издржавање исплатила је педесет и четири хиљаде и три стотине дуката, међутим за све то време посада

[36]) *Ibid.*, 157—159.

није имала ни једног јединог војника: њу су представљала два официра, мајор Бечили и капетан Полимаро, оба Арбанаси, који су узимали целу своту одређену на плаћање посаде, и чим би примили новац, повукли би се у планине арбанаске с лако задобивеним пленом.[37]) Док се пак тако радило с новцем на једној страни, војници, у колико их је било по гарнизонима, по неколико година нису добијали што им је припадало: ишли су неодевени и поцепани, необучени, гладни, рђаво наоружани, неспремни за сваки војнички посао, због чега су се често бунили и још чешће бежали, тражећи бољег живота него што је био у млетачким гарнизонима.[38])

У таквим приликама и с таквом опремом Сињорија није могла предузети ништа озбиљно против Бушатлије, или и да је што наредила, онај који би добио то њено наређење не би га извршио. Отуда и онакво наређење млетачког Сената. Овај ма да је знао колико то може бити опасно по републику и њене поданике, није могао поступити друкчије. Сињорија није имала моћне флоте, као некада, да је пошље у арбанаске воде па да присили Бушатлију и његове заштитнике на поштовање њених права; а није имала ни новаца да, као раније, скупи добар број најамника, и да насупрот Бушатлији истави јаку војску, којом би га уверила о опасности корака којега се латио; међутим са̂мо становништво у млетачкој Арбанији није било довољно ни бројем ни нао-

---

[37]) *Ibid.*, 159.

[38]) Sen. secr., *Dispacci dei proved. generali in Dalmazia ed Albania*, filza ann. *1785—6* (У релацији главног заповедника млетачке војске у Млетачкој Арбанији, ђенерала Салимбени, од 25 октобра 1785, приложеној деп. главнога провидура Франческа Фалијера од 11 новембра те године. Ркп. у Млет. Држ. Архиву). — Упор. наведено дело Мутинелијево, стр. 160—161, где има још података о томе.

ружањем да одоле јачем пашину нападу: више од половине људства из оног краја било је изван домовине, једни у служби републике на бродовима поморског заповедника Анђела Ема у Тунису и другде, а други растурени по свету.[39])

Зато, дакле, што је знао колика је републичина немоћ, Сенат је учинио по предлогу которског провидура Марчела, који је предлагао да се Бушатлији допусти пролаз поред млетачке међе, кад му се већ не може стати на пут, да то не изврши силом, којој се није имало шта ставити насупрот. Јер колико се војничком снагом располагало, види се најбоље из једног пописа посаде у Котору од 31 маја те године, дакле у доба када је ова била нешто појачана: Котор, као најглавнија утврђена тачка на тој страни, имао је које најамника које националаца свега 374 човека, па ни ти сви нису били на месту; у артилерији пак која је чинила најглавнију одбрану била су само 23 човека, и од тог броја требало је послати нешто у Нови, у Будву и у друга истакнута места на међи према Турцима.[40])

Ну док је вест о Махмуд-пашину захтеву ишла од которског провидура Фалијеру и од овога Сенату

[39]) В. *писмо* паштровских главара од јуна 1785, објављено у *Гласу Црногорца* за год. 1890, бр. 44. То исто види се из извештаја новљанског подесте Карла да Рива которском провидуру Марчелу од 2 јуна 1785. Тај извештај с још многим оригиналним документима из тог времена био је у збирци пок. проф. Качановскога, која је припала библиотеци Института кнеза Безборотка у Њежину (Русија), а од пре кратког времена налазе се у Архиву Српске Краљ. Академије. До ових докумената Академија је дошла заузимањем вреднога професора и свога дописног члана, професора московског универзитета г. Мих. Несторовића Сперанскога.

[40]) Попис је извршен по наређењу провидура Марчела, а израдио га је заповедник посаде которске, пуковник Антоније Муције. Документ се налази у горепоменутој збирци проф. Качановскога, сада у Архиву Срп. Краљ. Академије.

и док је Сенат премишљао што да ради, па најпосле донео одлуку која се није слагала с негдашњим достојанством Млетачке републике, догађаји у Арбанији и у которском крају развијали су се и ишли су својим, само убрзаним, током.

Паша се непрестано спремао. У Скадру је спремана велика количина бешкота и слата у Жабљак и Подгорицу, камо се испред паше имао кренути један од његове браће.[41]) Исто тако у Скадру се са журбом радило на изради велике количине кабаница, којима је паша хтео да заодене своје голе присталице што су стизале из Доње Арбаније.[42]) Да би окупио што више ратника, Бушатлија је послао својих људи у Пећ, Ђаковицу, Дебар и Дукађин, да тамо прикупе ратника, и само се чекало на њихов долазак, па да се, на пуцањ из топова са скадарског града, други из ближих крајева окупе под своје барјаке. И то се имало извести до 9 јуна, када ће се војска прегледати и пребројати па да јој се паша стави на чело и крене камо је био намислио.[43])

Док се пак не окупи војска под Скадром, Бушатлија је радио на другим странама, да себи олакша предузеће. Тако, зарад лакшег успеха против Црногораца, постарао се да придобије нека херцеговачка племена која су с Црногорцима била у завади. Поред других ту су били и Дробњаци, чији се кнез Станиша дигне у Скадар, где с пашом углави како да се изведе напад на Црногорце. Паша га прими лепо

---

[41]) У *саслушању* Ника Божова од 2 јуна 1785 (Ркп. у Архиву Срп. Краљ. Академије) и у *саслушању* попа Гаврила Николина од 10 јуна, извршеном у Будви (Ркп. *тамо,* из збирке проф. Качановскога).

[42]) У *писму* будљанског подесте Ђан Александра Ђорђи которском провидуру Марчелу од 7 јуна 1785 (Ркп. у Архиву Срп. Краљ. Академије).

[43]) У *саслушању* попа Гаврила Николина, извршеном у Будви 5 јуна 1785 год. (Ркп. у Архиву Срп. Краљ. Академије).

и обдари, али кад се овај вратио међу своје, Бушатлија добије поруку од других херцеговачких главара нека Станиши не верује, јер га може издати удруживши се с Црногорцима, због чега паша поручи својим људима те га убију, одсеху му главу и пошљу у Скадар. Ну овај пашин поступак изазове дејство супротно његову очекивању: многи од оних што су били пристали да се придруже скадарској војсци, одустану изгубивши веру у Бушатлију, збор сазван за већање о учешћу буде распуштен и уз пашу остану само Никшићи који, због непрестане борбе с Црногорцима и штета̂ подношених од њих, нису могли не бити с Бушатлијом.[44]) Ну зато Бушатлија доби накнаде у неочекиваној промени босанског везира, који је тек био стигао у Травник и предузео власт. Тај је био противник Бушатлијин. На неколико година пре тога њега је Порта била поставила за скадарског пашу, али и не дође у Скадар, јер му Махмудов отац, Мехмед-паша, поручи нека се не шали главом да долази, па скупи војску и спречи га да дође у пашалук. Због тога је овај био непријатељски расположен према Махмуду, и то расположење није крио те се у Травнику о њему говорило као о љутом противнику Бушатлијину, што је свакојако и било узрок његову брзу смењивању с тог положаја.[45])

Смена босанског везира с тог положаја представљала је велику добит за Бушатлију, што се после оног одустајања херцеговачких племена од акције против Црногораца могао обратити последнику смењеног везира или његову заступнику за помоћ и за заједничку акцију, као што је то и учинио. Али за

[44]) У горе наведеном *саслушању* попа Гаврила Николина од 10 јуна 1785 године.

[45]) У *саслушању* капетана Марка Алексића из Риснa пред новским подестом од 2 јуна 1785 (Ркп. у Архиву Срп. Крањ. Академије).

што повољнију акцију против Црногораца Бушатлија постиже још један успех: нешто поклонима а нешто претњом он је успео да на своју страну придобије црмничке главаре, који пристадоше да се са својим племенима издвоје из заједнице с осталим црногорским племенима под погодбом да паша при походу на Цетиње не удара преко њихова земљишта.[46])

Насупрот томе Марчело није могао забележити ни једног успеха. Његова акција била је и даље ништавна као дотле. Сва његова нада била је у главном провидуру далматинском Фалијеру, кому је слао писмо за писмом извештавајући га о тајанствености с којом паша обавија своје припреме и тражећи од њега помоћи. Готово није прошло дана а да није добио вести о пашиним припремама, али је све то Марчелу било само згода за писање нових писама Фалијеру, а не да према томе предузима мере за отклањање опасности од млетачке територије. Њега нису много жегли чак ни врло неутешни извештаји подеста̂ из Новога и Будве, нарочито првога, који је јављао да је Нови сасвим напуштен и неподобан за озбиљну одбрану.[47]) Међу вестима пак што су стизале из

[46]) У *саслушању* попа Гаврила Николина од 5 јуна 1785 год. (Види примедбу 43). — О пашину придобијању Црмничана на своју страну в. и у *Гласнику Срп. Ученог Друштва,* књ. LXXII, стр. 262. Ту је М. Драговић, поред осталих архивских података, објавио пет писама руског консула у Далмацији А. Паладоклиса Државној Колегији Иностраних Дела (стр. 257—265). Писма су интересантна, али губе од своје праве вредности што их Г. Драговић није тачно обележио од којег су дана. У место тачног обележавања од кога је дана које писмо, без чега је врло тешко користити се њима како би требало, на стр. 265 у првој примедби налазимо ово: „Прва четири писма Паладоклисова написана су године 1785 а последње године 1786. Исписана су из хартија Државног архива св. 15 № 217.“ То је штета, и поступак Г. Драговића, као неразумевање дужности једног архивског испитивача, не може се довољно осудити.

[47]) У *извештају* новљанског подесте Карла да Рива, од 2 јуна, которском провидуру Марчелу (Ркп. у Архиву Срп. Краљ. Академије) и у *из-*

Скадра било је и таквих које су говориле да паша ипак с једним делом војске може ударити преко Црмнице и том приликом прећи преко Паштровића; али је и ту провидур Марчело радије прихватао тумачење како до тога неће доћи, кад паша идући из Скадра има и пречега и бржега пута него би био онај преко Паштровића, који би био употребљен само у случају, кад би се војска из Скадра превезла морем до на паштровску обалу.[48])

Уместо правих припрема и у одговор на многе молбе становништва с међе провидур Марчело ограничио се на подржавање гласова што су му их достављале неке од ухода: да се паша спрема само против Црне Горе; стављао је у изглед како паша неће добро проћи у походу против Црногораца; и старао се како би уклонио и најситнији корак становништва, који би паша могао узети за повод непријатељском кораку против млетачке територије. Зато, кад му је главни провидур наредио нека гледа да спречи сваки покушај Црногораца да се склоне на млетачко земљиште, овај је у обазривости према паши отишао тако далеко да је очигледно радио против републичиних интереса. Тако када Паштровићи тих дана са збора послаше изасланике у Котор, да изјаве провидуру како се боје, да их Турчин, поред свега уверавања његова о нападу само на Црну Гору, не превари, и да измоле праха и олова, да би се спремили против евентуалног напада пашина, овај не само што им није дао праха и олова бесплатно него је шта више наредио да им се ни за новац не дâ тога и забрани им долазак у град. На

вештају заповедника тамошње посаде, пуковника Ђорђа Радо, опет провидуру Марчелу од 3 јуна (Ркп. тамо).

[48]) У горе наведеном *саслушању* Ника Божова из Шкаљара.

тај начин, уместо да становништво на крајини, јединy праву републичину одбрану у том крају, помогне и придобије да се за републику што јаче заложи, провидур Марчело одби га и најхрабрије људе у том крају, којима се Сињорија дотле поносила и толико пута давала им писмене захвалнице за показано пожртвовање у обрани њених интереса, назва непоузданим поданицима дуждевим, чим их до срца увреди.[49])

При таквом раду Марчелову одбрана оног краја од Бушатлије пала је у дужност капетану млетачког бродовља у Јадранском мору, Ђан-Батисти Контаринију,[50]) који је с неколико бродова похитао у Боку, чим је чуо за припреме Бушатлијине. Али су прилике за његов рад биле врло тешке: сâм није имао довољно бродова нити људи на њима, а кад је покушао да своју флоту појача приватним бродовима, за ове било је још мање људи. Да доскочи тој незгоди, Контарини обрати се провидуру Марчелу и од њега затражи нека му пошље људи за посаду. На то овај нареди неколиким општинама да скупе људи и упуте их Контаринију, али од тога не би користи, јер се бродара није могло наћи: знатан део био је у флоти провидура Ема, други на трговачким бродовима по разним морима, трећи су, у оскудици најамника прекомораца, били употребљени за чување međe према Турцима, док остатак људи, обични се-

[49]) В. жалбу Паштровића дужду против провидура Марчела, штампану у *Гласу Црногорца* за 1890 год., бр. 44.

[50]) У писмима руског консула у Далмацији А. Паладокласа Контарини се назива Кондураки. (В. *Гласник Срп. Уч. Друштва*, стр. 261). То је погрешно. Његов оригинални потпис на актима јесте »Zan Battista Contarini, capitano in Golfo«, а прекрштавање именом Кондураки пре ће бити погрешно читање г. Драговића него погрешка А. Паладокласа, који се с њим лично упознао 1785 године у Новом (В. пом. *Гласник*, стр. 261).

љаци, нису били ни за шта а најмање за рад на бродовима.[51])

Али се Контарини није обесхрабрио Марчеловим немаром. Код становништва, о коме Марчело није водио рачуна, Контарини се старао да подигне дух,[52]) а потом кад је са̑м прибрао људи и њима попунио посаду на својим бродовима па и приватне снабдео, отишао је у Будву, и чим је тамо стигао, састао се с подестом и заповедником тамошње посаде и отпочео већање шта да се ради за одбрану обале, а нарочито ако паша покуша да искрца војску код Ластве или Сустјепана, откуда би се потом упутио у Црну Гору. За такав случај Контарини се решио да пошље један део бродовља пут Ластве и Бара, да заштити обалу млетачку, а с остатком да остане где је, да штити Будву и осталу обалу. Ну како у једно исто време није могао бити на свима тачкама, Контарини се решио да онемогући Турцима искрцавање и у Грбаљском Пољу, где постави два топа од 12 ℔., за које затражи од Марчела нека му пошље четворицу тобџија.[53]) И ако га се није тицала одбрана на суву, Контарини је хтео и ту да помогне, зато пре него се из Боке кренуо у Будву тражио је од провидура Марчела да му каже тачке које треба имати у виду за случај да Бушатлија, одбивен од мора, удари сувим преко млетачке територије, а нарочито да му јави које је најзгодније место за одбрану Паштровића и других трију суседних општина,

[51]) У *извештајима* капетана Контаринија од 2 и 3 јуна, и будљанског подесте од 7 јуна; у *писму* будљанског подесте Контаринију од 6 и у одговору овога првоме од 7 јуна; у *писму* новљанског подесте од 2 јуна (Све у збирци пок. Качановскога, сада у Архиву Срп. Краљ. Академије).

[52]) У *писму* Контаринијеву которском провидуру Марчелу од 3 јула са обала боко-которских (Ркп. у Архиву Срп. Краљ. Академије).

[53]) У *извештају* будљанског подесте которском провидуру Марчелу из Будве од 7 јуна 1785 ноћу (Ркп. у Архиву Срп. Краљ. Академије).

како би у потребном случају знао потпомоћи акцију на суву.[54])

Поред онако великог немара провидура Марчела, поред оноликог његова неразумевања дужности и према томе како су зло стајала утврђења, њихове посаде и опрема ових, Махмуд-паша могаб је лако извршити своју намеру с нападом на которски крај, и он би то учинио, да поморски капетан Контарини није развио ово мало акције, коју је паша замишљао много озбиљнијом.

Колико је Марчело био нехатан и како је мало разумевао своју дужност у овој тешкој прилици, види се из досадашњег излагања, а даљи развој догађаја даће само потврде томе. У каквом су пак рђавом стању била утврђења, како је посада у њима била и сувише недовољна и како се зло стајало с опремом у целом оном крају, врло јасно описују извештаји подеста и заповедника посада у Новоме и у Будви, затим старешине посаде у Махинама и главара народних из оног краја, који су молили и преклињали провидура Марчела да им се да̑ средстава за одбрану од Турака. Новљански подеста Карло да Рива вели да је Нови и сувише запуштен, да су му топови неупотребљиви и да се нема барута, због чега прваци народни у том крају хоће да иду у Котор па да га тамо траже, јер голих руку и празним пушкама не могу се борити с Турцима.[55]) Заповедник пак тамошње посаде, пуковник Ђорђе Радо, износи још гору слику Новога. И варош и град и тврђава Шпањолка, све је то у жалосном стању, вели овај; с топовима је исто тако, а у магацинима нема ни барута

[54]) У горе наведеном *писму* Контаринијеву провидуру Марчелу од 3 јула 1785 (в. прим. 52).

[55]) *Извештај* котор. провидуру Марчелу од 2 јуна (Ркп. у Архиву Срп. Краљ. Академије).

нити других потреба. Потребе треба задовољити одмах, али кад се не може све а оно бар да се што пре поправе постоља за топове, и да се пошље олова и које буре барута, што би се употребило само кад наступи права опасност по град. И ако слаба, ипак би то била накнада, кад се већ не може оправити град како би требало. И у каквом је стању био овај, види се из речи Радових, који вели да су ровови и бастиони обрушени и да на зидовима има пукотина, кроз које се човек с поља може комотно увући у град. Што је пак најинтересантније, Радо вели да се пукотине могу оправити с мало трошка, и само што не каже и то да је немање кредита узрок што не врши оправке него се обраћа провидуру.[56])

Али су много интересантнији извештаји будљанског подесте, а још више заповедника тамошње посаде, капетана Ђорђа Савори. На молбу подесте овај је тамо стигао 6 јуна с четом људи и дао се на припреме. Али одбрану Будве није имао су чим да изведе, јер све што је нашао тамо било је у жалосном стању. Бедеми и ровови били су у тако рђавом стању, да није знао како од потчињених официра може тражити да врше своју дужност обилазећи ноћу бедеме, кад се на сваком кораку могу стрмоглавити; због тога је било немогуће ноћу мењати страже. Војнички станови били су и сувише недовољни да у се приме две чете; оштећени су толико да сироти војници морају спавати на голу камену, и за смештај чете коју је довео није му остајало друго до да нађе приватну кућу па да се за њу плаћа кирија. У магацинима нашао је нешто хране и алата, али барута врло мало; алат је био готово неупотребљив, а топовска ђулад

56) *Извештај* котор. провидуру Марчелу од 3 јуна 1785 из Новога (Ркп. у Архиву Срп. Крањ. Академије).

пуњена још у доба млетачких припрема против Шћепана Малог и сувише непоуздане каквоће, тако да их је прво треба опробати па тек тада рачунати на њих. Топова употребљивих нашао је врло мало, јер нису имали ни лежишта ни точкова; у кастелу је нашао два од 12 ℔ на земљи, упропашћена и неупотребљива, а и друга три што их је довезао на галији нису била за употребу, док се на њима не учине оправке. За руковање топовима у свој Будви имао је на расположењу само једног јединог тобџију; хартије за топовске метке није имао никако, те се морао обраћати капетану бродовља Контаринију, који му је једва дао двадесет табака, јер их ни са̂м није имао довољно; а како није нашао ни једног упаљача за топове, узео је старе џакове из магацина, који су тамо лежали још од времена поменутих припрема против Шћепана Малог, па је наредио да се од њих спреме упаљачи. Пошто се пак брза одбрана Будве могла извршити једино помоћу топова, јер је оправка бедема захтевала и времена и труда и новаца, то се капетан Савори ограничио само на прво, па је молио провидура Марчела нека му пошље мајстора напомињући како ће трошак око тога исплатити од свог новца, па да му се то касније накнади.[57])

А кад су градови били у овако жалосном стању, може се одмах разумети како је било са стражама и посадама у малим утврђењима и како се осећао народ видевши се лишен средстава за борбу с Турцима. Слику првих пружају нам извештаји старешине посаде у Махинама, заповедника Антонија Кападоке.

Овај је 4 јуна писао провидуру Марчелу како у посади нема више од деветнаест војника и како

[57]) *Извештај* послат которском провидуру Марчелу 7 јуна 1785 (Рки. у Архиву Срп. Краљ. Академије).

није имао не само других потреба него ни барута и олова, те је то морао тражити приватно и једва је добио шест стотина фишека.[58]) На то је Кападока још сутра дан добио наређење од провидура Марчела да пази на махинско утврђење и да никог не припушта, а ако когод покуша, да га дочека ватром. И то је било све што је Кападока добио на своје представке. О каквом изашиљању појачања за посаду и о муницији није било ни помена у провидуровој поруци. Како је међутим Кападока и са̂м знао шта му треба радити у случају да се неко приближи стражи, то је за њ провидурово наређење било излишно; али се бринуо шта да ради, ако буде нападнут па не могадне дати знака позадини ни о примицању нити о нападу непријатељском. Зато после два дана, видевши да му је узалуд обраћати се провидуру Марчелу, затражи од будљанскога подесте, ако се ништа друго не може учинити за посаду махинску, нека му се бар пошљу три прангије за давање знака Будви за узбуну, и да му се да̂ нешто барута и олова, да га има у резерви за опасне тренутке. Али су му молбе остале неуслишене: будљански подеста ни са̂м није имао што је Кападока тражио, зато уместо да му пошље тражене предмете, приложио је добивено писмо једном својем и то послао провидуру Марчелу који, наравно. на то није ничим одговорио.[59])

Кад се на представке млетачких службеника није ништа одговарало нити су им услишаване молбе, којима се ишло само на заштиту републичиних интереса, може се мислити како је било с молбама млетачких

---

58) *Писмо* Кападокино провидуру Марчелу од 4 јуна 1785 (Ркп. у Архиву Срп. Крaљ. Академије).

59) *Писмо* Кападокино будљанском подести од 7 јуна 1785 (Ркп. у Архиву Срп. Крaљ. Академије).

поданика. Уместо да им учини по жељи, провидур Марчело издавао им је наређења, којима им се убијао ратоборни дух, само да се задовољи Бушатлија, коме је то било по вољи и који би поред таквог которског провидура извршио своју намеру, да га, као што смо горе нагласили, у неколико није ометао капетан бродовља Контарини.

Шаљући бродове да крстаре и прибирајући вести из Арбаније капетан Контарини пратио је припреме турске у арбанаским лукама па кад је дознао да тамо има прилично бродова натоварених ратним потребама, и помисливши да су спремљени да би се послали у помоћ туниском беју, јави Бушатлији како ће сваки такав брод на отвореном мору ухватити и узаптити као контрабанду. И нешто ова претња а нешто долазак Контаринијев под Будву с државним и бокешким приватним бродовима утицали су на пашу, да се размисли пре него пође с војском.[60]) Овај је за млетачку неспремност знао, чим је помишљао да нападне на млетачку територију; али свакојако није знао за онолики јад у градовима; видећи пак сада да му Млечићи прате припреме и схвативши да је долазак млетачког бродовља у оне стране и предузимање неких мера последица млетачке сумње у његове припреме, Махмуд-паша помисли како због тога не само што не може остварити своју намеру да нападне на млетачки крај, него и да може имати незгода при походу на Црну Гору, стога похита да разбије сумњу у Млечића и да још једном обмане лаковерног провидура которског. С том намером Бушатлија посла једног свог човека провидуру Марчелу, да га увери о његову великом пријатељству

[60]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 23.

према републици и како се одлучио да пође против Црне Горе.[61])

Али то није била једина пашина намера. И овом приликом Бушатлија је био окретнији и лукавији од которског провидура Марчела, јер његов изасланик није само однео писмо с поруком него је имао и да провери вести о прибирању млетачког бродовља, провидурово расположење, расположење народа преко чије територије буде прешао итд., како би паша, на основу тога, тачно знао да ли да се креће и на коју ће страну.[62])

Тај Бушатлијин корак није био безуспешан. Которски провидур не прозирући пашину намеру, међутим јако заплашен, обрадовао се толикој пажњи од пашине стране, те је пашина изасланика лепо дочекао и угостио уверавајући га да жуди једино за миром а да паша може предузимати операције против Црногораца како сам налази за најболе, гледајући само да не нанесе квара републичиним поданицима.[63] Да пак увери пашу, да Црногорци неће имати помоћи од млетачких поданика нити да ће са својом стоком бити примљени на млетачку територију, поново је послао наређење свима општинама на међи: да републичини поданици остану на миру а да се уздрже од сваког, па и најмањег, корака, који би могао наљутити пашу. Шта више у писму паши јави о овом изданом наређењу, замоливши га да нареди својој војсци нека не прелази међу и да се има у виду дужност суседа према суседу.[64])

---

61) *Ibidem;* Ркп. *Esposizione storica* etc., parte prima.

62) Ркп. *Esposizione siorica* cte., parte prima. Упор. Mucchi-Ferraguti, *l. cit.*

63) Mucchi-Ferraguti, *l. cit.*

61) *Ibidem;* Ркп. *Esposizione storica* etc. parte prima.

Овакав одговор Марчелов био је довољно упуство за Бушатлију, да с те стране неће имати незгода, кад се крене против Црногораца. Али његов изасланик которском провидуру поред писма од овога донео му је и обавештења о раду капетана бродовља Контаринија и како тај има само заштитни а не и офанзивни карактер, што је за Бушатлију представљало једну корист више. Сем тога пашини изасланици ударивши из Котора у Бар сувим преко млетачке територије имали су прилике да се уз пут обавесте о расположењу самога народа. При повратку они се задржаше у Паштровићима, где су водили разговор с паштровским главарима, од којих неки их испратише у Бар, где су били даривани житом.[65])

Из писма провидурова и из обавештења што их изасланици прибраше на путу Бушатлија је стекао уверења да неће имати незгода с млетачке стране при походу на Црну Гору и да Црногорци неће имати помоћи од млетачких поданика. А то је већ значило једну погодбу више за успех. Како је пак морао предузети поход на коју било страну, због војске коју није смео држати окупљену и беспослену, а није могао против млетачког краја, одлучио се да што пре пође против Црне Горе, за што је већ било спремно све потребно. Али ни тада паша није ишао с јединим намером да Црногорце нагна на потчињеност својој и султановој власти. Он није сметао с ума поруку капудан-пашину и своју жељу да напакости Млечићима, да им одврати пажњу од Туниса на ту страну и да се освети Паштровићима, остављенима без икакве помоћи. Јер ранија провидурова сумња у ове постала је још већом после оног кратког бав-

[65]) *У писму* капетана Контаринија которском провидуру од 3 јула 1785 (Ркп. у Архиву Срп. Крал. Академије).

љења Бушатлијиних изасланика, које Паштровићи испратише у Бар и тамо бише даривани од барског капетана. После тога капетан бродовља Контарини предлагао је провидуру Марчелу да се забрани долазак султановим поданицима у Паштровиће, да би им се спречило договарање,[66]) а будљански подеста говорио је како би, због сумње у лојалност Паштровића, добро било забранити им кришом долазак у Будву, и да им се омете сваки корак сумњива карактера.[67]) Ове доставе и предлози само су појачали дотадашње рђаво расположење провидура Марчела према Паштровићима, отуда видимо да су и надаље најискреније представке и молбе паштровске остале неуслишане а Паштровићи називани неискреним и неверним поданицима уждевим.

III

Махмуд-пашин поход на Црну Гору и напад на Паштровиће (1785)

Махмуд-паша окупио је војску, састављену највећим делом од Арбанаса хришћанске вероисповести и од Брђана,[68]) и снабдео ју је разним потребама, али се није поуздавао у успех против Црне Горе све док су Црногорци били удружени. За прави успех на тој страни њему није било довољно што је придобио Црмничане на своју страну; било је потребно и обавезати их да остану с њим па чак и да му помогну против осталих Црногораца. Зато је од њих затражио таоце и добио их. Али у исто време Махмуд је преко својих људи покушао да придобије

[66]) *Ibidem.*

[67]) У *писму* његову которском провидуру Марчелу од 7 јуна 1785 (Ркп. у Архиву Срп. Краљ. Академије).

[68]) *Гласник Срп. Ученог Друштва,* LXXII, 242.

и неке главаре других трију нахија, па да изазвавши још већи раздор међу Црногорцима створи још повољније погодбе за успех. Да би пак овај био потпун, обратио се румелијском беглер-бегу и заступнику босанског везира да му пошљу у помоћ војске, с којом ће на Црну Гору напасти још са две стране.

Видећи толике пашине припреме црногорски гувернадур Радоњић покуша не би ли како умилостивио пашу, те му посла свог рођака Јова Попова с поклонима и да га моли нека се не креће на Црну Гору. Паша прими поклоне али одговори да може испунити молбу тек кад му Његуши даду таоце, ако плате петнаестогодишњи данак, и ако у своју средину приме неколико Турака, који ће заповедати Црном Гором у име његово. На такав захтев Радоњићев изасланик није ништа знао одговорити, те се с поруком пашином врати у Црну Гору.[69]

Пашин је захтев био одвећ тежак и Радоњић га није могао примити нити је смео ишта даље предузимати мимо збора. Стога 9 јуна сазове збор од свих нахија. Збор је био на Цетињу и на њему је, по казивању млетачких повереника, било до хиљаду људи. Кад Радоњић саопшти народу поруку пашину, овај је одби, јер није веровао паши. Народ из свих нахија налазио је да паши није стало само до тога да потчини Катунску и Riјечку нахију, против којих је говорио да се навлаш креће, него да ће савладавши ове потчинити и остале, према којима се показује мање непријатељски расположен, стога сви скупа дадоше веру да међу собом буду на миру па да Црну

[69]) У *саслушању* Ника Божова из Шкаљара, који је 29 маја био у Скадру и отуд пошао 31 ист. месеца. Саслушање је приложено *извештају* новљанског подесте Карла да Рива од 2 јуна 1785 (Ркп. у Архиву Срп. Краљевске Академије).

Гору бране заједно и до последње капи крви. Али, пре него би потекли пред пашу, одлучише да му се поново пише и да се замоли нека не диже војску против Црне Горе, јер су готови да му, поред свеколике своје беде, плате нешто на име траженог данка, толико колико могу, а ако је баш решен да их ипак нападне и да их уништи, нека зна да су, кад немају другога излаза, готови да се бране допослетка.[70])

Махмуд-паша не пристаде на предлог црногорског збора. Понуда Црногораца била је мала према томе што је он очекивао од похода на Црну Гору и према дотле постигнутом успеху на свима странама. Јер Црмничани су му већ дали таоце и неки од главара из других трију нахија били су му дошли на ноге у Скадар, где су поклонима били придобивени да раде за његов рачун у Црној Гори; а беглер-бег румелијски и заступник босанског везира пристадоше да му пошљу војске за једновремени напад на Црну Гору с три стране. После оваког успеха, и кад се с друге стране обезбедио млетачким пријатељством да Црногорци не добију помоћи из млетачкога краја нити да имају склоништа на млетачкој територији, међутим је био окупио војску од тридесет хиљада људи, Бушатлија је нашао да би било смешно испунити поруку Црногораца, зато је прешао преко ње, и пошто је већ било све готово за наступање, напустио је Скадар и отишао војсци окупљеној у Подгорици.

Према раније удешеном распореду, сва Бушатлијина војска окупљена из доње Арбаније и из околине Скадра имала се кренути пут Жабљака и Под-

[70]) У *саслушању* попа Гаврила Николина од 10 јуна 1785 год. (Ркп. у Архиву Срп. Крањ. Академије).

горице двојаким путом: један део преко Скадарског језера, и то мањи, а већи сувим око језера и преко Кастрата. За превоз првог дела, који би бројао до пет хиљада или нешто више, на обали код Скадра чекале су спремне лађе и барке за превоз до Плавнице, на северној страни језера, одакле се један део имао упутити ка главној војсци под Подгорицом, а други у Жабљак, камо је један од пашине браће био отишао 7 јуна с великим бројем барака натоварених хлебом. Даље, сва војска, како она што би стигла сувим преко Кастрата, тако и ова превезена преко језера и она окупљена под Баром, прибрала би се на Љешкопољу, где би се учинио нов распоред, по коме би већи део војске продирао пут Ријеке и даље к Цетињу, док би мањи прошао поред Спужа и спојио би се с послатом помоћи од румелијског беглер-бега. Од ове пак војске већи део напао би на Црну Гору с те стране, а мањи би отишао до Никшића, откуда би, заједно с никшићким Турцима и одредом заступника босанског везира, продро у Чево. У главном Бушатлијин план био је: да Црногорце, и иначе ослабљене издвајањем Црмничана из заједнице и растројене радом главара придобивених на његову страну, поцепа, растури на више страна и да онемогући да једна страна помаже другој.[71])

Прибирање Бушатлијине војске, њено кретање и распоређивање резервне хране и ратног материјала, и погодба под којом су Црмничани пристали да се издвоје из заједнице с осталим црногорским племенима и придруже паши — све то потврђивало је пашин план с нападом на Црну Гору с три стране.

[71]) У првом *саслушању* попа Гаврила Николина од 5 јуна, и у другом од 10 јуна. Поп Гаврило ишао је лично у Скадар, где је уходио (Ркп. у Архиву Срп. Крал. Академије).

Зато кад је Бушатлија одбио понуду црногорскога збора и кренуо се из Скадра с војском, гувернадур Радоњић поново сазове збор, који, видевши да спас Црној Гори лежи у јаком отпору на свим странама, реши: да се оружја лате сви подобни за борбу, да се сви Црногорци поделе у три одељења према трима пашинима, и, да би се имало више успеха у борби с пашом, да се у помоћ позову суседна племена под млетачком влашћу, као Грбљани, Брајићи и Махине, да им помогну, као што су и дотле у више махова чинили, кад су се Црногорци борили са скадарским пашама.

На основу те одлуке гувернадур Радоњић пошље писма главарима поменутих племена. Али му тај корак би безуспешан; ови одбише да помогну Црногорцима због ранијих провидурових наређења, а Грбљани кад добише гувернадурово писмо, послаше га провидуру Марчелу, који им одмах, 14 јуна, одговори да се нису шалили помагати Црногорцима, те и ови учине као остали.[72]) Због тога Црногорцима није остајало друго до да се поуздају у се, па што им Бог да̂. Зато се одмах окупе и поделе у три одреда. Како је Махмуд био најопаснији и војска му била највећа, то је на ту страну обраћена највећа пажња. Стога је управу над најјачим одељењем, упућеним на ту страну, узео црногорски гувернадур Јоко Радоњић; одељењем према румелијском одреду с источне стране заповедао је сердар Иван Петровић; а војвода Богдан Вукотић доби у задатак да одбије босанско-херцеговачки одред са северне стране. Предвиђајући пак тежак

[72]) Оригинал писма Грбљана провидуру Марчелу од 17 (6 по старом) јуна налази се с осталим документима узбирци пок. Качановског (Сада у Архиву Срп. Краљ. Академије). Тога се тиче и писмо рисанских главара провидуру которском опет од тога дана (*Тамо*).

моменат за Црну Гору, кад буду нападнути са свих страна а не узмогну склонити чељад и стоку на суседно млетачко земљиште, као што су дотле више пута чинили, многи Црногорци склонише их у забитна места па похиташе против непријатеља.[73])

У то се већ Махмуд-паша и друге две војске кретоше на Црну Гору. Први сукоб би код Сињца на десној страни Мораче, где Турци нападоше на Црногорце и сузбише их. Ови се тада повукоше да на подеснијем месту дочекују пашу, који их нападе 18 јуна (по новом). Црногорци му се јуначки одупреше, водећи дугу ватрену борбу, а кад им поче нестајати пушчаног праха, одбаце пушке па се лате ножева, свом снагом груну на непријатеља и сузбију га. Али сутра дан Махмуд-паша навали поново и са свом силом, само без успеха: борба је трајала цео тај дан, Турци су непрестано наваљивали да потисну Црногорце и изгубили су добар број својих, али им сва мука би узалуд. Ну паша је хтео да пошто по то види Црногорце пред својим ногама и да се не враћа сраман, те је и по трећи пут, потпомогнут румелијским одредом, поновио напад 20 јуна. Тада је борба вођена цео дан и са свом жестином на обема странама, али како су Турци били куд и камо бројно надмоћнији, то пред вече успеше да потисну Црногорце к Цетињу.[74])

Овом повлачењу Црногораца и успеху пашину два су била узрока: мањи, што је првима било нестало праха и олова, и много крупнији, што је паша, видевши да силом не може имати успеха у борби с удруженим Црногорцима, подмитио неке главаре црногорске, већином из Љешанске и Ријечке нахије,

[73]) Mucchirreagu-Fti, *Op. cit.*, 11, 12.

[74]) *Ibidem.*

да се оставе даље борбе, што су ови и учинили оставивши Катуњане да наставе борбу с непријатељем на три стране.[75] А један савремен, и од свих о овом догађају најпотпунији, извор вели и то да је Махмуд-паша био успео да придобије двојицу катунских војвода Мартиновића с Цетиња и Милића из Бјелица, који су заједно с војводом Матијом из Ријечке нахије не само напустили борбу него још са својим људима пришли Турцима и против својих окренули оружје.[76])

После овога остатак Црногораца није могао одолети навали турској, те су напустили положај, на коме су се заједно борили три дана, и повукли су се к Цетињу. А то су морали учинити још и зато што ни одред војводе Вукотића није могао до краја одолевати навали босанско-херцеговачког одреда, који је, такођер после напорне борбе, продро у Озриниће. И на тој страни Црногорци су из почетка с успехом одолевали, очекујући помоћи, али кад ове није било, међутим Турци су је добили и са новим четама дали нове снаге својим нападима, повукли су се.[77])

Ну ни после овога није Махмуд тако лако напредовао. Он је 20 јуна сузбио Црногорце с положаја, који су они за три дана упорно бранили; тог дана румелијски одред заузео је Црнојевића Ријеку[78]) и обе војске састале су се, међутим паша је на Цетиње изишао тек 23 јуна.[79]) То су, дакле, три дана размака, што је много, ако се претпостави да су се Црногорци, потиснути и јако ослабљени, повлачили без отпора. А то се не може примити и биће вероватније да је борба између Катуњана и Махмуд-паше трајала и

[75]) *Ibid.*, 12—13: *Гласник Срп. Ученог Друштва* LXXII, 261, 262.
[76]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 12, 13.
[77]) *Ibidem.*
[78]) *Ibidem.*
[79]) *Ibid.*, 14.

даље и да је паша морао силом продирати к Цетињу. А да је споро кретање пашино последица и даље вођене борбе, један разлог више имамо у борби Катуњана и турске војске и после заузећа Цетиња.

Док је пак паша продирао к Цетињу, они од Катуњана што се нису надали толиком неуспеху па нису за времена склонили чељад, имали су времена да и то учине. Међу овима био је и гувернадур Радоњић, који са̂м запали своју кућу, само да је не би Турци запалили, па се потом повуче с осталима да настави борбу с пашом.[80]) А паша, љут због губитака и недовољног успеха, кад је стигао тамо, наредио је једном одреду да пали, пљачка и роби што више може, док је други одред од неколико хиљада људи, под заповедништвом млађега му брата, добио задатак да продужи борбу с упорним Катуњанима, да их гони и силом нагна на потчињеност.[81]) И да би у тој настављеној борби имао што већег успеха, паша уцени главе гувернадура Радоњића и сердара Петровића, обећавајући добру награду ко му их доведе живе или му донесе њихове главе.[82]) Онај први одред изврши пашино наређење: докле је могао дохватити, похара, попали и пороби. Нарочито настрадаше Велестово, Бјелице, Ђеклићи и Бјелоши и од северног одреда турског Чево, а сами Његуши исплатише глобе на хиљаду и седам стотина дуката.[83]) Али Махмудова уцена и напори његова брата остадоше без правог успеха: гувернадур Радоњић и сердар Петровић остадоше живи, да паша не види пред својим ногама Катуњане. Шта више Махмудов брат у тој даљој борби допаде

---

[80]) *Ibid.*, 24; *Гласник Срп. Уч. Друштва* LXXII, 262.

[81]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.* 24.

[82]) *Гласник Срп. Уч. Друштва* LXXII, 262.

[83]) *Грлица* за годину 1836, стр. 60.

ране,[84]) а паша од њих дочека нових незгода, јер чим би пала ноћ, упорни Катуњани нападали би на непријатеља изненада, причињавајући му тим велике штете и не дајући му одмора.[85]) Због тога паша није се могао дуго бавити тамо. Сем тога није имао ни ради чега, а и иначе дањи боравак могао му је бити опасан, кад за војску нема хране, због чега се морао обратити которском провидуру тражећи да му пошље четири хиљаде хлебова и осам стотина овнова, што овај, наравно, није могло испунити. Због свега тога, дакле, Махмуд-паша реши се да напусти Цетиње, али пре тога, и да се што јаче освети, нареди да се попали Цетиње и поруши цетињски манастир.[86])

Ну колико је Махмуд-паши било тешко продирање до Цетиња, толико му је, после овог непотпуног успеха, повлачење било опасније. Његов непотпун успех и несаломљена снага Црногораца могли су сада бити судбоносни за њ, јер би при повлачењу имао против себе не само Црногорце, који су до краја остали у борби, него и друге који ће се придружити првима и навалити на њ са свих страна, тако да му се одступање може претворити у бегство и пораз. Зато кад натраг није смео истим путем нити преко црногорског земљишта уопште, а још мање преко Херцеговине, због тамошњих бегова који за њ нису нимало марили, реши се да удари преко млетачког земљишта па да том приликом изведе ону другу своју намеру. Стога, још док је био на Цетињу, посла которском провидуру једног свог човека с писмом, у коме је јавио како ће напустити Цетиње и повратити се у Скадар, наглашавајући да ће уда-

[84]) *Гласник Срп. Уч. Друштва* LXXII, 261.
[85]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.,* 24, 25.
[86]) *Ibid.,* 13, 24, 25.

рити поред млетачке међе, као најкраћим путем, и уверавајући га како од тога неће бити никакве штете за републичине поданике.[87])

Которски провидур прими писмо и у њему не нађе ничега сумњивог. Уосталом из досадашњег излагања види се како је которски провидур био мало увиђаван и колико је био лаковеран. Кад је пред полазак Махмуд-паше на Црну Гору добио од овога реч да иде да се свети само Црногорцима, он је веровао да паша нема других намера. А сада је још више веровао у то, рачунајући да је паша постигао успех продревши на Цетиње, а он опет од своје стране предузео онако корисне мере за Турке, забранивши Црногорцима склањање на млетачко земљиште и млетачким поданицима да им пружају помоћи. После такве услуге учињене Махмуд-паши, која за овога није била мала, провидур је био потпуно уверен да ће млетачки крај остати на миру. И њега, са таквим уверењем, није ништа забринула пашина порука у писму од 27 јуна како ће у повратку за Скадар ударити поред млетачке међе. После оне поруке пашине пред полазак на Црну Гору, ова му је изгледала сасвим обична, па чак и пријатељска, кад га уверава да неће прелазити преко млетачке међе и да његова војска неће републичиним поданицима учинити никакве штете. И он је с те стране био толико спокојан, да није хтео чути за противна уверавања, што се најбоље види из његова поступка према молбама становништва из оног краја. И Паштровићи и Грбљани и сви други на тој страни нису имали ни труни вере у пашина казивања, те су непрестано молили и преклињали

[87]) *Ibidem*, 25; Ркп. *Esposizione storica* etc. parte prima; *Гласник* LXXII, 262.

провидура да им пошље у помоћ људи и раздели праха и олова, али провидур остаде и сада хладан као оно раније према молби Паштровића, и не учини ништа за њих. Шта више, као оно раније Паштровиће тако сада Грбљане назва невањалима, а уз то и њима и главарима Брајића, Паштровића и осталих општина у оном крају јави о последњој поруци пашиној и о његовој заданој речи, поручујући им да се не страше од пашина проласка поред међе и не боје се његове освете.[88])

Которски провидур био је слаба памет да прозре намере Махмуд-пашине, али је исто тако био и велики плашљивац. Он се непрестано бојао да чим не увреди и не изазове пашу, па је зато и послао онакву поруку општинама на међи. Ну ако није ништа мислио о одбрани поверене му покрајине, све откако је добио оне прве гласове о пашиним непријатељским намерама против млетачког краја, па ни у овом тренутку кад је опасност била на прагу и кад му је на њу непрестано обраћало пажњу заплашено становништво, провидур је мислио само о себи и како ће удесити ствар, да не увреди пашу. И само из страха од паше ишао је тако далеко у тој обазривости, да је становништву из оног краја одбио молбу да склони своје покућство у Котор, како би лакше бранило своје огњиште. А ни посада у Котору није била ништа јуначнија од свог провидура. По казивању једног очевица, ништа интересантније али ни жалосније, није било видети него страх који је био овладао которском посадом, кад се, пре него је паша и пошао с Цетиња, зачуо пуцањ једне прангије са Св. Тројице. На тај пуцањ, који је био нехотичан, одмах је

---

[88]) Ркп. *Esposizione storica* etc., parte prima.

одговорено другим с которске тврђаве, јер је схваћен као знак за опасност, и у Котору посада уместо да својом храброшћу дâ примера становништву, доби такав страх, да су слободнији одмах видели колико је, у правој опасности, слабо поуздање у њу.[89])

И кад је тај плашљиви провидур уместо помоћи послао онакво наређење становништву, изложеном опасности од пашина повратка у Скадар поред млетачке међе, оно је било на чисто да се од њега нема чему добром надати. Како му је пак осећање говорило да паши не треба веровати, то му није остајало друго до да се са́мо постара о свом спасу.[90]) И Паштровићи се нису преварили у свом мишљењу о пашиној правој намери. Јер овај, пре него је пошао с Цетиња, и у исто доба кад је послао оно писмо которском провидуру, писао је и њима, као да их извести о свом повратку у Скадар оном страном. Само ово је писмо много јасније казивало његову намеру и правдало онолико страховање њихово и обраћање провидуру. Тим писмом паша је тражио од њих да му допусте да један део своје војске преведе преко њихове општине,[91]) дајући им веру да ће проћи с миром, а у исто време поручио им је по гласнику да се ни провидур неће томе опирати.

После овога о пашиној непријатељској намери није могло бити ни најмање сумње ни за Паштровиће нити за остале на међи. Зато се Паштровићи и Грбљани, највише изложени опасности од паше, окупе

[89]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 26.

[90]) В. у одлуци Паштровића у *Гласу Црногорца* за год. 1890., бр. 44

[91]) *Гласник* LXXII, 263; Ристе Ковачића *Прилози за повјесницу Боке Которске*, свешчић други (Дубровник, 1878), стр. 71. — Стјепан Митров Љубиша у својим *Приповијестима* наводи једно писмо које је Махмуд-паша овом приликом писао Паштровићима. Не знам ни с које стране је ли то писмо аутентично, али, према свему што је досад изложено, садржина његова одговара стварности. (В. *Приповијести*, Панчево 1882, стр. 230—231).

на зборове да се договоре шта да раде, кад им ни с које стране нема помоћи. Ови други мање изложени опасности него први, и рачунајући на колику толику помоћ из позаднине, одлуче да се бране, ако паша покуша у Грбаљ. Али је за Паштровиће било много теже. Они за снажан отпор нису били спремни, а залеђа нису имали никаквог; отуда, док су на збору једни били за то да се паши не верује, па, пошто им провидур не шаље помоћи, да се пошљу гласници у Црну Гору те да заједно с Црногорцима заседну на Брајићима и ту да дочекају пашу, други су мислили да је боље пустити га нека прође с миром, верујући да овај, не наишавши на отпор, неће учинити зла, међутим за сваки случај да склоне чељад у Будву и на отоке, а људи с оружјем да се скупе на једно место па да мотре на пашу. За Паштровиће било је тешко, јер су се нашли између две ватре: тешко је било дочекати пашу непријатељски, кад провидур ништа не чини да им помогне, а још горе је било пустити га на млетачко земљиште и у њихову општину, па да их нападне кад, пропустивши га већ кроз места згодна за одбрану, не буду у стању да му силп одоле. А од таквог пашина поступка било је места бојазни, једно, што је паша и раније претио да ће им се осветити за напад на султанове поданике, а друго што му нису исплатили обећани откуп. Зато се није ни могла донети одлука брзо, и већање је трајало готово цео дан, док се најзад није примило друго мишљење, после чега је отписано паши да, према датој вери, може проћи дању преко њихове општине, међутим похитају те већи део чељади склоне на суседна два отока, Катић и Перазић.[92])

---

[92]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 27. О овом догађају интересантно је излагање Стјепана Митрова Љубише у чланку „Обшчество Паштровско у окру-

Према овоме паша је постигао своју намеру у погледу Паштровића: прво је обмануо лаковерног и плашљивог которског провидура, да неће нанети никакве штете републичиним поданицима, а потом је заплашио Паштровиће, остављене саме себи. У сваком случају оно прво било је прави успех, а ово друго само је последица провидурова држања. Отуда, после онакве провидурове наредбе, паша је с разлогом рачунао да отпор Паштровића, и да га буде, неће бити толико јак као кад би провидурово држање било супротно овоме. Што је пак учинио овај корак код Паштровића, то је било с намером да и њих обмане, па да што лакше изврши своју намеру с њима и поруку капудан-пашину.

И кад је Махмуд-паша тако удесио ствар, 27 јуна (по н.) нареди да се купе чадори и војска спрема за полазак, а кад је све било готово, и да се креће. Идући полако и опрезно паша с Цетиња удари преко Ловћена на млетачку међу, ноћу између 28 и 29 јуна пређе брда и опасне пролазе, а 29 спусти се низ Мртвицу и преко једног дела Брајића.[93]) Али још кад је био на међи млетачкој учини нарочити распоред код војске: подели је у три одељења, од којих првоме нареди да се понаша мирно и да ни у шта не дира, да не би за времена изазвало отпор код републичиних поданика и створило незгода другим двама, која ће имати да пале и руше куда прођу.[94])

Према томе, тек кад је прво одељење дошло на паштровско земљиште, паша нареди другим двама

жију Которском", штампаном у *Српско-далматинском Магазину* за годину 1845. Догађај је изложен према народном причању, које служи за допуну подацима очевидаца и савременика догађаја (В. у наведеној књизи Магазина стр. 129—132).

[93]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 26; Р. Ковачић, *Прилози*, II, 71.

[94]) *Гласник* LXXII, 262—263; упор. Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, стр. 31.

да попале неке куће и појате у Брајићима, којима се хтео осветити за помагање и дружење с Црногорцима.[95]) Затим се упути даље преко Паштровића не покушавши ништа против Грбљана, који су окупљени с оружјем чекали на међи своје општине да се ту бране, ако паша навали тамо, али видевши како овај хита преко Паштровића, остадоше ту пратећи очима одлазак пашине војске.[96]) Паша је међутим грабио да се што пре докопа паштровског земљишта, и његово прво одељење прође на миру хитајући да се што пре докопа Цмиљеве Улице, на дну међе млетачко-турске, где би му се, и у последњем тренутку, од стране Паштровића могла ставити запрека, док су се друга два кретала нешто спорије, још не показујући непријатељске намере. Ну крећући се мирно паша је све више заузимао паштровски терен тако да Паштровићима, кад су видели како пашина војска прође на миру, овлада нада да ће и отићи не учинивши штете, па због тога и не осетише како све више губе погодне тачке за одбрану.[97])

Али тренутна нада превари Паштровиће, јер паша није смео с ума своју намеру. Проћи кроз Паштровиће, остављене саме себи, напуштене и од которског провидура и од суседних општина, растројене, разуверене од опасности, ослабљене губитком најзгоднијих тачака за одбрану и у тренутку кад

[95]) Ркп. *Esposizione storica* etc.; упор. речи руског консула у Далмацији Л. Паладоклиса у четвртом писму по реду: »Нахија Катунска, као што је горе речено, бранила се против пашине војске помоћу суседних житеља из Боке Которске.« (*Гласник* LXXII, 262).

[96]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 27.

[97]) Sen. secreta, *Dispacci dei proveditori generali in Dalmazia ed Albania,* filza ann. 1785, у депешама далматинског главног провидура Фалијера бр. 84 и 85 (Млет. Државни Архив), на основу којих је и писац меморијала *Esposizione storica* etc., укратко изложио догађаје.

поред обале нема поморског капетана Контаринија с бродовима да их помогне, па се не користити тако згодном приликом и не оштетити их — Махмуд се није могао сложити с таквом мишљу. Откако се почео спремати на поход, паша је непрестано мислио како ће извести своју намеру и капудан-пашину поруку, и ту мисао није напуштао за све време похода, али до тог тренутка није имао повољније прилике да то изведе.

Пошто је, дакле, прво одељење пашине војске стигло на Цмиљеву Улицу и тим у великој мери обезбедило повлачење остале војске, паша са друга два одељења паде на Ластву и нареди да се дижу чадори. Затим на поштену реч позове паштровске главаре, да му дођу на поклоњење и договор. И тридесеторица од ових, разуверени од опасности дотадашњим понашањем пашиним на њихову земљишту, одоше му на ноге поневши собом ракије и ђаконија, да га почасте.[98]) Пошто га поздравише и дариваше, паша им прво пребаци што нису одржали дату реч, а потом упита хоће ли му се својевољно потчинити или мисле да треба силом да их нагна. На то му главари ништа не одговорише. Тада паша понови питање, на што му ови сада рекоше како то од њих не зависи, јер је република њихов господар, да само она може њима располагати, да они ни пре тога нису били султанови поданици, и да, према томе, паша не може имати никаква права над њима нити на републичину земљишту сме употребити силу, јер се за све то мора одговарати.[99])

---

[98]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.* 31.

[99]) Ркп. *Esposizione storica* etc., parte prima. Упор. *Србско-далматински Магазин* за год. 1845, стр. 130.

Такав одговор наљути пашу те нареди да се присутни главари погубе а војска да удари у пљачкање. Кад то чује поп Раде Андровић, Паштровић из Калуђероваца, извади скривен пиштољ па га упре у прса паши и да̂ му ватру. Ну пиштољ не схвати. Тада други један од Паштровића потегне пиштољ на пашу, али у том тренутку један од присутних Турака својим прсима заклони пашу и погођен сруши се на земљу. На то паша викне на Турке те ови навале на паштровске главаре да их посеку, али се ови стану бранити како су могли не дајући свој живот тако лако. Из тога се створи гужва, у којој су се нападнути главари бранили као лавови. Шта више неки успеше да се пробију кроз непријатеља и да се затворе у куће, одакле наставе борбу с нападачима.[100])

Тада паша нареди да се пале куће, што Арбанаси и остали, и без заповести готови на такав посао, једва дочекају па ударе у пљачкање и у паљевину. Ну они тај посао не изведоше без отпора. У неким кућама било је застало нешто чељади и људи, те се ови, као и они што избегоше из покоља, стану бранити из заклона и бранили су се догод су имали праха и олова обарајући нападаче, а кад им је тога нестело, покушају да се, с ножевима у руци, пробију кроз непријатеља, и неки су успели да се, скочивши у море, спасу на једну галију, која је тамо похитала из Будве. Други пак имајући при руци више праха и олова водили су дуже борбу тако да се Турци, видевши како им је узалудна борба ручним оружјем против Паштровића затворених у тврде куће, реше да око кућа наслажу сламе и сена па да то запале. То и ураде, те се од дима и жеге један део

100) *Гласник* LXXII, 263; Р. Ковачић, *Прилози*, II, 71.

бораца угуши или сагори заједно с кућама, док други покушају да се пробију. Од ових последњих неки, бацивши се у море, и успеју да се спасу на брод, док су други били поубијани још при самом покушају да се спасу. Међу овима последњима нарочито су се одликовала тројица, један паштровски главар са два сина: побегавши из пашина окола они се склоне у једну кућу, из које су се бранили док је било праха, а кад им овога нестане, и пошто су оборили на четрдесет непријатеља, покушају да се спасу искочивши кроз прозор, али пре него су и додирнули земљу били су ухваћени и на ножевима разнесени.[101])

Овом приликом пропаде и нешто чељади, жена и деце, што се за времена нису склонила. Од њих једни се угушише у пожару и у диму заједно са својим браниоцима, други изгибоше при бегању још на суву, а трећи нађоше смрт у мору, кад су покушали да се спасу на онај млетачки брод.[102])

Док је вођена борба с Паштровићима затворенима у куће, њиховим главарима, поубијаним у пашину околу, поодсецане су главе и побијене на коље испред цркве Св. Илије на Ластви, где их сутра дан нађоше.[103]) Кад је пак престала одбрана Паштровића по кућама, Махмудова војска удари у право пљачкање, паљење и робљење. Од ствари што се могло дохватити и понети, све је однесено; већи део кућа на простору од Режевића па до Палуда био је порушен и попаљен, и заробљено нешто душа што не поги-

[101]) Sen. secreta, *Dispacci dei proved. generali in Dalmazia* etc., у Фалијеровим депешама бр. 87 и 88 (Млет. Држ. Архив); Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 27, 28; *Прилози*, II, 72; *Гласник* LXXII, 263.

[102]) *Ibidem.*

[103]) Ковачић, *Прилози*, II, 71.

боше или не избегоше.[104]) Поред осталих зграда тада настрадаше манастири Дужево, Режевић и Градиште, и неколико мањих цркава.[105])

Пљачкање и паљевина трајали су то по подне и далеко у ноћ.[106]) И тек кад је Махмуд-паша нашао да се довољно осветио Паштровићима, и помишљајући да остали Паштровићи, што нису суделовали у борби заједно с другим околним поданицима републичиним, могу потећи на међу и запречити му повратак, нареди прво војсци да поруши све куће на Ластви, и потом око шест часова у јутру 30 јуна с војском и заробљеницима диже се у Бар, одакле настави пут у Скадар, задовољан што је тако лако задовољио своју жудњу.[107])

Поред разрушених и спаљених кућа и богомоља, сатрвених винограда и родног дрвећа, спаљене сламе и сена, по казивању добро обавештених, Махмуд-пашин напад на Паштровиће платило је животом на стотину људи, поред чељади.[108]) Истина ни пашина војска није била без губитака, имала их је куд и камо више од Паштровића, али је за ове губитак оноликих душа био ненакнадан, као што је то била велика штета и за републику.

А шта су за то време радиле млетачке власти у оном крају?

Изузимајући поморског капетана Контаринија, који је с бродовљем крстарио поред обале, али се у доба пашина напада на Паштровиће није нашао у

---

[104]) *Ibidem.*

[105]) *Старинар,* год. XII, 67, 86, 94.

[106]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.,* 28.

[107]) У Фалијеровој депеши Сенату бр. 88 (*Dispacci dei proved. generali in Dalmazia ed Albania*, у Млет. Држ. Архиву); Ковачић, *Прилози,* II, 72.

[108]) *Гласник* LXXII, 263.; Фалијеро у депеши бр. 88 вели и да је одведен приличан број душа у робље, што одговара подацима који ће бити даље наведени.

близини, и неколико наоружаних барака које су браниле непријатељу да се на двема баркама, узетима са Ластве, превезе на школ Катић, да поноби тамо склоњену чељад, и спречила друге који су пливајући хтели да се докопају школа Перазића са том истом намером — представници млетачке власти у том крају показали су се као крајњи плашљивци. Ове наоружане барке бокешке била су једина заштита чељади склоњене на школима и прихват оној другој што је бежећи испред непријатеља скакала у море да се спасе, док су неке од млетачких старешина, у најтежим тренуцима по бегунце, биле мирни посматрачи несреће, и ако су јој могли помоћи.

Тако, кад је паша силазио од Брајића кроз Паштровиће, у будљанској луки била је једна галија млетачка, која се није помакла све док је паша жарио и палио; а у доба кад је пашина војска стала рушити по Ластви, поред обале, тако рећи у непосредној близини, била је ратна галија капетана Соранца, која је могла спречити непријатеља у вршењу оноликог дивљаштва, али то није учинила. Она је била у таквом положају да се са ње имао поглед на цело поприште, и ватром из топова с ње могло се тући где се хтело, могла је без икакве тешкоће сузбити непријатеља а да сама не претрпи никакве штете и да потпуно заштити бегунце, али кад је бродски капетан Соранцо наредио да се пуца, старешина војничке посаде с галије, потпуковник Мида, родом Арбанас, није хтео да изврши наређење под изговором да ће у место Турака оштетити млетачке поданике. И то је био само изговор, а прави је мотив неразумевање дужности помешано с кукавичлуком.[109])

---

[109]) Mucchi Ferraguti, *Op. cit.*, 32; Ковачића *Прилози*, II, 72; упор. *Гласник* LXXII, 263.

Још јадније било је понашање будљанског подесте. Кад је у Будву стигао први глас о пашину неделу у Паштровићима, у граду је завладао неописани страх, и будљански подеста, као оно которски провидур, брижан како ће само сачувати град, прво што је урадио било је да се са града испале топови у знак да територијалци похитају на одбрану града, а кад су ови стигли, и ма да је још то вече стигла потврда првих вести, не нареди да се похита у помоћ Паштровићима. Због тога тридесет Паштровића из посаде, чије су породице биле остале на дому, затраже од подесте да их пусти, да похитају у помоћ својима. Подеста, бојећи се за град и за се, успротиви се томе, али Паштровићи припретише и силом га нагнаше да их пусти, да поделе судбу са својима, при свем том што су унапред могли знати да је ступити у борбу с пашом за њих значило известан гроб.[110]

Али је најјадније било понашање которског провидура. Његово понашање у овој прилици представља га као жалосна представника млетачке власти у оном крају, као недостојног последника негдашњих неуморних, окретних и паметних которских провидура, и као најбољег представника жалосног стања у Млетачкој републици крајем XVIII столећа.

Будљански подеста, не смејући са̑м ништа предузимати, кад је добио прву вест о Махмудову неделу, послао је гласника с писмом которском провидуру. Потом, како је добијао коју нову вест тако их је слао у Котор, тако да је 30 јуна ујутру у Котору било неколико будљанских гласника. Али вести не бише предате провидуру све до подне: провидур је спокојно спавао и нико му вести није ни односио

---

[110]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 28; упор. Ковачића *Прилоге*, II, 72.

због забране да га у одмору не узнемирују. И тек кад је било на подне, провидур се наканио да отвори писма с вестима; али кад је то учинио, као да га је гром погодио! Тада му пред очи изби пашино неверство, жалост у коју су запали републичини поданици, истрага Паштровића, јаук дотле верног народа дужду, уопште незадовољство против њега, правог кривца у овој несрећи, и како су до свега тога довели његова безбрижност и незнање, који се граниче са издајом државних интереса. Али шта је у том тренутку могао да уради кукавични и лени провидур? Војске, праве војске, није имао, и једино што је знао то је и учинио: одмах је послао брод главном провидуру далматинском, да га извести о догађају и да га замоли нека похита да поправи његову погрешку. Наравно, то је било касно: дотле је Махмуд-паша измакао, и свака, па и најенергичнија, потера, била је узалудна![111])

То је било све што је провидур знао учинити. Међутим колико је из првих вести осетио, толико се више из каснијих уверио како је велики грех учинио не само према оном оданом народу него и према републици. Али са одласком Махмуд-пашиним није престала беда Паштровића. Да би њихова несрећа била што већа, на неколико дана по одласку пашину, кад се томе нико није надао, Црмничани, будући у завади с Паштровићима, нашавши да је то згодна прилика и за њихову освету, навале на паштровску општину и почине нов русвај. Они ударе у нову паљевину и одвуку остатак покућства и хране што га Турци нису могли или нису имали кад понети и уништити. Том приликом Црмничани починише Паштровићима већу штету него икад дотле: по ра-

[111]) *Ibid.* 28, 29.

чуну млетачких власти, које су констатовале штету тада почињену, ова је износила двадесет и седам и по хиљада дуката.[112]

IV

Напад Турака на Бошковића кулу

(1785)

Махмуд-пашин напад на Паштровиће оставио је код ових тежег утиска него који било догађај пре тога, јер никад Паштровићи нису ни тако љуто настрадали нити тако слабо заменили главе. А што су тако прошли, с правом су кривили млетачке власти и нарочито которског провидура, који је и сувише веровао безверном Махмуду, док је према њима поступио као према рђавим поданицима дуждевим, не хотећи ништа учинити за њихов спас и идући у томе тако далеко да је наређивао да се затворе градске капије испред носа народу, који је тамо тражио спаса од непријатеља. Против тако нечовечног поступка они су јако негодовали и то своје негодовање нису нимало крили. Неколико дана после ове своје несреће Паштровићи се искупише на обичном зборном месту, на реци Режевић, да се разговоре о тешкој недаћи што их је задесила прошлих дана и да се договоре шта даље да раде. Обратити се кривцу за сву несрећу, да их чује и помогне, била је бесмислица. Напротив требало је тог кривца обележити и оптужити. Зато збор донесе одлуку да се пожале самом дужду и ради тога изабраше два главара који ће отићи у Млетке и дужду поднети зборску одлуку. Изасланици су имали, у име целе општине,

[112]) У *депеши* главног провидура далматинског Фалијера бр. 114 (Sen. secreta, *Dispacci dei prov. gener. in Dalmazia* etc., у Млет. Држ. Архиву).

представити дужду тешко стање и живот њихов после ове несреће, и како их је которски провидур напустио и заборавио, и ако су му се још по првој вести о пашиним припремама обратили за прах и олово; имали су се жалити како овај не само што им није дао тога него им није хтео допустити ни да га за свој новац набаве; даље, како је провидур паши допустио да пређе преко њихове општине, а њима наредио да га пусте слободна и да му се не успротиве; и, најзад, како их је назвао неверним поданицимаираждевим, и то у доба када су се, по угледу на своје старе, хвалили и поносили својом оданошћу дужду, за кога су и даље готови крв своју пролити на тој међи крвљу натопљеној, да би сачували име и славу наслеђену од својих старих. „Наше разорење и наше зло, веле ови у пуномоћству датом својим изасланицима, на далеко је оглашено, и невољно је толико да исти наши злотвори жалују и плачу. Потребно је, даклем, приказати га с крвавијем сузама, како је и пристојно, нашему преведрому принципу, просећи подниженo у њега милосрђе и помоћ и начин спрешни за уздржање од нас који смо остали, и јоште а мало веће од три стотине ваљатнијех на оруже а толикођер по свијету разверженијех, али већи дио на службу преведрога принципа, којему приkаж'те да је све залудо, јер без помоћи берзе ми ћемо изгинути, а онизи што су по свијету неће се имат ђе повратит. Вас двојице чињење бити ће чињење све жалостне комунитади и ваша жалба и сузе свијех нас, који ћемо држати за добро учињено, испрошено и упитано све што учините, упитате, испросите од милости преведрога принципа, којему сви умиљено цјеливамо скуте.“[113])

[113]) У *Гласу Црногорца* за год. 1890, бр. 44.

Али Паштровићи нису били једини који су негодовали против поступка которског провидура. На глас о Махмуд-пашину неделу још оног истог дана кад је пукао глас по будљанском и по которском крају и по Боки, све живо кривило је млетачке старешине, сви су осуђивали крајни немар которскога провидура, коме је пашино обећање било довољно да ништа не предузима за одбрану млетачке покрајине, да посаде буду без приправности, да страже не буду на свом месту, да међа остане незаштићена и да се народу не пружи помоћи. И код таквог расположења у народу, који је заслуживао све обзире од стране млетачких власти, увиђавнији нису се надали добрим изгледима.[114])

Народ је с правом оптуживао которског провидура као главног кривца за сву несрећу, што је био онолико немаран, неосетљив према њиховим молбама, и плашљивац. Ну провидур није био ништа предузимљивији ни после тога. Кад је паша починио пустош по Паштровићима, давши тим маха и Црмничанима да доврше што је он започео, као што смо већ видели, провидур је нашао да је извршио своју дужност што је известио главног провидура Далмације и Арбаније о догађају и што га је замолио да похита у оне стране, да спречи нове незгоде не само од паше, који је могао обновити нападе, него и од султанових поданика из суседнога краја, који ће, охрабрени пашиним самовољним поступком, предузети нападе на своју руку, уверени да их за то неће постићи казна.

Али ни главни провидур није могао ништа учинити, те, једно стога а друго што му је дужност налагала известити Сињорију, писа у Млетке. Кад вест

[114]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 29.

стиже у Сенат, у њему наста забуна. Догађај је био крупан, али је Сињорија била потпуно немоћна да предузима кораке, којима ће себи прибавити задовољења. Видели смо горе како она није имала ни војске ни бродовља, којима ће импоновати једном спољашњем непријатељу, а још мање да од Бушатлије силом добије задовољења. Зато је она и учинила једино што је могла, што су јој прилике допуштале: Сенат је 16 јула донео одлуку, по којој је издато наређење баилу у Цариграду да се одмах пожали Порти на поступак скадарскога паше и да од ње тражи задовољења за повреду млетачке међе и накнаду за штету нанесену млетачким поданицима.[115]) А тог истог дана Сенат нареди главном провидуру да се одмах крене у Котор, али не да предузме какву акцију против Бушатлије, него да од страха поврати народ и да га увери о заштити и помоћи Сињорије. И да би провидур успео у томе, би одлучено да му се пошље велика количина хлеба и десет хиљада дуката, како би помогао Паштровиће и Брајиће у исхрани и у подизању разорених домова. То је била прва мера која се имала одмах извршити, међутим да се у поновљеном случају стане на пут паши, би одлучено да се тамо пошље и довољна количина праха, олова и топова, нешто да се разда народу а са осталим да се снабде утврђена места.[116])

Према сенатском наређењу главни провидур диже се из Задра па право у Котор. Ту прво призва главаре Паштровића, Махина, Брајића и Побора, те их осоколи да не очајавају и да се не плаше, кад је ту република, да их заштити од спољашњега непри-

[115]) Sen. secreta, *Deliberazioni Constantinopoli,* Reg. ann. 1785, 16 luglio (Рки. у Млет. Држ. Архиву).

[116]) Sen. secreta, *Deliberazioni,* Reg. ann. 1785. 16 luglio (*Ibidem*).

јатеља; даље одреди једну комисију, која ће испитати почињену штету; народу у тим општинама раздели хлеба и брашна за који месец; Паштровићима предаде девет стотина и педесет дуката на подизање нових кућа; раздели народу на двадесет хиљада фишека, да се брани од Црмничана и Спичана; а за што јачи отпор према непријатељу нареди да се оправи и утврди обрушена Бошковића кула и да се у њу стави посада од педесет плаћених војника, који ће послужити као стража и за задржавање непријатеља, док се народ не лати оружја и не спреми за одбрану. Потом провидур Фалијеро обиђе цео которски крај, прегледа град и посаду у Будви и у Сустјепану, нареди што се има доправити за прву евентуалност и појача посаде, у Будви се задржа неколико дана, да би присуством својим и ратних бродова осоколио онај застрашени свет, и, најзад, повуче се у Котор, одакле јави Сенату у каквом је стању затекао которски крај и народ у њему, и шта је све предузео и наредио да се изврши у интересу што успешније одбране тромеђе.[117])

Сенат му одобри све што је урадио и са одлуком од 25 августа посла му дванаест хиљада дуката, наредивши му уз то да поново обиђе сва утврђена места, да их пажљиво проучи и да среди привремени план о одбрани, ради чега му посла у помоћ бригадира Мозера фон Филсек, надинтенданта пионирских трупа, да тај план изведе у вези с примедбама и упуствима двојице ранијих инспектора, ђенерала Патисона и пуковника Диксона.[118])

---

117) Sen. secreta, *Disp. dei proved. gener. in Dalmazia ed Albania* filza ann. 1785. у деп. Фалијеровој бр. 92. — Упор. ркп *Esposizione storica* etc., partia prima.

118) Sen. secreta, *Deliberazioni*, Reg. ann. 1786 (Ркп. у Млетачком Држ. Архиву).

Ну док је Сињорија предузимала те мере за обезбеду своје покрајине и очекивала повољан извештај од свог баила с Порте, од главног провидура Далмације и Арбаније стигоше јој немили гласови, по којима се могло судити да ће бити нових незгода на тој страни. И ако Махмуд-паша није био признат за пашу скадарскога и његово управљање скадарским пашалуком сматрано самовласним, Сињорија, уместо вести које ће јој јавити како је Порта предузела енергичне кораке против Бушатлије, да би дала задовољења републици, би извештена да је овај, посредовањем свога заштитника на Порти, капудан-паше Хасана, добио од Порте ферман, којим се утврђује за пашу скадарскога. И да би Сињорија протумачила ту вест што горе по себе, допринела је друга једна вест из Далмације, по којој босански везир скупља велику војску по Херцеговини.[119]) Млетачки људи и власти у том крају нису могли докучити на што ће окупљање војске у Херцеговини, суседној млетачкој покрајини Далмацији, те Сињорија, знајући да у том тренутку Турској не прети никаква опасност нити да се уопште има потребе за окупљање војске и Махмудово утврђивања за пашу скадарскога, из тога изведе закључак: да се нешто спрема против републике.

Толика бојазан Сињоријина била је претерана, јер окупљање војске у Херцеговини и нешто живље кретање у Босни, који су били узрок њену страху, имало је сасвим други мотив.[120]) Али је зато

[119]) Sen. secreta, *Disp. dei prov. gener. in Dalmazia ed Albania*, filza ann. 1785, у деп. Фалијеровој бр. 94. — Упор. рки. *Esposizione storica* etc., parte prima.

[120]) *Гласник Срп. Уч. Друштва*, LXXII, 258.; *Fontes rerum austriacarum*, II Abth. LIV Bd. (*Joseph II und graf Ludwig Cobenzl, Ihr Briefwechsl*,

било оправдано мишљење да ће бити нових незгода од Бушатлијина утврђивања за пашу скадарскога: развој догађаја на оној страни дао је за право Сињорији у овом погледу.

Успех Бушатлијин у Црној Гори, његов прелаз преко млетачке територије, пљачкање по њој, онаква љута освета над Паштровићима и, после свега тога, добијање фермана од Порте, којим се узрочник тих недела утврђује за скадарскога пашу — све то појачало је рђаво расположење Спичана и других султанових поданика према Паштровићима и осоколило их да сами себи прибављају задовољења нападајући на републичине поданике, а да за то не буду кажњени. И ови су то наскоро покушали и извели, по мишљењу неких подбодени од Махмуда Бушатлије, а ако то није, извесно осокољени овим пашиним поступком, који је награђен, и рачунајући да ће их паша извесно узети у заштиту. За повод пак свом нападу на републичину територију узеше оправљање Бошковића куле.

И не чекајући сенатско одобрење главни провидур Фалијеро нашао је да оправљању Бошковића куле треба одмах приступити. Он је то и учинио, и на томе је рађено тако брзо да је посао био скоро приведен крају пре него је Сенат донео одлуку, којом се одобравају провидурове мере за одбрану паштровскога краја од нових напада турских, нарочито од Спичана. А ни Црмничани нису бољим очима гледали оправљање Бошковића куле. И они су, као и Спичани налазили да је оправљање и поседање те куле више један подстрек против њих него права потреба, и док су се први показивали незадовољнима

II Bd., 1785—1790), стр. 28—30, у писмима Јосифовим Кобенцлу од 17 априла и 7 маја 1785.

ови други чак су протестовали и жалили су се муселиму у Бару и паши у Скадру, захтевајући да се омете довршење тог посла. Паша, осион и понесен последњим успесима, није их од тога уздржавао, док их је муселим подбадао, зато су почели претити да ће разорити кулу и већ су се били почели договарати о томе и окупљати. Ту своју намеру ови нису нимало крили. Напротив њихове су припреме биле јавне, биле су доста великог размера и њима је руководио барски муселим. И зато што су припреме биле таквог карактера, нису могле остати непознате Паштровићима, који се обрате у Будву за хитну помоћ и обећану посаду за кулу Бошковића.[121])

На глас о томе двадесет и седам војника из будљанске посаде буду одмах упућени тамо, где целу ноћ проведу бдећи. Али непријатељ, о коме се било чуло да тек што се није кренуо, не наступи ни те ноћи нити следећег дана. Међутим Паштровићи и ови изаслати војници добише извештај да ће ипак бити напада убрзо и да припреме на турској страни имају све озбиљнији карактер, због чега послаше гласника у Будву, да тражи још помоћи, коју добише још у току тога дана. Потпуковник Стеван Петрићевић[122]) с једном четом националаца стиже на једном трабакулу на Попову Њиву, одакле одмах посла заставника Ивана Руцовића, Будљанина, са двадесет људи, да поседне кулу што овај и учини пошто паде мрак, поневши собом и два мала топа, а они Будљани што први похиташе на међу повукоше се к осталима на Попову Њиву, где, не окусивши тога дана ништа, повукоше више вина и по-

---

[121]) Р. Ковачић, *Прилози*, II. 74.

[122]) *У извештају* о стању војске на которској територији од 30 маја заповедник Антоније Муције бележи Петрићевића као најстаријег официра над одредом из народа тог краја (Ркп. у Архиву Срп. Краљ. Академије)

легаше по разастртој слами да отпочину.[123]) За то пак време потпуковник Петрићевић обавештен подробније о карактеру турских припрема јави главном провидуру у Котору како се, према карактеру покрета суседних поданика султанових, извесно може очекивати напад њихов не само на Бошковића кулу него и на цео паштровски крај. Али провидур, држећи се упустава добивених од Сената, према којима је требало избегавати оружан сукоб с Турцима и не изазивати их на још гора недела, нареди му, ако се увери о истинитости добивених вести и ако Турци навале у толиком броју, да им се у кули не може одолети, нека се посада из куле кришом повуче у Сустјепан, а у борбу с Турцима нека ступи само у случају, ако ови поред куле нападну на републичине поданике и стану ништити њихово имање.[124])

Непријатељ међутим био је готов да се крене напред пре него је Петрићевићу стигло упуство главног провидура. На челу читаве једне војске од Спичана, Барана и Црмничана барски муселим кренуо се из Бара 23 августа у јутру и следеће ноћи стигао је на међу. Кад се непријатељ примакао Бошковића кули, посада га опази и опали плотуном, једно, да му да̑ знака е је кула поседнута те да јој се не примиче, а друго, да би се јавило онима у позадини, на Поповој Њиви, да је непријатељ ту. Тај пуцањ разбуди ове, те заједно с нешто Паштровића, усклицујући по ноћи, потеку кули, у коју уђу за времена. Тако ојачана посада износила је седамдесет и осам људи: двадесет и седам војника Италијанца, двадесет и осам Будљана и остало Паштровића. Она проведе

[123]) Р. Ковачић, *Прилози* II, 75.

[124]) Sen. secreta, *Disp. dei proved. generali in Dalmazia ed Albania* filza ann. 1785, у Фалијеровој депеши бр. 95 (У Млет. Држ. Архиву).

сав остатак ноћи чекајући неће ли непријатељ напасти на кулу, али овај тада ништа не покуша. Ну чим је гранула зора, непријатељ се крете и толико се примаче кули да су поједини у њу убацивали камење. Затим покушаше да провале врата и да се успну на лестве направљене од балвана, које су служиле за скеле при зидању, па их посада немаде кад скинути. Али они изнутра потпомогнути ватром из куле Кањошеве борили су се јуначки, сипајућу ватру на нападаче, који су на то одговарали још жешћом ватром.[125]

Та борба трајала је пуних пет часова и у почетку била је врло тешка по браниоце. Јер како су нападачи у маси брзо опколили кулу, застрашили су браниоце, који су испрва могли употребити само ручно ватрено оружје па и то доста тешко, нарочито против оних што су покушавали да на кули иставе врата. Али је поступно исход по браниоце био све повољнији, прво, што је стигло још нешто помоћи, и друго, што су својом издржљивошћу и ватром успели да непријатеља потисну од куле, после чега су добили маха да употребе топове, помоћу којих су га сузбили још даље. Одбивши их једном од куле браниоци су Турке држали неко време на пристојној даљини помоћу топова, а кад је потом стигла помоћ са Ластве, Режевића и осталих тачака из Паштровића, удруженом снагом непријатељ је био потиснут даље и најзад нагнан да се повуче од међе.[126]

И тек што се то десило а груну јак пљусак, који је био кратког трајања али је браниоцима добро дошао, што непријатељу није дао могућности да брзо обнови напад. Кад је пак пљусак престао, потпу-

---

125) Р. Ковачић, *Прилози*, II, 75.

126) *Ibidem*, 76, 77.

ковник Петричевић нареди посади да напусти кулу, па да се повуче к осталима на Поповој Њиви, поневши собом све што је пре тога било унесено у кулу. То је извршено брзо, да непријатељ не осети њихову намеру и у тој журби сваки се из посаде натоварио са што више ствари, само да се не би враћали; каноник Којовић, Будљанин и писац једне велике белешке о овом догађају, био је једини без тога.[127])

Кад су дошли на Попову Њиву, браниоци Бошковића куле зауставише се да виде шта ће даље урадити непријатељ. Ну дотле се по целом оном крају разнео глас о турском нападу на Бошковића кулу, те многи похиташе на ту страну, тако да поред оних из најближих трију општина до мрака тога дана стигоше и Кртољани и Љуштичани и сви окупљени на Поповој Њиви остадоше до сутра дан на подне. Непријатељ, међутим, 25 августа ујутру помоли се поново, пређе међу и примакне се Бошковића кули, па кад у њој не нађе никога, навали да је руши. То је трајало до подне и за све то време Петрићевић с војницима и окупљеним поданицима републичиним остао је на Поповој Њиви, ограничивши се на посматрање да непријатељ не пође даље. Он је то учинио према провидурову наређењу: да напусти кулу, пошто из ње извуче сву посаду, и да у борбу с непријатељем ступи само у случају ако се овај крене даље напред, и како је непријатељ био задовољан што је срушио Бошковића кулу, а, видевши на противној страни окупљен велики број наоружаних републичиних поданика, није имао воље да продире даље, да не би био брже отуд него одовуд,

---

[127]) *Ibidem.*

остао је на Поповој Њиви, док се није непријатељ повукао преко међе и разишао,[128]) а потом се и сам с војницима повукао у Сустјепан.[129])

У борби око Бошковића куле браниоци су имали врло мало губитака: двојицу мртвих, обојица војници, и једанаест рањених, од којих двојица Будљани, обрањени камењем, а остало војници и Паштровићи.[130]) Противна страна пак имала је много више: двадесет и седам мртвих и око шесет рањених. Од бранилаца нарочито се одликовао заставник Руцовић, а и други Будљани показаше се храбри, за доказ чему добише похвалницу од Петрићевића.[131])

V

Млетачко оружање и сукоб с Портом због Бушатлије
(1785—1786)

После напада на Бошковића кулу настаде затишје на крајини. Султанови поданици и Црмничани били су задовољни што су остварили своју претњу а млетачки поданици видећи да су се први ограничили само на рушење куле и потом одмах повукли, држали су се мирно, управљајући се по провидурову наређењу. О самом пак нападу на Бошковића кулу мислили су да је последица Махмуд-пашина подстицаја на даљу освету републичиним поданицима. Тако је народ судио и с тим је уверењем остао. А и главни провидур далматински судио је тако, и у толико пре што је на челу нападача у тој прилици био барски

---

[128]) Sen. secreta, *Disp. dei proved. gener. in Dalm.*, у депеши Фалијеровој бр. 95. — Упор. ркп. *Esposizione storica* etc. parte prima; Ковачић, *Op. cit.* 77.

[129]) У последњој *депеши* Фалијеровој.

[130]) На обележеним местима.

[131]) Р. Ковачић, *Прилози* II, 77.

муселим.[132]) Зато наредивши народу да остане на миру и да ништа не одговара на тај напад, узео је на се да тражи објашњења за такав неочекивани поступак, те се писмом обратио барском муселиму.[133]) Овај му је на то одмах одговорио правдајући и Бушатлију и себе, и бацајући кривицу на Млечиће и њихове поданике као да су они узрок што је до тога дошло. Према муселимову тврђењу, Млечићи су криви свему, они су криви што су без икакве потребе оправљали Бошковића кулу, јер је то изазвало сумњу код султанових поданика из барског краја да република има непријатељских намера. Управо тај поступак млетачки раздражио је султанове поданике те су се решили да разоре кулу. И они су се наоружани сакупили, сами и на своју руку, међутим он чувши на шта смерају и негодујући протих тога, похитао је одмах на ту страну, да их одврати од каквог већег зла, па је и успео у томе. Муселим је уверавао провидура Фалијера да је поновно подизање Бошковића куле раздражило и иначе осетљиво становништво суседног султанова краја и како су му, кад је кула била разорена, угледни прваци из тог краја изјавили да је кула морала бити срушена, пошто је толико година служила за сталан повод свађи султанових и млетачких поданика, због ње су једни другима претили, и, што је најглавније, она је Паштровићима служила за заклон, иза кога су злобили султановим поданицима. Сматрајући, дакле, да то утврђење има такав карактер и не хотећи трпети на међи никакав утврђени објекат, којим ће се користити републичини поданици, да им нанесу штете, султанови поданици извршили су последњи напад

132) У Фалијеровој *депеши* бр. 95 (Ркп. у Млет. Држ. Архиву).
133) *Ibidem.*

да би се у будуће избегле незгоде и могући сукоби, па и муселим овом приликом захте од провидура да више не обнавља Бошковића кулу, нити да у њу ставља посаду, обећавајући од своје стране да ће бити искрен чувар мира између Порте и Сињорије, да ће бити пријатељски расположен према републици и њеним поданицима и да ће казнити сваки преступ султанових поданика, у домашају његове власти [134])

Ну договарање султанових поданика још док се оправљала кула, њихово искупљање, нарочито оних из околине Бара, затим муселимово присуство у њиховој средини не само пред полазак против Бошковића куле него и за све време док је трајала борба као и после, док је рушена — све то казивало је несумњиво да је муселим имао знатног удела у последњем нападу на млетачку територију. А један разлог више за такво суђење јесте што је нешто касније скадарски паша наређивао барском муселиму да поново нападне на млетачку територију.[135]) Па при свем том провидур Фалијеро прими за готово тврђење муселимово, по коме ни овај нити паша не само што нису наредили нити припремили напад на Бошковића кулу него шта више да се то десило без њихова знања, а што је он био тамо, да је само зато што је похитао да их одврати од штетне намере. Отуда, кад је провидур Фалијеро сутрадан писао Сенату о догађају, не само да је усвојио муселимово објашњење него је шта више, приложивши му писмо свом извештају, пропратио га речима које су имале још боље уверити Сенат о томе. Сам пак на

[134]) Муселимово писмо у преводу приложено је горњој депеши Фалијеровој.

[135]) Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*

тој страни није ништа предузимао бојећи се да тим не изазове још веће незгоде.[136])

Такво његово држање одговарало је упуствима добивеним од Сената, који је желео прво да се што боље извести о пашину односу према Порти, о његовим везама с пашама на Порти и о даљим намерама његовим, како би потом што боље знао шта му треба радити и где ће предузимати кораке. Сињорија пак сматрала је пашин поступак самовољним, њој је било јасно да је такав поступак дао маха султановим поданицима да сами и на свој начин решавају пограничне спорове и да показују своје задовољство и незадовољство против мера што их суседна држава предузима за обезбеду своје покрајине и својих поданика, али је и она налазила да на то не треба да регаују њени поданици, да не треба да се поводе за осећајима који им казују да се свете, да се из тога не би изродиле много тежи сукоби између ње и Порте на оној страни. Стога, примивши на знање муселимово тумачење, Сињорија је наредила провидуру Фалијеру да са̂м ништа не предузима против султанових поданика, и да од тога одвраћа републичине поданике, а на се узе бригу за даље кораке и да за такав поступак паше и њему потчињених тражи задовољења непосредно од Порте.

Дакле, и ако је Сињорија била уверена да је последње недело султанових поданика последица онаквог непријатељског и самовољног поступка Бушатлијина, ипак је нашла да не треба још ништа предузимати ни против Бушатлије нити против султанових поданика у оном крају. Разлози за такво њено понашање били су на једној страни њена немоћ а на другој вести што

---

136) Наведена *депеша*, бр. 95.

их је добила из Арбаније и из Цариграда. Према првима, Махмуд Бушатлија, пошто је провео рамазан у Скадру, упутио се против својих непријатеља на другој страни, против паша елбасанског и бератског.[137]) Због тога је Сињорија налазила да се од паше не могу очекивати неприлике, и да зато и сама треба да мирује.[138]) Баило пак јављао је из Цариграда како је био на Порти и уложио протест од стране Сињорије против Бушатлијина напада на Паштровиће, али да му је реис-ефендија одговорио како Порта није ништа наређивала паши у погледу напада на Црну Гору, да ништа не зна о његову нападу на млетачки крај, да је то дело ћуди Махмуда Бушатлије, који је, посредовањем капудан-паше, стекао милости у султана, али обећа ускоро одговорити на Сињоријину ноту.[139]) Такав одговор Портин био је за Сињорију један разлог више да у споразуму с Портом нађе начина како да се реши спор због Бушатлије. Али како је међу вестима добивеним од баила била једна, по којој Бушатлијин заштитник, капудан-паша Хасан, говори на Порти како је догађај с Паштровићима ситница која се да̂ лако поправити, и да је баилова тужба претерана, Сињорија осетивши у томе покушај да се одбије од захтева да јој се да̂ задовољења за учињено недело, чим је добила вест о нападу султанових поданика на Бошковића кулу, дакле о новој пашиној повреди уговора закљученог с Портом, одмах је писала баилу и наредила му да код Порте уложи протест и против те нове повреде млетачке територије, да

[137]) У *депеши* Фалијеровој бр. 96.; упор. Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.* 32, 33.

[138]) Sen. secreta, *Deliberazioni Constantinopoli,* у одлуци сенатској од 10 септембра 1785 (Ркп. у Млет. Држ. Архиву).

[139]) Sen. secreta, *Dispacci da Constantinopoli,* filza ann. 1785, у депеши баиловој од 25 августа (Ркп. у Млет. Држ. Архиву).

тражи накнаду за нанесену штету и задовољења за увреду, и да Порта што пре одговори на то.[140])

Ну ако није било бојазни да ће осиони Бушатлија ускоро причинити нових незгода републици, Сињорија је нашла да, на једној страни због неупутног понашања управника једне суседне покрајине султанове и потчињених му поданика, и то нарочито ако тај њихов поступак остане некажњен, и на другој страни због рђавог држања капудан-паше и Портина одлагања са давањем задовољења, може бити озбиљних тешкоћа у односима с Портом. Зато да их предупреди, док је на једној страни слала упуства баилу шта да ради на Порти, на другој је наредила провидуру Фалијеру да, договорно с другим војничким старешинама, о којима је већ речено да су били упућени на ту страну, поднесе потпун план о одбрани Новога, Котора и Будве, ради чега му допусти да повуче један део трупа из Далмације и да наврбује известан део крајишника, колико мисли да је потребно, па да њима појача посаде у поменутим градовима.[141]) А да би се могуће неприлике што потпуније одстраниле и да би се онај крај што боље обезбедио, у исто време наређено је заповеднику бродовља у Средиземном мору, да се, имајући у виду нејасност ситуације у Арбанији и дволично држање Портино, без обзира на стање ствари у Тунису, поповуче са бродовљем на зимовник у републичина пристаништа на Леванту.[142])

За то време провидур Фалијеро, користећи се Бушатлијиним бављењем на другој страни и његовом

---

140) Sen. secreta, *Deliberazioni Constantinopoli,* одлука од 10 септембра 1785 (Рки. у Млет. Држ. Архиву).

141) Sen. secreta, *Deliberazioni,* у одлуци сенатској од 10 септембра 1789.

142) Sen. serceta, *Deliberazioni,* у одлуци од горњег дана.

борбом с бератским пашом, похитао је да, у интересу мира на тој крајини, отклони несугласице између млетачких поданика с једне и Црногораца, и нарочито Црмничана, с друге стране.[143]) И кад то постиже, нареди да се Паштровићима и народу из суседних општина раздели још хране, да би их још јаче придобио за републику и уверио их како она мисли о њима и стара се за њихов опстанак.[144]) Сенат пак од своје стране одобри му све то и посла му још топова, праха и олова, првима да што боље опреми градове, а осталим да снабде и градове и народ против каквог изненадног напада непријатељског, јер како је дотле Бушатлија био успео да победи бератскога пашу, већ су почели стизати гласови о његовој намери за нов поход.[145])

У исто време баило је радио на Порти да се што пре да̂ задовољења републици и да се накнади штета Паштровићима. Али се на Порти оклевало, као обично. Порта у начелу није одбијала захтеве Сињоријине, шта више признавала им је да су оправдани, али није хитала да их испуни ни брзо ни на начин како је желела Сињорија. На баилове представке и на његова наваљивања Порта је одговарала како питање напада Бушатлије и њему потчињених поданика султанових на млетачку територију интересује њу више него ли саму републику и како је право дати Сињорији и накнаду и задовољење, само што то не може бити одмах, јер Диван није обавештен ни о догађају нити о штети, да би могао

[143]) Sen. secreta, *Dispacci dei proved. gener. in Dalm. ed Albania*, у Фалијеровој депеши бр. 97.

[144]) *Ibidem.*

[145]) Sen. secreta, *Deliberazioni*, у одлуци сенатској од 29 септембра 1785 (Ркп. у Млет. Држ. Архиву).

предузети потребне кораке.[146]) Ну то не задржа баила да и даље наваљује, те Порта, да одоле томе, учини један корак којим се хтела показати као да је вољна да задовољи Сињорију, а у ствари да би се што више одложило дефинитивно решење спора. Таквог је карактера био ферман, којим Порта одговори Сињорији на њену представку, јер се по овоме види да је Порта желела да се реши питање, само не како је желела Сињорија него како је она налазила да одговара њеним интересима. У том акту Порта ју је уверавала како ће поштовати уговоре закључене с републиком и изјавила је како жели да очува пријатељство с њом, али пошто се одговор паше скадарског не слаже с баиловом тужбом, у интересу мира, пријатељства и споразума с републиком решила се да пошље три мубашира (комисара) у Арбанију, који ће се састати са главним провидуром из суседне републичине покрајине и на самом терену извидети штету што ју је починио скадарски паша, па кад о томе поднесу извештај, да се према овоме, а на основу уговора о миру између султана и републике, реши спор.[147])

Овакав одговор Портин могао би потпуно задовољити Сињорију, да у том времену није било нечега што је унапред казивало да се од рада тог изасланства не може очекивати што се желело постићи представком. Поред већ наведенога, ту је Порта нагласила како ће бити састављено изасланство у Арбанију: једног мубашира имала је одредити Порта,

[146]) Sen. secreta, *Dispaacci da Constantinopoli,* filza ann. 1785, бр. 135 и 136 (Ркп. у Млет. Држ. Архиву).

[147]) *Ibid.*, бр. 139. С овом депешом од 24 септембра 1785 год. баило је послао Сенату ферман султанов о установљавању комисије за оцену штете и до кога је кривица.

другога румелијски баглер-бег, а трећег капудан-паша, а то је значило да је поред двојице повереника Портиних био и један Бушатлијин бранилац, и да моћни капудан-паша ни у овој прилици није могао пропустити а да не покаже своје велико интересовање за свог штићеника Бушатлију.[148]) И то је био разлог што се Сињорија није обрадовала ферману, и, као што ћемо видети даље, њена бојазан од бесплодности тог корака остварила се.

Али Порта није се показала дволичном према Сињорији само по овом саставу изасланства него и даљим поступком, којим је хтела да се представи е је готова да задовољи Сињоријин захтев, а у ствари тим је учинила да се не постигне ништа. Јер пре него је Сињорија могла реаговати на Портину одлуку о онаквом саставу изасланства у Арбанију, ово се кренуло, тако да ако је Сињорија хтела тражити друкчији његов састав и о томе водити преговоре, тим би се само још више одгодило дефинитивно решење спора. Па ни баило није могао радити ништа у том погледу немајући за то никаква овлашћења. Али зато овај, нашавши да Порта није одговорила на другу ноту Сињоријину, на њен протест због напада султанових поданика на Бошковића кулу, и да је према томе задатак изасланства непотпун, оде на Порту и од ње затражи одговор и на ту ноту, предочивши Порти како ће њеним одлагањем одговора и чекањем на одређивање нове комисије за иследђивање овог каснијег дела, ово прећи у заборав. Реис-ефендија дочека баила пријатељски, нађе да му је и тај захтев потпуно уместан, али не похита да га испуни, јер изјави о готовости Портиној да испуни

---

[148]) *Ibidem.*

жељу Сињорије додаде како је, поред онаквог првог одговора, непотребан још један писмени акат и да ће бити довољно, ако се и ислеђивање овог каснијег дела ставити у дужност изаслатим мубаширима, па нека они узму у посао оба дела и о њима поднесу заједнички извештај, на основу кога ће се, а према ранијем обећању, решити спор и републици дати задовољења.[149] Али баило не могући ништа учинити против онако састављеног изасланства, чинио је нове кораке на Порти за одговор на другу Сињоријину ноту, да тим изврши добивено сенатско наређење, и то је чинио све док му Порта не испуни и ту жељу. Доби, дакле, и други ферман, у коме је Порта, као и у првоме, изјавила жељу да с републиком очува мир и пријатељство и обећала дати јој тражено задовољење.[150]

Судећи пак по једном трагу, изгледа као да је баило, добивши одговор Портин и на другу ноту Сињоријину, учинио кораке и у питању састава изасланства у Арбанију, у коме је био један повереник капудан-паше, јер се из једне његове депеше види како је капудан-паша писао Бушатлији претећи му да ће дићи руке од њега, ако у будуће не остане на миру и ако не изглади сукоб с републиком давши јој задовољења.[151] Тај корак капудан-пашин изгледа да је одговор на баилову сумњу изјављену Порти у корист од онако састављеног изасланства, јер кад је баило о томе писао Сињорији, он је то учинио с нарочитим задовољством, као човек који је постигао прави успех.

---

[149]) *Ibid.*, бр. 142.

[150]) *Ibid.*, бр. 143.

[151]) *Ibidem.*

Али корист од свега тога била је ништавна и сумња у корист од изасланства показала се сасвим оправдана.

Према Портину наређењу, мубашири су се одмах кренули у Арбанију и стигли су тамо првих дана октобра, дакле пре него су из баилових извештаја ишта о том знали Сињорија и главни провидур Фалијеро. Чим су пак стигли, одмах су известили Фалијера како о свом доласку тако и о добивеном задатку, позивајући га да дође на састанак с њима, што овај не учини, немајући за то никаква овлашћења. Уместо тога, и док не добије од Сената вести и упустава, он их отпоздрави и позва нека дођу у Котор на част, па да се ту задрже, док не добије упустава од Сената. На то опет мубашири не пристадоше изјавивши да ће остати у Бару, док он не добије што му је потребно па да приступе послу.[152])

Фалијеро, међутим, док је на једној страни покушавао да доведе мубашире у Котор и ту их задржи, одмах је о њима јавио Сенату тражећи да му се пошљу упуства за рад.[153]) Сенат пак дотле био је добио вест од баила, али није похитао да извести провидура хотећи претходно да спреми дарове за ове. И једно зато а друго што је са израдом упустава провидуру Фалијеру ишло доста споро, због процедуре с којом се тада радило, ствар се отегла више него је требало и упуства провидуру стигла су сувише доцне. Јер мубашири, пошто су се и сувише начекали да Сињорија пошље упуства и пуномоћства провидуру и видећи да се с тим одлаже толико да их неће ни дочекати, спроведу на млетачку међу

152) Sen. serceta, *Disp. dei prov. gener. in Dalm. ed Albania,* filza ann. 1785, деп. Фалијерова бр. 103.

153) *Ibidem.*

робље преостало од Бушатлијина робљења приликом напада на Паштровиће, па се потом дигну пут Цариграда и не известивши о томе Фалијера. Овај кад је дознао за то био је изненађен; поступак мубашира учинио му се чудноват и загонетан и није му био нимало по вољи, али се тешио што ту није било његове кривице и што се за такав исход могао правдати пред Сињоријом. Међутим кад је почео трагати за узроком наглог одласка мубашира, дознао је како су ови говорили да морају отићи због зимског времена,[154]) али нешто касније доби друго објашњење: да су мубашири напустили и поверени им посао и онај крај из страха да не навуку на се гнев капудан-паше, пријатеља и заштитника Бушатлијина.[155]) Ова друга верзија учинила се провидуру тачнија, и закључак таквог суда био је: да је Бушатлија узрок што се тако десило, да је он предочио мубаширима шта их очекује од најмоћнијег члана Порте, од капудан-паше, ако изведу добивено наређење. А Бушатлија је то могао учинити бојећи се да тачна истрага о догађају с Паштровићима не утврди његову кривицу и лажно обавештавање Порте и да му накнада, што је има дати републичиним поданицима, не унизи углед и достојанство не само у очима Млечића него и султанових поданика у оном крају, што ће бити од штете по његове даље планове. Оклевање пак Сињорије и зимско време добро су му дошли да прикрије своју праву намеру.

Одлазак мубашира, доведен у везу с накнадним вестима о узроку са кога је то учињено, упутио је провидура Фалијера да одмах извести Сињорију о томе и ставио му у дужност да будно мотри на кре-

[154]) *Ibid.*, бр. 105.
[155]) *Ibid.*, бр. 108, 109.

тање и рад Бушатлијин и да не оклева с припремама за одбрану онога краја. Због тога је на овај последњи посао прегао с удвојеном снагом те је наврбовао људи за посаде по утврђеним местима, добивене топове поставио је по бедемима, од праха и олова један део раздао је народу а други склонио на сигурна места итд. Ну то што је учинио још није било довољно. Према стању у каквом је провидур Фалијеро затекао сва утврђена места у оном крају и према дотле употребљеним мерама за безбедност градова и за успешну одбрану целог краја од какве веће војске турске, требало је учинити још врло много па да градови доиста буду утврђена места и да онај крај буде заштићен од првог јачег напада Бушатлијина.[156])

Јер, пре свега, војске, на коју је, поред свих незгода са прибирањем државних прихода, република ипак доста трошила, није било због злоупотреба о којима је горе било речи. Кад је ђенерал Салимбени, послат у помоћ провидуру Фалијеру, обишао утврђена места у овом крају, уместо посада, готових на први знак узбуне да ступе у борбу, нашао је мали број људи, јадно одевених, босих, измучених и неуких оружју. Здрави и крепки људи тражили су паметнијега и боље плаћенога посла него што је био војнички у тамошњим млетачким посадама, које су попуњаване или неочврслим младићима или старим људима, немоћнима за разнолике и тешке послове којима су излагани. Па још како нису имали здравих станова, а одевани су бедно и још горе храњени, то је болест чинила велике празнине у посадама, које нису попуњаване на време. А још горе је било што су ти људи једва знали нешто руковати оружјем,

[156]) *Ibid.* бр. 106.

пушком и топом, јер због злоупотреба штедело се на баруту толико, да се људи никако нису вежбали. Због тога су били недисциплиновани и неуки, те према томе и неподобни за посао за који су плаћани. Изузетак од тога чинили су једино прекоморци, људи врбовани изван млетачке територије, војници по занату, вични оружју, али је њихов број био мали и били су растурени на разнолике послове, те им се није осећао утицај на остале, који су служили у млетачкој војсци што нису знали како друкчије да се исхране.[157])

Са утврђењима било је још горе. Котор, најглвнија утврђена тачка у млетачкој Арбанији, од чијег је опстанка зависио опстанак млетачке власти у оном крају, пружао је јасну слику немоћи и пропадања Млетачке републике. На његову одржавању поодавно се није ништа радило. Још 1770 године, кад је ђенерал Диксон обилазио утврђења по млетачкој Арбанији и Далмацији, нашао је Котор у жалосном стању, а од тада па до овог времена није се ништа предузело за оправљање, при свем том што га је 1780 земљотрес доста оштетио. Зид према Фиумари био је толико оштећен да се само очекивао час кад ће се срушити, а парапети на другој страни, према брду, били су јако обрушени.[158]) Даље, у тврђави није било довољно магазина за барут: био је један, звани Св. Франа, али толико удаљен од батерија на источној страни, да се није могао корисно употребити, док један ближи тамо, који би у се примио до две стотине буради, био је

[157]) Опсежан *извештај* ђенерала Салимбени приложен је депеши главног провидура далматинског Фалијера од 11 новембра 1785 (Ркп. у Млет. Држ. Архиву).

[158]) У *извештају* бригадира Мозера од 5 новембра 1783, приложеном горњој депеши Фалијеровој.

толико влажан од воде која је капала из стене, да није био ни за шта. То исто вредело је и за остале магазине за оставу хране и других потреба: сви су били рабатни, местимице обрушени. Касарне пак биле су и оштећене и недовољне за смештај већег броја људи. А од болница, тако потребних за случај рата, није било ни трага, јер једна започета пре 1769 године била је напуштена пре него је довршена, и један део материјала с ње, поглавито дрвенарија, давно је био разнесен.[159])

Нови је био у још горем стању. Бедеми с кулама и метеризима, и иначе неправилно подигнути, нарочито они што су се спуштали к обали, подривени водом, били су пола обрушени; тај исти узрок био је што су уместо зграда за магазине, барутане, касарне и болнице били само остаци, по којима се познавало где су биле раније. И нешто то а нешто надмоћан положај брда Жлијеба и немогућност да се, због јаке удаљености, ватром с тврђаве спречава пролаз непријатељском бродовљу под Котор и кроз канал, одузимали су Новом значај што би га, по свом положају, имао за одбрану тог млетачког краја. А што је најгоре, тврђава, звана „Шпањолка", на поменутом брду, чији је положај био од нарочита значаја, као на међи млетачко-дубровачко-турској, својим склопом и обрушеношћу батерија и парапета ни приближно није одговарала свом положају и својој намени.[160])

А будљански град, самим склопом својим, са старим зидовима без потпоре, са кулама опалим и

[159]) У ранијем *извештају* ђенерала Салимбени, заповедника млетачке војске на тој страни, приложеној Фалијеровој депеши бр. 106, и у наведеном *извештају* бригадира Мозера од 5 новембра.

[160]) *Ibidem.*

тесним, у које се није могао поставити ни топ малог калибра а још мање руковати њим, са својим обрушеним магацинима, без болница и касарна, и ако је био од нарочитог значаја за одбрану Котора у случају навале од стране Паштровића, био је само допуна општој слици млетачке немоћи, неспреме и запуштености у оном крају.[161])

У тако јадном стању била је главна одбрана млетачке Арбаније. И кад су то констатовали ђенерал Салимбени и пуковник Мозер, предочили су опасност од тога за случај озбиљног напада овеће турске војске на тај крај, те су предложили Сенату све што треба изнова подићи или поправити. Сенат пак видевши како се гомилају незгоде на тој страни, није се оглушио о њихове предлоге као ни о молбе главног провидура Фалијера. Само је прво похитао с упуствима за баила у Цариграду наређујући му да иде на Порту и тамо изјави како се Сињорији ни мало не допада онакав поступак мубашира, који је омео окончање спора, и како се Сињорија нада да ће Порта издати наређење, по коме ће се мубашири поново упутити на међу и да ће република после тога доћи до више пута траженог задовољења и накнаде за штету нанесену њеним поданицима.[162]) А у вези с тим би наређено провидуру Фалијеру нека се постара да дозна није ли онако изненадном одласку мубашира узрок и што друго сем онога што су га сами наводили и да ли нема и каквих новијих вести сем оних што их је провидур накнадо добио.[163]) Међутим, и ако није слутио у добру вољу Портину, налазећи

[161]) *Ibidem.*

[162]) Sen. secreta, *Deliberazioni Constantinopoli,* у одлуци сенатској од 7 декембра 1785 (Ркп. у Млет. Држ. Архиву).

[163]) Sen. secreta, *Deliberazioni,* одлука сенатска од 7 декембра 1785 (Рки. тамо).

да су прилике у турској царевини прилично мутне, да у капудан-паши не треба имати вере, и да је непослушност старешина појединих султанових покрајина у том степену симптоматичан појав и доказ да се неће водити рачуна ни о даљим наређењима Портиним, Сенат осети како му дужност налаже да не очекује све од Порте, него да треба да се и сâм постара за безбедност оне своје покрајине. Зато је похвалио провидура Фалијера за његову будноћу с којом мотри на прилике у суседном крају турском, и одлуком својом од 10 декембра одобри план о одбрани оног краја, послат од провидура, ђенерала Салимбена и пуковника Мозера.[164])

Том одлуком Сенат нареди да се у Котору настави зидање болнице, да се подигну четири омање барутане, да се прошире касарне, да се подигну нови магазини за смештај хране и разних потреба и да се учврсте бедеми са батеријама. Немајући пак ни времена ни средстава да се то исто учини и с осталим градовима, Сенат нареди провидуру Фалијеру да се остави сличних радова на Новоме и на Будви. На утврђивању бедема није требало ништа предузимати; њих је требало оставити какви су, и на граду и на „Шпањолки", и у накнаду за то Сенат нађе да је доста што ће се појачати посада и артилерија. Али је зато наредио да се оправе касарне и магазини за барут и за остале потребе. То је нарочито вредело за „Шпањолку". У Будви пак осем стражарница, касарна и магазина за све војничке потребе имале су се подићи једна болница и једна барутана. Четири дана пак после те одлуке, Сенат посла наређење провидуру Фалијеру да се приступи послу, а с њим му упути и четири нова инжињерска

[164]) *Ibid.,* одлука од 10 декембра 1785 (Ркп. тамо).

официра, многе мајсторе и велику количину материјала, да би се што пре довршили започети радови. Уз то му посла још топова, да се тако колико толико снабде градови за одбрану, док им се не оправе бедеми и куле[165]).

За јачи подстрек на оваквом раду послужиле су и вести што потом стигоше Сињорији из Турске. Ове нису биле нимало утешне. Према њима, Бушатлија, понесен постигнутим успесима, био је све активнији. После напада на Црну Гору и освете над Паштровићима, обративши се на другу страну, прво је надбио бератскога пашу а потом, с Али-пашом јањинским, окомио се на Курт-пашу елбасанског. Овај последњи био је добио наређење од Порте да нагна Али-пашу на помагање против Бушатлије, али Али-паша, поред Бушатлије најистакнутији представник тежње за наследном влашћу у истој породици и који је желео да у Доњој Арбанији оствари оно на чему је радио Бушатлија у Горњој, удружи се овом приликом са Бушатлијом па нападну на елбасанског Курт-пашу и потуку му војску.[166]) А кад је то постигао, Бушатлија прегне још више да појача своју војску и за то придобије многе Арбанасе musломанске и хришћанске вероисповести, потом у Улцињу заплени много топова и других ратних потреба, за новац набави тобџија и удари у спремање за друга већа предузећа.[167])

Вести о томе нису биле ни мало утешне за Сињорију, као ни друге што су стигле из Цариграда. Тамо је извршена промена у особи посланиковој и кад је нови баило Ђулијано, према упуствима Се-

[165]) *Ibid.*, одлука од 14 декембра 1785 (Ркп. тамо).

[166]) Sen. secreta, *Disp. da Constantinopoli*, filza ann. 1785, у депеши новог посланика Ђулијана бр. 5; в. и Zinkeisen. *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, 548.

[167]) Sen. secreta, *Disp. da Constantinopoli*, у деп. Ђулијановој бр. 6.

ната, чинио кораке код реис-ефендије и код капудан-паше, овај последњи правдао је поступак мубашира и стално се показивао као заинтересован заштитник Бушатлијин.[168]

На основу тога Сињорија је закључивала да се спор због Бушатлије неће тако лако окончати, и да ће са Бушатлијом, све више осионим, имати нових и врло озбиљних неприлика. Стога је она упућивала провидура Фалијера на што марљивији рад око заштите њене покрајине, око што потпуније опреме онога краја за одбрану од Бушатлијина напада док је, верујући непрестано да Порти није стало до рата и непријатности у онаквим незгодним приликама њеним, и поред таквог држања капудан-пашина, поручивала баилу нека у корацима код Порте не сустаје и нека непрестано тражи од ње задовољења. И баило је поступио по томе: непрестано је чинио представке на Порти подсећајући ју на дато обећање. Порта је пак донекле оклевала, али најзад и сама видевши како Бушатлија не само да не слуша њена наређења него са̂м на своју руку предузима војне и не ратује само са непослушнима према њој него још напада на њене паше, и да то ради, да би ојачао своју власт и постао потпуно независан од султана, у засебној диванској седници, са одобрењем шеих-ул-исламовим, огласи Бушатлију за одметника од султана.[169]

Дакле, Порта се решила на акцију против Бушатлије. Само то није било због наваљивања баилова него да би заштитила своје интересе од непослушнога Махмуда. Ради тога послати су фермани беглер-бегу румелијскоме и пашама у Арбанији да купе војску и

[168]) *Ibid.*, у депеши Ђулијановој бр. 7.
[169]) *Ibidem.*

да се крећу против одметника, па кад га ухвате, да му одсеку главу и пошљу је у Цариград. У исто време би одлучено да се капудан-паша са бродовима крене у Јадранско море, да би потпомогао операције на суву против Махмуда. Међутим, док је то чинила из потребе да заштити властите интересе од једног одметника, Порта, да се покаже пријатељски расположена према Сињорији, која се толико жалила на Бушатлију, улучи прилику те службеним путом извести баила о својој одлуци, а овај, налазећи у том Портином кораку и свога успеха, јави Сињорији како то значи Портино потпуно неодобравање рада одметника Бушатлије, и да је питање споразума републике с Портом пошло добрим путом.[170])

То је била згодна прилика за Порту да покаже да је доследна својим ранијим обећањима, у два маха Сињорији саопштаванима преко фермана и више пута усмено поновљенима баилу. Али Сињорија, ма да је била задовољна овим планом Портином, хтела је да се користи њеном неприликом, па је нашла да не треба да се задовољи само обећањима. Шта ће Порта предузимати против Бушатлије, она је нашла да је то питање које долази тек на друго место, иза питања о траженој накнади штете и задовољењу републике. Зато је, преко баила, истакла жељу да се на међу пошљу други мубашири, који ће имати мање обзира према Бушатлији и енергичније приступити извршењу раније одлуке Портине. Имајући пак на уму Бушатлијине припреме тако рећи на самој међи својој, а у исто време придржавајући се, у погледу Порте, своје раније одлуке: да сама не изазива сукоб с Портом, али да за сваки случај буде спремна, па да силу одбије силом — наредила је главном прови-

[170]) *Ibidem.*

дуру и капетану бродовља у Јадранском мору нека пажљиво мотре на кретање како Бушатлије тако и оних других паша које су имале извести одлуку Портину против овога.[171]) А уз то нареди главном провидуру нека саопшти својим потчињенима да се, у случају сукоба и борбе Бушатлије с пашама послатим од стране Портине, не мешају у њихову ствар нити да Бушатлијиним присталицама дају прибежишта на републичиној територији, како би се избегли непотребни заплети и од републичине територије отклонила навала турска. Да би се пак још боље заштитили градови и сва територија, главном провидуру би наређено: да настави рад на утврђивању градова и да наврбује крајишника још колико мисли да је потребно па да силом сузбије сваки покушај турског напада на млетачку територију.[172])

За то време баило је радио на Порти да се испуни Сињоријин захтев о изашиљању нових мубашира. Али, при свем том што се на Порти признавала умесност таквог захтева и да је потребно послати мубашире на међу турско-млетачку, ипак су реис-ефендија и капудан-паша одбијали говорећи да то треба одложити, док се не види како ће беглер-бег румелијски извршити дато му наређење. А на то се није дуго чекало, јер ускоро стигоше вести и од беглер-бега и од паша у Арбанији како им је немогуће извршити наређење, једно, због рђавог зимског времена, и друго, због превеликих новчаних издатака, с којима је скопчано прикупљање и издржавање војске, док су они без тих средстава.[173])

[171]) Sen. secreta, *Deliberazioni,* одлука сенатска од 19 јануара 1785 (Ркп. у Млет. Држ. Архиву).

[172]) *Ibidem.*

[173]) Sen. secreta, *Disp. da Constantinopoli,* у деп. Ђулијановој бр. 9 (Ркп. тамо).

Док су пак тако поручивали назначени извршиоци Портина наређења против Бушатлије, једнога дана стиже његов чохадар у Цариград носећи писма за Порту и за поједине паше, у којима је Бушатлија тражио да му Порта изда ферман, којим ће му се допустити да нападне на Котор, наводећи томе за разлог како Црногорци неће бити послушни према Порти све док су Млечићи господари краја граничног са Црном Гором. Наравно, да Порта није задовољила жељу Бушатлији. Шта више његов чохадар би ухапшен, да би се нагнао на исповест, из које ће се дознати подробније о Бушатлији и нарочито о јачини његове војске.[174])

Порта је то учинила што ни сама није желела сукоба с Млетачком републиком у доба, кад је у унутрашњости турске царевине, како у Јевропи тако у Азији, владало безвлашће а с поља се гомилале незгоде. Татари и друге народности мусломанске вероисповести, који су дотле зависили од Порте, све више су показивали тежње да не слушају њена наређења и савете; једне су се хорде бориле против других, оне што су још само по форми биле зависне од Порте против других што су се потчиниле Русији или само пристајале уз њу, због чега је Порти претио неизбежан сукоб с Русијом; даље Јегипат и Сирија били су у отвореној побуни;[175]) некакав лажни пророк, по имену Мансур, ширио је лажну веру по азијским покрајинама турским, и број његових присталица растао је тако брзо да се и у граничним јевропским покрајинама осетило комешање;[176]) јаничари, од којих је знатан број био уклоњен из Цариграда

---

[174]) *Ibidem.*

[175]) У годишњаку *La storia dell' anno 1786.* Venezia 1787, стр. 179.

[176]) *Ibidem;* в. и А. Н. Петровъ, *Вторая Турецкая Война въ царствованіе Императрицы Екатерины II,* С. Петербургъ, 1880, књ. I., 36—39.

под разним изговорима, показивали су тежњу за побуну;[177]) па ни у Босни није било мира, због чега на место скоро постављеног Мехмед-паше би наименован Смаил-паша, а кад овај на путу у Босну умре у Новом Пазару, тамо би упућен Морејац Ахмед-паша,[178]) у коме се такођер није имало довољно вере.[179])

У таквим приликама, кад се Порта имала да бори с многим неприликама у земљи, а знала је да Млетачка република није усамљена и да има веза с другим државама, услед чега, ако се дође до рата, по њу може бити у толико мање изгледа на успех, није јој остајало друго до да жртвује Бушатлију пречим државним интересима. Али уништити Бушатлију није било тако лако, кад нико није хтео да слуша Портина наређења. За какву акцију против хришћана још се и могао нешто покренути муслимански свет, уверавајући га да то захтевају интереси његове вере, међутим у овом случају то средство није имало никаква дејства. Ну како је баило стао протествовати што Порта ништа не предузима да се задовоље захтеви Сињоријини, Порта учини нов корак: Диван је имао неколико прекоредних седница, у којима се већало о мерама што их треба предузети против Бушатлије, и реис-ефендија био се нарочито заузео да се предузму одлучнији кораци; најзад се донесе одлука: да се против султанова одметника употребе крајна средства за његово уништење, и на основу ње реис-ефендија 10 јануара 1786 извести баила како је несносно држање ска-

---

177) *La storia dell' anno 1786,* стр. 179.

178) Safvet beg Bašagić Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine.* Sarajevo 1900, стр. 111.

179) *La storia dell' anno 1786,* стр. 185.

дарскога паше побудило Порту да се одлучи за употребу ванредних мера, па пошто румелијски беглербег није показао готовости да учини по ферману и да заузме скадарски пашалук, султан се одлучио да упути хатишериф заповедницима разних покрајина у царевини, којим ће им бити наређено да скупе војску и под беглер-беговим заповедништвом нападну на одметника, савладају га и главу му пошљу у Цариград. За доказ пак како је Порта озбиљно схватила питање с Бушатлијом, реис-ефендија обрати пажњу баилу на то да Порта сада беглер-бегу румелијском и пашама у Арбанији не шаље ферман него хатишериф, који искључује давање милости отпаднику, а за доказ да ће Порта изићи на сусрет последњој жељи Сињоријиној, обећа да ће се послати мубашири и то пре него буде објављен султанов хатишериф.[180])

О свему томе баило извести Сињорију. Али ова и не чекајући да види шта ће Порта предузети против свог одметника, није се задржала на ранијим припремама за одбрану своје покрајине. Вишестолетно суседство и трајна борба с Портом учили су Сињорију да нема вере у Турцима а још мање у њиховим покрајинским старешинама, који су у свако доба и поред свих уговора и њихових одредаба о међународним односима између Порте и суседних држава били готови да у првом згодном тренутку насрну на суседову територију, и само мучне прилике и опасност од сукоба с Портом нагонили су је да по који пут заборави то правало, па да себе уверава о искрености Портиној и њених покрајинских старешина. Ну овај тренутак није био такав и Сињорија, поред свих незгода, није имала вере да ће се

[180]) Sen. secreta, *Disp. da Constantinopoli*, у Ђулијановој депеши бр. 13. (Ркп. тамо).

проћи на миру, и у толико мање што је имала вести да се Махмуд Бушатлија оружа, да купи војску, набавља оружје, пуни магазине брашном и журно спрема тајин за војску.[181]) Шта више паша је био спремио читаву једну малу флотилу: наоружао је дванаест малих лађа, сваку са десет топова, с којима је изненадним нападом могао много напакостити млетачком приморју[182]) Све то било је познато и мање заинтересованима, па нема сумње и Сињорији, као што јој је морао бити познат још један интересантан факат: да се Бушатлија при утврђивању Скадра користио аустријским инжињерима.[183]) И овај последњи факат био је нарочито интересантан за Сињорију, јер док је ћесар Јосиф II, ради својих планова према Турској, а у договору с Катарином II, имао јаког рачуна да помаже Бушатлију на отпор према Порти, он је на другој страни гурао републику против Порте.[184])

Због свега тога Сињорија је морала озбиљније мислити о одбрани своје покрајине. Само пошто зимње доба, озбиљност прилика и краткоћа времена нису допуштали да се изврше сви радови обухваћени сенатском одлуком од 10 декембра 1785 године, учињена је измена према предлогу главног провидура и по извештају инжињерског пуковника Мозера од 7 фебруара 1786. Новом одлуком сенатском од 18 фебруара наређено је да се, у колико је најпотребније, оправе бедеми и места за батерије у Котору и у Новоме, а уместо подизања нових и нарочитих зграда за болнице, за касарне и магазине за муни-

---

[181]) *Гласник Срп. Уч. Друштва* LXXII, 264.

[182]) Zinkeisen, *Op. cit.*, VI, 548.

[183]) *Ibid.*, 549; Упор. Mucchi-Ferraguti, *Op. cit.*, 20; *Гласник* LXXII, 236.

[184]) *Zinkeisen*, l. cit.

цију, храну и остале потребе, да се за прве подигну привремене зграде од древета, а за остале да се узму приватне куће под најам, и да се преправе и дотерају колико то најпрече потребе захтевају.[185]) Али како је недовољну отпорну снагу тврђава с напуштеним рововима, подлоканим зидовима, обрушеним мазгалама, кулама и анпласманима за батерије требало накнадити нечим другим, то је Сенат, после месец дана, предузео нове мере: послао је још топова, пушака, сабаља, јатагана и муниције, наредио је да се појачају посаде у свима утврђеним местима, послао је новца и јавио главном провидуру и заповеднику бродовља у Јадранском мору да први наврбује што више територијалаца, којима ће попунити испражене гарнизоне по Далмацији, чије су посаде одведене у млетачку Арбанију, и да поседне још нека места у оном крају згодна за одбрану, а други да појача своје бродовље повукавши бродова с друге стране и да их распореди тако да буде и помоћ војсци на суву и стража против непријатељског покушаја с мора и извидница за осматрање рада Турака у суседном крају.[186])

На основу тог наређења, главни провидур предузео је читав низ мера. Одмах је из неких далматинских гарнизона повукао прекоморце и ставио их као посаду у Котор, Нови и Будву, а потом добивеним новцем од Сената наврбова на две хиљаде и осам стотина крајишника, од којих један део узе за појачање трупа у том крају а други упути у градове по Далмацији, из којих је пре тога повукао посаде. На тај начин успео је да у априлу 1786 године

[185]) Sen. secreta, *Deliberazioni* (Ркп. тамо).

[186]) Sen. secreta, *Deliberazioni*, у одлуци сенатској од 22 марта 1786 (Ркп. тамо).

створи у Котору посаду од 1340, у Новом од 469 и у Будви од 268 људи. А да би отпор навали непријатељске војске био што боље удешен и да би што више отежао приступ Будви и Котору, похитао је да утврди још неколико тачака, као: Сустјепен, Богородичин манастир у Махинама, кулу у Грбљу и кулу на Св. Тројици према Котору. Градић у Сустјепану наоружа са шест топова мањег калибра (6 ℔) и поседе га са сто и двадесет војника, којима је за старешину постављен један потпуковник и имао је за задатак да сузбије непријатеља који би продро у Паштровиће и покушао даље; манастир Св. Богородице у Махинама би наоружан са четири топа као они први и доби посаду од сто двадесет и два човека, а за заповедника једнога мајора који је добио за задатак да одбија непријатеља који би продирао од Брајића; кула у Грбљу добила је четири топа и посаду од стотину људи са једним капетаном за старешину, с тим да спречава наступање Турака од манастира Св. Тројице, чија је кула добила два топа и четрдесет војника под заповедништвом једног поручника са задатком да штити повлачење оних истакнутих одељења ка Котору, у случају јаког турског напада и неуспешне одбране њихове.[187])

Како пак посада у овим истакнутим тачкама ни по броју ни по могућности једновремене акције и узајамног помагања није била у стању да одоле јачој војсци турској нити да брани све приступе непријатељској војсци, који су са међе водили Будви и Котору, међутим било је потребно не припустити тако далеко непријатеља, то је требало да се некако доскочи тој незгоди. Зато је главни провидур нову-

---

[187]) Ркп. *Esposizione storica* etc., parte seconda.

као једну линију која је ишла од дна Паштровића, па поред манастира Стањевића и преко Брајића до Горњег Грбља, званог Лазаревићи, која је обухватала све тачке згодне за посматрање непријатељског кретања и за одбрану од првих напада. Та линија била је поседнута са осам стотина и десет крајишника, наоружаних дугом пушком, пиштољима и јатаганом, и сваки војник добио је четрдесет фишека. Сем тога било је неколико чета у резерви, готових да се упуте где се укаже потреба. Такве три чете, свака од сто седамдесет и осам људи, имале су стан у махинском манастиру и биле су снабдевене чадорима и свима осталим потребама за логоровање у ком било месту, где потреба захте да се нађу.[188])

На тај начин, не рачунајући територијалце из Паштровића, Брајића, Махина и других суседних општина, готових да се на први знак потребе лате оружја, у пролеће 1786 године у оном крају било је 3802 војника стално под оружјем, а од њих је било: 1407 најамника прекомораца, 1337 најамника Италијана и 1058 крајишника. Сви пак били су опремљени тако да су могли одмах ступити у борбу, па и становништво било је махом наоружано, а да би се по потреби могли наоружати сви подобни за борбу, у Котору је било у резерви оружја са потребном муницијом још за три хиљаде људи.[189])

Ну видели смо како је Сенат ради што потпуније одбране млетачке Арбаније, поред наређења главном провидуру за појачање војске на суву и посада по градовима у Приморју, наредио заповеднику бродовља у Јадранском мору да прикупи бродове и распореди

---

188) *У извештају* ђенерала Салимбени од 2 фебруара 1786. Упор. *Esposizione storica* etc. parte seconda.

189) *Ibidem.*

их тако да ови буду не само помоћ посадама по градовима него и страже на мору од непријатеља. То је овај извршио. Према једном наређењу сенатском, он је прво повукао бродове у арбанаске воде, а потом, кад је потреба захтела да се и бродовље појача сразмерно појачаној војсци на суву, обратио се изванредном провидуру Крфа, да му пошље који брод из левантинске ескадре. На то му овај посла две фрегате које ће остати у арбанаским водама, док их не замене три галије, за које је Сенат био наредио да се што брже опреме и пошљу капетану у арбанаске воде. Кад их је овај добио, распореди бродове тако да у драчку и уцињску луку постави по једну галију са задатком да се извештавају о свему што се тамо догађа и да осматрају кретање скадарскога паше; две галије остави у Боки; две галије одреди да крстаре од Росе, преко пута од Новога, до Будве; два шабека и две фелуке постави у будљанску луку; две фрегате одреди да плове морем дуж последњег дела млетачког приморја, и свагда ближе обали, да штите слободну пловидбу републичиних поданика, а сâм са остатком бродовља крстарио је дуж млетачке и турске обале у арбанаском приморју, одлазећи по који пут и даље.[190])

Али и ако је главни провидур при раду на обезбеђивању овога краја главну пажњу обратио на то да довуче што више војске и наоружа народ, да оправи бедеме, куле и батерије на градовима и потребне зграде у њима, није пренебрегао ни остало што је било од користи за што јачу одбрану од Турака. Ради тога обратио је пажњу и на сигурност међе према Црној Гори и одржавао је добре односе са црногорским главарима, увераво их је о потреби заjед-

[190]) Рки. *Esposizione storica* etc., parte seconda.

ничке одбране од скадарскога паше, допуштао је Црногорцима да слазе у Котор и да се тамо снабдевају потребама, па шта више и жита им делио, само да их што јаче придобије. Ну док му је с Катуњанима рад ишао лако, имао је доста тешкоћа са Црмничанима, који су Катуњане изневерили приликом Махмуд-пашина похода на Цетиње, те је због тога између њих наступила омраза, а исто тако рђаво су гледали и на своје суседе Паштровиће и дружили су се с Баранима, поданицима султановим. Због те дружбе Црмничана са Баранима и због њиховог непријатељског понашања према Паштровићима, провидур је сваког часа очекивао сукоб, који би одмах добио већих размера. Тако једне ноћи неки Црмничани и Барани погнају двојицу Спичана, па у том гоњењу пређу млетачку границу, мислећи да су се ови тамо склонили, и изненада упадну у неке куће паштровске, где употребе силу против чељади тражећи да им предаду бегунце, али кад се увере да ови нису тамо, повуку се. Ну околни Паштровићи и стража кад чују за упад Црмничана, помисле да је тражење Спичана само изговор да пробију постављени млетачки кордон, и оспу на њих ватру из пушака. На то Црмничани одговоре такођер ватром, те се отвори прави бој, који би имао тешких последица, да није било по ноћи. За тај сукоб сазна, наравно, и главни провидур, те похита да се увери о узроку његову па о томе јави Сињорији, док на другој страни републичиним поданицима забрани да се свете и упути их да буду на миру, само да би се прошло са што мање штете и да би што лакше придобио Црмничане.[191])

[191]) Sen. secreta, *Disp. dei proveditori generali in Dalmazia ed Albania,* filza ann. 1786, у депеши главног провидура Фалијера бр. 114. (Ркп. у Млет. Држав. Архиву).

Ово млетачко журно прибирање војске и бродовља, оправљање градова, појачавање посада и постављање стража и кордона према турској међи привукло је пажњу тамошњих Турака и створило бојазан код њих да република не ступи у ратну акцију. И глас о могућности тога кружио је по суседним крајевима турским и разносио се све даље дајући млетачким припремама куд и камо озбиљнији и тежи карактер него што га је, заиста, имао. Најзад ти гласови стигли су и у Цариград, али много увећани. Тако се тамо чуло чак и то, да су млетачки поданици, потпомогнути војском, разбили један јак Бушатлијин одред од четири хиљаде људи,[192]) па је тај глас нашао одјека и на Порти, и на њој изазвао рђав утисак. Према ономиком Портину уверавању Сињорије да осуђује поступак Бушатлијин и да га је, најзад, као непослушног и штетног морала огласити за одметника, могло се очекивати да ће Порта глас о измишљеном поразу Бушатлијине војске примити весело. Међутим десило се обратно. И ако се ствар тицала њеног одметника, Порти је тај глас био немио, било што је жалила за губитком многих својих поданика од непријатељске, и то још хришћанске, руке, или још пре што се бојала да рат на тој страни не наступи пре него га је очекивала. Зато једнога дана, још пре него је баило добио од Сената наређење да извести Порту о млетачким припремама и њихову карактеру, реис-ефендија, у име султаново, упата га је ли истина да република у својем делу Арбаније има велику војску, па га замоли, ако је

[192]) Бележи га млетачки баило Ђулијано у депеши од 25 јануара 1786 год. (Ркп. тамо), али као лажан; међутим посланик пруски јавио је свом краљу о том догађају као о истинитом па га је као такав употребио Цинкајзен у наведеном делу *Gesch. des Osman. Reiches*, VI 549—550.

она нагомилала војску из предохране од нових незгода и за одбрану своје територије од нових напада, да увери Сињорију како толика војска, нагомилана тако рећи на самој међи, не може бити од користи, кад се нема шта више страховати од Бушатлије. Порта је, додаде овај, на његово место већ послала другога пашу, међутим сама се залаже за одржање мира и на се прима одговорност за све што се у будуће може десити на међи.[193])

Из говора реис-ефендијина избијала је бојазан да Сињорија, ослањајући се на нечију помоћ, нема агресивних намера не само против Бушатлије него и против царевине, и да не наступе заплети који ће само појачати неред у царевини. Али је баило нашао да баш у интересу републике не треба одржавати ту бојазан а још мање је појачавати и да је у питању о Бушатлији боље имати Порту на страни републике него је нагнати на споразум с одметником, зато је похитао да га разувери од претеране бојазни, изазване измишљеним гласовима о величини млетачке војске као и оним гласовима о некаквом крвавом сукобу између млетачке и Бушатлијине војске, те му рече како република у оном крају има само толико војске колико јој је потребно да заштити своје поданике и да обузда њихово оправдано негодовање, и према томе да спречи сваку непријатност и себи и Порти, од чије справедљивости и пријатељства очекује обећано задовољење и накнаду за штету што је Бушатлија почини млетачким поданицима.[194])

Баилов одговор умирио је реис-ефендију, који, му захвали на Сињоријину старању да се одржи

---

[193]) Sen. secr., *Disp. da Constantinopoli,* у Ђулијановој депеши бр. 16 (од 25 јан. 1786).

[194]) *Ibidem.*

мир на крајини, уверавајући га како ће и Порта од своје стране учинити све што треба, само да се отклони сукоб, који би по обе стране био од штетних последица. И имајући извештаја и са других страна да је Сињоријино држање исправно и баилово уверавање истинито, реис-ефендија показивао се и даље добро расположен и предусретљив према баилу, и даље га је уверавао о готовости Портиној да се на пријатељски начин реши спор, што је опет на баила утицало толико да се у својим извештајима хвалио љубазношћу реис-ефендије и добрим расположењем Портиним. Према његову уверавању, то добро расположење Портино није се променило ни после промене великога везира, кад је на то место дошао морејски паша Јусуф, раније капудан-пашин капиџија и најоданији слуга, кога је овој као таквог, за сразмерно кратко време, уздигао на највише достојанство у турској царевини, само да би у њему имао извршиоца својих жеља.[195]) У тим својим извештајима баило је уверавао Сињорију да републици не прети опасност од Порте нити ће отуда имати незгода, кад је ова толико расположена за споразум и кад тежи да се на пријатељски начин реши настали спор између ње и Сињорије.

У таквом уверењу подржавале су баила многе појаве и развој односа између Порте и Бушатлије. Па и Сињорија је за једно време напустила резерву с којом је дотле пратила догађаје. Али није прошло много па се показало да је све то обмана и да су и баило и Сињорија грешили што су толико полагали на добро расположење Портино и на њена

---

[195]) У баиловим *депешама* бр. 17—20.

обећања. Међутим изгледи у ово доба били су такви да су се и један и други могли преварити.

Против Бушатлије журно су се спремали бератски паша и нови босански везир, први киван на њ због ранијих недаћа, а други и иначе рђаво расположен према њему. Овај последњи, докопавши двадесетину Бушатлијиних присталица наредио је да их посеку све до једнога,[196]) а кад је стигло наређење с Порте да се оружа и креће против Бушатлије, скупио је неколико хиљада људи и с њима се упутио у Никшић, да би се потом придружио румелијском беглер-бегу, који ће заповедати свом војском против Бушатлије.[197]) А то су за Бушатлију били рђави знаци. По таквим припремама он је закључивао да се Порта сада спрема на врло озбиљан корак. Стога је покушао не би ли како поново стекао милости у султана. С том намером посла на Порту новог чохадара који ће предложити да паша накнади републици учињену штету.[198]) Знајући пак да се Порта толико окомила на њ због одлучних захтéва млетачке Сињорије да јој се што пре дâ задовољења и накнаде, покуша не би ли придобио републику на попуштање, те јој понуди да њени трговци слободно похађају луке под његовом влашћу, као што су то и раније чинили.[199]) Али Сињорија ни главе не окрете на ту понуду, а ни Порта не показа знака за попуштање.

Наишавши на такво одбијање Бушатлија настави припреме и у исто време предузе неке кораке који показују колико је озбиљно схватио свој не-

---

[196]) Sen. secreta, *Disp. dei proved. generali in Dalmazia ed Albania*, filza ann. 1786, у депеши Фалијеровој бр. 113.

[197]) *Ibid.*, у депеши бр. 114.

[198]) Sen. secreta, *Disp. da Constantinopoli*, у деп. баиловој бр. 19.

[199]) *Disp. dei proved. generali in Dalmazia ed Albania*, у депеши Фалијеровој бр. 114.

згодан положај. Само му ти кораци бише безуспешни као и они први. Помишљајући да може бити опседнут у Скадру, или и да се у очајном тренутку може спасти бегством и склонити негде ван царевине, Бушатлија покупи скупоценије ствари и пошље их преко мора у Јакин на оставу,[200]) ну у томе буде лоше среће, јер му млетачки бродови заплене један део.[201]) У то исто време покуша да за се придобије Црногорце, те их позове да му се придруже, наводећи како је то у њихову интересу. Али ови, немајући вере у њ, не само што му се не одазову позиву него шта више у наточ томе пошљу неколико својих главара главном провидуру у Котор, преко којих изјаве да нипошто неће с пашом него да ће бити с републиком, али под погодбом да их ова помогне у случају Бушатлијина напада. Провидур, наравно, једва дочека ту њихову понуду и обећа им помоћи, кад им устреба, а главаре обдари поклонима.[202])

Дакле, камо год се обратио у последње доба, Бушатлија је наишао на одбијање; где год је покушао да што испослује у своју корист, није успео. И то је оно што је и баила и Сињорију утврђивало у уверењу да ће се у раду с Портом имати успеха и да треба имати вере у њена обећања. Али и баило и Сињорија заборављали су да у Бушатлији имају за противника лукава, окретна и одлучна човека, који лако не губи храброст, даље, да Порта не може бити друкчија него је била дотле, а да је капудан-паша свемоћан на Порти. Бушатлија пак судио је о свом положају да је озбиљан, али се још није надао правој

[200]) Ркп. *Esposizione storica* etc., parte seconda.

[201]) *Гласник Срп. Уч. Друштва* LXXII, 258.

[202]) Sen. secreta, *Disp. dei proved. gener. in Dalm. ed Alb.*, у Фалијеровим депешама бр. 113 и 114.

опасности све док је у капудан-паши имао моћног заштитника. Отуда док је баило уверавао Сињорију како на карактер њених односа с Портом нема утицаја промена великог везира, Бушатлија је с правом рачунао да Јусуфов долазак на то место може бити за њ само од користи а никако од штете. Истина, била је једна незгода у томе што је капудан-паша био на путу у Јегипат, да угуши устанак против султана, али Бушатлија ипак није губио вере у моћ његове заштите и надао се да ће ипак велики везир попустити и саслушати му изасланика. Да га пак што не изненади, он се и даље спремао и мотрио је на све стране око себе, а како је био умешан и лукав знао је даље од свог пашалука држати паше послате против себе и обилазним путовима утицати на њих да се не удруже, осујетивши им тим могућност успешног напада.

VI

Махмуд-паша у милости код султана; Млечићи у њега купују мир

(1786)

Даљи развој догађаја показао је да Бушатлијина процена прилика није била погрешна. Јер прво, оно добро расположење Портино према баилу и млетачкој Сињорији није дуго трајало. Тако кад се баило у мају 1786 године обратио Порти са ранијим захтевима о давању задовољења и накнаде републици, осетио је неку хладноћу на Порти. Велики везир Јусуф показао се хладан према баилову уверавању о пријатељском расположењу Сињорије, а кад га је баило потсетио на Портино обећање да ће нови комисари бити послати на међу, рекао је прво баилу неколико утешних речи, не предузимајући ништа да

их оствари, а наскоро потом дао му је знака како Сињорија не треба ништа да очекује од Порте и како је за њу много пробитачније да сама реши спор с пашом скадарским.[203])

Откуда оваква промена у Сињоријину држању? Више него извесно услед гласова о везама Млетачке републике са бечким и петроградским двором, који су имали агресивних намера према турској царевини, и због инсинуација представника других дворова на Порти да је млетачко оружање и оно окупљање војске у млетачкој Арбанији последица подстицаја првих против Порте.

Бечки и петроградски двор, на основу још раније закљученога споразума, тада су увелико водили преговоре о заједничкој акцији против турске царевине. Али и те њихове завојевачке намере као и припреме за њихово извођење нису биле сасвим непознате Порти. Она је о последњима нешто знала од својих покрајинских старешина, којима је, поред све њихове познате небрижљивости, привлачило пажњу живље кретање у пограничним ћесарским и руским покрајинама, размештање војничких одреда и припреме у тим покрајинама, каквих у редовним приликама није било.[204]) Ну вести из другог једног извора биле су од много јачег утицаја на Порту и оне су управо и довеле до овог обрта у млетачко-турским односима. Представници других дворова, оних што су мрским оком гледали на рад савезника, радили су против ових на свима странама па и на Порти, коју су упућивали на што јачи отпор према захтевима оба савезничка двора. У том раду на-

[203]) Zinkeisen, *Op. cit.*, VI, 550.
[204]) *Гласник Срп. Уч. Друштва* LXXII, 258.

рочито се истицао представник берлинскога двора,[205]) који је обраћајући Порти пажњу на рад бечког двора против турске царевине пружио прстом на припреме у млетачкој Арбанији, представљајући их као резултат подстицаја савезничких дворова. И те су инсинуације имале успеха, јер се, као последица тога, јављају: прво, хладноћа на Порти према новим корацима баиловим и неизвршивање обећања раније датог Сињорији о изашиљању комисара на турско-млетачку међу; затим, боље поступање према Бушатлијиним изасланицима; даље, наређење старешинама турских одреда упућених против Бушатлије да се врате натраг, а нарочито босанском везиру, који је у тадашњим приликама био много потребнији у Босни него у Арбанији;[206]) упућивање млетачке Сињорије на погодбу са Бушатлијом;[207]) и, најзад, млетачки кораци да се Сињорија, после овог неуспеха у преговорима с Портом, погоди са султановим одметником, који ју је, у пркос ранијем тврђењу да за њега нема милости, стекао.[208])

Инсинуације противника двојецарског савеза учиниле су своје. Али нема сумње да је све ово у даљем реду само последица млетачке немоћи на једној и моћног утицаја капудан-паше на другој страни. Република је била немоћна да себи прибави задовољења силом и да нагна Порту на давање накнаде за штету што му је, после угушене побуне у Египту против султана, утицај на Порти био још моћнији.[209])

[205]) О улози пруског посланика на Порти још раније в. *Fontes rerum austriacarum,* II Abth. LIV Bd., 28, 40. За ово пак време в. Zinkeisen, *Op. cit.,* 550.

[206]) Bašagić - Redžepašić, *Op. cit.,* 111.

[207]) Zinkeisen, *Op. cit.,* 550—551.

[208]) *Ibidem.*

[209]) *La storia dell' anno 1786,* стр. 184—188.

Колико је пак република била немоћна и како су њене даље представке на Порти против Бушатлије биле безуспешне, може се најбоље судити по њеном поступку после новог Бушатлијина покушаја с упадом на млетачку територију 1786 године. Крајем априла те године један одред Бушатлијине војске покуша да упадне у Паштровиће и да тамо чини штете, али буде одбијен здруженом снагом Паштровића, млетачких посада растурених по оном крају и бродовља.[210]) Против тог Бушатлијина поступка Сињорија се, преко баила, пожали Порти, али од тога не имаде користи. И Сињорија видећи како нема моћи да себи прибави задовољења а још мање да се има на кога ослонити, ако у место жалбе прибегне претњи, поступила је по упуству великог везира и ступила у преговоре са Бушатлијом.[211])

У колико је пак Сињорија показала више готовости, у толико је Бушатлија био охолији, тако да уместо што је раније република тражила накнаду а овај пристајао да је дâ, само да би што пре ушао у вољу Порти, сада је Бушатлија тражио новаца. Најзад република се, после толиких неуспеха, била помирила с том мишљу и пристала је да плати уцену паши, да би била на миру и да се не би излагала новим и великим трошковима око утврђивања градова, скупљања нове војске и њеног снабдевања. Али је Бушатлија затезао с пристанком: Сињорија је пристајала да му исплати две стотине хиљада гроша, док је овај захтевао пет стотина хиљада. И Сињорија би му и то исплатила, да јој не притече у помоћ Бушатлијин сукоб с битољским пашом. Бушатлија

[210]) Р. Ковачић, *Прилози*, II, 78.
[211]) Zinkeisen, *Op. cit.*, VI, 550.

осиљен није хтео да чује за царске харачаре па не само да их је најурио из свог пашалука него их је још нападао и пљачкао и по другим суседнима, где је жарио и палио као у непријатељској земљи. Такав његов рад наљути битољскога пашу, који му се обрати са захтевом да престане с тим и да му уступи један део заплењеног харача, ако не жели да се с војском обрне против њега. А Бушатлија кад виде да је тако неочекивано добио на врат још једног непријатеља, чија акција једновремена са млетачком може бити опасна за њ, похита да се погоди с републиком и да задовољи битољскога пашу, обрати се обема странама, и док на једној пристаде да му република исплати само сто и педесет хиљада гроша, на другој испуни захтев битољскога паше и тим избеже неминован сукоб с Портом.[212])

Тако млетачка Сињорија, после толиких припрема за отпор султанову одметнику и после толико пута чињених корака на Порти и од ње добивених обећања да ће јој се накнадити штета учињена њеним поданицима и да више за Бушатлију нема милости, купи мир од тог истог Бушатлије, измиреног с Портом. Тим пак Сињорија стече један доказ више да не треба веровати Порти нити се поуздавати у њена обећања, а још мање да се може имати вере у лукавог и превртљивог Бушатлију, па зато не повуче војску из свог дела Арбаније. И то је добро учинила, јер се Бушатлија следеће године поново одметну од султана и запрети и султановим и републичиним поданицима. Том приликом показа се како је било добро што Сињорија није повукла војску, јер што и тада није имала незгода од Бушатлије као оно 1785

[212]) *Ibid.* 550, 551.

и 1786 године, поред измењених прилика у Црној Гори на штету његову а на корист републике, допринеле су ојачане посаде по градовима у оном крају, страже распоређене по истакнутим и за одбрану згодним тачкама и много већа опрезност и опрема тамошњег становништва, који су здруженом снагом за времена могли усујетити непријатељев напад.

На тај начин, одмах у самом почетку, други период Бушатлијина рада разликује се јако од првога по тежим погодбама под којима има да ради на извођењу својих планова. У првом периоду користећи се на једној страни моћном заштитом капудан-паше и на другој неспремношћу својих противника и суседа и могућношћу да им обманом, претњом и уценом умањи отпорну снагу, Бушатлија постиже успех и у великој мери успева да изведе своје планове, па осокољен тим постаје веома агресиван. Али таквим радом Бушатлија све више нагони своје непријатеље на оружање за што потпунији отпор тако да његов ранији агресиван рад у другом периоду постаје дефанзиван и Бушатлија се тада бори да очува тековине из првог периода. Због таквога пак карактера његове даље акције ни средства за борбу с противницима нису иста којима се раније користио: уместо силе у коју се раније највише поуздавао, у другом периоду користи се највише лукавством, али му и ово не користи код оних које је раније обмањивао у више махова.

ПОСТАНАК ЈЕДНЕ СЛОВЕНСКЕ ЦАРЕВИНЕ
У МАЂЕДОНИЈИ У X. ВЕКУ.

од

ДР. БОЖИДАРА ПРОКИЋА.

(Примљено на скупу академије друштвених наука 13 септембра 1907 г.)

УВОД.

У последњој четврти X. века образовала се у обиму византијске империје једна велика словенска царевина. Од ње је запретила страшна погибао Византији, чију власт она за мало није сасвим истиснула са Балканског Полуострва. Ова словенска царевина Средњега Века имала је свој политички центар у Маћедонији у средини југословенских племена на Балканском Полуострву. Због тога је она, према свом географском и етнографском положају, била врло погодна, да од многобројних балканских племена словенских створи једну хомогену етнографску и политичку целину, која би била довољно снажна, да се одржи и да обезбеди своју независну државну егзистенцију спрам дотадашње господарке своје Византије. Али ова Источна Римска Империја, верна својим политичким традицијама, устаде са свом силом једне моћне, у оно време најбоље организоване државе, да ову нову словенску царевину још у њеном за-

четку уништи. Предузеће није било тако лако, као што је изгледало византијским аутократима, јер цар Василије II. у свом првом ратном походу претрпе тако страшан пораз од цара Самуила, да се тек после дугог времена једва опет одлучио, да обнови и даље настави ратовање. Борба је била тешка и дуготрајна; она је обухватила све време егзистовања словенске царевине (976—1018). У питању је било, хоће ли Балканско Полуострво у будуће бити словенско или остати грчко: отуда се и објашњава онолика упорност у борби с једне и друге стране. Оснивачу нове словенске царевине у Маћедонији Самуилу било је пошло за руком, да за своје дуге владе (976—1014), после многих победа над Грцима, своју власт распростре из своје престонице у Охриду не само на бугарске земље између Балкана и Дунава већ и на све српске земље на северу и северо-западу Маћедоније. Сем ових земаља, које су некада припадале пређашњим српским или бугарским државама, Самуило је покушао у више смелих и јуначких ратних похода, да својој царевини присаједини и све остале земље, у којима су живели Јужни Словени, као у Епиру, Тесалији, Средњој Грчкој, па и самом Пелопонезу. Грци су били или истерани или потиснути у области јужно од Балкана и у југозападне приморске земље. Балканско Полуострво беше готово осигурано Словенима. Али срећа ове уједињене словенске царевине заврши се смрћу њеног главног оснивача, Самуила. Маћедонска држава наджИвела је Самуила само четири године (1014—1018), јер је после кратке владе Самуилова сина Гаврила — Романа — Радомира (1014—1015) и синовца Јована Владислава (1015—1018) приморана била, да подлегне надмоћнијој сили цара Василија II.

Оснивање ове маћедонске царевине није још довољно расветљено, чему је узрок поглавито велика оскудица у историјским изворима. Ова околност и учинила је, те су о овом питању поникле разне, често противуречне хипотезе и теорије, које се међу собом не слажу ни односно личности оснивача нити односно времена и начина оснивања. Ми ћемо покушати, да у ово спорно и тамно питање унесемо више светлости на основу новог изворног материјала а особито на основу додатака у једном рукопису Скиличине Хронике, које смо недавно открили и у једној расправи публиковали.[1])

I
Дриновљева хипотеза о постанку маћедонске царевине.

Питање о постанку маћедонске царевине расправљано је од више одличних историка, као што су А. Хилфердинг, Ф. Рачки, М. Дринов, К. Јиречек, Г. Шлумбергер и др. Мишљења њихова и резултати, до којих су они дошли, различити су, али се ипак могу у главноме свести на двоје: на старије гледиште, кога су се држали нарочито Хилфердинг и Рачки, и новију хипотезу, коју је поставио Дринов, и коју су после примили готово сви новији писци. Ми ћемо прво укратко изнети старије мишљење, па ћемо после опширније изложити нову, Дриновљеву теорију.

По старијем мишљењу, које су у својим списима изложили Хилфердинг и Рачки,[2]) нова словенска ца-

---

[1]) Види В. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes. Codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV. München 1906.

[2]) А. Хилфердинг, Собраніе сочиненій, I. стр. 199—202. — Ф. Рачки, Rad. Jugoslav. Akademie, XXIV, стр. 93 и 94. — Овом старијем мишљењу пришао је од нових историка Јлисвски (Журналъ Министер. Нар. Просв. 1891. Нов.).

ревина са центром у Маћедонији није била ништа друго но опет обновљена стара Преславска Бугарска Царевина. Пређашњу Бугарску Царевину, коју је цар Цимисхије 971 подложио под своју власт, ослободио је од византијске власти Шишман са својим синовима. Овај бугарски великаш, чим је у почетку 976 умро цар Цимисхије, подигао је у Бугарској устанак противу Грка заједно са своја четири сина, Давидом, Мојсејем, Ароном и Самуилом. Шишман се одмах прогласио за цара у Трнову, где је и раније живео. Узевши владу над Бугарима, он је прво ослободио Бугарску између Балкана и Дунава, па је тек после заузео Маћедонију и западне крајеве. Али несрећни Шишман није дуго царовао, јер је одмах, непосредно после свог првог ратног успеха, био ослепљен и удављен од свог рођеног сина, крвожедног Самуила. Овај властољубиви син није се зауставио само на убијству свог оца. Он је после брзе смрти два најстарија брата, Давида и Мојсеја, убио свог трећег брата Арона, те је тако, готово непосредно од свог оца Шишмана узео владу над Бугарима.

По овој старијој теорији оснивач ове бугарске царевине на западу био је цар Шишман, а његова четири сина били су само његови помагачи. Време оснивања било је у почетку године 976, одмах после смрти цара Цимисхија (11 јануара 976). Ова царевина, која је била тада основана, није била никаква нова царевина, већ је то била само обновљена пређашња бугарска царевина. Обновљење је извршено устанком противу Византије и ослобођењем од њене власти најпре Источне Бугарске, па после западних провинција њених. Дело ослобођења свршено је брзо

и лако нарочито зато, што је византијски цар Василије II. морао повући сву војску из европских провинција и одвести их у Азију противу Варде Склира, који се био побунио противу њега и прогласио за византијског цара. Лишени на овај начин својих гарнизона најјачи бугарски градови, као Преслав и Дрстар, за чије је освајање цар Цимисхије морао 971 много времена и силну војску употребити, пали су сада у руке Шишману без икакве борбе и нечујно.

На супрот овој старој теорији истакао је М. Дринов[1]) једну нову хипотезу, која је одмах готово од свију била примљена, и која се све до данас одржала. Према овом новом, Дриновљеву, мишљењу кнез Шишман је још 963 дигао устанак у западним провинцијама бугарске царевине противу тадашњег бугарског цара Петра. Шишман је још тада одцепио све западне области од Бугарске и у Маћедонији је образовао једну нову, „*западну бугарску царевину*“, у којој се одмах прогласио за цара. И тако су од 963 године постојале две бугарске царевине: *источна* под царем Петром са престоницом у Великом Преславу, и *западна* под царем Шишманом са престоницом у Пресни и Охриду. Цар Цимисхије освојио је 971 само источну царевину, а западна је остала тада нетакнута и трајала је непрестано од њеног постанка 963 па све до 1018, када је после дуге и упорне борбе била најзад срушена царем Василијем II.

Нова хипотеза слаже се са старом само у једној тачци, односно лица, које је основало нову царевину, јер је по обема теоријама *цар Шишман* био њен

---

[1]) М. Дринов, Южные славяне и Византія въ X вѣкѣ. Москва 1876.

оснивач. У свима осталим главним тачкама она се разликује од старе теорије. Тако, време оснивања по новој теорији било је *година 963*, док је по старој *година 976* узета као година оснивања. По Дринову је нова царевина постала *устанком противу Бугарске*, док је по старој теорији она постала *устанком противу Византије*. По новој хипотези је основана на западу једна сасвим нова царевина, различна од бугарске царевине на истоку; по старој, није била основана никаква нова царевина, већ је само била обновљена пређашња бугарска царевина из времена пре 971 године. Зато Дринов и назива нову царевину „*Западна Бугарска Царевина*“ за разлику од Петрове царевине, коју назива *Источном Бугарском Царевином*, док присталице старе теорије имају само једно име за обе царевине. По Дринову није било 976 никаког устанка противу Византије, јер је тада Западна Бугарска Царевина била потпуно слободна и независна од Византије; по старој теорији није било 963 никаквог устанка противу Бугарске, нити је тада, нити икад, било каквог цепања бугарске државе ни одвајања западних провинција у засебну царевину.

Дриновљева хипотеза одржала је победу над старом теоријом и сви готово новији историци, као Јиречек, Шлумбергер и др., усвојили су је одмах у потпуној целини, онаку какву је Дринов склопио. И сви ови нови историци узимају као и Дринов, да је Шишман основао маћедонску царевину, и то још године 963 устанком противу цара Петра. И по њима је 971 године срушена само Петрова царевина, а Шишманова је царевина њу надживела близу педесет година, све до 1018. И по њима, дакле, као и по Дринову, године 976 није ни могло бити устанка

противу Византије из простог разлога, што *Западна Бугарска Царевина*, није тада ни била под византијском влашћу. Она је, по њима, постојала године 976 у својој потпуној целини, сасвим слободна и независна, са својим царем Шишманом, који је тада још био у животу и мирно владао у својим престоницама у Преспи и Охриду. Шта више, Шишманова је царевина те године била на врхунцу своје моћи; она је била тада тако силна и располагала тако великом и добро организованом војском, да је одмах после смрти цара Цимисхија огласила рат Византији и за кратко време од ње освојила велики део пређашње источне бугарске царевине.

Међутим сада, после дубљег и критичнијег разбора оних историјских извора, на основу којих је Дринов своју хипотезу поставио, а нарочито после открића новог изворног материјала, Дриновљева теорија не може се више одржати, бар највећим делом својим. И Дринов, као и старији историчари, дошли су до погрешних закључака, зато што су се за расветљење питања о постанку маћедонске царевине, немајући готово никаквих аутентичних података, морали ослонити на такве документе, који су се доцније показали као фалсификовани или без икакве историјске вредности. Зато ћемо се ми, пре но што пређемо на расправљање питања о постанку маћедонске царевине према најновијим резултатима научног истраживања, задржати мало на погрешкама Дриновљеве хипотезе и старије теорије као и на документима, који су те погрешке изазвали.

Пре свега, погрешно је мишљење Дриновљево, као и старијих историка, односно личности, која је основала маћедонску царевину. Тврђење свију досадашњих писаца, да је ову царевину основао *цар*

Шишман, без икаквог је основа, и може се као нетачно сасвим одбацити. Оснивач није била никаква личност са тим именом. Нетачност у решењу овог питања дошла је од једног фалсификованог документа историјског, тако зване *Далматинске Листине*, коју су сви пређашњи историци као истиниту и аутентичну сматрали. Ова Далматинска *Листина*,[1]) за коју се мисли да датира из године 994, посталаје у много доцнијем времену, тек у XIII—XIV веку. Што је врло чудновато, ову листину оценили су као лажну и доцније фабриковану и сами творци гатке о цару Шишману, као Дринов,[2]) Рачки[3]) и Јиречек,[4]) па ипак и даље оснивача маћедонске царевине називају »царем Шишманом«. Листина се односи на оснивање једне цркве у предграђу Спљета и потиче од неког бољарина Pincius-a (Пенче?). Pincius ту вели, да је њега и његову браћу протерао из града *Трнова* његов стричевић, *император Стефан*, зато што су га они прекоревали за ослепљење његова оца а свога стрица, *императора Шишмана*. Pincius и његова браћа, са једном сестром и синовима, спасли су се истина од гнева цара Стефана бегством у Хрватску, али ослепљени Шишман плати својим животом за њихово бегство, јер би удављен од свог рођеног сина Стефана.[5]) У овој се листини дакле не налази чак ни име Самуила

[1]) Издата од Ф. Рачког у Documenta historiae croaticae, Zagrabiae 1877, стр. 23—24. Рачки ју је узео из Farlati Illyricum Sacrum, III. 111.

[2]) Дринов, op. cit. стр. 89.

[3]) Рачки, Documenta, p. 23: »Tabulam hanc et autographo tardius, haud ante seculum XIII, confectam, retractamque fuisse, non absque ratione suspicatur M. S. Drinov«.

[4]) Јиричек, Archiv für slav. Philol. Bd 21, p. 549: Dalmatinische Urkunde, angeblich von 994, die aber fabriciert wurde in einer Zeit, wo Trnovo die Hauptstadt Bulgariens war, im XIII—XIV Jahrh.

[5]) »Ab incarnatione domini nostri Jesu Christi anno noningentesimo nonagesimo quarto, die vero nona mensis februarii. Tempore, quo regnabat sacrilegus et profanus *Imperator Stephanus* in terra Bulgarorum in caeterisque

нити Самуилова оца. Узевши погрешно, да је листина писана 994 године, досадашњи историци су под именом *цара Стефана* открили *цара Самуила*, а под именом *императора Шишмана* Самуилова оца. Ми ћемо даље објаснити, од куда су имена *Стефан* и *Шишман* ушла у ову листину, а за сада ћемо само напоменути, да су ова владалачка имена из много доцнијег времена, онако исто као што је и време постанка ове листине много позније. Самуилов пак отац нити се звао *Шишман*, нити је био оснивач маћедонске царевине.

Да би поткрепио своје мишљење о личности оснивача маћедонске царевине, Дринов се позива још и на *Зографски Поменик*,[1]) у коме се такође појављује име *цар Шишман*. Али се ни овом споменику не може ни најмање вере поклонити, јер он датира тек из године 1502, дакле више од 500 година после оног доба, у коме је живео отац Самуилов. Сем тога при набрајању бугарских царева у овом поменику помиње се најпре *три пут* име *Шишман*, па тек после тога долазе имена *Давид* и *Самуило*, што је свакако дошло услед многобројног преписивања. При свем том ниједан од ова три цара са именом Шишман није био отац Самуилов нити маћедонски владалац. Сва ова три имена *Шишман*

---

regionibus. En ego vir Pincius notavi et scripsi ad memoriam posterorum nostrorum. Quatenus nos, cum essemus consanguinei Stephani imperatoris, saepius ipsum propter eius delictum redarguimus; excaecaverat enim patrem suum, patruum autem nostrum, probum dominum, christicolam justum, *Sismanum imperatorem*. Quapropter nos fratres ac propinquos suos, ex patria nostra fugavit et expulit de terra videlicet Bulgarorum *ex urbe Tarnova,* exaltavit vero mendaces ac rebelles. Pater autem eius, caecus existens, increpavit ipsum de expulsione nostra, at ipse strangulavit eum, et remansit in patris maledictione«.

[1]) Хилфердинг, Собран. сочин. I. 270, Примед. 2. Поменик је откривен од К. Петковића у манастиру Зографу.

у Поменику односе се без сваке сумње на три бугарска владаоца, који су доцније, у XIII—XIV. веку владали, наиме на оснивача последње бугарске династије, *Шишмановића*, који је у Видину на крају XIII. века владао, на његова унука *Стефана* или *Шишмана II*, који је 1330 био подигнут на бугарски царски престо у *Трнову*, и, најзад, на његова праунука, цара *Јована Шишмана III.*, који је владао у Трнову око 1366 године.[1])

Ово исто, што смо казали за три имена *Шишман* у Зографском Поменику, може се казати и за имена *imperator Sismanus* и *imperator Stephanus*, која се помињу у Далматинској Листини. Писац ове листине је по свој прилици живео у оно време, кад су у *Трнову* владали бугарски владаоци са именима Шишман и Стефан. Врло је вероватно да причање о слепљењу и дављењу цара Шишмана од његова сина Стефана води своје порекло од слепљења и дављења српског краља Стевана Дечанског, које такође пада у исто време.

Име Шишман, које се појављује једино у та два споменика, у Далматинској Листини и Зографском Поменику, не може се дакле никако узети као историјски верно име оснивача маћедонске царевине. Оно је онако исто нетачно као што су непоуздани и споменици у којима се оно појављује. Оно се као неверно мора сасвим одбацити, нарочито сада после најновијих открића, из којих сазнајемо за право име Самуилова оца, као што ћемо то доле видети. И као што се име Шишман као погрешно мора одбацити, исто се тако мора одбацити као нетачно и мишљење Дриновљево, да је Самуилов отац био цар и да је био оснивач маћедонске царевине.

[1]) Види Јиречек, Gesch. der. Bulgaren, стр. 321.

Као што се Дриновљева хипотеза о цару Шишману као оснивачу маћедонске царевине не може одржати, тако исто мора пасти и његова претпоставка *о времену оснивања* ове царевине. Јер, док је Дринов на основу два историјски неверна документа тврдио, да је оснивач био император Шишман, дотле он готово без икаквог историјског основа узима *годину 963* као годину оснивања маћедонске царевине. На ову погрешну претпоставку навело га је једино то, што Скилица, а по овоме и Кедрин и Зонара, одметање од Бугарске Самуила и његове браће стављају случајно међу догађаје од 963 године. А да одметање Самуилово не пада у исто време са догађајима од 963 већ доцније види се јасно из самог текста Скиличина на овом месту. Јер и Скилица и његови кописти ту изрично кажу, да се то одметање догодило после смрти бугарског цара Петра († 30 јануара 969), када су овога синови Борис и Роман били послати из Цариграда у Бугарску, да побуну Самуилову и његове браће умире.[1])

Према овоме до сада реченоме јасно је, да је Дриновљева хипотеза о оснивању маћедонске царевине нетачна, јер нити је „цар Шишман" основао ову царевину, нити је она основана 963 године. Истраживањем по овом питању дошли смо до ре-

---

[1]) Кедрин, ed. Bonn. II. 347, 1. Зонара ed. Bonn. III. 495, 7. Јиречек, који се до скора у свему држао Дриновљеве хипотезе, одступио је у последње време од Дриновљева мишљења односно времена постанка маћедонске царевине. Постанак њен он не ставља више, као Дринов, у 963 годину, већ у време после смрти цара Петра, дакле после јануара 969 године. Ево како се он о томе изражава: „Die Lostrennung des bulgarischen Westens vom Osten war wohl eine Folge der Okkupation Donnau-Bulgariens durch Svjatoslav's heidnische Russen in den J. 968—971, nach dem Tode des Caren Peter († 969), als Peters Sohn Boris II. mit seinem Hofe Gefangener des Grossfürsten Svjatoslav war." Archiv für slav. Phil., 1899, Bd. 21 стр. 548.

зултата, који се не слажу ни са хипотезом Дриновљевом ни са мишљењем старијих историка. Али пре но што пређемо на само питање о постанку маћедонске царевине, потребно је да се упознамо са ранијом историјом Маћедоније, нарочито од оног времена, од када је она постала била бугарском провинцијом.

II.

Маћедонија као бугарска провинција до смрти цара Петра (861?—969).

Центар нове словенске државе била је *Маћедонија*, али не у потпуној њеној целини, већ без великог града Солуна и његове околине, које је Византија одржала у својим рукама у пркос свих многобројних нападаја словенских. Преспа и Охрид, градови западне Маћедоније, били су престонице владалаца нове царевине и најзнатнији градови њени, особито Охрид.[1]) Престоница пређашњих бугарских царева, Велики Преслав, била је такође у обиму маћедонске царевине, али је маћедонски цареви не хтедоше узети себи за престоницу, ма да су је дуго држали у својим рукама, све до 1000 година, кад опет под Византију потпаде.[2]) Ово претпостављање Маћедоније Бугарској, Охрида Преславу, дошло је без сумње отуда, што су оснивачи новог царства имали још раније своју кнежевину у Маћедонији. Они су у овој својој кнежевини владали полусамостално

[1]) Кедрин, ed,. Bonn. 468, 6: *πόλις δε ἡ 'Αχρίς . . . μητρόπολις οὖσα τῆς πάσης Βουλγαρίας, ἐν ᾗ καὶ βασίλεια τῶν βασιλέων ἵδρυντο Βουλγαρίας καὶ τὰ χρήματα ἀποτεθησαύριστο.*

[2]) Кедрин, II 452, 11: *Τῷ δὲ ͵ςφη ἔτει ἰνδικτιῶνος ιγ', δύναμιν βαρεῖαν ἐκπέμψας ὁ βασιλεὺς κατὰ τῶν πέραν τοὺ Αἵμου Βουλγαρικῶν κάστρων . . . τήν τε μεγάλην εἷλε Περσθλάβαν καὶ τὴν μικρὰν καὶ τὴν Πλίσκοβαν.*

не само за владе бугарских царева у Маћедонији, већ и раније за време византијске владавине у њој. Они су као племенски кнежеви још од досељења Словена на Балканско Полуострво стајали на челу једног племена настањеног у Маћедонији признајући над собом врховну власт византијских царева. Дошавши на крају IX. века под власт бугарских царева, они су по свој вероватноћи задржали према новим сизеренима онаке исте васалне односе у каквим су стајали према византијским царевима. Стога, да бисмо добили јаснију слику о политичком стању Словена у Маћедонији под Бугарима, потребно је да се упознамо са ранијим стањем њиховим за време византијске владавине.

Маћедонија је била још од VII. века прекривена словенским насељима, која су се по византијским писцима називала именом *Словеније* (*σκλαβινίαι*) Свака *Словенија* била је у пола независна *кнежевина* (слов. **кнѧжениѥ**), у којој је владао један *кнез* (словен. **кнѧзь**, грчки *ἄρχων*). Ови *кнежеви* или *архонти* били су наследни у својој власти и потпуно самостални у својој унутрашњој управи кнежевине. Они су само признавали над собом врховну власт византијских царева и као васали њихови плаћали им одређени годишњи трибут и вршили можда извесне службе на пр. ратну. Код византијских писаца помињу се такве кнежевине и кнезови не само у Маћедонији већ и изван ње, као нпр. архонт *Белегезитије* или *Белзитије*,[1]) архонт *Мораве*,[2]) архонти *Дукље* и За-

---

[1]) Теофан, ed. De Boor I, 473: *'Ακάμηρος ὁ τῶν σκλαβίνων τῆς* ***Βελζητίας*** *ἄρχων.*"

[2]) К. Порфирогенит, De cerem. aulae, ed. Bonn. II. 691, 11: „*εἰς τὸν ἄρχοντα* ***Μωραβίας.***"

хумља[1]) и т. д. Значајно је за нашу тему, што се управо у Маћедонији још у IX. веку налази спомен о таквим словенским кнежевинама. Наиме, Конст. Порфирогенит помиње, да је цар Михаило (842—867) примио изасланике једне такве полунезависне кнежевине из Маћедоније, солунске области, поступио с њима као са својим васалима и обдарио их поклонима.[2]) Овај факат обележава политичко стање Словена у Маћедонији у време бугарског освојења, јер су Бугари за владе цара Михаила већ почели освајати Маћедонију.

Владавина византијских царева над целом Маћедонијом трајала је од прилике до половине IX. века, од када се Бугари први пут почеше јављати у њој. На пола века раније, од почетка IX. века, Бугари су почели излазити из граница своје првобитне државе између Дунава и Балкана и освајати даље земље од Византије. Ово ширење Бугара на југозапад у правцу Маћедоније отпочео је најпре Крум освојењем града Среца (809). Маћедонија је међутим била од Бугара освојена, и то не цела већ делимично, тек под Борисом (852—888) око 861 године.[3]) Потпуно освојење Маћедоније и драчке области било је довршено под Симеуном (893—927) ратовима његовим противу византијског цара Лава Мудрог, особито његовим дугогодишњим другим ратом (913—927). Петар, који је 927—969 владао у Бугарској као син

---

[1]) К. Порфирогенит, ibidem, с. 691, 10: „*εὶς τὸν ἄρχοντα Διοκλείας.*“ Стр. 601, 8: „*είς τὸν ἄρχοντα Ζαχλούμων* и т. д.

[2]) К. Порфирогенит, De cerem. aulae II 635, 2 (cap. 37): „*καί εὐθέως εἰσήχθησαν ἕτεροι Σκλάβοι Θεσσαλονίκης ἀρχοντίας . . . δεδωκὼς αὐτοῖς ἀνὰ ἑνὸς ἐσωφορίου ὡς ὑπηκόοις αὐτοῦ κτλ.*“

[3]) Види Ст. Новаковић, Први основи словенске књижевности код Балканских Словена, стр. 98. — Јиречек, Archiv für slav. Philologie, Bd. 21, стр. 545.

и наследник цара Симеуна, наследио је после смрти свога оца (÷ 927) осим првобитне Бугарске између Дунава и Балкана још и Маћедонију са свима западним, арбанашким и српским областима, које је цар Симеун освојио био.

Маћедонија као бугарска провинција стајала је према бугарским владаоцима у истим односима као раније према византијским царевима. Словенски кнежеви задржали су и даље потпуно самосталну унутрашњу управу у својим кнежевинама, само су место пређашњих византијских сизерена добили бугарске. Они су онако исто признавали врховну власт бугарских владалаца као и пређе византијских, и новим сизеренима плаћали су трибут онако исто као пређашњим. О оваким политичким односима маћедонских Словена према Бугарима имамо неоспорних сведочанстава у византијских писаца тога времена. У почетку X. века Јован Каменијата описујући освојење Солуна (31 јула 904) од критских корсара оставио нам је драгоцене податке о словенском становништву из околине Солуна. Овај грчки писац, који је у то време живео у Солуну и који је врло добро познавао Словене из околине, каже изрично, да су два словенска племена, Драговићи и Сагудати, који су живели западно од Солуна, били у зависности од Бугара и плаћали им трибут.[1]) Али су иначе ови Словени били потпуно самостални тако, да су опседнутим Солуњанима слали војну помоћ и не тражећи за то никакво одобреље од својега тадашњег сизерена, бугарског цара Симеуна. У истим политичким односима према Бугарима стајала су без сумње и

[1]) Јов. Каменијата. ed. Bonn. 496, 6: *Δρουγουβῖταί τινες καὶ Σαγουδάτοι, τὴν κλῆσιν ὀνομαζόμενοι, αἱ δὲ τῷ συνομοροῦντι τῶν Σκυθῶν ἔθνει οὐ μακρὰν ὄντι τοὺς φόρους ἀποδιδόκασι.*

сва друга словенска племена на западу, у осталој Маћедонији. Сем можда појединих градова, који су дошли под директну управу бугарских команданата, цела Маћедонија остала је унутра потпуно независна од Бугара, и даље је стајала под непосредном управом својих племенских кнежева. Маћедонски Словени нису дакле били политички асимилирани са Словенима између Дунава и Балкана, које су Бугари још од краја VII. века подложили. Овај политички сепаратизам био је последица културних и етнографских диференција, које су створене бугарском инвазијом међу балканским Словенима. Словени у првој бугарској држави, међу Дунавом и Балканом, у двестагодишњем процесу асимиловања са Бугарима, са овим народом варварским и друге расе, били су знатно уназађени у култури и преображени у својим етничким особинама. Међутим Словени на западу Балканског Полуострва, у Маћедонији, Тесалији, Грчкој, Епиру и српским земљама, налазећи се још од свог досељења непрекидно под политичком влашћу и под јаким културним утицајем најкултурније европске државе, Византије, знатно су били у култури одмакли испред своје једноплемене браће на истоку. Под утицајем византијске културе разна словенска племена на западу почела су да губе своје племенске диференције и да се све више међу собом етнички зближују и асимилују, а да се од својих мање културних саплеменика у Бугарској удаљују и отуђују. У овом процесу етничког асимилирања или диференцирања највећу је улогу играла религија. Докле је на истоку бугарска инвазија на крају VII. века уништила потпуно семе хришћанске религије засејано међу Словенима од грчких мисионара, дотле је међу западним балканским Словенима хришћанство

непрестано напредовало, и све се више учвршћивало. Мало по мало почеше се стварати међу овим западним Словенима заједнички религијско-народни обичаји, који ојачаваху етничку везу међу њима. Један од ових обичаја био је особито моћан фактор етничког асимиловања западних Словена. То је обичај *славе*, о коме имамо очуван најстарији писани спомен баш код маћедонских Словена.[1] Овај обичај славе, који Бугари никад нису имали, нити га сада имају, очуван је и до данас код Маћедонаца и Срба у свим земљама, и служи данас као јак аргуменат за решење етнографског проблема у Маћедонији. На истоку пак Северани и седам словенских племена, за које се помиње у историји, да су ушли у склоп прве бугарске државе на Б. Полуострву, задржали су своју стару религију све до IX. века, када је, без сумње утицајем западних словенских Хришћана, услед ширења бугарске државе на запад, почело хришћанство и међу њима опет хватати корена. Најзад је у другој половини IX. века (864) Борис званично увео хришћанство у Бугарској, али је народ у Бугарској још за дуго остао противник новој вери и веран старој религији. О разлици у погледу религије међу западним и овим источним Словенима у ово време имамо једно карактеристично сведочанство у поступку Борисову са Климентијем и другим ученицима словенских апостола Ћирила и Методија, који су по смрти Методијевој († 885) дошли к њему у Бугарску. Борис их, наиме, није задржао код себе на истоку Бугарске, већ их је послао на запад у Маћедонију, међу

[1]) Види Б. Прокић, *Војвода Ивац, најстарији историјски спомен о слави у Маћедонији*. „Братство“ IX—X. (1902) 5 и даље. Војвода Самуилов Ивац славио је Велику Госпођу (15 августа), и грчки историк Скилица описао је ту његову славу у години 1018. И то је уопште најстарији писани спомен о обичају славе.

старе хришћанске Словене, где су биле много повољније погодбе за њихов рад.

Што се тиче бугарске организације управе у новозадобивеним западним провинцијама, наше знање о томе није никако довољно. Због оскудице историјских података, ми смо ограничени готово само на нагађања. Првобитна бугарска држава између Дунава и Балкана била је, судећи по једној белешци летописца Хинкмара, подељена под Борисом на десет округа или „*комитата*“ *(comitatus)*.[1]) Управник округа звао се, према имену округа судећи, „*comes*“ или словенски *кнез*. Кад се бугарска власт под истим царем Борисом почела ширити на запад, вероватно је, да је иста организација управе и тамо пренесена. Пређашње полунезависне словенске кнежевине у Маћедонији постале су сада *комитати* бугарске царевине. Сваким комитатом управљао је и даље пређашњи кнез као намесник и чиновник бугарских владалаца, али са правом наслеђа и потпуном независношћу у унутрашњој управи свог округа. Код латинских и грчких писаца гувернер провинције назива се *comes* *(κόμης)*, а његово словенско име без сумње било је *кнез* (princeps), као што се то из летописа Дукљанинова може видети.[2])

Ови управници округа или *Comes-и*, као велики чиновници у централној управи, као и у опште сви великодостојници у првој бугарској држави, подунавској, припадали су класи племства, бољара или

[1]) Hincmari Annales, M. G. S. S. I. 473, 474, sub a. 866: Rex Bulgarorum (т.ј. Борис) qui praecedente anno, Deo inspirante et signis atque afflictionibus in populo regni sui monente, christianus fieri meditatus fuerat; quod proceres ejus moleste ferentes concitaverunt populum adversus eum, ut illum interficerent. Quotquot igitur fuerunt *intra decem comitatus* adunaverunt se circa palatium ejus etc.

[2]) Летопис попа Дукљанина, ed. Črnčić, p. 8: Sub quo (т.ј. под Караном) erant *VIII principes*, qui regnabant et justificabant populum.

бољада (**Βολιάδες**). Из једне формуле дворске етикете у делу „*О церемонијама византијскога двора*" Константина Порфирогенита сазнајемо, да је у X. веку било у Бугарској три врсте *бољара* или *бољада*: *велики бољари*, *унутрашњи бољари* и *спољашњи бољари* или *бољади*.[1]) *Шест великих бољара* (**οἱ ἓξ Βολιάδες οἱ μεγάλοι**), који се овде спомињу, били су вероватно, како и Дринов[2]) мисли, нека врста великих саветника царевих (**Συγκλητικός**, Senator) са важним компетенцијама. Што се тиче *унутрашњих* и *спољашњих* бољара (**οἱ ἔσο καὶ οἱ ἔξω Βολιάδες**), то су били без сумње они бољари, који су стајали на челу појединих провинција и округа, и који су носили титулу **κόμης**. Разликовање ових бољара на *унутрашње* и *спољашње* нејасно нам је, јер немамо никаквих историјских података, који би нам ту разлику расветлили. Ми смо зато принуђени ограничити се на нагађања. Вероватно је мишљење Дриновљево,[3]) да су *унутрашњи* бољари били они бољари, који су стајали на високим положајима централне управе, у самој престоници, а да су *спољашњи* бољари били управници округа и провинција. Ну, ако се узме у обзир, да се белешка Порфирогенитова датира из X. века, дакле из времена, кад су Бугари изашли били из граница своје првобитне државе и овладали западним крајевима, могло би се претпоставити, да су *унутрашњи* бољари управљали окрузима у првобитној Бугарској, а *спољашњи* новозадобивеним областима у Маћедо-

---

[1]) Конст. Порфирогенит, De cerem. ed. Bonn. II, 681, 17: *πῶς ἔχουσιν οἱ ἓξ Βολιάδες οἱ μεγάλοι; πῶς ἔχουσι καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔσω καὶ οἱ ἔξω Βολιάδες; πῶς ἔχουσιν τὸ κοινὸν τοῦ λαοῦ.* — И у De administrando imperio, ed. Bonn. 154, 18. Конст. Порфирогенит помиње *Βολιάδες* говорећи о томе, како су Срби заробили Борисова сина са *дванаест великих бољара* (*μετὰ καὶ βολιάδων δώδεκα μεγάλων*).

[2]) М. Дринов, Јужни Словени у X веку, стр. 82 и даље.

[3]) М. Дринов, ibid.

нији и на западу. Како било да било, једно се може сматрати као позитиван факат, а то је, да је и у присаједињеним провинцијама на западу доиста било као управника области и градова или на другим великим положајима, поред пређашњих наследних словенских кнезова, још и бољара бугарских, чистих Бугара, са несловенским и нехришћанским именима, као што су били нпр. командант града Перника *Кракра*,[1]) моћни великаши *Кихани*[2]) и др.

Да је у Маћедонији и западним областима доиста било управника, који су носили титулу *κόμης*, о томе имамо поузданих сведочанстава код грчких писаца. Тако у *Легенди о мученицима у Тибериопољу* од архиепископа Теофилакта помиње се један *κόμης Тариденос*[3]) под Борисом и један *κόμης Дистрос*[4]) под царем Симеуном, обојица у Маћедонији. Овај последњи је био без сумње бољар и врло велики достојанственик Симеунов, други до цара по свом високом положају, као што се то види из једног натписа на мраморном стубу у селу Нариш-Кеју, недалеко од Солуна, где је овај стуб био подигнут, да обележи међу између византијске и бугарске царевине.[5])

---

[1]) Кедрин, ed. Bonn. II 455, 20.

[2]) Види Б. Прокић, Zusätze in der Hs des Johannes Skylitzes, с. 32: *Θεόδωρος ὁ Κπχάνης ὁ ἀδελφὸς Δομετιανοῦ καὶ Μελίτωνος.*

[3]) Migne, Patr. gr. 126, p. 201: *Τοῦ δὲ προστάγματος τούτου* (т.j. Бориса) *πρὸς Ταριδῆνα γενομένου τὸν κόμητα ἄνδρα Βούλγαρον οὐ μόνον εὐγενέστατον κτλ.*

[4]) Migne, ibid. p. 213: *Οὗ* (т.j. Симеуна) *κελεύσαντος Δίστρος ὁ κόμης μετεκόμισεν ἀπὸ τῆς Τιβεριουπόλεως εἰς τὴν Βραγαληνίτζαν τοὺς ἁγίους, Σωκράτην καὶ Θεόδωρον.*

[5]) Виз. Временик, VI. 215:

Ἔτους ἀπὸ κτίσμου ꙅꙋı̈к *ἰνδικτιῶνος* ꙅ.
ὅρος Ῥωμαίων καὶ Βουλγάρων
ἐπὶ Συμεὼν ἐκ Θεοῦ ἄρχοντος Βουλγάρων
ἐπὶ Θεοδώρου Ὄλγου Τρακανοῦ
ἐπὶ Δρίστρου Κομίτου.

Занимљиво је, да се у римској царевини најраније у IV веку, под Константином Великим, појављују први *comites provinciarum*, како их је сам Константин назвао, и то међу осталима помиње се и *comes Маћедоније* (Cod. Theod. XI 3, 2). Њима је тада пре доликовало име *comites dioecesium*, јер је сваки од њих имао под собом по читаву дијецезу.[1]) Као први *comes Macedoniae* помиње се Acacius у години 327.[2]) Кад је доцније, после раздељења римске царевине на источну и западну, Источна Царевина била грецизирана, појављује се опет титула *comes*, као што смо горе видели, у грчком облику као *κόμης*, и то у Маћедонији у IX. и X. веку, када је ова провинција била освојена од Бугара под Борисом и Симеуном. Тада је титула *comes* дошла на место титуле *ἄρχων*, као што се то види из византијских лексикографа Хезихија и Суjиде.[3]) И ми можемо из овога закључити, да су тада словенски кнезови или архонти у Маћедонији, као нпр. *ἄρχων τῶν Σκλαυίνων τῆς Βερζιτίας*, добили, вероватно од бугарских освајача, титулу *κόμης* место дотадашње грчке титуле *ἄρχων*.

Маћедонија и остале западне провинције, које је Борис и цар Симеун освојио и присајединио Бугарској, нису остале мирне под новом бугарском владавином. Освајачи Бугари и подложени Словени нису се могли фузионисати ни толерисати, и ако су Бугари били већ пословењени и, бар званично, покрштени. Својом чудноватом, варварском, њима необичном ношњом, варварским обичајима, и поглавито својом de facto многобошком религијом, Бугари су им без

---

[1]) Види Pauly, Realencyklopädie der classischen Wissenschaften. Neue Bearbeitung, IV. 631.

[2]) Pauly, Realencyklopädie, IV. 658.

[3]) Henr. Stephanus, Thesaurus graecae linguae: „κόμης, ὁ, Hesychio est ἄρχων, ἡγεμών, Praefectus, dux; Suidae ὁ λαοῦ ἄρχων, Praefectus populi.“

сумње били још одвратнији и несноснији од иноплеменних, али хришћанских, образованих и углађених Грка, који су им дотле господарили. Како су Бугари у то време морали изгледати варварски и одвратни својим цивилизованијим хришћанским суседима, види се најбоље из Лијутпрандова описа једног бугарског посланика у Цариграду у 968 години. „Овај је човек, вели Лијутпранд за тога посланика, био ошишан по варварски као какав Унгар, носио је железни ланац, и био је, како сам ја тачно слутио, катехумен и још некрштен.[1]) Ови полухришћански Бугари нису могли никако бити у вољи давно покрштеним маћедонским Словенима, који су се већ толико сродили били са новом религијом, да су поједине хришћанске практике постале утврђеним и омиљеним националним обичајима, као што је био нпр. обичај *славе*. Није, дакле, никакво чудо, што је одмах после смрти цара Симеуна († 927), под слабом владом његова сина Петра, отпочео на западу, међу незадовољним Словенима, покрет и тежња за цепањем од бугарске царевине и за засебним, самосталним животом. Први устанак у овим западним провинцијама плануо је 929 године. Најстарији син Симеунов, калуђер Михаило, предузео је вођство над незадовољницима, који после брзе смрти Михаилове, нападоше на византијске области и опљачкаше Јеладу и Епир.[2]) Други устанак на западу дошао је на скоро за овим, године 931. Ове године устадоше Срби на северу од Маћедоније, у области пређашње кнежевине српске, збацише јарам бугарски, одвојише се од бугарске царевине, и под кнезом Чаславом опет обновише

---

[1]) Liutprandi Legatio, стр. 19.

[2]) Theophanes Contin., ed. Bonn. p. 420.

самосталну српску државу, у чији састав уђоше све српске земље до Саве на северу.[1])

Резултат ових устанака на западу био је тај, да су Бугари, у почетку владе цара Петра, изгубили на половину западних области својих. Али док је устанак Срба срећно завршен потпуним одвајањем западног севера од бугарске царевине, дотле је устанак Словена на западном југу, брзом смрћу њихових вође Михаила, остао без успеха. Маћедонија дакле опет подлеже бугарској сили и остаде и даље под влашћу бугарском. Словенски кнезови у њој били су послушни васали цара Петра све до смрти његове († 969). Али кад умре овај бугарски владалац, и кад после његове смрти, услед навале Руса, настадоше нереди у Бугарској, тада плану понова велики устанак на Западу, у Маћедонији. Овога пута на челу устанка није био никакав члан владалачке бугарске породице, већ синови једног словенског кнеза у Западној Маћедонији, синови једног моћног *comes*-а, који срећно успеше да Маћедонију оцепе од Бугарске и да, поред бугарске царевине, створе једну нову словенску државу са центром на западу у Маћедонији.

Маћедонија је дакле била бугарска провинција од владе Борисове, од прилике од 861 године, и остала је под бугарском влашћу пуних сто година, све до смрти цара Петра († 969). Она је за то време била подељена на *комитате* или кнежевине, којима су управљали comes-и или наследни словенски кнезови као васали бугарских царева. Она није била задовољна бугарском владавином и тежила је још од почетка да се од ње одцепи. Први покушај за одцепљење од Бугарске, под бугарским принцом Ми-

[1]) Конст. Порфирогенит, De administrando imperio, ed. Bonn. p. 158, 159.

хаилом, остао је без успеха, али други покушај, после сто година, под вођством синова једног комеса или кнеза маћедонског био је, као што ћемо даље видети, завршен успехом.

III.

Одвајање Маћедоније од бугарске царевине (969-974?). — Маћедонија као византијска провинција под царем Цимисхијем (974?—976).

У северозападној Маћедонији, око језера Охридског и Преспанског и око градова Прилепа, Битоља и Велеса, налазила се тако звана *Берзитија* или *Брсјачка*, у којој је под својим наследним кнежевима живело моћно словенско племе *Брсјаци* (**Βερξῆται**). Брсјачка кнежевина била је чувена још од најстаријег времена, и вероватно је, да је била најмоћнија и највећа у Маћедонији. О Брсјацима налазимо спомен у историји први пут још 676, када су заједно са другим Словенима нападали Солун. Врло је важна једна белешка Теофанова, из које се види, да су Брсјаци били још у VIII. веку угледно словенско племе у Маћедонији, које је привлачило пажњу бугарских владалаца. Теофан, наиме, прича, да је у време владе византијског цара Константина V (741—775) бугарски владалац Цериг слао војску од 12.000 људи, и покушао да подложи Берзитију и да Брсјаке пресели у Бугарску.[1]) Овај покушај Церигов остао је без успеха и тек доцније, под Борисом и Симеуном, дође и Берзитија под власт Бугара заједно са осталом Маћедонијом.

---

[1]) Theophanes, ed. De Boor, I 447: *ἐδέξατο μανδάτον ὁ βασιλεὺς* (**Κονσταντῖνος**) *ἀπὸ Βουλγαρίας ἐκ τῶν κρυπτῶν φίλων αὐτοῦ, ὅτι ἀποστέλλει ὁ κύριος Βουλγαρίας ιβʹ χιλιάδας λαὸν καὶ Βοϊλάδας πρὸς τὸ αἰχμαλωτίσαι τὴν Βερξιτίαν καὶ μεταστῆσαι αὐτοὺς εἰς Βουλγαρίαν.*

Брсјачка кнежевина остала је под влашћу бугарском све до смрти цара Петра,[1] до 969 године. Тек од 969 она се јавља као центар једне словенске државе на западу, чији су владаоци били из породице пређашњих кнезова племена Брсјака. Ми немамо, истина, никаквог писаног историјског документа о томе, да су владаоци ове нове државе на западу били из породице пређашњих брсјачких кнезова. Али се ово ипак може као врло вероватан факат сматрати из тога разлога, што је њихова кнежевина постала центром нове државе и што су нови владаоци узели и задржали себи за престоницу брсјачке градове Охрид и Преспу, ма да су и престоницу пређашњих бугарских царева, Велики Преслав, имали у својим рукама.

Ово одвајање Запада и образовање једне самосталне државе у Маћедонији била је последица једног низа догађаја: напада Руса на Бугарску на истоку, смрти цара Петра, одсуства синова његових Бориса и Романа, који се тада као таоци бављаху у Цариграду, као и њиховог доцнијег заробљења за време окупације дунавске Бугарске, коју заузеше Руси под великим књазом Свјатославом. На крају године 967 појавише се Свјатославови Руси, као савезници Византијњана противу Бугара, на Дунаву, и за кратко време освојише Дрстар и друге градове на Дунаву и у близини Дунава, као нпр. Преславац или Мали Преслав, где Свјатослав постави свој зимски стан. Овим муњевито брзим успесима Руса био је цар Петар силно потресен. Он се разболе и умре после кратког боловања,[2] 30 јануара 969.[3] Његови синови, Борис и Роман, нису били тада у Бугарској. Они су се на-

[1]) Дринов (види горе, стр. 223) мисли погрешно, да је се Берзитија и цела Маћедонија још за живота Петрова, 963, одцепила од Бугарске.

[2]) Упореди Leo Diaconus, ed. Bonn. стр. 78.

[3]) Јиречек, Geschichte der Bulgaren, стр. 186.

лазили у то време у Цариграду, куда их је био послао као таоце њихов отац, да би учврстио и осигурао мир, закључени са царем Нићифором Фоком. Јер пре кратког времена цар Нићифор, који је био позвао Русе противу Бугара, беше услед неочекивано брзог продирања Руса у Бугарску променио своју политику према Бугарима и закључио мир и савез са царем Петром противу Руса. Ово критичко време за Бугарску, нарочито продирање Руса све дубље у Бугарску и одсуство бугарских царевића, који би овом продирању стали на пут, и побудило је браћу Давида, Мојсеја, Арона и Самуила, синове једног кнеза у Маћедонији, да своју кнежевину огласе за независну од Бугарске. Они су затим похитали на исток, да заузму и бугарски престо, који је био упражњен смрћу цара Петра. Али ову своју намеру нису могли извршити, јер су баш тада вероватно стигли били у Велики Преслав синови Петрови, који су из Цариграда били послани нарочито зато, да заузму очев престо и да сузбију браћу одметнике. Старији син Петров, Борис, буде тада проглашен за бугарског цара, под именом Борис II. Четири кнежевића морали су се повући натраг у своју кнежевину, у којој су и даље самостално владали, одцепивши је потпуно, заједно са осталим западним провинцијама бугарским, од царевине Борисове.

Одвајање западних словенских области од бугарске царевине у години 969 потврђује се, на жалост, само једним јединим сведочанством византијског хроничара Јована Скилице и његових компилатора Кедрина и Зонаре. Скилица овако бележи тај догађај у својој хроници:

Πέτρος δὲ ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς τὴν εἰρήνην τάχα ἀνανεούμενος ἀποθανούσης τῆς αὐτοῦ γυναικός,

σπονδὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς ἔθετο, ὁμήρους δοὺς καὶ τοὺς οἰκείους δύο υἱοὺς Βορίσην καὶ Ρωμάνον. καὶ μετα μικρὸν ἀπεβίω. Οἱ δὲ υἱοὶ αὐτοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπέμφθησαν μετὰ ταῦτα ἐφ᾽ ᾧ τῆς πατρῴας ἀντισχέσθαι βασιλείας, καὶ τοὺς κομητοπούλους ἀπείρξουσι τῆς πρόσω φορᾶς. Δαβὶδ γὰρ Μωσῆς καὶ Σαμουήλ, ἑνος ὄντες παῖδες τῶν μέγα δυνηθέντων ἐν Βουλγαρίᾳ κομήτων, πρὸς ἀποστασίαν ἀπεῖσον καὶ τὰ Βουλγάρων ἀνέσειον.

Овако гласи ово место у једном од најстаријих и најбољих рукописа Скиличине хронике.[1] Кедрин је ову Скиличину белешку унео од речи до речи у своју хронику.[2]) Она тако исто гласи и у латинском преводу Скиличине хронике од J. Габија.[3])

У српском преводу ово место гласи:

„Петар цар бугарски, кад му умре жена, да би обновио мир, уговори савез са царевима и даде за таоце два своја сина, Бориса и Романа. И мало после умре. Синови пак његови бише послати у Бугарску, да заузму очево царство и да спрече Комитопуле (Кнежевиће) од даљег напредовања. Јер, Давид, Мојсеј, Арон и Самуило, синови једног моћног кнеза (*κόμης*, гроф) у Бугарској, смишљаху одметништво и подстицаху Бугаре на устанак.“

¹) Codex Vindobon. hist. graec. 35, fol. 96², 17. Овај рукопис је из XII. века, али је из њега баш онде, где се налази овај пасаж, испало неколико листова, који су доцније замењени новим, другом руком исписаним. Добротом Господина Henri Omont-a, ја сам у препису добио ово место из једног много млађег (из XIV. в,) рукописа Скиличине хронике (Codex Coisl. 135). Оно је по садржини истоветно са овим, али је пуно разноврсних граматичних погрешака.

²) Кедрин, ed. Bonn. II., 346, 21.

³) Historiarum compendium a Joanne curopalate Scillizzae, conscriptum, ed. J. B. Gabius, Venetiis 1570, стр. 66: „Petrus autem Bulgarorum rex, uxore sua vita functa, ut pacem renovaret, foedus cum Imperatoribus percussit: datis obsidibus duobus liberis suis Borise et Romano, ac paulo post excessit e vita, et deinde filii in Bulgariam missi sunt, ut patrium retinerent imperium, et comites ultra progredi prohiberent. David enim et Moses et Aaron et Samuel unius eorum comitum qui in Bulgaria plurimum poterant filii de rebelione cogitantes res Bulgarorum perturbant.“

Зонара, други компилатор Скиличин, доноси као и Кедрин ову Скиличину белешку, само краће и прецизније. За потпуније објашњење самог догађаја за нас је важно Зонарино схватање Скиличиног причања и зато ћемо и његову белешку овде изнети. Она гласи:

Ὁ μέντοι τῶν Βουλγάρων ἀρχηγετῶν Πέτρος, τῆς γυναικὸς αὐτοῦ θανούσης, τὰς πρὸς Ῥωμαίους ἀνακαινίξων σπονδὰς ὁμήρους παρέσχε δύο οἰκείους υἱοὺς **Βορίσην** *καὶ* **Ῥωμανόν**. **Καὶ** *ὁ μὲν ἀπεβίω, οἱ δ' ἐκείνου παῖδες ἀπελθεῖν εἰάθησαν εἰς τὰ οἰκεῖα καὶ την πατρῴαν ἀρχὴν κατακτήσασθαι. ἑνὸς γὰρ τῶν κομήτων τῶν ἐν* **Βουλγάροις** *τέσσαρες παῖδες,* **Δαβίδ, Μωσῆς, Ἀαρών, Σαμουήλ,** *ἀποστατήσαντες τοὺς* **Βουλγάρους** *ἀνέσειον.*[1])

Овај извештај Скиличин, односно Кедринов и Зонарин, једино је писано сведочанство о цепању бугарске царевине и одвајању Маћедоније и западних провинција у засебну државу. Па и у њему није то одвајање прецизно и јасно исказано, већ се оно тек из доцнијег развијања догађаја може видети. Оно што се из овог извештаја јасно види јесте то, да је у великој бугарској царевини Петровој било одметништва и устанка, и да се то догодило одмах после Петрове смрти. Види се, наиме, јасно, да су се четири брата Кнежевића (Комитопула) одметнули од Бугарске и даље дизали устанак у Бугарској (*ἀποστατήσαντες τοὺς* **Βουλγάρους** *ἀνέσειον*). Али се ни једном речи не казује место, где је тај устанак плануо и

[1]) Zonaras, ed. Bonn. III. 495, 7. У српском преводу ово место гласи: „Петар, бугарски владар, кад му умре жена, обнављајући савез са Ромејима посла као таоце своја два сина Бориса и Романа. И кад он умре, његовим синовима би допуштено, да оду у своју домовину и да предузму и утврде очеву владу. Јер четири сина неког грофа (кнеза, *κόμης*-а) у Бугарској, Давид, Мојсеј, Арон и Самуило, одметнувши се, подстицаху Бугаре на устанак.

које су провинције одцепили одметници. Тако се исто не казује, да ли је овај устанак имао успеха, ни да ли су одметници могли одржати одцепљене провинције, или су се опет морали подложити и признати власт бугарског цара у Преславу.

Сем факта, да је било одметништва и устанка, из овог извештаја види се јасно и то, у *које су време* браћа Комитопули дигли устанак, и кад су први пут створили засебну, самосталну државу. Јасно се види, да је устанак био одмах *после смрти* цара Петра, дакле *године 969*, јер је цар Петар умро 30 јануара ове године.[1]) Пре овог времена ни браћа Комитопули нити њихов отац нису били независни владари у засебној, независној држави, као што то мисли Дринов, који ставља ово цепање још у 963 годину.[2]) Да овог одвајања није било пре смрти цара Петра, види се очигледно из ових Скиличиних речи, где каже изрично, да су браћа Комитопули дигли устанак после смрти Петрове с *намером да се одметну* т. ј. одцепе од Бугарске и ослободе власти бугарских царева. Јер, да су они пре смрти Петрове били одметнути и одцепљени од Бугарске, они не би тада *смишљали одметање* (*πρὸς ἀποστασίαν ἀπεῖδον*).

Као што се на основу Скиличиног извештаја тачно може одредити време, када су се од Бугарске одцепиле Маћедонија и западне провинције њене, тако се исто могу из истог извештаја несумњиво сазнати, које су личности основале нову државу на западу. Оснивачи словенске државе у Маћедонији нису могли бити никоји други до оне исте личности, које су 969 дигле устанак и отпале од Бугарске.

---

1) Види Jireček, Geschichte der Bulgaren, стр. 186.

2) Види Дриновљево мишљење горе, стр. 223.

Оснивачи су дакле били четири брата Комитопула: Давид, Мојсеј, Арон и Самуило. Мишљење Дринова и свију историка, који су досад о овом питању писали, као да је тобож оснивач маћедонске државе био отац ове браће, по имену *Шишман*, отпада сасвим, јер нема никакве историјске подлоге, као што смо то горе видели.[1]) По Скилици, јединим веродостојном извору за ово питање, вође устанка од 969, дакле и оснивачи независне маћедонске државе, били су четири брата Комитопула, а не њихов отац, који врло вероватно тада није био ни у животу. Јер, да је њихов отац тада био жив, он би без сумње и руководио устанком, у толико пре што он није био обичан поданик цара Петра, већ један од великих достојанственика бугарских, један моћан кнез или *κόμης*, како Скилица каже. Како устанком тако и новооснованом државом управљали су сва четири брата заједно, по старим словенским државноправним принципима, под старешинством најстаријег брата Давида. Имена ових оснивача, Давид, Мојсеј, Арон и Самуило, фрапирају нас својим старозаветним карактером. Међутим то није било ништа необично за оно време, када је владао општи обичај код источних Хришћана, да се при крштењу најрадије узимају имена из Старог Завета. „Таква имена, вели Јиречек,[2]) нису била ретка на Истоку у IX.—XII. веку. Још имена првих хришћанских владалаца у Бугарској долазе у ову категорију: отац Михаило, синови Гаврило, Симеун и Јаков. Један син Симеунов звао се Венијамин. Један од „седмочисленика“, проповедника вере у Маћедонији, носио је старозаветно, пророчко име Наум. У Горњој Албанији била је

[1]) Види горе стр. 219 и даље.

[2]) Jireček, Archiv für slavische Philologie, Bd. 21, p. 550.

једна црква Св. Соломуна, у Маћедонији у Љесновској епархији црква Св. Јелисија. Венијамин из Тудела, један шпанско-јеврејски путник XII. века, чудио се што Власи у планинама Тесалије носе јеврејска имена (suisque judaica nomina imponunt, лат. превод код Тафела, De Thessalonica 473). У Угарској зову се у XI. веку два Арпадовића Самуило и Соломун. У Млецима су на Canal Grande-у старе цркве: San Moise, San Geremia, San Zaccaria (подигнута од цара Лава Јерменина), San Samuele. У Бару звала се једна стара патрицијска породица у XIV.—XVI. веку Samoili, Samoele, Samuelis. У Византији долазе овамо два цара са именом Исак (Комнен и Анђел), хронисти Јоел и Манасије, великаши који носе име Сенахерим и т. д. Ове појаве ишчезавају на крају средњег века сем манастира, где се калуђери још и данас обично називају Самуило или Мојсеј.“

Отац четири Комитопула звао се, као што сада позитивно знамо, *Никола*. Мишљење, да је он носио име *Шишман* и да је био „император“, сасвим је погрешно, као што смо горе видели.[1]) Наш једини и најпоузданији извор, Скилица, означује оца оснивача̀ маћедонске државе као достојанственика и чиновника бугарског, као *κόμης*-а (грофа или кнеза), не казујући при томе имена његова. Зато су историци тражили то име по другим споменицима мање аутентичним, или су правили погрешне комбинације. Тако су, сем имена *Шишман*, неки историци (Рачки, Хилфердинг, Флорински) узимали и име *Мокро* (*Μοκρος*) као име оцу четири Кнежевића. За ово они се позивају на једно место у Ане Комнене, где је истина Мокро споменут, али не као отац Самуилов, већ као *први бугарски цар у Великом Преславу*, после кога су вла-

[1]) Види горе стр. 219 и даље.

дали његови потомци, па тек *на послетку* Самуило.[1]) Али ни име *Мокро* као ни име *Шишман* не могу се више одржати после најновијих открића, којима се *несумњиво* утврдило, да је отац оснивача маћедонске царевине и *κόμης* Скиличин носио име *Никола*. Ово право име сазнајемо, наиме, из једног надгробног натписа и из додатака у једном рукопису Скиличине Хронике.

Надгробни камен са натписом подигао је цар Самуило године 6501 по створењу света (т. ј. 1 септембра 992—31 августа 993) за спомен свом оцу, својој матери и свом брату. Овај споменик откривен је пре неколико година у цркви села Германа на источној обали Преспанског Језера у западној Маћедонији, и натпис је публикован од Т. J. Успенског директора руског археолошког института у Цариграду, у једном извештају овог института.[2]) Натпис, који је најстарији до сада познати словенски споменик писан ћирилицом, гласи: **Въ имѧ отца и сына и с҃таго доуха. азъ Самоилъ рабъ б҃ж(и) полагаѫ памѧть (отьц)у и матєри и брат(оу н)а крьстѣхъ си(хъ). имєна оусъпш(ихъ: Ни)кола, рабъ б҃жи, (Рисниа, раба б҃ж)ѣ,[3]) Давдъ. написа (жє сѧ въ)**

---

[1]) Anna Comnena, ed. Reifferscheid, I 235, 11: „*ἀφ' οὗ δὲ Μόκρος ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι καὶ προσέτι γε Σαμουὴλ ὁ τελευταῖος τῆς Βουλγαρικῆς δυναστείας, καθάπερ ὁ Σεδεκίας τῶν Ἰουδαίων, τῆς ἑσπέρας κατέδραμον...*“ Овде *Μόκρος* стоји вероватно на место *Βορίσης* (*Μπορίσης, Μπόρις*), које је име носио први хришћански владалац бугарски у Вел. Преславу. — Исто се то види и из једног другог места Ане Комнене, ed. Reifferscheid, II 172, 9: *ἀπὸ Μόκρου τοῦ Βουλγάρων βασιλέως τὰ πρῶτα και τὰ ἔσχατα Σαμουήλ, τοῦ ἐπὶ τοῖν βασιλέσιν Κωνσταντίνου καὶ Βασιλείου τῶν πορφυρογεννήτων γεγονότος.*

[2]) Ф. J. Успенскій, Извѣстія рускаго археолог. института въ Константинополѣ, т. IV, св. I, Софія 1899, стр 1—4.

[3]) Ово празно место дошло је отуда, што је ту ивица плоче доста окрњена заједно с натписом до писмена ѣ, којим почиње следећи ред с друге стране плоче. Ова празнина испуњавана је до сада са (**Мари**)**ѣ**, али д када знамо име Самуилове матере, мислимо да треба то место испунити вако: (**Рисниа раба б҃ж**)**ѣ**.

лѣто отъ сътво(рениꙗ миро)у ѕфа. инъди(кта. ѕ.). Аутентичност овог натписа призната је од најугледнијих словенских историка и филолога, као што су Јиречек, Флорински, Успенски, Јагић и т. д., па је зато и име *Никола* примљено као тачно.

Али, и ако је овај натпис признат као веран, и ако је аутентичност Далматинске Листине одавно била оспорена, опет се поред имена *Никола* још и даље задржало и име *Шишман.* Тако нпр. Јиречек мисли, да је отац Самуилов носио оба ова имена, и да је име *Никола* било само његово манастирско име. Тек од кад су претпрошле године публиковани додаци једног рукописа Скиличине Хронике,[1]) у којима се први пут код грчких историка појављује име *Никола*, и то са̂мо̂ без икаквог другог имена, може се сматрати као утврђено, да је име Никола било једино и право име оцу Самуилову. Додаци овог рукописа, који је писан у XIV. или најраније на крају XIII. века, датирају се из много ранијег времена, и унео их је у Скиличину Хронику Михаило, владика из Девола. Као владика једне маћедонске епархије он се интересовао за све оно што се односи на Маћедонију. Зато је он и преписао из Скиличине Хронике само онај део, у коме се говори о Самуиловој царевини, дакле тек од почетка владе Василија II. У овом делу он је причање Скиличино о маћедонској царевини допунио или изменио са око седамдесет додатака или варијација. Тако је он, између осталога, у једном додатку забележио, да су се родитељи Самуилови звали *Никола* и *Рисима* (Ῥιψίμη).[2]) На овај начин добили смо и други аутентичан доказ,

[1]) B. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes. Codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV.

[2]) Види B. Prokić, Die Zusätze, стр. 28: *(παῖδες) Νικόλαος ὀνομαζόμενος μητρὸς Ῥιψίμης.*

да је *Никола* било право име оцу четворице браће Комитопула̂, а први пут сазнајемо, да се *Рисима* звала њихова мати.

Пошто смо несумњиво утврдили, да су устанак од 969 дигли четири брата, Давид, Мојсеј, Арон и Самуило, а не њихов отац Никола, који је, како по свему изгледа, живео и умр̂о раније као лојалан чиновник и веран васал бугарског цара Петра, прећи ћемо на даљи развој догађаја, после 969 године. Одмах ћемо казати, да ми немамо никаквог извештаја код старих историка о томе, шта је даље било са устанком, и да ли је се завршио успешно и срећно за вође његове. Али сам ток догађаја, који су следовали после 969 у Бугарској, показаће нам јасно, да су четири брата Комитопула постигли жељени циљ и створили себи независну државу на Западу, у којој су мирно и нечујно владали, док је ратна бура беснела на истоку.

Године 969 претила је Бугарској велика погибао. Цар Петар је био умр̂о 30 јануара, а његови синови бавили су се као таоци у Цариграду.[1]) С једне стране, нападоше на његову царевину Руси, заузеше градове, на Дунаву и утврдише свој стан у Малом Преславу с намером, да одатле освоје целу Бугарску и у њој

[1]) Упореди Jireček, Gesch. der Bulgaren, стр. 185 и даље. Цар Нићифор Фока беше, по свом доласку на владу, смислио план, да потпуно подложи Бугарску. Зато он, године 965, не само отказа уобичајени трибут Бугарима, већ отвори рат противу њих и позва у помоћ руског кнеза Свјатослава. Али појава Руса у Бугарској и њихово нагло напредовање толико поплаши цара Нићифора, да се он одлучи, да своју политику промени и да са царем Петром закључи мир и савез, те да заједнички Русе потисну из дунавске области. Мир је био закључен и за утврђење савеза били су као таоци послати у Цариград Петрови синови Борис и Роман. Овај мир је без сумње онај од Скилице споменути уговор мира, који је између Византије и Бугарске био закључен пред смрт цара Петра, вероватно у години 968. Да су у овој 968 години постојали пријатељски односи између Бугарске и Византије доказују оне велике почасти, које су, по причању владике Лиутпранда, тада указиване у Цариграду присутним бугарским посланицима.

стално остану. С друге стране, синови кнеза Николе угрозише сам престо бугарски, упражњени Петровом смрћу, и хтедоше, како изгледа, да га заузму, пре но што се Петрови синови, Борис и Роман, врате из Цариграда. Погибао је била ипак, ако не сасвим отклоњена, а оно бар на кратко време одложена. Руси одоше натраг, да од Кијева одбију Печенеге. Синови цара Петра беху дошли у В. Преслав без сумње на време, пре синова кнеза Николе, јер се Борис II. утврди на престолу својих предака.

О доласку на престо Бориса II. као и о држању и раду четворице Комитопулâ у ово време нису нам оставили летописци никакву забелешку. Али из догађаја, који брзо после следоваше, видећемо, да је Борис II. био тада доиста узео владу у своје руке, а моћи ћемо лако донети закључак и о судбини Комитопула. Руси, наиме, дођоше на скоро, у лето исте (969) године, опет у Бугарску, наставише рат противу Бориса II., и после многих срећних битака пође за руком кнезу Свјатославу, да освоји бугарску престоницу В. Преслав и да и самог цара Бориса зароби. Како Руси затим пређоше Балкан, и идуће (970) године и на саму грчку границу дођоше, одлучише Византинци, да противу њих поведу рат. У пролеће 971 уђе цар Цимисхије преко Једрена и кроз теснаце Балкана у Бугарску, преоте од Руса Вел. Преслав и ослободи Бориса II. из руског ропства. После тога, задржавши у својој власти и престоницу и цара бугарског, Цимисхије пође даље за Русима, који одступаху. Он најзад опседе са сува и са воде град Дрстар, куда се беше повукао са целом својом војском Свјатослав. После тромесечне опсаде и јаког отпора бише најзад Руси приморани, да закључе мир и да се врате натраг у Русију (јули 971).

Цар Борис II. и патријарах Дамњан били су збачени и Бугарска присаједињена византијској царевини. У тријумфу врати се Цимисхије натраг у Цариград праћен од заробљеног цара Бориса и његовог млађег брата Романа.[1])

За време овог крвавог рата, прво између Бугара и Руса, затим између Грка и Руса, који је трајао од лета 969 до лета 971, дакле пуне две године, ми не знамо ништа о раду четири брата Комитопула. Они су без сумње били од зараћених страна остављени на миру у њиховој кнежевини на Западу, коју су од Бугарске већ били одвојили. Ни Руси ни Грци нису их тамо узнемиривали за све време међусобне своје борбе. Бојно поље њихово била је непрестано Источна Бугарска, између Дунава и Балкана. Само је ова источна област била освојена и окупирана најпре од Руса а затим од Византињана. У западној области нити је вођен рат, нити се помиње у то време какво завојевање, ни руско ни византијско. „О овом Западу, вели Јиречек,[2]) нема нигде говора у ратној историји цара Јована Цимисхија“. У Дукљанинову летопису говори се, истина, о рату на западу, али не цара Цимисхија већ ђенерала његових, а и то је било тек после свршетка грчко-руског рата. У историји сувременог византијског историка Лава Ђакона помиње се у овој борби између Руса и Грка само земља на истоку и тамошњи градови, Филипопољ, Преслав, Плисков, *Δίνεια*, *Δορόστολον* или *Δρίστρα*.[3]) У Скиличиној исто-

[1]) Јиречек, op. cit. p. 187 и 188.

[2]) Јиречек, Archiv für slav. Philol, Bd. 21, p. 546. Јиречек је овим хтео рећи, да *за владе цара Цимисхија* уопште није било рата на Западу, али је то погрешно.

[3]) Ми ћемо видети даље, да Лав на једном месту каже, како је Цимисхије освојио све градове „Мижана“ т.ј. становника *источног* и *западног*

рији помиње се још и Констанција на мору (Констанца у Добруџи) и „други градови с оне стране Дунава".[1]) Јахја Антиохијски вели, да је Цимисхије освојио Дристру и „суседне тврђаве, које су Руси били поселе".[2])

Из свега овога можемо извести закључак, да су Маћедонија и друге западне земље у времену од смрти цара Петра, у почетку 969, па до Цимисхијева освојења источне Бугарске од Руса, у лето 971, остале раздвојене од бугарске царевине и живеле самосталним политичким животом под владом кнезова Давида, Мојсеја, Арона и Самуила. Ова четири владаоца покушали су, као што се из горе цитираног Скиличиног извештаја[3]) може закључити, да освоје и исток и овладају престолом бугарских царева у Вел. Преславу. Али како се из изложених догађаја може видети, они су били одбијени од цара Бориса II. и приморани да се повуку натраг на запад и ограниче на своју кнежевину у Маћедонији. Борис II. није имао времена ни могућности да их даље гони и да их подложи, јер је и сам био наскоро затим, у лето исте године, нападнут од Руса и заробљен. Пошто је Цимисхије довршио освојење источне Бугарске (971), врати се, и не предузевши са̂м лично подлагање Запада, натраг у Цариград, да би у тријумфу прославио славни завршетак свога ратног похода против Руса. Осем маћедонске кнежевине било је на западу у ово време и других

делг бугарске царевине, али освојење градова на западу морало је бити доцније, по свршетку рата са Русима, као што ћемо даље видети.

[1]) Kedrenos II. 401, 19: καὶ τῶν ἄλλων φρουρίων τῶν πέραν ἱδρυμένων τοῦ Ἴστρου.

[2]) Барон В. Р. Розен, Император Василије Бугароубилац, изводи из Летописа Јахје Антиохијскога, Петроград, 1883, стр. 181.

[3]) Види горе стр. 238 и 239.

мањих српских кнежевина, као што је била Рашка, где су владали независни жупани. Подлагање ових западних кнежевина остави Цимисхије својим ђенералима, који по одласку цареву доиста и предузеше да изврше његову заповест.

Прва кнежевина на Западу, коју су Византијанци у ово време (око 972) напали, била је српска кнежевина Рашка. По попу Дукљанину пођоше Цимисхијеви ђенерали са војском противу Рашке, заузеше целу ову кнежевину, чији се поглавар (жупан) спасе бегством.[1]) Ако су Цимисхијеви ђенерали према Дукљанинову причању, које је врло вероватно, доиста напали на Запад и окупирали Рашку, онда се може претпоставити, да је тада и Маћедонија била такође од њих угрожена. Ова претпоставка има јаког основа у том факту, што у ово време налазимо једно „бугарско“ посланство код немачког цара Отона I., које је врло вероватно било послато од маћедонских кнежева, да потражи помоћи на западу против грчке навале. Појава „*бугарског*“ посланства код немачког цара у времену, кад је Бугарска већ много раније била престала да егзистује, баца доста светлости у мрачну историју постанка маћедонске царевине. Зато је потребно поклонити више пажње овом факту.

Немачки летописци бележе, да се је код цара Отона I. између других посланстава бавило у Кве-

[1]) Летопис попа Дукљанина, ed. Črnčić, стр. 38: „Eo tempore defunctus est Bulgarorum imperator Petrus nomine, qui sedebat in civitate magna Preslava, et Graecorum imperator, congregans validam fortitudinem gentis suae, obtinuit totam Bulgariam, suoque subjugavit imperio, deinde reversus ad Polatiam suam, reliquit suum exercitum. Hi autem, qui praeerant exercitui, ceperunt totam Rassam provinciam. Juppanus etiam Rassae fugit et venit ad regem Prelemirum...“ При употреби овог извора морамо бити врло обазриви, јер је летопис Дукљанинов, као што је познато, састављен, поред неколиких тачних историјских факата, из многих чисто легендарних народних прича.

длинбургу и једно „*бугарско*" посланство у месецу марту 973, дакле скоро две године доцније пошто је Цимисхије истерао Русе из Бугарске и уништио бугарску државу (у лето 971). Ако се узме, да је Бугарска de facto престала да егзистује као држава још од оног времена кад су Руси заузели Вел. Преслав и заробили Бориса II., онда је између појаве „*бугарских*" посланика у Кведлинбургу и уништења бугарске државе протекло више од три године. Под годином 973 доносе Хилдесхајмски Анали оваку белешку: „Otto senior imperator cum juniore venit Quidelingaburg ibique celebraverunt Pascha 10 Kal. Aprilis, et illuc venerunt ad eos legati Graecorum, Beneventorum, Ungariorum, *Bulgariorum*, Danorum, Sclavorum, cum regiis muneribus, at non longe post Otto senior prius imperator Non. Maï obiit".[1]) Ову белешку са малим изменама узели су и остали летописи изведени из Херсфелдских Анала.[2]) Annales Altahenses majores саопштавају још и број бугарских посланика, којих је било *двојица (Bulgariorum duo)*.[3]) Титмар, који се у својој Хроници сем других извора држао и Хилдесхајмских Анала, доноси готово истоветну белешку.[4])

Ови *legati Bulgariorum*, за које се у овим аналима каже, да су 973 били код Отона I, кад је

[1]) Ann. Hildesheimenses, Pertz, Mon. Germ. III. 62.

[2]) Wissenburgenses et Lamberti Annales, anno 973. MG. SS, III, 62: „Otto imperator senior cum juniore venit Quidelinburg, ibique celebravit sanctum pascha 10 Kalendas Aprilis. Illucque venerunt legati plurimarum gentium, id est Romanorum, Graecorum, Beneventorum, Italorum, Ungariorum, Danorum Slavorum, *Bulgariorum*, atque Ruscorum, cum magnis muneribus etc."

[3]) Ann. Altahen. majores, Mon Germ. XX. 774.

[4]) Thietmar. Chron., Mon. Germ. III. 753: „Huc (т.ј. у Кведлинбург confluebant imperatoris edictu Miseco atque Bolizlavo, duces et legati Grecorum, Beneventorum, Ungariorum, *Bulgariorum*, Danorum et Sclavorum cum omnibus regni totius primariis; consummatisque pacifice cunctis, ditati muneribus magnis, reversi sunt ad sua laetantes".

овај у Кведлинбургу прослављао ускршњи празник (23 марта), нису могли дакле бити никако послати од Бориса II. Њих су могли у то време послати само четири мађедонска кнеза Давид, Мојсеј, Арон и Самуило. Цар Отон I. бавио се у Италији баш у време устанка у Мађедонији и Албанији, и раздвајало га је само Јадранско Море од мађедонске кнежевине. Браћа Комитопули могли су дакле лако сазнати за циљ шестогодишњег бављења цара немачког у Италији, за његова ратна предузећа противу Грка у Апулији и Калабрији. Није, према томе, никако чудо, што су се они, чим им је запретила погибао од Грка, противу овог заједничког непријатеља обратили цару Отону. После дугог свог бављења у Италији, цар Отон I, врати се 972 године натраг у Немачку и за Ускрс 973, у марту, дође у Кведлинбург. Из најудаљенијих крајева похиташе тада многобројни владаоци и посланици у Кведлинбург на састанак с царем. Међу владаоцима Пољске и Чешке, међу посланицима из Рима, из Беневента, из Цариграда, из Русије и Угарске појавише се ту и посланици *Bulgariorum*. Када је ускршња свечаност прошла, држао је цар по обичају са својим кнезовима савет, на коме се већало не само о приликама немачке царевине и цркве већ и о онима далеко изван граница Немачке. Између осталога биле су тада без сумње и прилике мађедонске државе узете у разматрање.

Ми не можемо, на жалост, *позитивно* знати задатак и циљ посланства мађедонских кнежева код Отона I., јер нам летописци нису никакву белешку оставили о томе. Ако су тражили помоћ од цара противу Грка, онда ово посланство није имало никаква успеха. Узрок овог неуспеха лежи можда у брзој смрти цара Отона I., која је следо-

вала само неколико недеља после одласка посланика из Кведлинбурга. Маћедонски кнежеви нису могли добити никакву помоћ од наследника Отона I., од цара Отона II., који се беше оженио византијском принцезом Теофаном и тиме дошао у пријатељске односе према Византији, бар у почетку своје владе. Они су морали дакле сами, без икакве туђе помоћи, давати отпор Грцима.

Ми не знамо ништа о даљој судбини маћедонске државе после повратка посланика из Немачке, године 973. Да је пак она све више била притешњавана од грчке војске можемо закључити из хрисовуље цара Василија II., коју је дао цркви у Охриду, у мају 1020. Према овој хрисовуљи, бугарска архиепископија, која се под царем Петром налазила у Дрстру (Силистрији), пресељавала се после освојења Дрстра од цара Цимисхија (971) с места на место, и повлачила се испред грчке војске све даље и даље на Запад. Тако се она из Дрстра прво преселила далеко на југозапад у *Софију* (*Τριάδιτξα*, Sardica, Средац), затим је из Софије прешла у Маћедонију, и то најпре у град *Воден*, одакле се после преселила у оближњи град *Моглен*, и најпосле је дошла у *Охрид*, где се налазила још 1020, у време кад је повеља писана.[1]) Овај низ премештања и потискивања црквене резиденције од истока на запад, из Дунавске Бугарске у Маћедонију, може се објаснити само поступним и лаганим напредовањем и освајањем Грка у другом рату предузетом, после подлагања источне Бугарске, противу маћедонских кнежева. Ови су се морали непрестано повлачити, док нису на по-

[1]) H. Gelzer, Drei Erlasse des Kaisers Basilios II. an die Kirche von Ochrid, Byzant. Zeitschrift, II, 44: *μετὰ δὲ τοῦτο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβαινόντων τῶν ἀρχιεπισκόπων, τοῦ μὲν εἰς Τριάδιτξαν, τοῦ δὲ ἐν τοῖς Βοδηνοῖς καὶ ἐν τοῖς Μογλαίνοις, εἶθ οὕτω ἐν τῇ Ἀχρίδῃ τὸν νῦν εὕρομεν ἀρχιεπίσκοπον.*

следтку били ограничени на своју престоницу Охрид и западно-маћедонске планинске пределе. Притерани тако у теснац они су вероватно били принуђени да ступе у споразум са Византињанима. Они су тада, од прилике у другој половини 973 године, морали подлећи надмоћнијој сили грчкој и признати над собом врховну власт византијских царева онако, као што су раније признавали врховну власт бугарских владалаца. Да су они доиста од Цимисхијеве војске били подложени под византијску власт, доказ је нов њихов устанак, и то овога пута противу Византије, у почетку године 976, после смрти цара Цимисхија, као што ћемо даље видети. Сем тога можемо и из причања савременог историка Лава Ђакона закључити, да су маћедонски кнежеви били подложени под Византију. Јер Лав Ђакон на једном месту своје историје каже, да је цар Цимисхије *освојио градове „Мижана“*, називајући у својој историји именом „Мижана“ све поданике бугарске царевине без разлике, како оне на истоку тако и оне на западу, у Маћедонији.[1]) Ако се под овим градовима, освојеним од цара Цимисхија, подразумевају не само они бугарски градови, које је Цимисхије преотео од Руса (као Вел. Преслав, Дрстар и др.), већ и градови на западу у Маћедонији, онда су се и маћедонски кнежеви, оставши без градских утврђења, морали подложити грчком цару и признати његову врховну власт. Или су се они тада повукли у планине, и у каквом тешко

[1]) Leo Diaconus, ed. Bonn. 104, 15: *παρὰ μόνου Κωνσταντίνου λέγεται Κοπρωνύμου ἡσσηθῆναι Μυσοὺς, και αὖθις παρὰ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ τῆς Αὐγούστης Εἰρήνης υἱοῦ, καὶ τὰ νῦν δὲ πρὸς Ἰωάννου τοῦ αὐτοκράτορος, ὃς τὰς τῶν Μυσῶν πόλεις αἰχμῇ παρεστήσατο. Οὐχ ἱστόρηται δέ τις Ῥωμαίων ἕτερος, τούτους ἐπὶ τῆς σφετέρας γῆς καταγωνισάμενος.* — Да Лав Ђакон назива „Мижанима“ не само становнике Источне Бугарске већ и Самуилове ратнике на западу, види l. X, c. 8, где описује поход цара Василија II. од 986 „против Мижана“.

приступном месту, обезбеђени од напада грчке војске, чекали на боље прилике, па да опет одатле подигну устанак, као што су то и урадили одмах после смрти цара Цимисхија († 11 јануара 976). Да је овај други случај врло вероватан, доказује нам и један сличан пример из доцнијег времена. Наиме, године 1018, када је цар Василије II. освојио целу царевину Самуилову и све градове њене заузео, па и саму престоницу Охрид, тада се један војвода Самуилов, по имену Ивац, био са својим људима склонио на неприступну планину Врохот, где је у свом лепом дворцу правио планове за устанак противу Грка и за обновљене маћедонске царевине, чекајући згодну прилику да те планове оствари.[1])

Из свега овога што смо до сада казали о одвајању Маћедоније од Бугарске и о стварању самосталне маћедонске државе, можемо извести овај резултат:

Године 969, одмах после смрти цара Петра, дигли су у Маћедонији устанак противу Бугарске четири брата Давид, Мојсеј, Арон и Самуило, синови кнеза Николе. Они су тада, користећи се смрћу цара Петра, одсуством његових синова и затим руском окупацијом источне Бугарске, одцепили западне провинције бугарске и у Маћедонији створили једну самосталну државу, у којој су сва четворица задругарски владали под старешинством најстаријег брата Давида. Кад је пак, године 971, цар Цимисхије преотео источну Бугарску од Руса, тада је његова војска напала и на маћедонску државу. Маћедонски кнежеви, не могући дати отпора јачој сили грчкој, непрестано су се повлачили, уступајући град по град Грцима, док нису најзад, после дугог отпора и кад не добише

[1]) Види Кедрин, ed. Bonn. 470, 4.

помоћи на западу од Отона I., подлегли под грчку власт, од прилике на крају 973. Од овог времена па до почетка 976 године Маћедонија је била византијска провинција.

IV.

Устанак од 976 и оснивање словенске царевине у Маћедонији.

У години 976, после смрти цара Јована Цимисхија († 11. јануара 976), појављује се на западу и у средини Балканског Полуострва једна велика словенска царевина, чиј је политички центар био у Маћедонији. Ова нова држава била је, како изгледа, одмах од самог почетка добро организована и располагала је јаком војском, која отпоче успешну борбу са Византијом. Јер сувремени историк Лав Ђакон прича, да су „Мижани“ (*Μύσοι* т. ј. становници нове царевине) за време ратовања Василија II. са противцарем Вардом Склиром у Азији, т. ј. од лета године 976 па за више година, ужасно пустошили Маћедонију, уништавајући све и узнемирујући целу ромејску царевину.[1]) Узрок овој силној и славној појави нове царевине треба тражити у пређашњој маћедонској кнежевини, на чијим је, већ утврђеним, основима она сад поново подигнута била. Добра војна организација као и све државне установе, готово нетакнуте, прешле су од пређашње маћедонске кнежевине у наследство маћедонској царевини. Ово наследство у потпуној целини свих пређашњих државних установа може се објаснити том околношћу, што је маћедонска држава за *врло кратко време* била изгубила своју самосталну егзистенцију. Као што

[1]) Leo Diaconus, ed Bonn., p. 171.

смо горе видели, њена подложеност Византији трајала је једва две последње године (974 и 975) владе цара Цимисхија. Да ова подложеност маћедонске државе доиста није трајала дуго време налазимо потврде и у византијског историка XI. века Аталијате, ако се сме његовим често панегиричким изразима веровати. Говорећи о освојењу маћедонске државе године 1018 од Василија II, он изрично каже, да ова држава „*ниједном цару (грчком) није била подложена за дуго време (ἐπὶ πολύ).*“[1] Ово дакле кратко време подложености цару Цимисхију, од можда једва две године, није никако могло бити довољно, да се заборави пређашње стање у државној управи и војсци. Још су била жива сва она лица, која су играла видне улоге у пређашњој кнежевини, као и четири кнеза, који су стајали на челу те кнежевине. Сви су они само чекали згодну прилику, па да истерају освајаче из своје земље и да сваки опет стане на своје старо место у држави. Ову им је прилику наскоро створила смрт цара Цимисхија, у самом почетку 976 године. Устанак маћедонски од 976 може се згодно у овом погледу упоредити са српским устанком од 1815. Као што за овај устанак, који је био само последица и наставак недавно и, тако рећи, непотпуно угушеног првог устанка, није требала ни-

---

[1]) Attaliat. ed. Bonn. p. 234, 8: *Βασίλειος... τῆς Βουλγαρίας* (т. ј. маћедонске царевине) *δυσκαταμαχήτου καὶ πολλῆς καὶ δυσαλώτου γινωσκομένης παντάπασι, καὶ μηδενὶ τῶν βασιλέων ὑποταγείσης ἐπὶ πολύ, καὶ παρὰ τοῦτο μὴ ἀνιείσης τῇ Βύζαντος τὸ ἀνέσιμον καὶ τὴν χορηγίαν τῶν ἀναγκαίων, λαμπρῶς καὶ σὺν πολλῇ ἀκμαιότητι ἐκυρίευσε.* — Јиречек ((Archiv für slav. Philologie, Bd. 21, p. 548) преводи „*ἐπὶ πολύ*“ са „после дугог времена“ (seit langer Zeit), које се значење тих речи, по нашем мишљењу, не може никако допустити, па ни историјским приликама објаснити и оправдати. У осталом ма како се ове речи превеле, ми се не смемо много ослонити на веродостојност њихова аутора, који је врло ласкаво и панегирички писао о делима појединих личности, често на штету тачности историјских факата.

каква нарочита и основно нова организација, тако исто ни маћедонски устанак није требало подизати ни на каквој новој основи. Устанак од 976 ставио је само у дејство прећашњу организацију маћедонске државе, која, тако рећи, није ни била уништена, већ је, као у неком латентном стању, беспрекидно постојала и само привремено била суприминарана.

Устанак за ослобођење маћедонске државе од византијске власти покренут је у јануару 976 године. Устанак су подигли и овога пута као и 969 иста четири брата Давид, Мојсеј, Арон и Самуило. Они су били синови, као што смо раније видели, кнеза (*κόμης*-а) Николе, једног моћног достојанственика и великаша из доба бугарске владавине у Маћедонији. Као синови једног кнеза они су у народу више називани једним именом *Кнежевићи*, или *Комитопули* (*Κομητόπουλοι*), како их византијски писци на грчком језику означују. Устанком су руководили и делили власт међу собом сва четири брата заједнички. Ну ова задругарска влада није трајала ни потпуно пола године, једва до половине јуна месеца, када је Самуило остао сам заповедник устаничке војске и владалац у новој држави. У време овог устанка налазили су се у Цариграду у затвору прећашњи бугарски цар Борис II. и брат његов Роман. Чим су чули за устанак, они побегну из свог затвора, и упуте се у своју домовину са намером, да се удруже са устаницима, и да њиховом помоћу ослободе Бугарску од византијске власти. Али Борис погине на путу, а само Роман срећно дође у Видин,[1]) који је већ био у устаничким рукама, и буде од

[1]) Види B. Prokić, Die Zusätze, стр. 28, 5. Пре објављивања ових додатака у Скиличиној Хроници није се знало, да је Роман из Цариграда добегао у *Видин*.

Самуила постављен за команданта града Скопља. У време доласка Романова бугарске земље источно од Видина биле су без сумње још у византијској власти, те према томе Роман није ни могао потражити склоништа у старој престоници, Вел. Преславу. Јер, да је ова бугарска престоница била тада ослобођена од Грка, Роман би као једини законити наследник бугарског престола без сваке сумње пре тамо добегао но у Видин, који је много даљи од Цариграда но Вел. Преслав, и куда је и пут скопчан са много већим тешкоћама. Романово избегавање Вел. Преслава, који је доцније такође улазио у састав Самуилове царевине као и Видин, најбољи је доказ, да се устанак није најпре распростро по источној Бугарској, као што то погрешно мисле присталице старије теорије.[1] Браћа Кнежевићи ослободили су прво своју кнежевину у Маћедонији, где су биле и њихове престонице Преспа и Охрид, па тек после су ширили своју власт на источну Бугарску, од које су велики део заузели заједно са старом њеном престоницом.

По свима до сада познатим историјским извештајима, ма како они били ретки и оскудни, покрет од 976 и стварање словенске царевине у Маћедонији носи карактер устанка противу Византије, насупрот Дриновљевој хипотези по којој овог устанка није ни било.[2] Најважнији и најаутентичнији извор за историју оснивања маћедонске царевине без сумње је хроника Јована Скилице. Ми ћемо цитирати у целини оно место из Скиличине хронике, које се односи на устанак од 976 по Cod. Vindob. 74, дакле

[1]) Види горе стр. 216 и даље.
[2]) Види Дриновљеву хипотезу горе, стр. 217 и даље.

заједно са додацима деволског владике Михаила. То место гласи:

„*Τῶν δὲ Βουλγάρων ἅμα τῇ τελευτῇ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἀποστατησάντων, ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζονται τέσσαρες ἀδελφοί, Δαβὶδ Μωϋσῆς Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ, ἑνὸς τῶν παρὰ Βουλγάροις μέγα δυνηθέντων κόμητος ὄντες παῖδες (Νικόλαος ὀνομαζόμενος μητρὸς Ῥιψίμης),*[1] *καὶ διὰ τοῦτο κομητόπουλοι κατονομαζόμενοι. τῶν γὰρ κατὰ γένος προσηκόντων τῷ Πέτρῳ οἱ μὲν ἄλλοι θανάτῳ διεκόπησαν, Βορίσης δὲ καὶ Ῥωμανὸς οἱ τούτου υἱοὶ εἰς τὴν πόλιν εἰσαχθέντες, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, ἔμενον ἐν αὐτῇ, ὁ μὲν μάγιστρος παρὰ τοῦ βασιλέως τιμηθεὶς Ἰωάννου, ὁ δὲ Ῥωμανὸς ἐκτμηθεὶς τὰ παιδουργὰ μόρια παρὰ τοῦ παρακοιμωμένου πρότερον Ἰωσήφ. καὶ ἐπεὶ συνέβη τὸν βασιλέα Ἰωάννην ἀποθανεῖν (καὶ τὸν Σκληρὸν ἀποστατῆσαι, τοῦ βασιλέως καὶ συγγενοῦς αὐτῶν Βασιλείου εἰς τὰ ἐπὶ Θρᾴκην χωρία ἐξιόντος), ἐκεῖθεν ἀποδιδράσκουσι, καὶ τὴν Βουλγαρίαν φθάσαι ἠπείγοντο. καὶ ὁ μὲν Βορίσης τόξῳ βληθεὶς ἐν τῷ διιέναι κατά τινα λόχμην παρά τινος Βουλγάρου (κωφοῦ μὴ διακούσαντος τόν Βορίσην εἶναι αὐτόν), νομίσαντος Ῥωμαῖον (τυγχάνειν αὐτὸν ἀπὸ τῆς στολῆς), ἐνεδέδυτο γὰρ στολὴν Ῥωμαϊκήν, ἀπόλλυται, Ῥωμανὸς δὲ διασώζεται (εἰς Βιδίνην). καὶ χρόνῳ ὕστερον ἐπάνεισι πάλιν εἰς τὴν βασιλίδα, ὡς ἐν τῷ ἰδίῳ τόπῳ λελέξεται. τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς (τῆς ἀποστασίας) ἀπέβιω ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας εἰς*[2]) *τὰς λεγομένας Καλὰς δρῦς παρά τινων Βλαχῶν ὁδιτῶν, Μωϋσῆς δὲ τὰς Σέρρας πολιορκῶν (συμπεσόντος αὐτῷ τοῦ ἵππου*

---

[1]) Заграђене речи су додаци или варијанте, којих нема у Кедрина (II, 434, 29) ни у Cod. Vind. 35. — Упореди B. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes, p. 28 и 29.

[2]) У Кедрина II 435, 14: *καὶ*

ὑπό τινος τῶν ὑπὸ τὸν δοῦκα Μελισσηνὸν ἀποσφάττεται).[1]) *καὶ τὸν Ἀαρὼν δὲ τὰ Ῥωμαίων, ὡς λέγεται, φρονοῦντα ἤ τὴν ἀρχὴν εἰς ἑαυτὸν σφετεριζόμενον ἀνεῖλεν ὁ ἀδελφὸς Σαμουὴλ παγγενεί, κατά τὴν ιδ' τοῦ Ἰουνίου*[2]) *μήνος, ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Ῥαμετανίτζας, μόνου Βλαδισθλάβου τοῦ καὶ Ἰωάννου διασωθέντος, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. παρὰ Ῥαδομηροῦ τοῦ καὶ Γαβριήλ,*[3]) *τοῦ υἱοῦ τοῦ Σαμουήλ. (καὶ καθίσταται μόναρχος Βουλγαρίας ἁπάσης ὁ Σαμοήλ).*[4]).

На српском ово место гласи:

„Одмах чим умре цар Јован, одметнуше се Бугари и владу над њима узеше четири брата Давид, Мојсеј, Арон и Самуило, синови једног у Бугара моћног кнеза (комеса, грофа) по имену Николе и матере Рисиме, због чега су они Кнежевићи (Комитопули) прозвати. Јер од Петрова рода сви су други били помрли сем Бориса и Романа, синова његових, који су били у Цариград одведени, као што смо раније казали. Они су у Цариграду остали, и Борис је добио чин магистра од цара Јована, а Роман је био ушкопљен од пређашњег паракимомена (коморника) Јосифа. И кад умре цар Јован, и кад се одметну Склир, и пошто цар Василије, њихов рођак, беше отишао у Тракију, они побегну из Цариграда с намером, да оду у Бугарску. И Борис, пролазећи кроз неку шуму, би убијен стрелом од неког глувог Бугарина, који не беше дочуо Бориса, кад му је овај казао, ко је, већ је по столи мислио, да је Римљанин (Ромеј, Византинац), јер је обукао био римску

[1]) Место ове варијанте стоји у Кедрина, II. 435, 16 и Cod. Vindob. 35, fol. 123[v]: *λίθῳ ἀπὸ τοῦ τείχους βληθεὶς ἐτελεύτησε.* У Cod. Vind. 35 стоји и ова варијанта са стране нотирана. (Упореди В. Prokić, Die Zusätze, страна 29).

[2]) Кедрин, II, 435, 19: *Ἰουλίου.*

[3]) Кедрин, II, 435: 21: *Ῥωμανοῦ*

[4]) Ове последње, заграђене реченице нема у овом рукопису Скиличине хронике, али се налази у Cod Vindob. 35, fol. 123[v], као и у Кедрина II 435, 22.

столу. Роман пак спасе се и дође у Видин и доцније се опет врати у Цариград, као што ће се на свом месту казати. А од она четири брата, Давид погину одмах после устанка, убијен од неких номадских Влаха између Костура и Преспе, на месту званом Лепи Растови. Мојсеја пак уби неко из пратње дуке Мелисена, кад му при опсади Сера коњ паде. А Арона, било зато што је, како се прича, нагињао Ромејима, било што је хтео приграбити себи сву власт, уби брат му Самуило са целим његовим породом, 14 јуна, у месту Разметаници. Само његовог сина Владислава Јована спасе Радомир Гаврило, Самуилов син. (И Самуило постаде монарх целе Бугарске)".

Ову Скиличину белешку о устанку Комитопула у 976 години донео је, осим Кедрина, још и Јован Зонара у својој историји.[1]) Али је Зонара није онако дословце преписао из Скилице као Кедрин, већ је скратио и у неколико прерадио према свом схватању Скиличиног причања и према познавању овог догађаја можда још и из другог каквог извора. Зато Зонара може корисно послужити, да се Скиличино причање, а и сам догађај, боље расветли и схвати.

Скилица дакле и његови компилатори Кедрин и Зонара изрично тврде, да су четири брата, Давид, Мојсеј, Арон и Самуило, године 976, чим је умро

[1]) Zonaras, ed. Bonn. III 547, 5: *Τὰ δὲ Βουλγάρων αὖθις κεκίνητό ὡς γὰρ ἡ τοῦ Τξιμισκῆ κατήγγελτο τελευτή, τέσσαρσιν ἀδελφοῖς ἀνατιθέασι τὴν σφετέραν ἀρχήν, Δαβίδ, Μωσῇ, Ἀαρών τε καὶ Σαμουήλ, οἳ κομητόπωλοι ὠνομάζοντο, ὅτι υἱοὶ γεγόνασιν ἑνὸς τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπισήμων καὶ λεγομένων κομήτων. οἱ γὰρ ἐκ τοῦ βασιλείου γένους σφίσιν ἐπιλελοίπασι, μόνου περιλειφθέντος ἑνὸς τῶν παίδων τοῦ Πέτρου, φημὶ δῆτα τοῦ Ῥωμανοῦ, ὅς ἐκτομίας ἦν, τῶν δὲ τεσσάρων συγγόνων τῶν κομητοπώλων ὁ μὲν Δαβὶδ τάχιστα τὴν ζωὴν ἐξεμέτρησεν, ὁ δέ γε Μωσῆς τὰς Σέρρας πολιορκῶν λίθῳ βάλλεται καὶ θνήσκει εὐθύς. τὸν δ' Ἀαρὼν παγγενῆ τοῦ βίου ἐξήγαγεν ὁ ἀδελφὸς Σαμουήλ, ἢ τὴν ἀρχὴν ἑαυτῷ μόνῳ περιποιούμενον ἢ τὰ Ῥωμαίων αἱρούμενον (λέγεται γὰρ καὶ ἀμφότερα), ἑνὸς μόνου τῶν παίδων ἐκείνου περισωθέντος, ὅς Σφενδοσθλάβος καὶ Ἰωάννης διωνύμως ἐκέκλητο. καὶ ἡ τῆς Βουλγαρίας ἀρχὴ εἰς μόνον περιέστη τὸν Σαμουήλ.*

Цимисхије, дигли устанак против Византије. Али сем ова три грчка историка и други грчки писци, који у својим списима доносе ма и најмању напомену или алузију о покрету 976 у Маћедонији, схватају и представљају овај покрет као револуцију и устанак једног подложеног народа за ослобођење од освајача. Тако се у једном панегиричном животопису Св. Фотија из Тесалије, који је у ово време живео, вели: „Народ Мижана побуни се противу власти Ромеја (Византињана)“.[1])

Кекаумен, који је у XI. веку писао свој Стратегикон, обележава Самуила као бунтовника и одметника (*τύραννος* и *ἀποστάτης*). Тако се за Самуила у гл. 169 вели: „*ὁ τύραννος Βούλγαρος Σαμουήλ*“, и даље (65, 21): „*ἀναγκασθεὶς παρὰ τοῦ ἀποστάτου* (тј. од Самуила) *προσέταξα τοῖς Λαρισαίοις καὶ εὐφήμισαν αὐτὸν...*“[2])

Јефрем у својој хроници у стиховима, која је писана тек доцније (око 1313 године), означава владу цара Самуила као одметништво, побуну или устанак (*τυραννίς*), који је био савладан и умирен царем Василијем II.[3])

Не само грчки писци, већ и они, који су писали на ком другом језику, а који су живели у време овог догађаја, обележавају покрет од 976 у Маћедонији као устанак против Византије и рат за ослобођење противу византијских царева Василија II. и Констан-

[1]) *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον πατέρα ἡμῶν Φώτιον τῶν Θεττάλων.* Журн. Мин. Нар. Просв., св. 248, новембра (1886), стр. 101., примед. 1: „*Τὸ γὰρ τῶν Μυσῶν ἔθνος κατὰ τῆς Ῥωμαίων ἀφηνιᾶσαν ἀρχῆς καὶ τὴν Θετταλῶν πᾶσαν καὶ Δολόπων κατεδράμον πολλῆς ἀγωνίας τῷ βασιλεῖ τῶν Αὐσόνων ὑπῆρξεν παραίτιος*“.

[2]) Cecaumeni Strategicon, ed. Wassiljewsky Jernstedt, p. 65.

[3]) Ephraemius, ed. Bonn. p. 127:

Καθεῖλε δ' οὐχ ἥκιστα καὶ
τυραννίδα
Τὴν τοῦ Σαμουὴλ Βουλγάρων
ἀρχηγέτου.

тина VIII. Тако је савременик ових царева, арапски лекар *Јахја из Антиохије*, у својој хроници написаној у главноме пре 1015 године представио цео тај покрет као устанак противу ових византијских царева.[1] Али Јахјино описивање самог догађаја нетачно је и веома помућено, зато што је он писао своју хронику у Антиохији, далеко од места самог догађаја, који описује. Према његовој хроници вођ устанка био је Роман, син бугарског цара Петра, коме је тек доцније пришао његов васал „Комитопуло". О правим вођама устанка Јахја не зна ништа јасно да каже. Под именом „Комитопуло" он није могао распознати Самуила. И цар Радомир се назива у њега „Комитопуло", а цар Владислав „Арон". Односи између Давида, Мојсеја, Арона и Самуила њему су сасвим непознати. „Арон" је, по њему, убио „Комитопула" и прогласио се за цара, зато што су његови преци имали првенствено право на престо. Он је пропустио у својој хроници да каже чак и имена самих вођа, а камо ли да ближе опише њихов рад на ширењу устанка и њихове ратове, о којима Скилица детаљно говори. Али поред свих ових погрешака и недостатака Јахја је тачно и јасно представио догађај од 976 као *устанак* противу Византије. Знајући само једну бугарску државу на Истоку, коју је Цимисхије 971 подложио, он је и овај устанак представио као устанак за ослобођење те подложене Бугарске. Борис и Роман, синови „Самуилови" (тј. цара Петра), које је цар Цимисхије по освојењу Бугарске одвео у Цариград, побегли су после смрти Цимисхијеве из Цариграда и пошли у Бугарску, према Јахјином причању, са том намером, да своју домовину

[1]) Барон Розен, Цар Василије Бугароубилац. Изводи из летописа Јахје Антиохијског (руски превод).

покрену на устанак и ослободе од Византије. Борис је на путу погинуо, а Роман је срећно дошао у Бугарску, дигао устанак и био проглашен за цара бугарског. Као цар он је у друштву заједно са једним својим „робом“, који се звао „Комитопуло“, скупио војску од Бугара и отпочео рат противу Византије.[1])

И други арапски историк, *Ал-Мекин*, који је у XIII. веку написао једну општу историју, представио је такође овај покрет од 976 као устанак противу Византије. Али пошто је његова историја за време XI. и XII. века само дослован препис летописа Јахје из Антиохије, ми се нећемо на њему задржавати.[2])

Осем ових арапских писаца и два *јерменска* историка, *Азолик* и *Матеја из Едесе*, напоменули су у својим историским делима овај догађај од 976, и тако исто схватили га и описали као једну револуцију и устанак за ослобођење. *Стеван из Тарона* са надимком *Асохих* или *Азолик* написао је у XI. веку у три књиге једну Историју Света,[3]) која обухвата време до 1004 године. И ако је Азолик био савременик устанка од 976, о коме укратко говори у III. књизи своје историје, његов опис овог догађаја је ипак мутан и погрешан. Томе је узрок, као код Јахје, велика удаљеност од места догађаја, који описује. Тако су у њега четири вође устанка назвати *Камсадзаги* (вероватно *Комитопули)* и Самуило је био најстарији

[1]) Барон Розен, op. cit. стр. 21: „И он (т.ј. Роман) имађаше једног роба, тако званог Комитопула, и овај је радио заједно с њим, и скупише се око њега Бугари и нападоше на грчке области“. Као што из Скилице знамо, Роман не само да није подигао устанак, већ је дошао у Бугарску, пошто је Самуило с браћом био ослободио не само западне провинције, већ и један део источне Бугарске (Видин са његовом облашћу). Нити је Роман тада био проглашен за цара, већ је признао за цара Самуила, који га је тада поставио за команданта града Скопља (Кедрин, II, 455, 14).

[2]) Ал-Мекин, Historia Saracenica arabice olim exarata a Georgio Elmacino et latine reddita opera et studio Thomae Erpenii, Lugduni Bat. 1625

[3]) Руски превод од Н. Емина, Москва 1864.

брат. Они су, како се ту вели, били најпре у служби цара Василија и помагали му противу цара *Курта* (ваљда *Романа?)*. Доцније су они отпали од Василија и пришли Курту, и кад је овај био заробљен, наставили су сами рат противу Византињана. И Азолик дакле, као и Јахја, погрешно узима, да је Роман (Курт) покренуо устанак, и да су му се браћа Комитопули (Камсадзаги) тек доцније придружили, што је било обрнуто, као што из Скилице знамо.

Други јерменски писац, *Матеја из Едесе*, живео је у XII. веку и написао је једну јерменску хронику,[1]) која обухвата време од 963 до 1129. Његов је летопис веома сличан историји његовога земљака Азолика, којом се он без сумње као извором користио. И он је представио догађај од 976 као устанак и рат за ослобођење против Византије као и Азолик, само што је код њега замршеност у хронологији и именима лица још већа но у Азолика. Самуило н.пр. назива се код њега *Алузијан*.

Поп Дукљанин, чији су извори за ово време врло вероватно аутентични, прича у свом летопису такође о овом покрету као о *устанку* „*Bulgarinorum*“ под вођством „неког Самуила“, који се назвао царем, и који је после многих ратова истерао Грке из целе Бугарске.[2]) Ова „цела Бугарска“ била је пређе, како он раније прича, после смрти цара Петра освојена и подложена од *грчког цара*, кога он не именује.[3] Значајно је, да Дукљанин прави разлику између становника у Источној, Петровој, Бугарској, које он

[1]) Издао у француском преводу E. Dulaurier. Bibliothèque historique Armenienne. Paris 1858.

[2]) Поп Дукљанин, стр. 40—41: „Eo tempore surrexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel, qui se imperatorem vocari jussit, et commisit praelia multa cum Graecis, projecitque eos ex tota Bulgaria, ita ut in diebus ejus Graeci non auderent propinquare illuc“.

[3]) Види горе, стр. 250.

назива „*Bulgari*“ („Bulgarorum imperator Petrus“), и становника у Маћедонији и на западу, поданика цара Самуила, које он назива „*Bulgarini*“ („surrexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel)“.[1])

У Западној Европи, наиме у Француској, говори о овом устанку од 976 летописац *Адемар*, савременик цара Василија II. и Самуила. Своју историју Франака која обухвата време до 1028, писао је Адемар као свештеник у Ангулему у почетку XI. века. Адемар је путовао и у Јерусалим на поклоњење Христову гробу; он је без сумње тада морао проћи кроз царевину цара Василија II., па је могао и за време тога путовања лако сазнати за односе Василијеве према Самуиловој царевини. Зато се и његовом причању о покрету у Маћедонији може вера поклонити. А и Адемар представља овај покрет као *побуну* Бугара противу цара Василија II. Тако он под годином 1000 пише: „У ово време *побунише се Бугари* (rebellantes Bulgari) и доведоше Грчку у велико огорчење, и цар Василије, веома разгневљен на њих, заветова се Богу, да ће се покалуђерити, ако их буде подложио Грцима.[2])

Према свима дакле досад познатим историјским вестима, како грчким тако и свим осталима, *покрет*

[1]) У грчкој легенди о Св. Јовану Владимиру, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ* ***Βλαδιμήρου***, Млеци, 1690, преведеној на српски од Ст. Новаковића, појављује се Самуило као *„цар (βασιλεύς) Бугара и Охрида“*. Ст. Новаковић. Први основи словенске књижевности, стр. 258. — У истој се легенди даље прича да су „бугарски цар Самуило и његови сродници, Мојсеј и Давид, владали у Бугарској, Србији и германским областима, у планинама Мизије и другим пределима на северу“. Ст. Новаковић, ibid. стр. 261.

[2]) MG. SS. IV. Ademari Historiarum libri III, стр. 131: Hisdem temporibus (т.ј. а. 1000) rebellantes Bulgari Gretiam valde exasperaverant, et Basilius imperator super eos nimis irritatus, voto se obligavit Deo, monachum fieri, si Grecis eos subieret. Et per annos 15 cum hoste super eos laborans, duobus magnis praeliis victus est. Ad ultimum regibus Bulgarorum Samuel et Aron non publico praelio sed astucia Graeca interfectis, omnem terram eorum obtinuit, et fortissimas civitates et castella confregit, Grecorum praesidia contra eas ubique ordinavit, populumque Bulgarorum maxima ex parte captivavit“.

од 976 био је устанак противу Византије, који су, после Цимисхијеве смрти, подигли четири брата, Давид, Мојсеј, Арон и Самуило, са намером да своју кнежевину и целу Бугарску ослободе од византијске власти. Ово се мора према томе сматрати као утврђени историјски факат тим пре, што *нема није једног аутентичног извора*, који би друкчије тврдио. Према томе мора пасти и Дринов-Јиречково мишљење, по коме године 976 није било никаквог устанка у Маћедонији противу Византије. Тако се исто не може одржати, бар према досадашњим резултатима истраживања, ни Дриновљева хипотеза, да је пре 976 као и после 976 постојала непрестано једна потпуно слободна и независна од Византије држава у Маћедонији, коју је тобож још 963 неки Шишман основао. Напротив, сви историјски извори, без разлике, говоре, да је 976 било устанка у Маћедонији, и да, према томе, она словенска држава са царском престоницом у Маћедонији, коју ми због тога називамо *Маћедонском Царевином* за разлику од бугарске Преславске Царевине, није била до 976 непрестано слободна и независна од Византије, из тог простог разлога, што у том случају године 976 не би ни било устанка противу Византије. *Маћедонска словенска царевина основана је дакле 976 устанком противу Византије, и то на оној истој територији, где је била пређе кнежевина браће Комитопула, који су устанак и покренули.*

После утврђења ових факата односно начина и времена оснивања маћедонске царевине, прелазимо ближе на питање о оснивачима ове царевине и о облику државне управе.

Оснивачи *маћедонске царевине* били су, као што смо горе поменули, иста четири брата, Давид, Мојсеј,

Арон и Самуило, који су 969, устанком противу Бугара, створили слободну *маћедонску кнежевину*. Једини извор, који именује имена свих четири оснивача царевине, опет је Хроника Јована Скилице, која је раније именовала ту исту четворицу браће и као оснивиче кнежевине. Како су иста ова четири лица били вође устанка од 969 противу Бугара као и устанка од 976 противу Византије, то и причање Скиличино о оба ова њихова устанка почиње готово истим речима, т.ј. набрајањем њихових имена и са напоменом, да су они били синови једног моћног бугарског *κόμης-α*.[1]) Име њихова оца *Николе* није нигде напоменуто сем надгробног натписа у Герману и оног рукописа Скиличине Хронике у коме су додаци владике Михаила. Сем Скиличине Хронике нигде, ни у једном другом извору, нису поменута ни сва четири оснивача, нити су њихова имена назначена. У Јахјином Летопису њихова се имена у опште и не помињу. У Легенди Св. Владимира именовани су поред Самуила још Давид и Мојсеј, али без Арона, и то као сродници а не као браћа.[2]) У Зографском Поменику и у Каталогу Светаца од калуђера Пајсија (од 1762) спомињу се само имена Самуила и Давида.[3]) Сви ови домаћи извори су међутим врло младог доба; они су писани у много познијем времену, на више стотина година после догађаја од 976 године. Зато није ни чудно, што се у њима не налазе тачно

---

[1]) Упореди оба цитата горе на стр. 239: „*Δαβὶδ γὰρ καὶ Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ, ἑνὸς ὄντες παῖδες τῶν μέγα δυνηθέντων ἐν Βουλγαρίᾳ κομήτων πρὸς ἀποστασίαν ἀπεῖδον κτλ*“, и стр. 260: „*ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζωνται τέσσαρες ἀδελφοί, Δαβὶδ Μωϋσῆς Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ, ἑνὸς τῶν παρὰ Βουλγάροις μέγα δυνηθέντων κόμητος ὄντες παῖδες κτλ*“. Имена четири брата преписали су из Скилице и његови компилатори Зонара и Кедрин.

[2]) Ст. Новаковић, Први основи слов. књиж., стр. 261.

[3]) У *Сказанију Исаије Пророка* (Споменик III, стр. 193) помињу се Мојсеј, Арон и Самуило, као синови једне удовице, без Давида.

назначена сва четири имена оснивача маћедонске царевине. Ни остали писци, који у својим списима напомињу устанак од 976 или ма шта бележе о маћедонској царевини, ниједан не доноси имена свих четири оснивача, већ или говоре о њима нејасно и под неким другим изопаченим именима као јерменски писци, или доносе поједина имена, као н.пр. Адемар, који помиње Самуила и Арона,[1]) и Дукљанин, који зна само за Самуила.[2]) У опште узевши, од сва четири брата највише се помиње Самуило, што се објашњава лако дугом владом Самуиловом, која је трајала преко 38 година, док су сва три његова старија брата живели и владали врло кратко време, ни потпуно пола године после оснивања маћедонске царевине, као што ћемо даље видети.

Што се тиче облика владавине у маћедонској царевини, он је био онакав исти као и у пређашњој маћедонској кнежевини.[3]) Управу над државом узели су сва четири брата заједно на основу старог словенског државноправног принципа задругарске владе. О овом имамо јасно сведочанство у грчким изворима. Скилица изрично каже, да су владу узели заједно сва четири брата: *ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζονται τέσσαρες ἀδελφοί.*[4]) Они су је без сумње наследили сви четворица заједнички од свог оца кнеза Николе. Овај принцип колективног наслеђа суверене власти, комбинован са принципом сениоритета или са врховном влашћу најстаријег члана владалачке породице (као што је то био случај у свакој појединој грађанској породици)

[1]) Види горе стр. 267.

[2]) Види горе стр. 266.

[3]) Види горе стр. 242.

[4]) Види горе стр. 260. И Зонара говори о колективној влади сва четири брата: *τέσσαρσιν ἀδελφοῖς ἀνατιθέασι τὴν σφετέραν ἀρχήν.* (Види горе стр. 262).

постојао је код свију балканских словенских племена у време њихова доласка на Балканско Полуострво. Ну овај стари принцип задругарске државне управе ишчезао је одмах, још на крају VII. века, код оних словенских племена, која су се била населила на истоку, између Дунава и Балкана. Он је био тамо уништен од несловенских Бугара, који су тамошња словенска племена подложили и основали једну монархијско-деспотску државу (679): дакле на државноправним принципима сасвим супротним онима код Словена. Код осталих балканских Словена, који нису дошли под власт бугарских кагана̂, као код српско-маћедонских племена на Западу, владали су још и даље задругарски њихови наследни кнезови, признајући над собом само врховну власт византијских царева. Али и на Западу почиње још рано, под утицајем византијског монархијског режима, да преовлађује принцип индивидуалне владе и принцип примогенитуре у наследству суверене власти. Овај монархијски принцип све је више узимао превласт над старим принципом колективне владе. У Маћедонији се колективна влада одржала још до пред крај X. века, и синови кнеза Николе основали су 976 године своју царевину на овом старом државно-правном принципу. Но баш у ово време и у Маћедонији је почео монархијски режим да осваја земљиште. Четири брата су, истина, у почетку задругарски и сложно владали својом државом, држећи се строго старог наслеђеног принципа. Али ова њихова слога трајала је врло кратко време, док су још били у животу два најстарија брата, Давид и Мојсеј. Чим су пак остали на челу државе само два млађа брата, Арон и Самуило, слоге је нестало и почела је међу њима борба око превласти. Ова два брата, како нам сведоче

грчки писци Скилица и Зонара, били су заступници два супротна принципа у државној управи. Арон је био присталица новог, монархијског начела, а Самуило је хтео најстрожије да одржи стару задругарску владу. Арон је био подлегао византијском утицају и угледао се на свог савременика цара Василија II, који је византијском државом са̂м управљао, остављајући свом брату Константину само празну царску титулу без икакве стварне власти. Као цар Василије хтео је и Арон, како тврди Скилица, *сву државну власт себи да пригради*: *„τὴν ἀρχὴν εἰς ἑαυτὸν σφετεριξόμενον“*,[1]) а да Самуила сведе у државној управи на улогу једног фигуранта, као што је био Константин брат Василијев у Цариграду. Али је Самуило био друкче природе но Константин. Интелигентан, веома јаке воље и предузимљив, Самуило није хтео испустити из својих руку власт, коју је пуноправним наследством од оца добио. Да би одржао суверену власт, угрожену од Арона, он је овог свог брата убио. На овај начин, Самуило, хотећи да одржи стари принцип колективне владе, постигао је баш обрнути резултат. Смрћу Ароновом он је остао сам владалац, и eo ipso престала је да егзистује задругарска влада, и створена је монархија. „И Самуило постаде монарх целе Бугарске“, вели Скилица.[2])

---

[1]) Види горе стр. 261: *„καὶ τὸν Ἀαρὼν δὲ τὰ Ῥωμαίων, ὡς λέγεται, φρονοῦντα ἢ τὴν ἀρχὴν εἰς ἑαυτὸν σφετεριξόμενον, ἀνεῖλεν ὁ ἀδελφὸς Σαμουήλ.“* И Зонара ово исто саопштава (види горе стр. 262), само што он ову Скиличину вест допуњава тиме што каже, како се прича и то, да је Самуило убио Арона из *оба ова узрока заједно,* т.ј. што је Арон држао страну Грка, и што је хтео сву власт себи пригpабити: *Τὸν δ' Ἀαρὼν παγγενῆ τοῦ βίου ἐξήγαγεν ὁ ἀδελφὸς Σαμουήλ, ἢ τὴν ἀρχὴν ἑαυτῷ μόνῳ περιποιούμενον ἢ τὰ Ῥωμαίων αἱρούμενον (λέγεται γάρ καὶ ἀμφότερα).*

[2]) Види горе. стр. 261: *„καὶ καθίσταται μόναρχος Βουλγαρίας ἁπάσης ὁ Σαμουήλ.“*

И Зонара то исто понавља у речима: „И влада над Бугарском пређе на *самога* Самуила“.[1]

Ова колективна влада била је врло кратка века. Она је трајала мање од пола године: од смрти цара Цимисхија, 11 јануара 976, кад је устанак покренут, па до Аронова убиства, 14 јуна 976,[2] кад је Самуило остао сам владалац. Па ни кроз ово кратко време није се одржала непрестано влада сва четири брата. Број владалачких задругара све се више и више сужавао. Најстарији брат Давид престао је брзо да влада, јер је изгубио живот „*одмах после устанка*“, како вели Скилица,[3] дакле још у јануару или фебруару 976. Њега су убили између Костура и Преспе, на месту званом Лепи Растови, неки номадски Власи, којих је, како изгледа, било тада много у Тесалији и Маћедонији, где су се вероватно бавили сточарством као и данас, скитајући се од места до места и тражећи попаше за своју стоку. Та околност, што је Давид у почетку устанка погинуо у Западној Маћедонији, указује на предео, у коме се устанак најпре почео ширити. Није дакле најпре била ослобођена источна Бугарска па тек после Маћедонија, као што мисле присталице

[1]) Зонара, види горе стр. 262: „*καὶ ἡ τῆς Βουλγαρίας ἀρχὴ εἰς μόνον περιέστη τὸν Σαμουήλ.*“

[2]) Упореди моју расправу „Почетак Самуилове владе“, Глас 64 Акад. Наука, где сам покушао, да докажем да је Самуило *976 године* свог брата Арона убио. Као дан смрти Аронове ја сам узео био по Кедрину *14 јули*, међутим је много вероватнији датум *14 јуни*, као што стоји у оба бечка рукописа Скиличине Хронике.

[3]) Види горе, стр. 260: „*εὐθὺς τῆς ἀποστασίας*“. У Cod. Vindob. 35 стоји само ε ὐ θ ὺ ς, а тако исто и у Кедрина (435, 13). У Зонаре стоји *τάχιστα* место *εὐθὺς* (види цитат горе, стр. 262). Речи τ ῆ ς ἀ π ο σ τ α σ ί α ς нема нигде сем у Cod. Vindob. 74, где је додата вероватно од владике деволског Михаила. Овај додатак је за нас врло драгоцен, јер нам служи као један доказ више, да је 976 доиста било *устанка (ἀποστασία)*. Упореди B. Prokić, Die Zusätze, стр. 39.

старе теорије (види горе стр. 216); нити је Маћедонија тада била слободна, као што то мисли Дринов и присталице његове хипотезе (види горе стр. 217). Дижући устанак противу Византије Давид је са својом браћом отпочео, без сумње, најпре ослобођење своје пређашње кнежевине Маћедоније. Он је најпре развио акцију у стрменитим планинским пределима југозападне Маћедоније, али је ту одмах наишао на отпор од стране тамошњих Куцовлаха, који као верни поданици византијски не само да нису имали симпатија према овом словенском револуционарном покрету, већ су устали са оружаном руком, да га спрече. Давид је пао као прва жртва за ослобођење Маћедоније од туђинске власти. Његово је тело после седамнаест година (993) његов брат Самуило пренео недалеко од Лепих Растова у околину своје престонице Преспе, где га је сахранио у једну гробницу са оцем Николом и матером Рисимом.[1])

Смрћу Давидовом број владалачких задругара спао је на тројицу. Мојсеј, Арон и Самуило наставили су и даље исто онако сложно колективну управу државом као и пре тога. Разлика је била само у томе, што је сада дошла триархија место тетрархије. Под триархијом устанак је продужен још успешније

[1]) Надгробна плоча са натписом нађена је, као што смо горе (стр. 244) видели, у цркви села Германа, недалеко од југо-источне обале Преспанског Језера. Ту су без сумње била сахрањена тела Давида и његових родитеља. У натпису не помињу се ни Мојсеј ни Арон, што значи да они нису ни били у тој гробници сахрањени, и ако они у то време (993) ни у били у животу. Ово би се могло објаснити тиме, што тела Мојсејево и Ароново није било лако у Преспу пренети због велике даљине. Јер је Мојсеј био погинуо и без сумње сахрањен код Сера, а Арон близу Дупнице. Међутим је Давидово тело било ласно тамо пренети, јер се налазило у близини Преспе, „између Костура и Преспе“ (*μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας*). А што се тиче Давидових родитеља, Николе и Рисиме, они су вероватно и раније били сахрањени ту у околини своје престонице Преспе.

но и под тетрархијом. Маћедонска кнежевина, како изгледа, била је тада ослобођена потпуно, јер већ налазимо Мојсеја на челу своје храбре војске чак преко реке Струме на истоку, где напада грчки град Сер. Овај овако успешни и брзи офансивни рат Мојсејев и навео је Дринова и присталице његове хипотезе на мисао, да је такав рат могла водити само једна одавно слободна и добро организована држава са добро уређеном и извежбаном војском. Ми смо довољно горе [1]) објаснили ове нагле и велике ратне прогресе маћедонске царевине још од самог почетка њеног егзистовања, а сад ћемо само додати то, да овом напредовању маћедонском треба тражити узрока још и у врло несрећним приликама, које су завладале у византијској царевини баш ове 976 године. Јер кад су у почетку ове године, после смрти Цимисхијеве, узели у своје руке владу млади царевићи Василије и Константин, настала је велика забуна у Цариграду. Нико није мислио тада, да ће ова два младића, које су њихови тутори, цареви Нићифор Фока и Цимисхије, држали у нераду и далеко од државне управе, умети и моћи сада, остављени сами себи, руковати тешким државним пословима. Зато је одмах овладало мишљење, да на чело државе, место царевића, мора доћи какав вешт војсковођ и добар државник, који ће достојно заменити Нићифора и Цимисхија. Зато се још с пролећа 976 године прогласи за цара у Азији врховни командант источне војске Варда Склир, који скупи огромну војску и пође ка Цариграду, да заузме престо. Узалуд је паракимомен Василије, врховни поглавар грађанске управе, слао војску за војском противу Склира.

[1]) Види стр. 256 и даље.

Све царске војске биле су једна за другом тучене и уништаване. Да се отклони ова погибао, која је са истока претила самом царском престолу, морала се позвати готово сва војска из Европе, тако да су поједини градови јевропски остали са врло слабим гарнизонима, или без икакве војне заштите. Ово и јесте један од главних узрока, који су омогућили онако нечувено нагло и успешно ширење маћедонског устанка, тако да је овај устанак био више налик на рат једне силне државе противу друге државе, него ли на борбу за ослобођење једне мале кнежевине противу једне велике и силне царевине. Зато је и Мојсеј могао, чим се у Цариграду почела обраћати сва пажња на Исток, постићи онако велике успехе, да је био у стању врло брзо не само довршити ослобођење своје пређашње кнежевине, већ пренети рат и изван њених граница, па преко Вардара и Струме продрети до самог грчког града Сера и опсадити га. Али овај град није било лако узети, јер је Сер био један од великих и добро утврђених градова грчких, а сем тога у њему је било и посаде, којом је командовао један ваљан командант, дука Мелисен.[1]) Мојсеј не само да није могао освојити град Сер, већ ту и главом плати. Једном, за време опсаде, његов се коњ спотакне и падне заједно с њим. Том приликом један од Грка из пратње дуке Мелисена нападне га и убије.[2]) Тако је брзо завршио

[1]) Упореди B. Prokić, Die Zusätze, стр. 29. Овај Мелисен, који се помиње у ово време као командант грчке војске код града Сера, помиње се опет доцније (986) у ратном походу цара Василија противу Самуила као командант позадинце у Филипопољу. Он је тада био осумњичен, да ће да се прогласи за цара, те је Василије морао брзо одступити од опсаде Софије и при повратку претрпети страшан пораз од Самуилове војске у кланцу код Трајанових Врата.

[2]) Овако је описана смрт Мојсејева у Cod. Vindob. 74 (види горе цитат, стр. 261). По осталим рукописима Скиличиним, као и по Кедрину и

свој живот и други од четворице браће. Влада триархије трајала је дуже од владе тетрархије, али свакако не више од два-три месеца. Благодарећи смутњама у византијској царевини, које су у ово време почеле узимати велике размере, маћедонској су држави управо баш за ово кратко време триархије и постављени чврсти основи, на којима ће се доцније, за време Самуилово, подићи и развити једна силна царевина, која ће задавати велики страх Византији.

После Мојсејеве смрти владалачка задруга није имала више од два члана: Арона и Самуила. Место триархије настала је диархија, која је такође кратко време трајала, вероватно краће но триархија. Док је за време триархије ослобођена потпуно пређашња Кнежевина Маћедонска и продужено освајање далеко на југо-исток у правцу Сера, за време диархије је, како изгледа, тај освајачки план напуштен. Место освајања грчких градова и предела са грчким насељем на југо-истоку, Арон и Самуило воде рат на северо-истоку, у правцу Софије, вероватно с намером да и источну Бугарску с престоницом Вел. Преславом ослободе од византијске власти. Овакав закључак изводимо из те околности, што се убиство Ароново догодило на северо-истоку, близу Дупнице, на путу за Софију и источну Бугарску, вероватно за време каквог војног похода Ароновог

Зонари, Мојсеј је погинуо при опсади Сера од удара каменом. Но вероватнији је онај први начин смрти Мојсејеве, јер се он налази још забележен у једној примедби са стране у Cod. Vindob. 35, у коме су примедбе писане по савременом историку Теодору из Севастије, који је живео у време цара Василија и написао историју владе овог цара. Ова примедба гласи: „*ἄλλοι δὲ οὐ λίθῳ βληθῆναι λέγουσι τὸν Μωϋσῆν, ἀλλὰ τοῦ ἵππου συμπεσόντος αὐτῷ ὑπό τινος τῶν περὶ τὸν δοῦκα Μελισσηνὸν ἀποσφαγῆναι.*“ (Види B. Prokić, Die Zusätze, стр. 29).

у том правцу. На овакве комбинације ми смо принуђени услед недостатка ма каквих историјских сведочанстава о раду Аронову и Самуилову за време њихове заједничке владе. Ми смо видели горе,[1]) како се завршила диархија. Смрћу Ароновом остао је у животу и на влади од четворице браће само најмлађи, Самуило. Тиме је завршена и задругарска влада у опште над маћедонском државом, и отпочео је један нов режим, режим монархијски, какав је одавно постојао у околним великим државама. Дан смрти Аронове, 14 јуни 976, био је дакле дан престанка диархије и дан рођења монархије у новој маћедонској држави.

И ако су за време колективног режима сва четири брата узимали учешће у државној управи, опет је најстарији брат имао већу власт од осталих. Он је имао врховну власт у задругарској управи државној онако од прилике као кућни старешина у једној задругарској породици. Један од најглавнијих атрибута врховне власти било је командовање војском. Давид је као најстарији брат био у почетку устанка врховни поглавар и врховни командант војске. Он је, без сумње, стојећи на челу своје војске и борећи се противу номадских Влаха, погинуо. По смрти Давидовој прешло је врховно старешинство и команда над војском на Мојсеја, за кога знамо позитивно, да је као командант погинуо при опсади Сера. После Мојсеја био је, за време диархије, врховни старешина и командант војске Арон. Али Арон, судећи по Скиличином и Зонарином причању, није се хтео задовољити само врховном командом војске, већ је покушао да прибави и све остале атрибуте

[1]) Види горе стр. 272.

једног монарха, на штету свога савладаоца Самуила. Тај покушај Арон је платио главом. Самуило, оставши најзад са̑м владар, постао је ipso facto и монарх, како то изрично кажу Скилица и његови компилатори Кедрин и Зонара.[1])

Ми не знамо, какву су титулу носили четири брата као владаоци. Давид се истина појављује у неким домаћим изворима као „цар Давид", али ниједан од ових извора није аутентичан. При свем том вероватно је, да је најстарији брат носио царску титулу. И тако је се у самом почетку устанка Давид, као најстарији, можда у истини називао царем, а после његове смрти ова је титула прешла на Мојсеја, затим по смрти Мојсејевој на Арона и најзад на Самуила. За Самуила знамо позитивно да се називао царем, јер се готово код свију грчких писаца појављује као *βασιλεύς*, а код латинских као *imperator*. Није очуван ниједан аутентичан словенски споменик, из кога бисмо могли сазнати његову владалачку титулу. У словенском натпису на надгробном споменику у селу Герману Самуилово се име појављује са̑мо̑, без икакве титуле.[2])

У свим споменицима, нарочито грчким, где год се појављује Самуило као цар, увек се означава или подразумева као „бугарски цар" *(ὁ βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων)*. Овим се казује, да су маћедонски цареви били наследници бугарских царева. Јер у Средњем Веку

[1]) Види горе, стр. 261 и 262. Али ипак има знакова, да Самуило, који је Арона убио баш због његових монархијских тежњи, није хтео са̑м да влада и да буде монарх у правом значењу те речи. Он је хтео и даље да очува стари задругарски режим, па није сву државну власт себи пригграбио, већ је, како изгледа, делио са својим сином Романом (Радомиром) и Ароновим сином Владиславом. Тако је у боју код Трајанових Врата, 986, командовао војском не само Самуило већ и Владислав и Радомир. Упореди B. Prokić, Die Zusätze, стр. 29 и 40.

[2]) Види горе стр. 244: азъ Самоилъ рабъ бж҃и.

титулу *цар* (*βασιλεύς*, imperator) носили су само римски цареви или управо наследници римских царева у Цариграду и Риму. Немачки владаоци много су труда и времена утрошили, док су се у Цариграду смиловали, да им — и то не увек — признају царску титулу. Па тако и у Бугарској тек после дугих ратова са Грцима и многих победа Симеунових успело се најзад да се сину Симеунову Петру призна титула цара. И маћедонски кнежеви могли су ову титулу добити само као бугарски владаоци. Зато су они вероватно и покушали 969 године, после смрти цара Петра, да побуне Преславску Бугарску и да је заузму. Синови Петрови, Борис и Роман, спречили су им тада тај покушај, јер су благовремено дошли из Цариграда и Борис се прогласио за цара као Борис II. После устанка од 976 кнежеви маћедонски поновили су овај покушај, и то овога пута са успехом. И овога пута Борис и Роман беху похитали из Цариграда у Бугарску, да заузму владу у њој, али Борис погибе на граници нове маћедонске државе од војних стражара Самуилових, који су га убили мислећи, да је Грк због грчког одела, које је на себи носио.[1]) Роман истина дође здрав и читав у Видин, који је био тад у рукама маћедонских устаника, али не би примљен за цара. Он се морао подложити власти нових маћедонских владалаца и задовољити се положајем команданта града Скопља, који му је од Самуила био подарен.[2]) Интересантно је, да су Борис и Роман побегли из Цариграда баш онда, кад су маћедонски кнежеви почели освајати њихову царевину, од које

[1]) Види горе, стр. 260.

[2]) Види Кедрин, II, 455, 14. Јахја вели, да је Роман био доиста проглашен за цара, али се више мора веровати грчким писцима из разлога, које смо горе навели.

су били већ заузели Видин са облашћу његовом.[1]) Они су се вероватно бојали, да маћедонски кнежеви не заузму целу Бугарску са царском престоницом, па су и похитали били да их у томе спрече и да се сами зацаре. Али смрћу Борисовом, који је једини имао све погодбе за владаоца,[2]) отворен је био пут маћедонским кнежевима ка царском престолу бугарском. У време доласка Романова у Видин био је, како изгледа, у животу и на влади од четири кнеза маћедонска још само Самуило.[3]) Роман није ни могао бити проглашен за цара Бугарске ни зато, што ова већим делом својим још није била ни ослобођена. Он је морао вероватно направити са Самуилом у Видину један компромис, по коме је Роман добио команду у Скопљу, а Самуило право на титулу бугарског цара и на целу источну Бугарску, очевину Романову, коју је требало тек освојити. Да би за своју царску титулу добио опште признање, Самуилу је нарочито требало задобити и саму престоницу бугарских царева, Велики Преслав, као што су и немачки владаоци, из истих ових разлога, у ово време предузимали тешке и далеке војне експедиције у Италију и освајали Рим, престоницу римских царева. Самуило је доиста освојио Велики Преслав и држао га у својим рукама све до 1000 године,[4]) али га није

---

[1]) Они су побегли из Цариграда, *после Склирова одметништва, ἐπεὶ συνέβη ... τὸν Σκληρὸν ἀποστατῆσαι,* дакле онда, кад су маћедонски кнежеви били најенергичније развили своју акцију на истоку и почели освајати Бугарску. (Види B. Prokić, Die Zusätze, стр. 28, додатак 2).

[2]) Роман је био ушкопљен, те му је тиме, према ондашњим обичајима у Византији и другим земљама онемогућен долазак на престо.

[3]) Да је у ово време на челу маћедонске државе био само Самуило, наводи нас на мисао та околност, што је то било *после Склирова устанка,* а нарочито што је Роман од *Самуила* био постављен за команданта Скопља (Кедрин, II, 455, 14).

[4]) Види Кедрин, II. 452, 11.

узео за своју престоницу, већ је волео да и даље живи и столује у земљи својих предака и у њиховим престоницама Преспи, особито Охриду. Он се и у овоме угледао на Карла Великог, а особито на свог савременика Отона I. Великог, који су освајали и држали Рим у својим рукама само ради права ношења титуле римског цара, али нису столовали у Риму, већ су и даље живели и столовали у својој старој престоници Ахену и другим градовима немачким.

Резултат свега горе изложеног овај је:

Године 976, 11 јануара, дигли су у Маћедонији устанак против Византије четири брата, Давид, Мојсеј, Арон и Самуило, синови кнеза Николе и Рисиме. Они су ослободили најпре своју пређашњу кнежевину у Маћедонији, а за тим и остале пређашње бугарске провинције на западу као и бугарске земље на истоку, између Дунава и Балкана. Они су створили једну велику словенску државу на Балканском Полуострву са престоницом у Маћедонији. Владу над овом државом узели су у своје руке сва четири брата заједно, под врховним старешинством најстаријег брата. Ова колективна влада трајала је до 14 јуна 976, када је Самуило остао сам владалац над целом државом. Не знамо извесно какву су владалачку титулу носили врховни старешина и владаоци из времена задругарске владе, али знамо позитивно да се Самуило називао царем. Царска престоница била је у Преспи и Охриду у Маћедонији, која је сада постала центар нове словенске царевине. Зато ову Самуилову царевину и називамо *Маћедонском Царевином* за разлику од друге две словенске царевине на Балканском Полуострву, од пређашње Бугарске Царевине Симеунове и потоње Српске Царевине Душанове, које су имале друге центре, и то

прва у Бугарској, на северо-истоку Б. Полуострва, а друга у српским земљама на северо-западу овог полуострва.

V.

Обим, етнографски склоп и државно име маћедонске царевине.

Нова словенска царевина, основана у Маћедонији, није остала ограничена само на пређашњу кнежевину синова кнеза Николе. Она је отпочела, као што смо видели горе,[1]) да се још за време задругарске владе — дакле у првој половини 976 године — шири преко граница пређашње кнежевине. О томе нам сведочи смрт Мојсејева под бедемима Сера и убиство Арона близу Дупнице, код речице Разметанице, притоке Церменове, на раскрсници путева за Софију и Самоков. Може се узети као утврђени факат, да се маћедонска држава до краја задругарске владе раширила на исток до Разметанице. Сви градови и све области њене источно од Разметанице ушле су у састав маћедонске државе тек после 14 јуна 976, и дело су самога цара Самуила. Ратни поход цара Василија II. противу Самуила и опсађивање Софије у лето 986 показује, докле су се у то време раширила Самуилова завојевања на исток, у правцу Бугарске. Напад Василијев на Софију може се објаснити његовом намером, да освојењем овога града, који је вероватно лежао тада на крајњој источној граници Самуилове царевине, стане на пут даљем освајању Самуилову на северо-истоку.[2]) Али пораз Василијев

[1]) Види стр. 275 и даље.

[2]) Самуило се налазио тада на свом ратном походу у Пелопонез, и Василије је вероватно хтео ово велико удаљење Самуилово употребити на своју корист, те да за време његовог одсуства освоји град Софију, који је лежао управо на Пелопонезу противуположеној, северо-источној периферији маћедонске царевине.

при одступању од Софије, код Трајанових Врата (17 августа 986), био је тако страшан, да је за више година обуставио сваку акцију против Самуила, а овоме је створио могућност да даље настави без икаква отпора освајање грчких земаља. У ово време, после битке код Трајанових Врата, и пада, без сваке сумње, Самуилово освајање Бугарске између Дунава и Балкана са пређашњом њеном престоницом Вел. Преславом, у којој се он сада могао прокламовати за *бугарског цара* и крунисати царском круном заплењеном у логору побеђеног цара Василија. Самуилову освајању није могао дати никаква отпора Василије ни зато, што је одмах после битке код Трајанових Врата морао сву војску повући у Азију у рат против одметника Варде Фоке, који се после Варде Склира беше такође одметнуо и прогласио за цара, па са својом победничком војском дошао до самих обала Босфора, спрам Цариграда. Рат противу Варде Фоке задржао је Василија и сву његову ратну силу у Азији пуне три године. Зато је Самуило и могао у ово време предузимати успешне ратне походе на све стране своје царевине и завојевањима далеко проширити њене границе. Ми, на жалост, немамо никаквих хронолошких података, по којима бисмо могли тачно утврдити датуме појединих завојевања Самуилових. Али време после битке код Трајанових Врата било је тако повољно за завојевања Самуилова, да нећемо ни најмање погрешити, ако тврдимо да су, ако не сва завојевања његова, а оно бар највећи део њихов извршен баш у ово време.

Освојивши Дунавску Бугарску са њеним највећим градовима,[1] Самуило није прелазио преко Балкана

[1]) Неки историци, као Дринов и Јиречек, тврде да Дрстар (Силистрија) није био освојен Самуилом, јер је имао, како веле, врло утврђен

у данашњу Источну Румелију, која је после Цимисхијева освојења Бугарске 971 била непрестано у власти византијској и није никад улазила у састав маћедонске државе Самуилове. Самуило дакле остави пређашње земље бугарске преко Балкана, па се крете на северо-запад своје царевине. Старим римским друмом, Via Egnatia, дође он с војском до града Драча и заузе га заједно са његовом облашћу. Ту он дође у додир са српским кнежевинама, које су биле истина слободне и независне од византијске власти, али су стајале у добрим и пријатељским односима са Византијом.[1]) Самуило ступи у рат са суседном Дукљом или Зетом, којом је владао Јован Владимир. Он освоји целу Владимирову државу, али му је опет даде натраг заједно са руком своје кћери Теодоре Косаре[2]) и са још другим околним земљама, које је од Византије био освојио. Као што је владалац Зете морао признати над собом врховну власт његову, тако се исто подложише и признаше његову власт над собом и владаоци свих осталих српских државица на северу, као жупани Травуније, Захумља, Неретве и праве Србије или Рашке, и бан Босне. Освојењем ових и свих осталих српских земаља рашири се његова владавина на северу на све приморске области Јадранског Мора до реке Цетине, на уну-

---

град, и сем тога могао је бити брањен и дунавском флотом византијском. Они ово тврђење оснивају на том факту, што је Дрстар 1017 године био у рукама византијским под управником Цицикијем (Кедрин II 465, 16). Али Дрстар је могао бити до тог времена опет отет од Самуила, као што су Грци отели од Самуила и утврђени град В. Преслав године 1000.

[1]) Упореди Кедрин, II 463, 3: „ἕως μὲν γὰρ Τρυβαλιᾶς καὶ τῶν ἀγχοτάτω Σερβίας μερῶν ἦρχε Βλαδιμηρὸς... ἠρεμίαν εἶχε τὰ ἐν Δυρραχίῳ“.

[2]) До сада је било по Дукљанину познато само народно име *Косара* ове кћери Самуилове, али сада, благодарећи открићу додатака у Скилициној Хроници Cod. Vindob. 74, знамо да је Косара имала још једно, црквено име *Теодора*. (Упореди B. Prokić. Die Zusätze, стр. 32 и 44).

трашње српске земље до реке Саве, на Срем преко Саве, и на српске пределе до Дунава, источно од утока Савина. На овај начин све српске земље бише уједињене и уђоше у састав велике Самуилове царевине, која се сада на северо-западу граничила Хрватском. Владаоци Хрватске очуваше своју земљу независну од Самуила.

Пошто је Самуило овим освојењима на северу заштитио себи леђа, врати се он опет противу Византије на југ. Он се упути ка Солуну опет старим друмом, Via Egnatia, и науми да освоји од Византије овај највећи њен град у Европи после Цариграда. Да би себи прокрчио пут ка Солуну он освоји најпре јаки град Верију у јуну 989. Освојењем Верије би отворен пут Самуилу у чисто грчке области, и бише обелодањени његови даљи ратни планови. На глас о паду Верије, овог тврдог бедема, који је штитио Солун и грчке приморске земље противу Самуилове навале са севера, Византињани су били престрављени. Колику су наду полагали Византињани на Верију, и колико су били поплашени њеним падом, сведочи нам савремени историк Лав Ђакон, који бележи, да је пад Верије био предсказан нарочитим знамењима на небу. Значај овог догађаја најбоље нам показује тај факат, што је цар Василије, после дугог времена, тек тада одлучио, да отпутује у Солун и предузме мере противу Самуила, како би стао на пут великој погибли, која је загрозила падом Верије не само Солуну него и самом Цариграду.

У ово време, т.ј. око године 990, стајала је моћ цара Самуила на највишој својој тачци. Маћедонска царевина достигла је тада до највећег обима и превазишла је у величини и царевину највећега бугарског цара Симеуна. Ми ћемо покушати на основу

историјских података, да одредимо, што је могуће тачније, њене географске границе у ово време. На жалост, подаци за географију мађедонске царевине онако су исто оскудни и малобројни као и за њену историју. Сем Хронике Скиличине, нашег главног извора, и Летописа Дукљанинова, којим се треба са обазривошћу служити, биће нам овде од велике и главне помоћи три хрисовуље цара Василија II., које је он дао Охридској Цркви, и којима је он увео нову организацију црквену у Охридској Архиепископији, после његова освојења мађедонске царевине. Границе Охридске Архиепископије поклапале су се са границама Мађедонске Царевине.

На северу је граничила мађедонску царевину река Сава од утока Врбаса у њу па до свога утока у Дунав; одатле до Црног Мора образовао је северну границу Дунав. Ну северна је граница прелазила и преко Саве и обухватала Срем, као што се то може видети из једног места у Скиличиној Хроници[1]) и из једне од трију хрисовуља цара Василија II., у којој је споменута и једна епископија у Срему (*τὸν ἐπίσκοπον τῆς Θράμου*). Да је пак Дунав од Београда до Црног Мора образовао северну границу, знамо како из споменутих хрисовуља цара Василија II., у којима се именују епископије у Београду, Браничеву, Видину и Дрстру,[2]) тако и из Скиличине Хронике, у

---

[1]) Ово место гласи: *„Τῷ δὲ βασιλεῖ προσερρύησαν, τῆς Βουλγαρίας δουλωθείσης αὐτῷ, καὶ τὰ ὅμορα ἔθνη τῶν Χροβατῶν, ἄρχοντας ἔχοντα δύο ἀδελφούς... Μόνος δὲ ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν ἀδελφὸς τοῦ Νεστόγγου Σέρμων πιθῆσαι οὐκ ἤθελε“*. Codex Vindob. 35, fol. 136r. (Упореди Кедрин II. 476, 4). Срем је тада освојио од Серма београдски префект Константин Диоген, и у њему је подигнута или обновљена једна епископија (Хрисовуља од 1020).

[2]) Byz. Zeitschrift II. стр. 65. У другој хрисовуљи цара Василија II. помињу се епископије у Дрстру и Видину, које као и епископије у Расу и др. такође припадају Охридској Архиепископији.

којој се изрично каже, да је године 1000 била послата византијска војска „противу бугарских градова преко Балкана“, и да је она тада освојила градове „Велики Преслав, Мали Преслав и Плискову“.[1]) Међу овим градовима није споменут Дрстар (Силистрија), који је, као што смо горе видели,[2]) такође морао бити у Самуиловим рукама, али који су доцније Грци вероватно опет освојили од њега, јер у 1017 години налазимо овај град у византијској власти под управом византијског префекта Цицикија.

На истоку граничила се маћедонска царевина Црним Морем до Балкана на југу. Пређашње бугарске земље јужно од Балкана (тако звана Загора и горњи слив Маричин, данашња Источна Румелија) нису припадале маћедонској царевини, већ су, као што смо горе видели,[3]) од 971 остале непрестано под византијском влашћу, и град Филипопољ служио је Византињанима као полазна тачка за њихове ратне операције противу Среца (Софије) као и противу бугарских градова северно од Балкана.

Јужна граница ишла је Балканом од Црног Мора до водомеђе између Марице и Искра, где је источна или Ихтиманска Средња Гора образовала југоисточну границу до Родопе, чиј је западни планински венац

---

[1]) Codex Vindob., 35, fol. 128[v], 13: „*Τῷ δὲ ςφη ἔτει, ἰνδικτιῶνος ιγ′, δύναμιν βαρεῖαν ἐκπέμψας ὁ βασιλεὺς κατὰ τῶν πέραν τοῦ Αἵμου κάστρων, τήν τε μεγάλην εἷλε Πρεσθλάβαν καὶ τὴν μικρὰν καὶ τὴν Πλίσκοβαν*“. Упореди Кедрин, II. 452, 11.

[2]) Види стр. 284. Дринов и Јиречек, тврдећи да Дрстар није никад био у Самуиловим рукама, мисле, да и цела дунавска Бугарска, коју је Цимисхије 971 од Руса освојио, није припадала Самуиловој царевини. Ово се њихово мишљење коси са горе цитираним речима Скиличиним, из којих се види, да су Византињани 1000 године отели од Самуила градове из дунавске Бугарске: Вел. Преслав, Мали Преслав и Плискову. Град Мали Преслав налазио се на Доњем Дунаву као и Дрстар.

[3]) Види стр. 285.

образовао даље границу до близу Сера на југу. Од Сера, који није припадао маћедонској царевини, граница није ишла даље на југ до Јегејског Мора: приморска област доњих токова река Струме, Вардара и Бистрице припадала је византијској царевини. Овде је граница маћедонске царевине полазила од Сера, нешто северно од овог града, и ишла је на југозапад до реке Бистрице и града Верије, одакле је после окретала право на југ до јужног подножја Олимпа. Од Олимпа је ишла јужна граница право на запад до Јонског Мора, и завршавала се на обалама Епира, нешто јужније од ушћа реке Каламе, обухватајући тако северну Тесалију и готово цео Епир са градом Јанином. Да је јужна граница маћедонске царевине доиста ишла овако, како смо је обележили, доказ је то, што се у Хрисовуљама Василијевим помињу више епископија, које су се налазиле у јужним крајевима, а припадале су Охридској Архиепископији, као на пр. епископија Струмичка између средње Струме и Вардара, епископија Верijска око града Верије, епископија Сервијска (Србија) на Бистрици, епископија Стагуска на горњој Саламврији (Пенеју) и Јанинска епископија у Епиру.

Западну границу образовала је најпре обала Јонског Мора од прилике од ушћа Каламе у Епиру, затим обала Јадранског Мора до ушћа реке Цетине т.ј. до Дукљанинове Доње Далмације[1]) или Хрватске. Одатле је граница ишла на северо-исток до горњег Врбаса, који је даљим током до свог ушћа у Саву

[1]) Летопис Попа Дукљанина, стр. 47: Basilius imperator... obtinuit totam Bulgariam, Rassam et Bosnam, totamque Dalmatiam, omnesque maritimas regiones usque in *finibus inferioris Dalmatiae.* Из ових речи Дукљаниновцх, у којима се описује Василијево освајање маћедонске царевине године 1018, види се јасно, докле је западна граница ове царевине ишла обалом Јадранског Мора.

правио границу између Босне и Хрватске.[1]) Босна је припадала маћедонској царевини, као што се то може видети из Дукљанинова Летописа[2]) и из Скиличине Хронике.[3])

Пошто смо обележили географске границе маћедонске царевине, прећи ћемо на етнографски састав њен. Маћедонска царевина носила је име „*Бугарска Царевина*“, али је ово име чисто политичко и не слаже се са етнографским саставом ове царевине онако исто, као што ни политичко име савремене Отонове Немачке, која се звала „*Римском Царевином*“, није одговарало етнографским односима у њој. И ако је маћедонска царевина носила исто државно име као и царевина Симеунова и Петрова, опет се она од њих не само по својим географским границама већ и по свом етнографском склопу знатно разликовала. Да бисмо јасније видели етнографску разлику између ових двеју *бугарских* царевина, изнећемо најпре географске границе Симеунове царевине у време њене највеће моћи, т.ј. на крају 917 године, онако како их је Јиречек[4]) обележио.

Границе Симеунове царевине ишле су у то време од Месемврије на Понту поред Адријанопоља до Родопе. У Маћедонији држали су Грци само пределе

[1]) Ми узимамо од прилике Врбас као границу између Маћедонске Царевине и Хрватске, али је овде тешко тачно границу обележити, и вероватније је, да је она ишла још даље, западно од Врбаса.

[2]) Летопис Попа Дукљанина, стр. 42: Postea per Bosnam et Rassam reversus est (Самуило) in locum suum“. Као што се одавде види, Самуило се вратио у своју престоницу после освојења Зете и опустошења далматинског приморја, као победилац, *преко Босне*, дакле као преко земље, која је била под његовом влашћу. Упореди горњи цитат, Дукљан. стр. 47.

[3]) Из Скиличиних речи: „Василију се предадоше још, *после освојења Бугарске, и суседна* хрватска племена (Кедрин, II. 476, 4)“, види се, да се Самуилова *„Бугарска“* граничила Хрватском, и да је, према томе, обухватала све српске земље па и Босну.

[4]) Види Јиречек, Gesch. d. Bulgaren, стр. 167.

у приморју. На југу је ишла граница од Олимпа до ушћа Каламе спрам Крфа, од мора до мора. Албанским приморјем владао је Симеун са изузетком неколиких приморских градова, који су остали у византиским рукама, од Крфа до Дрима. Бугарску границу према Србији образовао је уједињени Дрим, Бели Дрим и Ибар, одакле се она пружала до Саве.

Бугарска царевина Симеунова разликовала се дакле у географском погледу од Маћедонске Царевине поглавито у двема тачкама: 1) што је обухватала *све бугарске земље*, дакле сем Дунавске Бугарске још и земље преко Балкана, данашњу Источну Румелију; и 2) што је обухватала само један део српских земаља и то оне, које леже источно од река Колубаре, Ибра и Белог Дрима. Све остале српске земље, западно од ових река, т.ј. Рашка са Босном, Дукља или Зета, Травунија, Хум и Неретва, биле су изван граница бугарске царевине. Према томе, и у етнографском погледу разликовале су се ове две царевине тиме, што је бугарска царевина обухватала све бугарско становништво на Балканском Полуострву, а од српских племена само један, мањи део. Маћедонска царевина обухватала је сва српска племена и све српске земље, а од Бугара један део, т.ј. Бугаре, који су живели између Дунава и Балкана. Бугари из Источне Румелије нису улазили у њен састав, већ су остали под византијском влашћу, као што смо горе видели. У Бугарској царевини, уопште узевши, били су у превази Бугари, а у маћедонској царевини био је надмоћнији српски елеменат.

Овакав етнографски састав маћедонске царевине дошао је као последица политичког центра њеног, који је био на западу, у Маћедонији. Маћедонија је истина у почетку била насељена словенским племе-

нима, која су била, ако не истоветна, а оно врло сродна у етнографском погледу са осталим словенским племенима настањеним у Бугарској, српским земљама и целом Балканском Полуострву. Веће етничке разлике постале су доцније међу источним и западним балканским Словенима, утицајем на једној страни варварских Бугара и на другој културних и хришћанских Грка. На истоку, словенска племена подложена Бугарима, мешавином са овим необразованим освајачима туђе расе, не само су знатно била уназађена у култури, већ су претрпела измене и у својим етничким особинама. Ови источни Словени су истина, после двеста година, као културно јачи успели да пословене Бугаре, тиме што су им наметнули свој језик, али су они овај успех платили губитком свог народног имена, уназађењем у својој култури и отуђењем од осталих Словена на Западу. Ово је отуђење дошло нарочито као последица несловенских етничких примеса,[1]) стечених у двестагодишњем процесу асимилације источних Словена са Бугарима. Словенска племена на Западу, у Маћедонији, Епиру, Тесалији, Грчкој, као и у свим српским земљама, не само да нису у својој култури ништа изгубила, већ су је, напротив, знатно увећала утицајем Византије, најкултурније средњевековне државе, у чијој су зависности она дуго остала. Византија је, шта више, утицајем своје културе, особито хришћанске религије, много допринела, да се међу западним словенским племенима знатно изгладе пређашње етничке диференције, и да се ова

---

[1]) О несловенским обичајима, које су источни балкански Словени примили од Бугара, као што је нпр. ношење шалвара, бријање целе главе нт.д. види Responsa Nicolai cap. 17. Annal. Bertin. ad. 866, као и цитат из Liutprandi Legatio, који смо навели горе, стр. 234.

племена, заједничким усвајањем нових религијско-националних обичаја, још више зближе међу собом.[1]) Овако етнички зближена западна племена тежила су да се и политички зближе и уједине. Овом тежњом њиховом можемо и објаснити Самуилове далеке ратне походе у свим правцима на Западу, као на пр. његов поход чак у Пелопонез, где су, на косама Тајгета, становала словенска племена Милинзи и Језерци. Самуилу је, како изгледа, више стало било до тога, да ова западна, етнички ближа племена задобије и политички уједини у својој држави, него ли да очува и увећа своја завојевања на истоку, у Бугарској. Зато он и није никад ни ратовао преко Балкана у данашњој Источној Румелији, а и саму дунавску Бугарску, између Дунава и Балкана, пустио је рано, још године 1000, да без икакве одбране падне у руке Византињанима. Бугарска је управо врло кратко време, свега *четрнаест година*, од 986 до 1000, била у саставу маћедонске царевине. Десет година раније, пре 986, и осамнаест година доцније, после 1000, дакле пуних двадесет и осам година, маћедонска царевина састојала се само из маћедонско-српских и других западних словенских земаља и племена, без Бугарске и Бугара. И док су Бугари свега четрнаест година били у саставу маћедонске царевине, дотле су сва српска племена и све српске земље северно од Маћедоније ушле у њен састав још у току првих четрнаест година, и после остале у њој непрестано све до пропасти њене (1018), пуних тридесет година. Словенска пак племена из Маћедоније и оближњих предела Тесалије и Епира,

---

[1]) Види горе, стр. 229, о заједничком обичају славе код западних Словена.

која су и основала маћедонску државу, остала су у њој за све време егзистовања њена од почетка до свршетка, скоро пуне четрдесет и три године (976—1018). Маћедонија, дакле, поставши политичким центром, прикупила је око себе сва њој етнографски ближа племена на Западу, и постала је на тај начин и етнографски центар нове словенске царевине.

Нама нису позната сва словенска племена у Маћедонији и околним пределима Тесалије и Епира, која су поставила етнографско-политички основ маћедонској држави. Али се више њих појављују у историји још у најстарије време, готово одмах по досељењу њихову, и то удружена у заједничка ратна предузећа. Ово њихово удруживање још од самог почетка показује, ако не њихову етнографску идентичност, а оно врло велику сродност, као и њихову тежњу да се и политички зближе и у државну целину споје. Ми налазимо споменуто по имену неколико ових племена, која су са *„осталим племенима“* склопила једно овако и то *прво* удружење у рату противу Солуна, још у последњој четврти VII. века, у време солунског архиепископа Јована. Наиме, у једној грчкој легенди из VIII. или IX. века о Св. Димитрију спомињу се као учесници у овим нападима на Солун ова племена: *Брсјаци* (*Βερξῆται*), Драговићи (*Δραγουβῖται*), Сагудати (*Σαγουδάτοι*), Велегостићи (*Βελεγεξῆται*) и Војинићи (*Βαϊουνῆται*).[1] Легенда казује даље, да су, сем ових побројаних, била с њима у друштву и »остала племена“, од којих она још даље именује Ринхине (*Ῥυγχῖνοι*) и *Струмљане* (*οἱ*

[1]) Легенда у Acta Sanctorum, t. IV 162. Die 8 octobris, Miracula S. Demetrii: *„ἐγένετο τοίνυν ὡς εἴρηται, ἐπὶ τῆς τοῦ ἐν ὁσίᾳ τῇ μνήμῃ ἐπισκοπῆς Ἰωάννου τὸ τῶν Σκλαβίνων ἐπαρθῆναι ἔθνος, πλῆθος ἄπειρον συναχθὲν ἀπό τε τῶν Δρογουβιτῶν, Σαγουδατῶν, Βελεγεξητῶν, Βαϊουνητῶν, Βερξητῶν καὶ λοιπῶν ἐθνῶν* и т. д.“

Σκλαβῖνοι οἱ ἀπὸ τοῦ Στρυμῶνος).[1] С друге стране дознајемо још за име племена *Смољана*, који су били настањени на средњем току реке Месте. Нема сумње да је, сем ових побројаних племена, било још доста других у Маћедонији и околним областима Тесалије и Епира, која су у блиским односима међу собом стајала. Ова сва побројана племена живела су у Маћедонији, сем Велегостића, који су становали у Тесалији, и Војинића у Епиру. Најзнатнији од ових Словена јесу *Брсјаци*, јер се, као што смо горе видели,[2] на њиховом земљишту зачела велика маћедонска царевина, и њихови кнежеви су од својих градова Пресие и Охрида начинили себи царске престонице. После Брсјака изгледа, да су *Драговићи* били најмоћнији у Маћедонији. Они су имали и своју нарочиту епископију, која је била подложена солунском архиепископу.[3] Драговићи и њихови суседи *Сагудати* становали су на Вардарској равници између Солуна и Верије и то, како изгледа, Драговићи западно од Вардара а Сагудати на истоку од Вардара.[4] *Рунхини* су становали на Рендинском Заливу и око речице *Ῥήχιος-α*, која се у овај залив улева, и били су суседи Сагудатима.[5] *Струмљани* пак или *Струмски Словени* били су источни суседи Брсјака, и живели су на Струми и Струмици.[6] *Смољани* су становали у планинским пределима родопским, на средњем току реке Месте, јер се ту

---

[1]) Ibid. стр. 174: „*οἱ Σκλαβῖνοι οἱ ἀπὸ τοῦ Στρυμῶνος καὶ Ῥυγχίνου.*

[2]) Види стр. 224, 225 и 236, 237 и даље.

[3]) Notitiae graecor. Episcop. ap. Codin., ed. Paris. 386: *Τῷ Θεσσαλονίκης ά. ὁ κίτρος (ἐπίσκοπος), β. ὁ Δραγουβιτίων.* Упореди Byz. Zeit. I. стр. 25.

[4]) О Сагудатима и Драговићима види и горе стр. 227.

[5]) Види горњи цитат из Легенде о Св. Димитрију, Acta SS IV. 174: *οἱ Σκλαβῖνοι ἀπὸ τοῦ... Ῥυγχίνου.*

[6]) Ibid: *οἱ Σκλαβῖνοι ἀπὸ τοῦ Στρυμῶνος.*

спомиње у грчких писаца из XI. и XII. века *земља и провинција Смољана* (*μέρη τῶν Σμολένων* и *θέμα τῶν Σμολένων*).[1] Тесалијско племе *Велегостићи* (*Βελεγηξῆται*), које се у Легенди помиње уз маћедонска племена, становало је на Заливу Волу, где се сад налази град *Велестино*, и где је по свој прилици била *provincia Belegezitiae*, која се помиње у уговору Алексија III. са Млечанима 1199.[2] Ту је без сумње била и Акамирова кнежевина *Βελξητία*, коју Теофан помиње.[3] Епирски *Војинићи* (*Βαιουνῆται*), који се једини од многих словенских племена настањених у Епиру помињу у Легенди, живели су северно од залива Арте у области, која се у Средњем Веку помиње као провинција Vagenetia или *Βαγενητία*.[4] И тесалијски Велегостићи и епирски Војинићи живели су изван јужних граница маћедонске царевине, како смо их ми горе обележили,[5] јер су Велегостићи становали много јужније од Олимпа, и Војинићи такође даље на југу од утока реке Каламе и од града Јанине. Али ми смо ову границу на југу *од прилике* и приближно назначили, зато што је она била врло нестална. Свакако може се као позитивно рећи, да је маћедонска царевина у првим годинама њеним, нарочито после Самуилова освојења града Ларисе, ишла далеко на југ и обухватала целу Тесалију и цео Епир, тако да је Самуило предузимао одатле даље ратне походе у Средњу Грчку и Пелопонез. Тек после свога пораза од 996 на реци Сперхију, на јужној граници Тесалије, изгубио је Самуило

---

1) Види Јиречек, Geschichte der Bulgaren, стр. 120.

2) Ibid. стр. 121.

3) Види цитат горе на стр. 225.

4) Види Јиречек, op. cit. стр. 121 и 122.

5) Види стр. 287.

Јужну Тесалију и можда Јужни Епир.[1] До овог су времена дакле и Велегостићи и Војинићи са својим областима улазили у састав маћедонске царевине, а Војинићи су, врло вероватно, још и после тога доба остали под Самуилом.

И тако дакле, у етнографском погледу, први основ маћедонске царевине састављен је био из словенских племена, која су живела у Маћедонији и околним пределима Тесалије и Епира. Сва ова племена, као што се види из горњег цитата из Легенде о Св. Димитрију, носе једно заједничко име *Словени* или *народ Словена (τὸ τῶν Σκλαβίνων ἔθνος)*. После ових Словена најглавнији саставни део, највећи у целој царевини, чинила су словенска племена из свију српских земаља на северу и северозападу од Маћедоније, из Рашке, Мораве, Зете, Травуније, Хума, Неретве, Босне и Срема. Тек на треће место долазе Бугари, који су, као што смо горе видели, не само једним делом својим, становницима дунавске Бугарске, били заступљени у маћедонској царевини, већ су и најкраће време — свега 14 година — остали у саставу њеном. Па ипак држава маћедонска није се називала ни словенским ни српским именом, већ се називала именом овог трећег, етнографски најнезнатнијег њеног састојка. Њено политичко име није дакле одговарало тачно њеном етнографском саставу. Она се као држава није називала ни Словенија ни Србија већ *Бугарска*; њени држављани, сви без раз-

---

[1]) Из Скиличина описа битке код Сперхија могло би се закључити, да је и даље цео Епир до Залива Арте остао у рукама Самуиловим. Јер Скилица вели, да је Самуило са својим сином Радомиром после ове битке преко *Етолских планина и Пинда прешао у своју државу*, а то је дакле у јужни Епир. Види Кедрин II. 450, 19: *„διαδράντες εἰς τὰ ὄρη τῶν Αἰτωλῶν-κἀκεῖθεν διὰ τῶν κορυφῶν τῶν τοιούτων ὀρέων διελθόντες τὸν Πίνδον διεσώθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ“.*

лике, називали су се *Бугарима*, а њени владаоци *бугарским царевима*. Ово политичко наименовање маћедонске царевине потребује ближе објашњење, зато ћемо се ми на њему мало више задржати.

Балкански Словени нису имали, као што је познато, у време свога досељења на Балканско Полуострво једне државне целине, већ су били поцепани на многобројна мала племена, којима су управљали наследни племенски кнежеви. Тек кад су, по свом досељењу на Балканско Полуострво, дошли у додир са византијском или источно-римском империјом, они су се од ове старе државе почели учити државном животу, онако исто као што су и германски народи тек после велике сеобе народа, на земљишту западне римске империје, по примеру ове почели образовати праве државе. Два највећа и најјача словенска племена, Срби и Хрвати, почели су први на западу Балканског Полуострва стварати државе, подлажући под своју власт околна сродна племена и намећући им своје племенско име као државно име. Али је овај процес државног стварања био врло тежак и спор, јер није било лако сломити власт појединих кнезова и уништити старе навике племенског и сепаратистичког политичког живота. Друкчије је било на истоку Балканског Полуострва, где се међу тамошњим Словенима одмах по њиховом досељењу засновала у врло кратком времену једна јака монархија. Разлика је дошла отуда, што ова држава на истоку није створена као оне две на западу спорим дејством културе, већ је била дело освајачке силе једног моћног варварског монарха. Аспарух или Исперих, каган бугарски, прешао је 679 године преко Дунава, освојио од Византије све земље између Ду-

нава и Балкана, које су биле насељене словенским племенима, срушио је власт појединих кнежева ових племена, и сва племена ујединио под једном јединном, својом деспотском влашћу. И тако се дакле међу балканским Словенима, у кратком времену после досељења њихова у своју нову домовину, појављују три државе, *српска* и *хрватска* на западу, и *бугарска* на истоку. Али док се бугарска држава на истоку одмах раширила на велики простор и обухватила сва словенска племена између Дунава и Балкана, *српска* и *хрватска* држава на западу нису могле лако ни своје области увећати ни своје име раширити на остала многобројна племена на западу, која су и даље живела партикуларистичким животом племенским под врховном влашћу византијском. На западу се за дуго није могло доћи до једне веће државне целине нити до једног државног имена, све до образовања велике маћедонске царевине Самуилове, која је обухватила са малим изузетком сва словенска племена и земље на Балканском Полуострву. При свем том, ми налазимо и пре овог времена једно опште име, којим је од Византинаца и западних Европљана била називана цела словенска област на западу и у центру Балканског Полуострва. То је име *Словенија* (Славенија) или *Славинија* (*Σκλαβινία*). Ово је име обухватало с почетка цео словенски Балкан, али је доцније било потиснуто са истока од Бугара и ограничено на српско-хрватско-маћедонски запад. Име *Славинија* (*Σκλαβινία*) давато је од византијских писаца, нарочито за разлику од *Бугарске*, маћедонско-словенским областима између Јадранског мора и Родопе. Тако се у години 657 у време владе цара Констанса (Константин III) ова област од Теофана назива *Славинија*: „*ἐπιστράτευσεν ὁ βασιλεὺς κατὰ Σκλαυινίας καὶ*

ᾐχμαλώτευσε πολλοὺς καὶ ὑπέταξε.[1]) После доласка Бугара на Балканско Полуострво (679) опет спомиње Теофан у години 687 *Славинију* и *Бугарску* као две различите земље: „*τούτῳ τῷ ἔτει* (т. ј. 687) *ἐπιστράτευσεν Ἰουστινιανὸς κατὰ Σκλαυινίας καὶ Βουλγαρίας.*“[2]) На истом месту мало пре тога говори Теофан о *Бугарима* и *Словенијама*, које је требала послата војска сваке засебно да подложи: „*καὶ κελεύει περᾶσαι ἐπὶ τὴν Θρᾴκην τὰ καβαλλαρικὰ θέματα, βουλόμενος τούς τε Βουλγάρους καὶ τὰς Σκλαυινίας αἰχμαλωτίσαι.*“ Још доцније, у средини VIII. века, спомиње Теофан „*Славинију у Маћедонији*“, коју је тада подложио Константин Копроним: „*τὰς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σκλαυινίας ᾐχμαλώτευσε, καὶ τοὺς λοιποὺς ὑποχειρίους ἐποίησεν.*“[3]) Патријарах Нићифор помиње под годином 688 Словене у околини Солуна и разликује их од Бугара: „*μεθ' ὧν λύει καὶ τὴν πρὸς τοὺς Βουλγάρους γενομένην εἰρήνην. ἱππικὰ δὲ στρατεύματα πρὸς τοῖς Θρᾳκῴοις διαγαγὼν χωρίοις κατὰ τῶν Σκλαβηνῶν εὐθέως ὥρμησε. μέχρι δὲ Θεσσαλονίκης ἐκδραμὼν πόλεως, πολλὰ τῶν ἐκεῖσε Σκλαβηνῶν γένη τὰ μὲν πολέμῳ τὰ δὲ ὁμολογίᾳ παραλαβών, εἰς τὴν τοῦ Ὀψικίου λεγομένην χώραν διὰ τῆς Ἀβύδου διαβιβάσας κατέστησεν.*[4])

Под именом *Славинија* није се само Маћедонија подразумевала већ и словенске области у Епиру, Тесалији, Средњој Грчкој и самом Пелопонезу. Тако се у једном путопису од Св. Вилибалда, који је као поклоник путовао на Исток, Лаконија у Пелопонезу,

---

[1]) Теофан, ed. de Boor, I. 347.

[2]) Теофан, I. 364.

[3]) Теофан, I. 430. У латинском преводу Библиотекара Анастасија ово место гласи: Anno imperii sui 18 Constantinus Slavinias penes Macedoniam positas captivavit et reliquos subjugavit.

[4]) Nicephori Archiepiscopi Constantinopalitani opuscula historica, ed. Carol. de Boor. 1880, p. 36, 16.

где се налази град Монемвазија, назива *словенском земљом* (Sclavinica terra).[1] На једном месту у Теофана вели се, да је царица Ирена у години 782 свога генерала Ставракија послала противу *словенских народа (κατὰ τῶν σκλαυίνων ἐθνῶν)* у *Маћедонији* и *Грчкој* (Јелади и Пелопонезу), подложила их и приморала, да јој плаћају трибут.[2] Све ове области, у којима су становали словенски народи, изван граница Аспарухове Бугарске, носиле су без сумње име *Славинија*, особито у Грчкој. Јер словенска насеља у Грчкој у ово време беху веома намножена и још више ојачана тиме, што је тамошње грчко становништво Константин Копроним преселио пре тридесет година у Цариград у великом броју, да би ову од куге веома опустелу престоницу опет населио. Константин Порфирогенит изрично вели, да је том приликом *Полопонез био сав пословењен (ἐσθλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα)*.[3]

Земље Срба и Хрвата називане су такође, као и Маћедонија и Грчка, „*Славинија*“ или „Словенска Земља“. Од многих византијских и западно-европских писаца, код којих се налазе сведочанства о томе, навешћемо само овде Теофановог настављача,

---

[1]) Acta Sanctorum, јули 2, стр. 504: Et inde (т.j. e Sicilia) navigantes venerunt ad urbem Monafasiam (т.j. *Μονεμβασία)* in *Sclavinica terra.* Et inde navigantes in insulam nomine Chu (т.j. Хеос на врху Атике) etc.

[2]) Теофан, I. 456, 25: „*Τούτῳ τῷ ἔτει εἰρηνεύσασα Εἰρήνη μετὰ τῶν Ἀράβων καὶ ἄδειαν εὑροῦσα ἀποστέλλει Σταυράκιον τὸν πατρίκιον καὶ λογοθέτην τοῦ ὀξέος δρόμου μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τῶν Σκλαυίνων ἐθνῶν, καὶ κατελθὼν ἐπὶ Θεσσαλονίκην καὶ Ἑλλάδα ὑπέταξε πάντας καὶ ὑποφόρους ἐποίησε τῇ βασιλείᾳ, εἰσῆλθε δὲ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ πολλὴν αἰχμαλωσίαν καὶ λάφυρα ἤγαγεν τῇ τῶν Ῥωμαίων βασιλείᾳ.*

[3]) Константин Порфирогенит, De thematibus, ed. Bonn. p. 53, 18: „*ἐσθλαβώθη δὲ πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος, ὅτε ὁ λοιμικὸς θάνατος πᾶσαν ἐβόσκετο τὴν οἰκουμένην, ὁπηνίκα Κωνσταντῖνος ὁ τῆς Κοπρίας ἐπώνυμος τὰ σκῆπτρα τῆς τῶν Ῥωμαίων διεῖπεν ἀρχῆς*“. Кад узмемо у обзир ову велику намноженост Словена у Пелопонезу, онда нам није чудно, што је Самуило тамо, на толику даљину, предузимао ратне походе.

који вели, да је Василије I. (867—886) у рат противу Арабљана позвао *„словенске земље“* т.ј. земље српске и хрватске: *κελεύσας καὶ τὰς ὀλίγῳ πρόσθεν μνημονευθείσας χώρας τῶν Σκλαβενῶν συνεπιλαβέσθαι τοῦ ἔργου“.*[1]) А које су ове словенске земље Теофан је споменуо на једном месту раније, где вели да су те земље у *Панонији и Далмацији* (*ἐν Παννονίᾳ καὶ Δαλματίᾳ*) и да су у њима становали *Хрвати, Срби, Захумљани, Травуњани, Конављани, Дукљани и Перетљани* (***Κροβάτοι*** *φημὶ καὶ* ***Σέρβλοι*** *καὶ* ***Ζαχλουμοί,*** *Τερβουνιῶται τε καὶ* ***Καναλῖται*** *καὶ* ***Διοκλητιανοὶ*** *καὶ* ***Ῥεντανοί***).[2])

На целом дакле Западу и у центру Балканског Полуострва била су настањена словенска племена, и области, у којима су они становали, носиле су једно заједничко име: *Славинија* или *Словенска Земља.* Али ово име није било *политичко* име, већ је то био етнографски назив, којим су сва словенска племена означена као једна етничка целина, и ако су она била поцепана и без икаквог државног јединства. И, као етнографски назив, *Словенија* је морала све више уступати политичким именима *Бугарска, Србија* и *Хрватска,* док најзад није испред ових тога назива сасвим нестало. Јер, знамо из историје осталих народа, да је народно име увек било слабије од државног имена, коме је увек уступало место. Тако је на пр. у византијској царевини државно име *Римљани* (*Ῥωμαῖοι*) било јаче од народног имена *Грци;* тако је у Француској одржало превагу државно име *Французи* за гало-римско становништво, и т.д.[3]) Она

---

[1]) Theophanes Continuatus, ed. Bonn., p. 293, 14.

[2]) Theoph. Contin., p. 288, 19.

[3]) Упореди Јиречек, Gesch. der Bulgaren, стр. 183: „Stärker als der Volksname war und ist immer der Name des Staates“.

пак три државна имена, *Бугарска*, *Србија* и *Хрватска*, која су међу балканским Словенима постала још много пре X. века, борила су се међу собом о превласт још од свога постанка, па, може се рећи, ни данас та борба није престала. Борба се водила између оних од ове три државе, које су међу собом најближе биле, и то око наметања свог имена оним областима и племенима, која су међу њима лежала. Ратовали су дакле међу собом с једне стране државна имена *српско* и *бугарско*, с друге стране *српско* и *хрватско*. Српско име, пошто се српска држава налазила у средини, морало се борити са обадва противника, док између бугарског и хрватског имена није ни било борбе, јер се ни границе државе хрватске и бугарске нису додиривале међу собом, сем врло ретких момената, када је српска држава или који део њен био подложен од једне од ових двеју њених супарница.

Од ова три државна имена, најјаче је било у времену, о коме говоримо, као и пре тога доба, *бугарско* име, јер је оно тада означавало једну велику и моћну царевину на истоку и у центру Балканског Полуострва, док је *српско* и *хрватско* име обележавало области само неколиких словенских племена на западу. Бугарско је име особито до велике славе дошло од онда, од када је Бугарска, благодарећи победничким ратовима Симеуновим противу Грка, постала царевином и од кад је њен владалац задобио титулу *цар* (caesar), која је одговарала грчкој титули *βασιλεύς*.[2]) Оно се од тада све више и више

[1]) Да је титула *цар* дошла од *caesar* или управо од *цесар* или *цасар*, имамо сведочанство код Скилице у овим словенским речима: *βεξεῖτε, βεξεῖτε, ὁ Τξέσαρ (Τξαίσαρ, Τξάσαρ)*, које он цитира у својој хроници, говорећи о маћедонским Словенима Самуиловим. Упореди B. Prokić, Die Zusätze, стр. 32 и 45, Zusatz 34.

ширило на запад на области, које је Симеун освојио у Маћедонији, Тесалији, Епиру и Албанији, као и на оне земље које је освојио од српских племена у области Тимока, Мораве и даље на западу у правој Србији. *Бугарско државно име* раширило се према томе на запад на штету етнографског имена *Словенија* или *Славинија* и етнографско-политичког имена *Србија*.

У години 971 освоји цар Цимисхије Бугарску и уништи бугарску државу; али са уништењем бугарске државе није и њено државно име за увек уништено било. Бугарско је име после кратког времена опет обновљено, само овога пута служило је за наименовање једне државе, која је почивала на сасвим другој етнографској основи. Наиме, нова маћедонска царевина, основана 976 на западу, у *Словенији*, би тако исто названа *Бугарском* а њени становници *Бугарима*. Име *Бугарска* остало је државно име маћедонској царевини до њеног уништења Василијем II., године 1018. Она се називала Бугарском и у оно време, пре године 1000, када је она у својој највећој величини обухватала *сва српска* и сва *маћедонска* племена, као и највећи део словенских племена у Тесалији, Епиру и Албанији. Она се називала Бугарском и после 1000 године, кад је изгубила праву Бугарску и кад је остала без правих Бугара. Име *Бугарска* давато је маћедонској царевини од свију старих историка и писаца, како грчких тако и свих осталих. Тако на пр. наш главни извор, Скиличина Хроника, назива ову царевину **Βουλγαρία** а њене становнике **Βουλγάροι**. У почетку самом њене егзистенције устаници, који су је створили, називају се од Скилице Бугарима.[1] Тако исто на крају своје егзистенције,

[1]) Кедрин, II. 434, 20: „*τῶν δὲ Βουλγάρων ... ἀποστατησαντων.*“

назива се она у Скиличиној Хроници *Бугарском*, и под овим именом обухваћене су биле и све српске земље, до хрватске границе.[1]) Па то име *Бугарска* и *Бугари* дају маћедонској царевини и њеним становницима, готово без изузетка,[2]) сви остали византијски писци, као на пр. Зонара, Кекаумен,[3]) Аталијата,[4]) цар Василије II. у својим хрисовуљама[5]) и т. д. Осем византијских писаца, називају *Бугарском* и *Бугарима* маћедонску царевину и њене становнике још и остали писци, који су на ком другом језику а не грчком ма шта о овој царевини писали. Тако на пр. арапски летописац Јахја, говорећи у свом Летопису о постанку маћедонске царевине, вели, да је један син „*бугарског цара Самуила*“ са „*Бугарима*,“ који су се око њега скупили, повео рат за ослобођење *Бугарске* противу Василија II.[6]) Тако исто назива маћедонску царевину *Бугарском* а њене становнике *Бугарима* и други арапски историк Ал-Мекин, као и јерменски историци Азолик и Матеја из Едесе. Такав исти назив налазимо и код западно-европских летописаца, који су на латинском језику писали, на пр. код Адемара.[7])

---

[1]) Кедрин, II. 476, 4: *Τῷ δὲ βασιλεῖ προσερρύησαν, τῆς Βουλγαρίας δουλωθείσης αὐτῷ, καὶ τὰ ὅμορα ἔθνη τῶν Χορβατῶν.*

[2]) Изузетак праве они писци, који их називају по имену каквог старог трачког или илирског народа, који је у обиму Маћедонске Царевине некад раније становао, као нпр. Лав Ђакон, који их назива *Мизима* (Leo Diacon. l. X, c. 8).

[3]) Cecaumeni Strategicon, p. 65: „*ὁ τύραννος Βούλγαρος Σαμουήλ.*“

[4]) Attaliates, ed. Bonn., стр. 229: *ὅς* (т. ј. Василије II.) *τεσσαρακοστὸν ἔτος τοῖς Βουλγάροις ἀντιτασσόμενος.*“ Стр. 230: „*καὶ ἡττηθῆναι τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος.*“

[5]) Byz. Zeitschrift II, стр. 42: „*καὶ τὴν* (*ἀρχὴν*) *τῶν Βουλγάρων γενέσθαι ὑπὸ ζυγόν.*“

[6]) Барон Розен, Извод из Летописа Јахјина, стр. 21.

[7]) Адемар, loc. cit. p. 32: Hisdem temporibus rebellantes *Bulgari*... Ad ultimum *regibus Bulgarorum Samuele et Aaron*...«

Једну малу разлику, једну нијансу у називу маћедонске царевине и њених становника налазимо једино код Дукљанина, као и код германских летописаца, који су у својим летописима напоменули маћедонско посланство од 973. Наиме, Дукљанин назива Самуилову маћедонску царевину *Бугаринском* а његове поданике *Бугаринима*[1]) за разлику од Симеунове и Петрове царевине и поданика, које назива *Бугарском* и *Бугарима.*[2]) У германским летописима, Хилдесхајмским и др., као и у Титмаровој Хроници налазимо назив *Bulgarii* и *Bulgariorum* место Bulgari и Bulgarorum.[3])

Може се дакле сматрати као историјски утврђен факат, да је Маћедонска Царевина од свога почетка 976 па до свога краја 1018 носила државно име *Бугарска.* Ово је име, према томе, обухватало све словенске области на Балканском Полуострву од Дунава и Саве до Солуна и Ларисе, и од Црног Мора до Јонског и Јадранског Мора. Да византијском цару Василију II. није пошло за руком, да уништи маћедонску царевину, на Балканском Полуострву образовала би се, без сваке сумње, у току времена једна етнографски хомогена словенска царевина са једним, *бугарским* именом. Име *Бугарска* и *Бугари* потисло би сва остала словенска имена и обухватило би вероватно цело Полуострво. Да је такав резултат био могућ, сведочи историчар крсташких ратова Вилљем Тирски, који је у XII. веку писао, дакле после уништења маћедонске царевине. Описујући први крсташки

---

1) Дукљанин, стр. 41. стр. XXXVI: „...Samuel *Bulgarinorum* imperator...", и стр. 40, cap. XXXIII: „Eo tempore surrexit in *gente Bulgarinorum* quidam Samuel."

2) Дукљанин, стр. 38: *Bulgarorum* imperator Petrus etc.

3) Хилдесхајмски Анали, MG. SS. III, 62. — Титмар, MG. SS. III. p. 753.

рат и пут крсташа са Готфридом Буљонским кроз византијску царевину, он вели, да је још у то време (на крају XI. века) цела пространа област између Дунава, главног града Цариграда и Јадранског Мора, на стид и поругу Грцима и њихову имену, носила назив *Бугарска*. Ево како се он о томе изражава: „ita ut confusis provinciaribus nominibus et terminis, totus iste tractus, qui in longitudine habere dicitur iter dierum triginta, in latitudine vero decem, vel amplius, *Bulgaria* dicitur: miseris Graecis ignorantibus quod hoc ipsum nomen eorum protestetur ignominiam.[1]) Овај факат доказује и то, да је уједињење готово свију Словена на Балканском Полуострву у једну државну целину са једним државним именом могла извршити само таква држава, чиј је политички центар био у Маћедонији. Пређашња бугарска држава цара Симеуна са политичким центром на северо-истоку као и доцнија српска држава цара Душана са политичким центром на северо-западу нису могле овај циљ постићи.



[1]) Migne, Patrologia latina, 201: Guilelmi Tyrensis historia rerum transmarinarum, p. 254.

ИСПРАВКЕ

СТРАНА:	РЕД:	СТОЈИ:	ТРЕБА:
69	6	16.	18.
69	23	»Дела«	»Дела« и књ. V »Наставника« (стр. 134—138)
69 и 80	23 и 33	641	648
99	17	Севастјанова.	Севастјанова.²)
99	треба додати 35 ред:		²) Свѣдѣнія и Замѣтки, 30—34.
239	6	Μωσῆς	καὶ Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν.

Сл. 1.



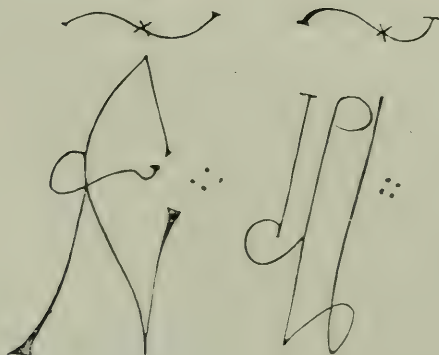
Сл. 2.



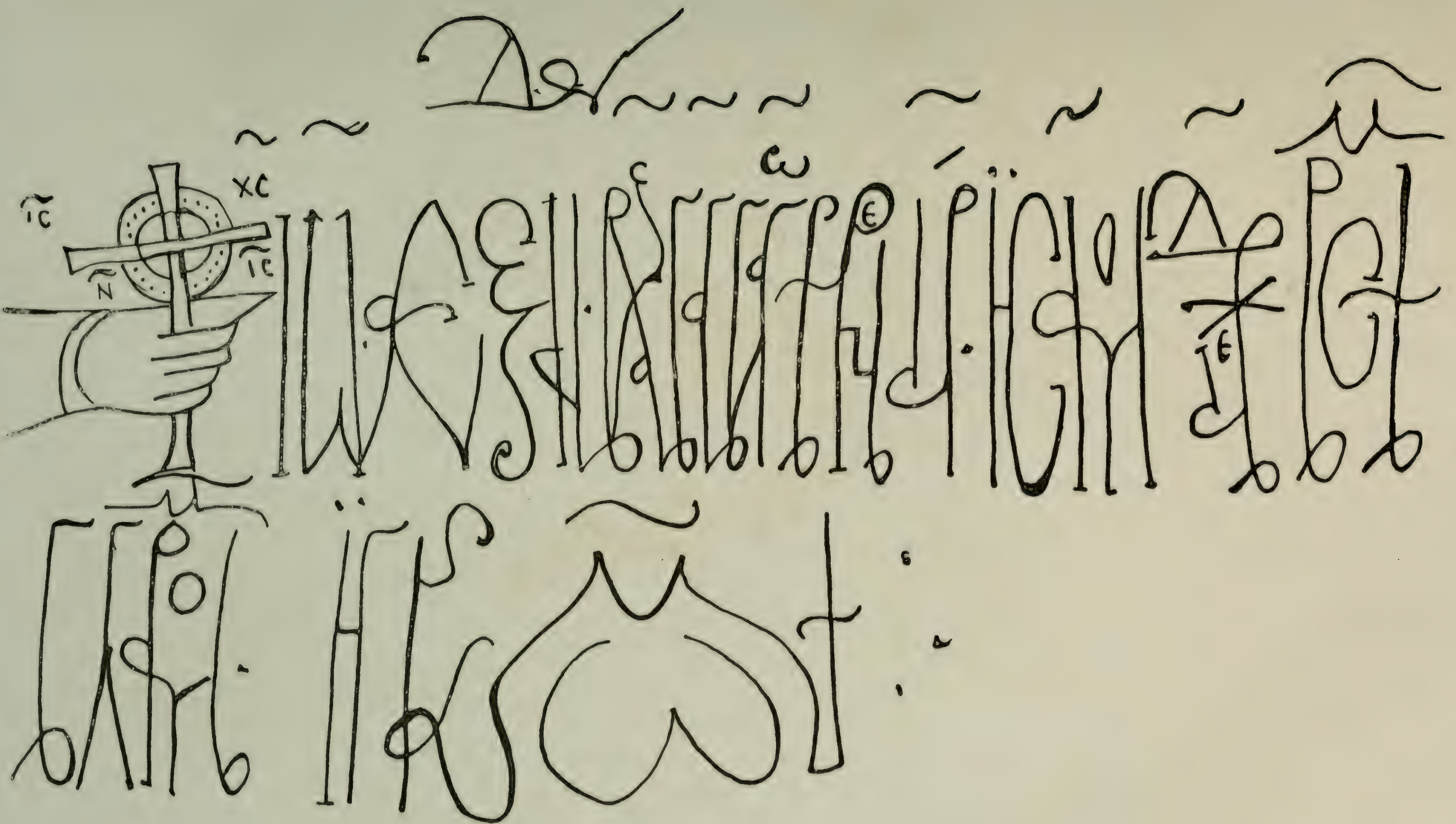
Сл. 3.



Сл. 4.



Напомена. Први је новац из наше збирке, други из Народног Музеја, а трећи из збирке г. Васила Аврамова, адвоката у Софији. Монограми у сл. 4. смањени су у пола.



Сл. 5.

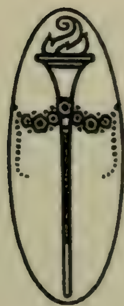
ГЛАС

СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

CXXIII

ДРУГИ РАЗРЕД

67



БЕОГРАД-ЗЕМУН
ШТАМПА ГРАФИЧКОГ ЗАВОДА »МАКАРИЈЕ« А. Д.
1927

САДРЖАЈ

ДУБРОВАЧКО-СРПСКИ УГОВОРИ
ДО СРЕДИНЕ 13-ОГ ВЕКА

од

МИЛКА КОСА

ДУБРОВАЧКО-СРПСКИ УГОВОРИ ДО СРЕДИНЕ 13-ог ВЕКА (ДИПЛОМАТИЧКА СТУДИЈА)

ОД МИЛКА КОСА.

(Примљено на скупу Академије Философских и Друштвених Наука
22 јуна 1925.)

Предмет су ове дипломатичке студије уговори које је од 12. века па све до средине 13. века склапала Дубровачка Општина са српским државама и династима (Рашка, Босна, Хум, Крајина). Ово су и први познати дубровачко-српски уговори уопште. Заједнички моменти у погледу дипломатичке форме, постанка и порекла ових уговора траже нарочиту обраду. После средине 13. века променио се дипломатички карактер дубровачко-српских уговора сасвим, а дипломатичких уговорних текстова једног уговорача, Дубровачке Општине, нестаде за више од сто година.

1. Дубровачко-српски уговори из 1186 и 1190 године.

Дубровачка Општина задобијала је у другој половини 12. века све већи значај у политичком и економском животу источног Јадранског Приморја. Потреба уређења одношаја са суседним далматинским и словенским општинама, градовима и државама као и с онима на другој страни Јадрана, у Апулији, Маркама, Романьи и другим земљама, постајала је све јача. Из друге половине 12. века очувани су нам први уговори, који уређују економске и политичке одношаје Дубровачке Општине са градовима и општинама на овој и на оној страни Јадранског Мора. По хронолошком реду познати су на изм 12. века уговори трговачког и пријатељског садржаја с апуљским градом Молфетом (око 1148 год.), Пизом (1169., мај 13), Ровињем у Истри (1188., окт. 8),

Равеном (1188., нов. 21), Фаном (1199., јули 11) и *Јакином* (1199., авг. 25), којима следују у првој половини 13. века још неки други, с неким италским градовима.[1])

У исто доба узела је и *Рашка* за време великог жупана Немање под своју власт један велики део српске земље и постала основа за доцнију моћ Србије. Немањина држава постала је у блиском суседству Дубровачке Општине један фактор с којим је требало рачунати. Немањин брат Мирослав, који је владао Хумом, постао је непосредан међаш дубровачке територије. Из суседства родили су се односи, пријатељски и непријатељски. Први познати писмени акт о међусобним односима је уговор који је 27 септембра 1186 г. Дубровачка Општина склопила с посланицима великог жупана Немање и његове браће Срацимира и Мирослава.[2]

Исправа која садржи уговор од 1186 год. нешто је оштећена. Због тога није њезин текст у досадашњим издањима објављен сасвим тачно. Издавачи нису опазили да дубровачки хроничар Јуније *Растић* (Resti, † 1735., издање Нодила у Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XXV, 61—62), који је ваљда имао пред собом исправу у нешто бољем стању, у своме талијанском слободном преводу, даје потпунији текст. „Увреде“ учињене међу Дубровчанима и Србима нека се забораве „(salua) tamen hereditate Raguseorum, quam antiquitus posséderunt (ex patribus),

---

[1]) Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II, n. 119, 213, 214, 302, 307. — Const. Jireček, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters, Almanach d. kais. Akademie der Wissenschaften. Wien 1899., 375 сл. и P. Matković, Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke, Rad jugoslav. akademije, XV, 6 сл.

[2] Оригинал-пергаменат у Дубровачком архиву (A); — један савремени (B) и један доцнији (C) препис такође тамо.

Издања: Miklosich, Monumenta Serbica, 1, n. 3 (регест и српски потписи из A, B); Ljubić, Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i Mletačke republike, I, (Monumenta spect. histor. Slavor. merid., I), 11, n. 17 (из A, B); Wenzel, Codex diplomaticus Arpadianus, VI, 165; Срезневскій, Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ, Приложеніе къ XXII-тому записокъ Имп. Академіи Наукъ, 1873, 143 (по препису Богишића из A); Kukuljević, Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae, II, 137, n. 184 (из A, B, C); Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II, 201, n. 196 (из A, B, C); Новаковић, Законски споменици српских држава средњега века, 132 (из Љубића); А. В. Соловјев, Одабрани споменици српског права (1926), 3.

ex auis et proauis suis, pro se, excepto locum Ragat (et omni...) in lege habende sunt posite". Оштећено место тумачи Растић овако: „Ma perchè la repubblica era in differenze con il gran giupano, pretendendo egli attener (према другоме рукопису „ammeter") al suo dominio, per la dipendenza (према другоме рукопису „discendenza") di Bosna, le ville di Rosgiat et di Cusilla, oggí detta Petrovo Selo, però furono queste due ville riservate restar in lite non definita". Из Растића сазнајемо дакле да је на овоме месту био говор о селима *Рожсато* и Петрово Село (данас у општини Ријека).

Пасус исправе: „Et quod (solidos) nullo umquam tempore super Raguseos (querunt aut) accipiant, sicut prius nostro tempore acceperunt pro nulla culpa adin(venta) quorumlibet hominum", гласи код Растића: „che dai Ragusei gli Slavi non possano, nè debbano. cercar in verun tempo i soldi, ne quelli ricever, come facevano per il passato, per le vigne ed altri terreni, coltivati da essi nella penisola Ratanea" (Стонски Рат). Које је овде читање исправније, могла би објаснити само студија оригинала.

Фрагментарну реченицу исправе: „Et quod Ragusei... (non) querant", можемо према Растићу попунити на овај начин: „che i Ragusei debbano abbandonar la protezione presa sopra l' isola di Corzola e Lissa". Из овога је јасно да Гундулић и Растић имају право кад у својим хроникама кажу, да се у ратовима од 1184 и 1185 год. радило о власти над острвима Корчулом и Висом.[1]

И фрагментарно место: „Et quod pax pro nulla re aut culpa hominum proici possit perpetuo, set quorum cep... (fuerit per iustitiam), emendetur" попуњава Растић „che questa pace e confederazione non debba sciogliersi per veruna causa, ma che, occorrendo alcuna differenza tra Raguseo e Slavo, si debba terminare per via di giustizia".

Из оног доба кад је Дубровачка Општина стајала под норманским суверенитетом, очувао нам се још један уговор међу њом и Немањићима. Сусед дубровачке територије био је Немањин брат *Мирослав,* који је владао Захумљем. Окупацијом Јадранског Приморја постали су Немањићи суседи

[1] Гундулић (Јиречек, Ист. Срба, превео и допунио Јован Радонић, I², 187, оп. 4); Растић, l. c. 60.

Дубровачке Општине с којом су имали многе одношаје економског и политичког карактера. Особито кнез Мирослав био је у уској вези с Дубровником. Област дубровачког надбискупа обухватала је, како то каже исправа папе Климента III од 25 новембра 1189 год., и његову територију.[1]

Кад је 1190 год. византиски цар Исак Ангелос победио Мирослављева брата Немању и проширио своју власт на Балканском Полуострву, био је Мирослав принуђен наслонити се још више на своје дубровачке суседе који су у оно доба још стајали под суверенитетом норманског краља Танкреда.[2] Уске везе међу Мирославом и Дубровником показује исправа од 17 јуна 1190 год., којом је српски династ за сваки случај осигурао себи уточиште у Дубровнику. Као уговор из 1186 год. постала је и ова исправа у дубровачкој канцеларији и чини заједно са првом због својих дипломатичких форама једну нарочиту групу.[3]

Уговори, склопљени 1186 и 1190 год., међу Дубровачком Општином и Немањићима, постали су на тај начин што су српски кнезови послали у Дубровник своје посланике, у нашим случајевима две особе, једног жупана и још једно лице. Они су изложили заступницима Дубровачке Општине своје жеље и предлоге („quorum [т. ј. посланика] locutiones audientes . . . hoc ordine pacem fec[erunt]" у уговору из 1189 год.). После тога редиговали су резултате преговора у једном специалном писменом акту који се сачувао.

Сви знаци кажу да су обадве *исправе изашле из дубровачке канцеларије* оног доба. Писар исправе од 1190 год. је „diaconus Marinus et Ragusii communis notarius" о којем знамо да је био међу 1184 и 1199 год. дубровачки латински нотар.[4] У своме потпису употребљава ђакон Марин спе-

---

[1] Smičiklas, Cod. dipl., II, 238, n. 223.

[2] Растић, l. c., 63.

[3] Ориг.-перг. у Дубровачком архиву (А).

Издања: Miklosich, Mon. Serb., 2, n. 5 (регест из А); Ljubić, Listine, I, 14, n. 23 (из А); Wenzel, Cod. dipl. Arp., XI, 59; Срезневскій, Свѣдѣнія и замѣтки . . ., 144, по препису Богишића (из А); Kukuljević, Cod. dipl., II, 157, n. 210 (из А); Smičiklas, Cod. dipl., II, 245, n. 230 (из А); Новаковић, Зак. спом., 134 (из Љубића); Соловјев, Одабр. споменици срп. права 6,

[4] C. Jireček, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner, Archiv f. slawische Philologie, 26, 186.

цифичну млетачку комплециону формулу „scripsi complevi et roboravi“, коју су његови наследници у нотарском послу употребљавали само онда кад су састављали правна акта која су била у вези с Млечанима или страним особама.[1] Само једанпут написао је и ђакон Марин у некоме локрумском акту скраћену млетачку комплециону формулу.[2] Инвокација уговора из 1186 год. је симболичка (†) и вербална (in nomine patris et filii et spiritus sancti amen). Вербална је византиског извора и у оно доба употребљавана у јужној Далмацији, премда у ретким случајевима.[3] Инвокација уговора из 1190 год. гласи «*in Christi nomine*» и она је једна од најобичнијих у далматинским исправама оног доба.[4] Датум одмах после инвокације и ред појединих хронолошких елемената (година, индикција, месец, дан) одговарају сасвим дубровачком дипломатичком обичају крајем 12 века.[5] Датум у уговору од 1186 год. без ознаке месечног дана, само по празнику Св. Кузмана и Дамјана, који су били у Дубровнику особито слављени[6], говори о ондашњем дубровачком обичају датирања према благданима светаца.[7]

Према свом дипломатичком карактеру обадве су исправе *нотиције;* то су исправе којима су и у Далмацији износили

---

[1] Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 105 (1214), 307 (1232); IV, n. 1, 28, 29, 33 (1236, 1237). — О млетачкој комплеционој формули уопште прим. H. Brunner, Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde (Berlin, 1880), 67 (оп. 5), 81; у Далмацији: Milan v. Šufflay, Die dalmatinische Privaturkunde, Sitzungsberichte d. kais. Akademie der Wissenschaften (Wien 1904), phil.-hist. Kl., 147, 32.

[2] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 268 (1197): scripsi et compleui.

[3] Дубровник 26. јан. 1228 (Smičiklas, III, n. 250). — Прим. Šufflay, l. c., 49 и Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици, Глас Српске Краљ. Академије, XC, 76.

[4] Šufflay, l. c., 50.

[5] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 26 (ad 1190), 113, 177, 213, 218. 227, 243, 268, 278, 297, 338 итд.

[6] Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, Denkschriften d. kais. Akademie d. Wissenschaften, phil.-hist. Kl., 48, 55.

[7] Св. Влахо 1190 (Smičiklas. Cod. dipl., II, n. 213, 226, 227), налажење Св. Крста 1195 (l. c., II, n. 255); Св. Петар и Св. Павао 1197 (l. c., II, n. 268); Св. Илија пророк 1237 (l. c., IV, n. 28). — Прим. Šufflay, l. c., 148, 165.

један сведоцима снабдевен писмен извештај о неком свршеном правном акту. Као и најстарије сачуване дубровачке исправе из 11. века, с краја 12. и с почетка 13. века, редиговане су и наше у стилу који просто прича о већ прошлим догађајима.[1] Ова врста исправа употребљавана је у Далмацији особито за судске нотиције и одговара најбоље правноме схватању Словена о значају писменог изражавања помоћу исправа. У објективном тону причају наше исправе како је дошла једна страна к другој. „Venit Neudalus iupanus...“ почиње она од 1186 год., с доласком Мирослављевих посланика отпочиње она од 1190 год. На сличан начин редигована је и објективна нотиција о дубровачко-которском уговору од 1181 год.: „comes Triphon dominator Catari veniens Ragusium...“[2]

Стипуловане чланове уговора потврдили су најпре Дубровчани и заклели се; 1186 год. с формулом на крају: „...sic nos d(eus adiu)uet et hec sancta patrocinia (atque dei euangelia) et crux sancta, hoc quod hic scriptum est tenemur, amen“; 1190. год. формулом: „Et hec promittimus fideliter implere... et iuramento pacis defendere illum ab omnibus sine fraude et malo ingenio. Sic nos deus adiuuet et hec sancta quatuor euangelia“. Формула „sic nos deus...“ по свој је прилици грчко-византиског порекла. С грчког истока дошла је на запад, у Млетке, и већ рано и у Далмацију. Налазимо је у заклетвама далматинских суфраганских бискупа сплитском митрополиту у последњим годинама 11. века,[3] а од исправа 1167 год. у омишко-которском уговору (sic nos deus adiuuet et hec sancta dei euangelia) и 1189 год. у исправи улцињског бискупа Павла, изданој 13 маја у Дубровнику (sic me deus adiuuet et sancta quatuor dei evangelia).[4] На сличан начин заклели су се 1199 год. млетачки посланици у Византији (sic adiuuet deus et sancta eius euangelia et honorabilis atque uiuifica crux, превод са грчкога), 1210 год. Михаило

[1] Дубровачки примери: локрумске исправе 11. века (Kukuljević, Cod. dipl., I, 103, 112); уговори 1181 (Smičiklas, l. c., II, n. 177), 1190. (l. c., n. 226), 1208. (l. c., III, n. 67); судске нотиције, l. c., II, n. 26, 255, 268, 278; III, n. 191.

[2] Smičiklas, Cod. dipl. II, 179, n. 177.

[3] Viktor Novak, Evangeliarium Spalatense (1923.), 81-82.

[4] O. c., II, 116, n. 109; 235, n. 218.

Комненос Дукас Млечанима[1] и 1208 год. Омишани Млечанима[2], као и пизански и ђеновљански посланици у Византији (ἵνα βοηθῇ ὁ θεὸς ἡμῖν; — ἵνα μοι βοηθῇ ὁ θεός, τὰ ἅγια ταῦτα τοῦ θεοῦ εὐαγγέλια καὶ ὁ τίμιος και ζωοποιὸς σταυρός)[3]

Сем овом клаузулом потврдили су Дубровчани 1190 год. уговор још својим *потписима* и *заклетвом* свог кнеза у облику „† Ego Geruasius comes Ragusii in hoc ordine iuro et sequentes idem iurant". Ови „sequentes" јесу 59 дубровачких грађана који су се после кнеза потписали у облику „† N. N."

Овим потписима била је заклетва с дубровачке стране дана и уговор ратификован. Требало је још да да̀ заклетву и ратификује уговор и други уговорач, Немањићи. Они су то учинили својим потписима. Пошто су ти потписи написани на народном језику и први ове врсте у српској дипломатици, треба да им посветимо нарочиту пажњу.

У уговору од 1186 год. гласе потписи: „† ѣзь велн жупань кльнь се н подьпнсахь. /† ѣзь кнезь Мнрославь кльнъ се н подьпнсахь". Имена кнеза Срацимира, који се налази међу уговорачима, нема међу потписницима, вероватно због тога што његовом потпису нису придавали онаку вредност као потпису великог жупана, поглавара породице, и потпису кнеза Мирослава, владаоца у Хуму, и најближег дубровачког међаша. Обадва потписа састављена су из симболичке инвокације у облику крста, уводног ѣзь-а, наслова и имена потписника и, најзад, глагола клетн се и подьпнсатн.

Клетн се најобичнији је глагол у употреби каснијих дубровачко-српских уговора са заклетвом. Нашим потписима слични примери налазе се у потписима дубровачких латинских исправа из 12. и 13. века. Заклетва кнеза Гервазија у уговору из 1190 год. гласи „† ego Geruasius comes Ragusii in hoc ordine iuro", а заклетве у уговорима Омишана с Дубровчанима из 13. века редиговане су још увек према схеми „ego N. N. iuro".[4]

---

[1] Tafel и Thomas у Fontes rerum Austriacarum, II. Abth., XII, 250; XIII, 120.

[2] Smičiklas, Cod. dipl., II, 78, n. 67.

[3] Miklosich и Müller, Acta et diplomata graeca, III, 9, 15, 31, 34.

[4] Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 233 (1245 март 5), V, n. 712 (1261—1262.), n. 738 (1262. септ. 29).

Подьписахь као други глагол изражава короборацију исправе и значи исто што латински „subscripsi“ односно грчки „ὑπέγραψα“ у потписима сведока на крају исправа.

Друкчије је редигован српски потпис у исправи кнеза Мирослава од 1190 год. У овој исправи с латинским потписом дубровачког кнеза у облику: „† ego... iuro...“ и потписима Дубровчана у облику „† N. N.“ стоји, после санкције и бенедикције, најпре потпис нотара († Quod scriptum ego diaconus Marinus et Ragusii communis notarius plena in curia Raguseorum, residente Bernardo archiepiscopo et Geruasio comite, cum nobilibus et populo cuncto, iussione cunctorum scripsi, compleui et roboraui). Затим стоји заклетва: „Ego comes Miroslauus, sicut comes Geruasius cum suis nobilibus mihi iurauit, idem et ego illis iuro, secundum suprascriptum capitulare recta fide et sine fraude perpetuo manutenere“. Ову реченицу написао је без сумње још дубровачки нотар и у дубровачкој канцеларији. Ипак је сматрао да не спада више у дубровачки део исправе; због тога ју је и написао тек после комплеционе формуле којом изражава, према начину млетачких исправа, писање (scripsi), довршење и потписивање (compleui et roboraui) исправе.[1] Комплеционом формулом је дубровачки део исправе закључен. Што је дубровачки нотар уз комплециону формулу написао још латинску клаузулу „Ego comes Miroslaus...“ значи да је хтео тиме изићи у сусрет кнезу Мирославу. Требало би да је и овај додао на почетку свој крст, као што су то учинили дубровачки потписници пред својим именима. А крста пред клаузулом „Ego comes Miroslaus...“ нема. Кнез Мирослав није ставио знак крста на почетак латинског текста него под сам текст у овом облику:

крьсть	кнє
за мн	рось
лa	вa ⁘

Облик овог потписа води нас у област грчких приватно-правних исправа, у којима су се сведоци често потписивали са „† σίγνον N. N.“ или „† σίγνον μάρτυρος N. N.“ у

[1] H. Brunner, Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde, 66 сл.; O. Redlich, Die Privaturkunden des Mittelalters, 17—18, 26—27 (Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte, Urkundenlehre III).

једном реду, или тим истим речима, али подељеним међу краке крста (σιγνογραφέω).[1] На место грчког σίγνον ставио је српски писац реч крьсть, што се односи на знак крста пре или међу словима имена. Крст је био често једино што је сигнатар написао својом руком. Најстарији познати словенски потпис, према начину потписа у грчким исправама, налази се у неком протоколу манастира Богородице Милостиве (међу Струмицом и Штипом) у Македонији из 1152 год. Овде су, уз грчке сведоке, на народном језику а према грчком облику „† σίγνον N. N.“ потписани „† крэстъ ппа Мрада. †“ и „† Грнє папа“ (овако чита L. Petit; Успенскій међутим је читао „† крєстъ папа Мрада [= Милорада] и „† Грнє [= Григорије] папа“).[2] У овоме из грчке дипломатике узетом облику потписивали су се, у колико нам је познато, још велики жупан Стеван Немања с монашким именом Симеон (крьсть Симеѡнова и подьписание),[3] његов син Стеван, пре него што је примио краљевску круну († кръстъ велиега жоупана Стефана...)[4] и син већ споменутог хумског кнеза Мирослава, кнез Андрија († крьсть кнеза Андрѣꙗ).[5] Кад су Немањићи узели краљевску титулу одустали су од начина потписивања према грчкоме узору и прихватили друге схеме које су више одговарале њиховом краљевском достојанству.

Питање је кад и како су дошли потписи на народном језику под латински текст наших уговора. На сваки начин било је потребно да уз и после Дубровчана законито потврди уговор и други уговорач, српски кнезови. У том циљу послали су српски посланици или Дубровачка Општина латинску исправу на потпис Немањићима, а ови су

---

[1] Giannino Ferrari, I documenti greci medioevali di diritto privato dell' Italia meridionale, 91 (Byzantinisches Archiv IV, Leipzig 1910). — Стан. Станојевић, Глас, XC, 110; CVI, 30, 34—35; Jireček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 19 (Denkschriften d. kais. Akad. d. Wissenschaften, phil.-hist. Kl. 56. — Ист. Срба III[2], 31.

[2] L. Petit, Le Monastère de Notre-Dame de Pitié en Macedoine, Извѣстія Русск. Археол. Института въ Константинополѣ, VI (1900), 45; Успенскій, Актъ отвода земли монастыря Богородицы Милостивой, l. c., I, 33.

[3] Miklosich, Mon. Serb,, 6, n. 9 (ad 1198—1199).

[4] Новаковић, Зак. спом. 386 (ad 1199—1206); Станојевић, Глас, CVI, 34 (ad 1200—1207).

[5] Miklosich, Mon. Serb., 35, n. 40.

на споменути начин њу потписали. Ово потврђује и Растић кад пише у својој кроници о уговору из 1190 год. овако: „Avuta questa risposta (то је дубровачка) dagli ambasciatori, mandarono[1] l'instrumento al conte, loro signore (кнез Мирослав), che lo sottoscrivesse, e, fatto il segno della santa croce, giurasse d'osservarlo. Ed il medesimo fecero il conte Gervasio, giudici e consoli di Ragusa". Да се потписивање српских уговорача, вршило на неком другоме месту и у друго доба но редакција латинског текста, јасно је из опаске у Смичикласовом издању исправе из 1186 год., где се говори о различитој боји мастила: „Потписи жупана писани су у оригиналу другом црнијом тинтом и нису још блиједи, док је текст мало пожутио; у другом скоро савременом пријепису за обоје је употребљена иста тинта". Вероватно писали су исправе у два примерка истог садржаја, као на пример савремене дубровачке латинске исправе.[2] Један примерак с потписима српских владалаца враћао се натраг у Дубровник, где га је општина чувала и до данас је сачуван; други је добијао српски уговорач; о њему до данас нема трага.

2. Уговори Дубровачке Општине са Стеваном Првовенчаним, Стеваном Владиславом и Стеваном Урошем I.[3]

За време великог жупана Стевана, доцнијег краља Првовенчаног (1196.—1228.), сина великог жупана Немање, почиње у дипломатици уговора међу Немањићима и Дубровником једна нова периода са једном новом врстом уговорних текстова.

У ову групу убрајам уговоре које је склопила Дубровачка Општина: 1) с великим жупаном *Стеваном*, доцнијим краљем *Првовенчаним* (између 1214.—1217.), 2) с краљем *Стеваном Владиславом* (између септембра 1234. и априла 1235.), 3) с краљем *Стеваном Урошем I.* 1243 год. и 4) с истим краљем 1254 год. Карактеристични знаци ових уговора јесу: *употреба народног језика, две* (српска и дубровачка) *редакције* и *нова дипломатичка форма* са *заклетвом* као централном формулом.

[1] Смисао има само читање: „...risposta, gli ambasciatori mandarono..."

[2] Уговор с апуљским градом Молфетом, редигован око 1148 год. у два примерка (Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 63; III, n. 65).

Две редакције и друга дипломатичка форма претпостављају и друкчији начин постанка, као код уговора из 1186 и 1190 год. Од уговора који долазе овде у обзир, очувале су се само оригиналне српске редакције уговора великог жупана Стевана (Првовенчаног), краља Стевана Владислава и уговора краља Стевана Уроша из 1254 год. Дубровачке уговорне редакције, односно њихови концепти, очували су се, — с изузетком оне Стевана Првовенчаног за коју уопште не знамо, — само у преписима из 13. века. Обадве редакције уговора краља Стевана Уроша из 1243 год. знамо само у латинском преводу српског текста. Објашњење за различиту традицију појединих уговора даје нам историја њиховог постанка и саме редакције.

Постанак дубровачко-српских уговора из прве половине и средине 13. века није тако добро познат као што бисмо ми то желели; јасно је да недостаје читава серија претходних и *споредних* докумената. Много можемо протумачити компаративним методом, узимајући у обзир постанак уговора других држава, нарочито византиско-франачких, византиско-млетачких и византиско-руских[1].

Са дипломатичке стране представљају уговори до средине 13. века један тип исправе који можемо с обзиром на његову концепцију и централну формулу најбоље означити именом *исправе са заклетвом*. Најпре ћу дати један кратак приказ историских прилика под којим су поједини уговори постали, фиксираћу хронологију појединих уговора, објаснићу редакцију и основу њихову, а затим ћу прећи на њихову дипломатичко формалну страну и историју њиховог постанка.

Уговор великог жупана Стевана с Дубровачком Општином (1214., 21 март — 1217., август).

Ориг.-перг. у Дубровачком Архиву (А); (о овом Kukuljević у Arkivu za povj. jugosl. IV, 326 и Јиречек у Гласнику

[1] Ad. Fanta, Die Verträge der Kaiser mit Venedig bis zum Jahre 983, Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung, Ergänzungsband I, 117—118, — E. Neumann, Über die urkundlichen Quellen zur Geschichte der byzantinisch-venetianischen Beziehungen vornehmlich im Zeitalter der Komnenen, Byzantinische Zeitschrift, I, 366—378. — А. Димитриу, Къ вопросу о договорахъ Русскихъ съ Греками, Визант. Временникъ, II (1895), 531—550.

Српског ученог друштва, 47, 1879, 304). — Превод, вероватно савремен, у Дубровачком Архиву; препис овога из 13. века такође тамо.

Издања: Rački у Radu jugosl. akademije, I, 128 (из превода); Ljubić, Listine, I, 31, n. 39 (из преписа превода); Kukuljević, Regesta documentorum regni Croatiae..., n. 98 (ad 1214—1217) и n. 244 (ad 1229); Јиречек у Гласнику Српског Ученог Друштва, 47, 1879, 309 (из А и превод); Smičiklas, Cod. dipl., III, 140, n. 123 (ориг. из Јиречека и превод 13. в); Соловјев, Одабр. споменици српског права, 16.

Дубровачка Општина, која је још 17 јуна 1190 год., кад је склапала споменути уговор с кнезом Мирославом, стајала под норманским суверенитетом, вратила се вероватно за време ратовања цара Хенрика VI, сина цара Фридрика I, с Норманима и за време контроверза међу папама и норманским краљевима опет под византиску власт. Очит знак поновне византиске зависности је привилегија коју је јуна 1192 год. дао византиски цар Изак II Ангелос Дубровчанима.[1] У њој цар забрањује Дубровчанима склапање ма каквог савеза с немачким, угарским и сицилским владаоцима, великим жупанима Србије и Млечанима. У истини немамо вести о каквој новој вези међу Дубровачком Општином и великим жупаном Немањом који се одрекао власти у марту 1196 год.[2] Вероватно није било то учињено ни за владе његовог сина Стевана, све док је Дубровник био под византиским суверенитетом. Тек кад се је Дубровачка Општина 1205 год. склонила под млетачку власт, добила је у погледу склапања уговора слободне руке. Уговор без датума можемо, с обзиром на кнежевску власт Млечанина Јована Дандола у Дубровнику, и с обзиром на време кад се Стеван још звао великим жупаном, прилично датирати. Јован Дандоло спомиње се као дубровачки кнез први пут 21 марта 1214 год.[3], а према вести сплитског архиђакона Томе примио је Стеван за време одласка угарског краља Андрије II из Сплита у августу

[1] Очувао се талијански превод у кроници Гундулићевој (Smičiklas Cod. dipl., II, 256, n. 240; Bogišić и Jireček у Monumenta hist. — iuridica Slavor. merid., IX, LXII) и извадак у Растићевој кроници (ed. cit., 65).

[2] Јиречек, Истор. Срба, I,[2] 204.

[3] Smičiklas, Cod. dipl., II, 125, n. 106.

1217 год. краљевску круну из Рима.[1] Уговор међу великим жупаном Стеваном и Дубровачком Општином постао је дакле између 21 марта 1214 год. и августа 1217 год. У издањима Рачкога, Кукуљевића и Јиречка ова исправа има датум 1214.—1217., у издању Смичикласа 1215.—1219., код Љубића 1205—1222. код Новаковића „око 1215." Грубер има према Растићу датум „1216."[2]

Од уговора великог жупана Стевана с Дубровачком Општином сачувала нам се само српска редакција издана од великог жупана, и то у два текста, српском и латинском. Српски текст је оригиналан, а латински текст представља, премда вероватно савремен, превод српскога текста.[3] Смичиклас у своме издању каже да су обадва текста оригинална, а латински да је превод српскога.[4] Ст. Станојевић истог је мишљења: да обадва текста имају вредност оригиналне редакције, да спадају у групу двојезичних дубровачко-српских уговора, и ако не обадва, бар латински текст да је састављен у Дубровнику.[5] Према мом мишљењу српски је текст оригиналан и примаран, а латински текст секундаран, премда савремени превод првога. Латински текст нема значај оригинала. Латински превод је неспретан, држи се слепо српске дикције, има граматичке погрешке којих ондашња дубровачка латинштина нема, а које можемо објаснити само ако претпоставимо да латински текст представља превод српскога. Латински текст има и погрешку „ad *trecentos* sanctos patres" према „вь ·ТИI· светнХь ѡтьць" (дакле 300 према правилноме 318), која се вероватно десила преводиоцу на латински језик. Ипак је порекло уговора дубровачко. Исправа показује многе формалне сличности са савременим исправама из дубровачке канцеларије. Споменућу овде само инвокацију вь име отьца и сина и светого дУХа, која би, за документ написан у рашкој канцеларији, била нешто сасвим необично. И

---

[1] Thomas archidiaconus, Historia Salonitana (изд. Rački у Mon. spect. hist. Slav. merid., 26, 91); Andr. Dandulus, Chron. Venetum (ed. Muratori, Rer, Ital. script., 12, 340, Mediolani 1728).

[2] Vjesnik... zemaljskog arkiva, 15, 112, n. 3.

[3] Јиречек у Гласнику, 47, 306; Rački у Radu, I, 128; Ljubić, Listine, I, 31.

[4] Smičiklas. Cod. dipl., III, 140, n. 123.

[5] Глас, XC, 105; XCII, 189; CVI, 55, 82.

општа концепција, заклетва, правни садржај и коначна редакција, све одговара сасвим савременим и доцнијим дубровачким дипломатичким саставима.

Уговор између краља Стевана Владислава и Дубровачке Општине (1234., септембар — 1235., април).

Дудровачка редакција у српском препису (B) и латинском преводу (B') из 13. века у Дубровачком архиву.

Издања: Срб. спом., 4, n. 3 (срп. текст из B); Šafařik, Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův. Okazky, 12, n. 13 (срп. текст из B); Miklosich, Mon. Serb., 22, n. 28 (срп. текст из B); Ljubić, Listine, I, 57 (лат. превод); Wenzel, Cod. dipl. Arpad., XI, 319 (лат. превод из Љубића); Kukuljević, Reg. 89, n. 310, 311; Smičiklas, Cod. dipl., III, 427, n. 372 (срп. и лат. текст из B, B'); Новаковић, Зак. спом., 139 (срп. текст из Миклошића, лат. текст из Љубића).

Српска редакција у оригиналу на пергаменту (A) у Дубровачком архиву.

Издања: Срб. спом., 8, n. 7 (из A); Šafařik, Pamatký, 13, n. 11 (из A); Miklosich, Mon. Serb., 25, n. 31 (из A); Kukuljević, Reg., 90, n. 315; Smičiklas, Cod. dipl., III, 433, n. 376 (из A); Новаковић, Зак. спом., 138 (из Миклошића).

Наследник Стевана Првовенчаног, његов син краљ *Стеван Радослав* (1228.—1234.), морао је због своје несрећне гркофилске политике оставити престо и државу. Склонио се у Дубровник, где га је општина пријатељски примила и због тога добила од њега 4 фебруара 1234 г. датирану исправу у којој јој даје велике повластице за случај ако би опет дошао на власт.[1]

Индикција (ҡ = 4) у овој исправи погрешна је. Морала би гласити 7, као у исправи епирског деспота Мануела, издатој месеца марта исте године у корист Дубровачке Општине.[2] У осталом нема сумње да су историски подаци исправе краља Радослава тачни. Кнезь Петрь Болеславикь и ТУдрь

[1] Оригинал у Дубровачком архиву. — Издања: Срб. спом., 2, n. 2; Šafařik, Památky. Okazky, 10, n. 9; Miklosich, Mon. Serb., 19. n. 23; Kukuljević, Reg., 85, n. 292; Smičiklas, Cod. dipl., III, 395, n. 342; Соловјев, Одабрани споменици срп. права, 26.

[2] Miklosich-Müller, Acta et diplomata graeca, III, 66.

Крꙋснкь, који су с целокупном општином примили српског краља, били су у оно доба заменици одсутног кнеза Јована Дандола. У савременим исправама спомињу се често (Petrus Balislaue, Theodorus Crosii).[1] Година у исправи је сасвим тачна: ҂ѕѱмв = 1 септ. 1233 — 31 авг. 1234., дакле 4 фебруара 1234 год. Павловић мисли да је исправа из 1231 год.[2] Грубер је ставља због индикције у 1231 или 1234 год.[3] Смичиклас у своме издању мисли да је година погрешна.

Стевана Радослава наследио је његов брат *Стеван Владислав* (1234.—1243.). Потпора коју су Дубровчани пружили Стевану Радославу, била је узрок што међу Владиславом и Дубровчанима није дуго времена дошло до сређених односа. Још у марту 1234 год. стајали су Дубровчани на страни краља Радослава. Кад се овај коначно уклонио и отишао у манастир, изгубили су Дубровчани сваку наду па су се повукли и они.[4] Дубровачки дипломатски пораз јасан је из уговора који је одмах затим Дубровачка Општина склопила са српским краљем.

Овај уговор очувао нам се у двема редакцијама, дубровачкој, и српској као одговор на дубровачку; дубровачка опет у два текста. Ниједна од свих ових листина нема датума. Шафарик датира обадве редакције са 1235 год., Миклошић обадве са 1234.—1240., Љубић и Кукуљевић латински превод дубровачке редакције са 1234.—1238., Кукуљевић и Смичиклас српску редакцију са 1234.—1240., Смичиклас дубровачку редакцију са „око г. 1234“, Новаковић српску редакцију са „око 1235.“, а дубровачку са „око 1237.“. Питање датума пречистио је Јиречек. У дубровачкој редакцији помињу се као сведоци Johannes Bogdani, Velcius Bladimiri и Andreas Ballislave који су били од септембра 1234. до септембра 1235. дубровачке судије.[5] Како се у акту помиње као издавач још дубровачки кнез Јован Дандоло, којега је после његовог одласка у Млетке од априла 1235 год. даље замењивао vi-

[1] Smičiklas, Cod. dipl., III, 380, 381, n. 328; 403, n. 346; 413, n 57; 435, n. 379; 439, n. 381.

[2] Гласник Српског Ученог Друштва, 48, 223.

[3] Vjesnik ... zemaljskog arkiva, XV, 114, n. 1.

[4] Јиречек, Ист. Срба, I², 223.

[5] Smičiklas, Cod, dipl., III, 381, n. 379.

cecomes Peter Ballislave,[1] дат нам је датум постанка уговора: 1234., септембар — 1235., април. 8 јула 1235 год. Јован Дандоло је већ у Млецима.[2] Један од дубровачких посланика српског краља, Matheus Bodatie (Маѳеи Бѹдачикь) 24 августа 1234 год. још је у Дубровнику, а 2 јануара 1236 год. већ на путу, као дубровачки посланик, у Млетке.[3]

Казао сам већ да се уговор међу Дубровачком Општином и краљем Стеваном Владиславом из 1234/5 год. очувао у две редакције, дубровачкој и српској. Дубровачка редакција опет очувала нам се у два текста, једном написаном на српском, а другом написаном на латинском језику, од којих један не одговара тачно другоме. Тамо где српски текст употребљава ти, тебѣ, те, с тобовь, твои, твоѣ, твоими, твоеи, твоимь, има латински текст vos, vester, vestra, vestre, vestrae, vobis, vestris, vestro, vobiscum. Латински текст не даје увек тачно речи српског текста, који је у том погледу потпунији (кралю вьсѣхь Рашкихь земле и поморьскихь = regi totius Rassie et maritime; ѹ чьстны и животворещи крьсть = ad lignum domini; ѹ прѣсветѹ богородицѹ = in gloriosam virginem dei genetricem; без всаке нѹжде, нь своимь хтѣниемь и своѡвь воломь, чистѣвь срьдьцемь и правовь вѣровь без всакога пропадства и зьле мысли = bona nostra voluntate et sincero animo et recta fide et sine nullo ingenio et sine nulla mala voluntate; кто е твои прьѣтель, да мѹ смо прьѣтелие = amicis erimus amici; да иного самогь да ти дамо = vobis dabimus; тебѣ самомѹ господинѹ = domino; госпоги женѣ = uxori).

С друге стране нема у латинском тексту речи које има српски текст, тако: сь всаковь почьстию и ни добитькѹ твоемѹ всакомѹ ни комаромь твоимь. Обећање Дубровчана да неће чинити штете српској држави и српским градовима ни плѣномь ни гѹсовь и члан о плаћању пореза српскоме краљу у новцу и скерлету не постоји у латинском тексту.

У латинском тексту налазе се неке реченице којих српски текст нема. У тачки о пребеглицама из српске државе на дубровачку територију нема другог пасуса од „et quando ei placuerit“ до „reddemus illud“. У том погледу пружа нам српски текст члана о пребеглицама форму која

---

[1] Smičiklas, l. c., 435, n. 379.

[2] Јиречек, Ист. Срба, I[2], 224 оп. 4.

[3] Smičiklas, l. c., III, n. 357; IV, n. 1.

је постала доцније стална у дубровачко-српским уговорима. Због тога изгледа да форма српског текста показује једну дефинитивнију редакцију но што је редакција латинског текста, који би према томе представљао претходан концепт. Види у том погледу нешто модификован а иначе исти пасус у исправи краља Уроша I из 1243 год. (Smičiklas, Cod. dipl. IV, 211.).

Друго место, којег нема у српском тексту дубровачке редакције а налази се у латинском, јесте на крају члан о станку међу Србима и Дубровчанима и имена шеснаесторице дубровачких грађана који су под колективним „signum“ потписали дубровачку исправу. Пасус о станку стоји у латинској исправи после заклетве, дакле ван оквира контекста, што говори за то да је првоме контексту додан доцније. За доцнији додатак ове реченице говори и то што је у исправи краља Радослава од 4 фебруара 1234 год., издатој дакле само мало пре нашег документа, слично место о станку, које се с нашим местимице слаже, исто тако доцније, крајем исправе и после датума, написано[1] (исправа краља Радослава: и да е сѹдь ѹ врѣменѣхь по старомѹ законѹ ѡдь микола дьне до гюргева дьне; дубровачка латинска редакција из 1234—5 год.: Et secundum quod est consuetudo avi vestri et patris vestri, civitas cum terra ut habeat legem inter se de sancto Michaeli usque ad sanctum Georgium).

Латински текст дубровачке редакције има нешто сличног са „scripta conventio“ односно „ἔγγραφον σύμφωνον“ византиско-италских уговора, где је пре свршетка дефинитивног уговора један уговорач у једном нарочитом писменом акту набрајао све стипулације које су имале доћи у дефинитиван текст. Овакав претходан акт потписивали су сведоци.[2] У дубровачкој исправи потписан је као први ондашњи дубровачки vicecomes Petrus Ballislave,[3] а одмах иза њега Johannes Bogdani, Velcius Bladimiri и Andreas Ballislave који су били у пословној години „септембар 1234 — септембар 1235“ дубровачке судије.[4] Остали су сведоци чланови познатих дубровачких породица.

---

[1] Miklosich, Mon. Serb., 20, n. 23; Šafařik, Památky-Okazky, 10, n. 9: „poslední položka o soudu něco později připsana“.

[2] C. Neumann, o. c., Byzantinische Zeitschrift, I, 375.

[3] Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 377, 379.

[4] Smičiklas, l. c., n. 379, 381, 382, 383.

Латински и српски текст дубровачке редакције уговора из 1234—1235 год. допуњују се. Ипак мислим да је српски текст, због важних места којих латински нема, и због формалне тачности, дефинитивнији и да је доцније постао него латински. Само што се у латинском тексту налазе имена дубровачких заклетвеника која је преписивач, данас само у препису сачуване, српске редакције на крају просто изоставио. Могуће је да у латинском тексту имамо пред собом редакцију коју су прочитали и на коју су у дубровачком сенату дали заклетву.[1]

При ревизији појединих стипулација дубровачке редакције уговора из 1234—1235 год. морамо доћи до закључка да је иницијатива за њ дошла из Дубровника. Пораз, који је 1234 год. претрпела са српске стране Дубровачка Општина, добио је свој израз у нашем уговору. Дубровчани обећавају у дугом низу стипулација пријатељство, предају оних који су непријатељи српског владаоца, пријем овог у Дубровнику, неприкосновеност српске територије и граница, трибуте, боравак српских царинника на дубровачкој територији и помоћ на мору, — дакле саме дужности и никакве права. С друге стране је исправа краља Владислава сасвим кратка. Краљ обећава само да ће Дубровчане штитити онако као што су их штитили његов дед и отац и да им неће учинити никакво зло, а то све ако се буду држали дане заклетве.

На двор српског владаоца отишли су најпре дубровачки посланици (посли), племићи (болiарн, nobiles) Маꙁѣи Бꙋдачнкь (лат. превод има: Matheus Bodatie), Крьвашь Маньгревнкь (Gervasius Naymeri) и Петрь Срѣкнкь (Petrus de Sretta). Сва тројица били су већ пре 1234/5 год. и доцније у дубровачкој посланичкој служби. Matheus Bodatie преговарао је 1236 год. са млетачком државом,[2] Gervasius Naymerii 1232 год. исто тако са Млецима, 1238 год. са Сплитом а 1241 год. био је опет у посланичкој служби у Млецима[3]; Petrus de Streta (Streha) је био 1237 год. у Босни, а 1243 год. на двору српског краља Стевана Уроша I.[4] Посланици су дошли, опуномоћени

---

[1] Jireček у Archiv f. slav. Philologie, XXVI, 176.

[2] Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 1, 8.

[3] Smičiklas, Cod, dipl., III, n. 307; IV, n. 46, 121.

[4] Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 24, 174.

од своје владе, на српски двор и тамо склопили уговор, чији је текст сачуван до данас и на који су у име своје владе дали заклетву (и такоге ти се и мы кльнемо како ти се сѹ и ты боларе посли наши клели). После тога издао им је краљ Владислав исправу, коју су посланици донели у Дубровник, где су њезин оригинал чували и сачували до данас. Дубровачка редакција, која је у оригиналу остала код српског краља, очувала нам се у Дубровачком Архиву само у (савременом?) препису 13. века.

Уговор између Дубровачке Општине и краља Стевана Уроша I из 1243 год.

Дубровачка редакција. Латински превод и оверовљен препис његов, обадва из 13. в. у Дубровачком архиву.

Издања: Ljubić, Listine, I, 63 (из преписа); Wenzel, Cod. dipl. Arpad., XI, 329 (из Љубића); Kukuljević, Reg., 132, n. 444; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 411, n. 189 (из превода и преписа); Новаковић, Зак. спом., 148 (из Љубића).

Српска редакција. Латински превод и преписи истога у Дубровачком архиву.

Издања: Ljubić, Listine, I, 59 (из преписа); Wenzel, Cod. dipl. Arpad., XI, 328 (из Љубића); Kukuljević, Reg., 131, n. 440; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 194, n. 174 (из превода и преписа); Новаковић, Зак. спом., 147 (из Љубића).

У пролеће 1243 год. морао је краљ Владислав да преда власт своме млађем брату *Стевану Урошу* I. (1243.—1276.). Владислав се настанио после абдикације вероватно у Скадру, а његова жена отишла је, свакако, у Дубровник.[1] Бављење Владислављеве жене у Дубровнику узнемиравало је краља Уроша. Због тога је послао у Дубровник свога посланика Јурка да осигура дубровачко пријатељство. Дубровачки кнез Јован Michieli (Johannes Michaeli, Жань Михиль) и његова властела заклели су се, у присуству посланика, да неће својим саветом или својим знањем послати Владислављеву жену из Дубровника ни морем ни сухим, нити ће у Босну слати какво писмо или посланика, што би било на штету краља Уроша. Исправа нема датума, њо-

[1] Јиречек, Ист. Срба, I², 226—227.

зин постанак пада у време кад је био Јован Michieli дубровачки кнез (од 23 авг. 1242 год. даље),[1] и то у пролеће или лето 1243 год., кад је Урош постао краљ српски, а пре 14 августа 1243 год., кад је склопио уговор с Дубровачком Општином, који претпоставља дубровачку заклетву посланику Јурку. Сви досадашњи издавачи ставили су исправу у 1243 год.[2]

Тек после осигурања дубровачке неутралности обновио је краљ Урош у лето 1243 год. трговачко-политички уговор, који нам се сачувао у једној српској редакцији с датумом 14 августа 1243 год. и у једној дубровачкој без датума, а обадве само у латинском преводу. Дубровачка редакција има форму непотпуног нацрта, којему недостају важни формални делови исправа (инвокација, санкција, датум). На крају стоји, уведен са „† isti iuraverunt“, списак 31 дубровачког грађанина са кнезом (comes) на челу, а одмах иза њега шесторица, за пословну годину „септембар 1242 — септембар 1243“, изабраних судија (Petrus Ballislaue, Bubanna (Petri), Grubessa Gundule, Velcius Bladimiri, Clemens Sersii, Theodorus Bodatic). Исправа у целини представља по моме мишљењу један у Дубровнику састављен концепт за уговор, којему одговара са друге стране у латинском преводу сачувана исправа краља Уроша I од 14 августа 1243 год.

У каквим се односима са претходним исправама налази концепт дубровачке редакције и дефинитиван текст српске редакције, показаће следећа анализа.

Први члан дубровачког и српског текста говори о општем пријатељству међу једним и другим уговорачем. У том погледу држе се обадва текста, било с обзиром на место где се овај члан налази, било с обзиром на садржај и контекст, обадве редакције дубровачко-српског уговора од 1234—1235 год. Ово ће показати паралела места из исправе краља Владислава из 1234—1235 год.(1) и обадвеју на латински језик преведених редакција уговора из 1243 год. (2) дубровачка редакција, (3) српска редакција.

---

[1] Smičiklas, Cod. dipl., IV, 45. sv. 41; 159, sv. 143.

[2] Оригинал у Дубровачком Архиву (А). — Издања: Срб. спом., 11, n. 12 из А; Šafařik, Pamatký, 15, n. 15 (из А); Miklosich, Mon. Serb., 30, n. 37 (из А); Kukuljević, Reg., 133, n. 445; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 210, n. 188 (из А).

(1) ѡбєкıавамо сє вамь... ѣкорє ѡдь дьньшнєга дьнє, ако мн стонтє ꙋ снєн клєтьвѣ, ꙋ кою мн сє стє клєлн, да н до моєго живота да вы дрьжꙋ ꙋ вьсакон правьдѣ (ка)ко вы є дрьжаль дѣдь н ѡтьць мн	(2) iuramus... quod ab hodie in antea diebus nostris et tuisnon diuise simus fideles et recti amici tui et quod uiuamus uobiscum in amore et pace, sicut uixerunt antecessores nostri et nos cum auo et patre uestro	(3) iuro... quomodo ab hodie in antea donec et uos steteritis mihi in fide, iustitia et amore, ut uiuam uobiscum in pace et amore, sicut uixit dominus pater meus cum uestris antecessoribus et uobiscum.

Иза члана о општем пријатељству, који се налази у обадве редакције, има српска редакција члан о несметаном трговачком промету Дубровчана у српској земљи. Овај члан не би имао смисла у дубровачком концепту и због тога га у њему и нема. Само реченицу дубровачког концепта: „Et si aliquis homo tuus uel de regno tuo de quocumque iniusto coram nobis quesierit iustitiam, nos plenam sibi illam faciemus“, помакнуту у други део његовог контекста, узела је с неким модификацијама, а иначе скоро сасвим од речи до речи, исправа краља Уроша и применила је на дубровачке трговце у српској земљи, а уметнула је међу стипулације о трговачком промету.

У осталом први део трговачких наредаба у редакцији краља Уроша без сумње је у вези с наређењима у исправи великог жупана Стевана (Првовенчаног) која је постала међу 1214.—1217. То видимо из ове параделе:

(Вел. жупан Стеван.)	(Краљ Урош.)
н да грєдꙋ вашн лꙋдне по моєн зємлн сь трьгомь безь вьсаке боѣзнн, н да нмь нѣ ннкєрє снлє, нь да сн продаю н кꙋпꙋю свободьно, а що є законь трьжьннкомь ꙋ моєн зємлн да мн дамо	Et uestri mercatores et uestri homines sani, non disforciati, ut ueniant liberi, stando et eundo, comparando et uendendo per meam terram dando illud quod est consuetudo dandi.

На месту члана о трговачком промету има дубровачки концепт наредбе о доласку и боравку српског краља у Дубровнику које имају смисао само у дубровачком тексту и нема их већ у дубровачкој редакцији уговора с краљем Владиславом из 1234—1235 год.

Заједничка је дубровачкоме концепту и српској редакцији тачка о пребеглицама из дубровачке територије на српску и обратно. У детаљу су наредбе српске редакције модификоване нешто друкчије но оне дубровачког концепта. Дубровачки концепт, који се у осталом позива на обичаје под

дедом и оцем краља Уроша I, одговара у погледу фразеологије и смисла истом месту у дубровачкој редакцији уговора са краљем Владиславом. Српска редакција овог места је копирана према сличној у уговору великог жупана Стевана.

(Дубров. ред. 1234-5.)

а кто твои врагь прибѣгне ꙋ нашь градь кь намь, да ти не испакости инщдре, ꙋ нась бꙋде; ако ли что испакости, да є мы платимо; ако ли га не платимо, да ѡнога самога да ти дамо; ако ли тога не ꙋчинимо, да да є на нась клетва сиѣ.

(Дубров. концепт 1243.)

Et si aliquis inimicus tuus ante te fugerit in nostram ciuitatem, recipiemus eum, sicut receperunt eum antecessores nostri, in consuetudine aui et patris tui; et nobis cum stando non noceat terre tue nullo modo. Et si nobis cum stando aliquando tibi nocuerit et manifeste illud ostensum fuerit componat illud tibi quod nocuerit; quod si non reddiderit, nos ligatum ipsum tibi dabimus; quod si ipsum tibi non dederimus, cum nostro habere illud dampnum componemus.

(Вел. жуп. Стев. 1214-7.)

и аке кто ваішь врагь прибѣгне ꙋ мою землꙋ, да ви га дамь, ако ви име що пакостити изь моє земле.

(Краљ Урош 1243.)

Et si aliquis ciuis Raguseus fugeret in terram meam, et de terra mea ceperit molestare uestre ciuitati uel homini uel causis uestris, et ego sciero illum, aut illud ipsum, uel habere quod diuastauerit dabo.

У другој половини дубровачког концепта и српске дефинитивне редакције долазе још чланови о цариницима соли, суду и станку које је српски текст без сумње узео из дубровачког, а овај опет из претходних дубровачких уговора.

(Дубров. концепт 1243.)

Et tuus comerzarius stet in nostra ciuitate cum omni directura, donec tibi placuerit, sicut stetit diebus aui et patris tui, et si in alium locum illum posueris, nos non tenebimus tenere comerc(i)um. Et si aliquid iniustum factum fuerit inter nos vel inter homines nostros cum iustitia iustificetur.

Et stanec sit inter nos a sancto Michaele usque ad sanctum Georgium, sicut fuit diebus aui tui et patris tui cum nostris antecessoribus et nobiscum in antiquo loco. Et iudices, cum insimul fuerint, iurabunt rectum iudicium iudicare, sicut est consuetudo iudicandi.

(Краљ Урош 1243,)

Et meus comerzariusstet in ciuitate, sicut stetit domino patri meo.

Et si aliquid iniustum factum fuerit inter nos uel inter meos et uestros homines, eum(!) iustitia iustificetur.

Et stanec sit inter nos a sancto Michaele usque ad sanctum Georgium, sicut fuit diebus domini patris mei cum uestris antecessoribus et uobiscum de loco constituto. Et cum conuenerit iudices, iurabunt rectum iudicium iudicare secundum consuetudinem.

(Пређашњи уговори.)

(Дубровачка редакција уговора из 1243-5. год.).

и царииникь твои да стои ꙋ нась невръгень ѡдь нась никакоре. и ако се коѣ крамола ꙋчини мегꙋ нами да се сꙋдомь исправла

(Додатак у лат. тексту дубров. редакције из 1234-5 г.)

Et secundum quod est consuetudo avi vestri et patris vestri, civitas cum terra ut habeat legem inter se de sancto Michaeli usque ad sanctum Georgium.

Упоређивање ових текстова показује: 1. Писац уговора краља Стевана Уроша (српске редакције) је према садржају и смислу барем делимице узимао чланове дубровачког концепта у свој контекст, делимице их с потребним променама скоро од речи до речи преписао; додао је само чланове о трговачком промету Дубровчана у српским земљама, што је било у првом реду у интересу Дубровчана; с друге стране нема у српској редакцији пасуса о боравку српског краља у Дубровнику, што има смисла само у дубровачком тексту. — 2. Стипулације дубровачко-српских уговора имају параграфе општег значаја које су млађи уговори узимали из старијих.

Уговор између Дубровачке Општине и краља Стевана Уроша I из 1254 год.

Дубровачка редакција. Препис на пергаменту, из 13. века у Дубровачком Архиву (B).

Издања: Срб. спом. 35, n. 26 (из B); Miklosich, Mon. Serb., 47, n. 47 (из B); Kukuljević, Reg. 199, n. 673; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 580, n. 504 (из Миклошића); Новаковић, Зак. спом., 152 (из Миклошића); Соловјев, Одабрани споменици срп. права, 48.

Српска редакција. Оригинал, који је за време Карано-Твртковића имао кнез Ефрем Обреновић (A); препис на пергаменту у Дубровачком Архиву (B).

Издања: Срб. спом., 29, n. 21 (из A); Miklosich, Mon. Serb., 45, n. 46 (из Срб. спом.): Kukuljević, Reg. 197, n. 665; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 567, n. 495 (из Миклошића): Новаковић, Зак. спом., 150 (из Миклошића). Соловјев, Одабрани споменици срп. права, 46.

Без обзира на 1243 год. склопљени уговор, није никад дошло до добрих односа међу Дубровачком Општином и краљем Урошем I. Дубровчани су склопили против српског краља савез с бугарским царем Михаилом Асеном. Око јуна 1252 год. појавио се краљ Урош са својом војском пред Дубровником[1], а већ после неколико недеља, на сваки начин после 11 јула,[2] почео је преговарати с Општином и дао јој 13 августа

[1] Јиречек, Ист. Срба, I², 230.

[2] Један од дубровачких посланика код српског краља, Theodorus Bodatie, био је тог дана још у Дубровнику (Smičiklas, Cod. dipl., IV, 503, n. 438). Растић (изд. Nodilo, l. c., 90) прича да су дубровачки посланици отпутовали 12 јула.

1252 год. трговачке повластице.[1] Миклошић, Смичиклас и остали издавачи имају за ову исправу као датум 1253 годину, што је немогуће, с обзиром на у њој поменуте дубровачке посланике о којима знамо да су августа 1252 год. били још на српском двору.[2]

Изгледа ипак да Дубровчани овај уговор нису сматрали озбиљним, јер су већ 15 јуна 1253 год. склопили с Бугарима савез против Срба,[3] коме је, уговором од 22 маја 1254 год., приступио и хумски жупан Радослав.[4] Ваљда нису у Дубровнику рачунали на сепаратни мир који су кратко време после тога склопили Срби с Бугарима. Дубровчанима није преостало ништа друго него склопити на исти начин мир са српским краљем, што су и урадили у лето 1254 год.[5] Српска редакција овог уговора има датум 23 августа 1254 год., дубровачка је без датума, али је према моме мишљењу постала одмах после српске, на сваки начин после 23 јула 1254 год., кад је нови дубровачки кнез Андрија de Auro (Аньдрѣи Ѕлать) положио заклетву и ступио на дужност.[6] Дубровачки посланици српском краљу отишли су на пут вероватно тек после 28 јула 1254 год., јер један између њих Michael Pezane (Михаиль Пѣжениҝь) борави тог дана још у Дубровнику.[7] Миклошић, и после њега сви издавачи имају за дубровачку редакцију датум „1254.—1256."

Од обадвеју редакција уговора из 1254 год. сачувала се дубровачка у једном, с обзиром на форму (нема датума!) и садржај, рђавом препису из 13. века. Међутим је њезин оригинал вероватно послат на српски двор, али нам до данас није познат. Сачувала нам се српска редакција за Дубровник, и то у оригиналу. Према мом мишљењу дубровачка је редакција у погледу садржаја зависила од српске: српска међутим држи се опште форме дубровачких исправа са заклетвом. За

---

[1] Оригинал у Дубровачком архиву (А). — Издања Срб. спом., 23, n. 17 (из А); Miklosich, Mon. Serb., 40, n. 42 (из А); Kukuljević, Reg., 192, n. 647; Smičiklas, Cod, dipl., IV, 534, n, 464 (из Миклошића); Новаковић, Зак. спом., 149 (из Миклошића)

[2] Smičiklas. Cod. dipl., IV, 508, n, 442.

[3] Miklosich, Mon. Serb,, 35, n. 41.

[4] Miklosich, Mon. Serb., 42—45, sv. 44, 45.

[5] Јиречек, Ист. Срба, I.[2] 230—231.

[6] Smičiklas, Cod. dipl., IV, 567, n. 494.

[7] Smičiklas, Cod. dipl., IV, 562, sv. 490.

зависност садржаја могу нам дати објашњење политичке прилике, које су 1254 год. присилиле Дубровчане да затраже опет пријатељство српског краља. Вероватно им је најпре овај изложио своје захтеве. Ако читамо и поредимо пажљиво обадве редакције, видимо да су дубровачки чланови управо одговор на оно што је била жеља српског краља. Најпре су се обавезали Дубровчани поставити опет мирно стање и „да нимамо кралевьствꙋ ти всакꙋ почьсть господьскꙋ, ꙗкоре е была господинꙋ ми дѣдꙋ ти и отьцꙋ ти, и что е гь испочти твоиен, всега тога да севарꙋемо". Српски члан, који одговара дубровачкоме, не стоји као овај на првоме месту и редигован је у друкчијем тону: краљ Урош везује своје поштовање према Дубровчанима за услов, „ако ли ви начнете стоꙗти кралевьствꙋ ми, како сте стоꙗли господинꙋ ми одьцꙋ".

У осталом, Дубровчани се покоравају и у ствари дубровачко-српских пограничних територија пресуди, стипулирају слично као у уговорима из 1234—5 год. и 1243 год. чланове о доласку и боравку српског краља у Дубровнику, покоравају се наређењима о суду и трговини и дају обавезу о враћању заробљене чељади, — дакле на целој линији саме обавезе у политичком погледу побеђених Дубровчана. У обадвема редакцијама сличне су стипулације о пребеглицама из једне у другу земљу и о царини. У формалном погледу одговарају ове стипулације сличним члановима у уговорима великог жупана Стевана, краља Владислава и краља Уроша из 1243 год.

Пре но што је дошло до дефинитивних уговора међу Дубровачком Општином и великим жупаном Стеваном, краљем Владиславом и краљем Урошем, било је несумњиво каквих претходних преговора. Водили су их посланици које је Дубровачка Општина слала на двор српског краља. Могуће да је и овај испослао у том циљу своје посланике на дубровачку територију. Пре склапања уговора из 1243 год. задржавао се у Дубровнику неки Јурко, као посланик краља Уроша I. Приликом преговарања скицирали су у Дубровнику тачке будућег уговора, које су фиксирали у нарочитом концепту или претходном акту на који су представници Дубровачке Општине дали заклетву и потписали га (потписи кнеза, судија и грађана у дубровачком концепту уговора из 1243 год.). Концепт је већ према своме дипло-

матичком карактеру непотпун елаборат. Нешто слично представљају документи које је 811 или 813 год. послао Карло Велики у Византију (pacti descriptio) и добио за њих грчке исправе.[1] Нешто слично је и scripta conventio или ἔγγραφον σύμφωνον византиско-талијанских уговора 12. века.[2] Непотпуне нацрте потоњих уговора донели су дубровачки посланици на српски двор, где су продужили преговоре и где је дошло до коначне редакције уговорног текста. На њ је дао српски краљ у присуству дубровачких посланика заклетву. 1243 год. читамо: „sacramentum iurauit dominus rex Petro de Streha et Nicolice Piccirineti“,[3] а год.: „сие обєканиє бьи господина кралıа прѣдь Михаиломь Пѣжениксомь и прѣдь Петромь Матенксомь и прѣдь Андрѣсомь Чрѣвиксомь“. С друге стране су дубровачки посланици по свој прилици дали заклетву српском краљу.[4] Коначну редакцију уговора израдили су у два ексемплара. Оригиналне српске редакције донели су дубровачки посланици у Дубровник, где су их регистровали, чували и сачували; оригиналне дубровачке редакције остале су на српскоме двору и до данас су остале непознате.

Ова двојна редакција дубровачко-српских уговора и њихових претходних аката у другој половини и средини 13. века чини — упоређујући с њима споменуте уговоре Дубровачке Општине с Немањићима у 12. веку, редиговане у дипломатичкој форми нотиција — један нови и напреднији стадиум уговорног поступка, који иде напоредо са савременим развојем у Европи која је писала латински, и где је овај компликованији уговорни поступак од краја 12. века све чешћи.[5]

Други део ове дипломатичке историје дубровачко-српских уговора до средине 13. века посветићу њиховој *формалној страни.* Уговори као исправе с једним нарочитим правним садржајем имају и једну нарочиту дипломатичку форму, и то

---

[1] Fanta, l. c., 117—118.

[2] Neumann, l. c., 375.

[3] „Петрь Срѣкикь“ је био већ у годинама 1234—1235. на српском двору.

[4] Станојевић. Глас, CX, 19.

[5] W. Bauer, Einführung in das Studium der Geschichte (Tübingen 1921), 241—242; Lud. Bittner, Die Lehre von den völkerrechtlichen Vertragsurkunden (Berlin-Leipzig 1924), 6.

друкчију но друге исправе.[1] Потребно је детаљно поређење формулара српских редакција с формуларом дубровачких редакција, и поређење и једних и других са савременим страним дипломатичким материјалом. Дипломатичку анализу наших уговора дао је први Ст. Станојевић у својим студијама о српској дипломатици. Она ми је дала јак ослонац и побуду у погледу многих ствари ове дипломатичке студије, а нарочито овог дела мога приказивања.[2]

Дипломатичке формуле дубровачко-српских уговора до средине 13. века су у главном ове:

1.) *Уводне формуле (протокол)*, које се састоје из:

а) *инвокације*,

б) имена издавача *(intitulatio)* и онога који је исправу примио *(inscriptio)* с диспозитивним глаголом који изражава заклетву (н. пр.: клети се, присећи, iurare) међу обадвема формулама,

в) формуле *заклетве*.

2.) *Контекст* уговора.

3.) *Коначне формуле (есхатокол) са санкцијском* формулом као централном.

Инвокација божјих лица на почетку исправа српских редакција или је символичка, означена са знаком крста (уговор краља Владислава и уговор краља Уроша из 1254 год.), или вербална, дана речима (уговор краља Уроша из 1243 год.), или се обадве налазе у истој исправи (уговор великог жупана Стевана). Вербална инвокација гласи вь имѥ ѡтьца и сина и светаго дѹха (латински превод: in nomine patris et filii et spiritus sancti). Ова инвокација је типична инвокација дубровачких редакција уговора са српским владаоцима у првој половини 13. века.[3] Налазимо је и у јужно-далматинским исправама написаним на латинском језику, и по који пут и у дубровачким и которским исправама 12. и 13. века.[4] У унутрашњости Балканског Полуострва раширена је она

[1] L. Bittner, l. c., 10.

[2] Студије о српској дипломатици, Глас Српске Краљ. Академије, XC, 68—113; XCII, 110—209; XCIV, 192—262; XCVI, 79—152; C, 1—48; CVI, 1—96; CX, 1—25.

[3] Miklosich, Mon. Serb., n. 26. 28, 37, 44. — Станојевић, Глас, XC, 77, 78.

[4] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 196 (1186).

у словенским натписима од 10. века даље.[1] Хрисовуље српских владалаца за црквене дестинатаре немају је. Писари српских хрисовуља од 13. века даље, који су иначе врло радо копирали византиске предлоге, нису је ваљда у њима, у оно доба, више нашли и због тога ни узели у своје дипломатичке елаборате.[2] У византиској царској дипломатици престала је употреба ове инвокације већ у почетку 12. века.[3] Само грчка приватно-правна исправа употребљавала ју је још даље (ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος).[4] Српске редакције наших уговора могле су дакле преузети своју инвокацију из грчке приватноправне или латинске дубровачко-далматинске исправе. Због сличности инвокација српских редакција с инвокацијама у дубровачким редакцијама наших уговора друго је вероватније. Према мишљењу Ст. Станојевића постала је дубровачка инвокација пре под талијанско-западним но под византиским утицајем.[5]

Иза инвокације долази у српским редакцијама наших уговора *заклетва*, која је редигована у првом лицу и састоји се по правилу из имена издавача *(intitulatio)* и дестинатара *(inscriptio)* које веже глагол заклетве и списак светих особа и ствари на које је издавач положио своју заклетву (схема: ego N. N. iuro tibi N. N. ad... quod...).[6]

Име онога који је дао заклетву почиње у српским редакцијама наших уговора са азь (уговор великог жупана Стевана), ѩ (уговор краља Владислава), ego (уговор краља Уроша из 1243 године) и ıа (уговор краља Уроша из 1254 године). Истим речима почињу и савремене и срп-

---

[1] Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, IV. п. 5986 ад 1197. Најстарији је познати натпис на Преспанском језеру из 992-3. г.

[2] Интересантну паралелу имамо из ранијег средњег века. Папске, франачке и лангобардске краљевске исправе из доба пре Карла Великог немају инвокације, што значи да базирају на римској царској исправи у облику без инвокације коју је увео тек цар Јустинијан (H. Bresslau у Archiv für Urkundenforschung, VI, 1916, 19).

[3] Станојевић, Глас, XC, 74, 75, 104, 105.

[4] G. Ferrari, I documenti greci medioevali, 24—25, 41, 89; Станојевић, Глас, XC, 71, 75.

[5] Глас, XC, 75, 77; XCVI, 142—143; C, 5—7.

[6] Станојевић, Глас, XCII, 112—113, 143, 164, 189.

ским одговарајуће редакције ових уговора (азь, ego, ıа).[1] Уговори су дакле редиговани у субјективном смислу и са гледишта једног уговорача. Одмах иза уводне речи стоје име и наслов српског владаоца.[2] Краљ Владислав зове се у титулацији, односно супскрипцији „краль вьсѣхь рашкихь земль и приморскихь;“ краљ Урош у исправи из 1243 год., „rex totius Rassie et Marittime“, а у супскрипцији из 1254 год., „краль вьсеи рашькыи земли и поморьске“. Назив Рашка у краљевој титули је за време Немањића доста редак.[3] С друге стране налазимо оваку титулацију у дубровачкој редакцији, која одговара споменутој српској редакцији уговора краља Владислава, и у некој исправи Дубровачке општине за краља Уроша I.[4]

Титула великог жупана Стевана „вѣли жупань“ у његовом уговору са Дубровачком општином је иста као у поменутом потпису његовог претходника из 1186 год. Титулацију краља Владислава: краль.... Диоклитие и Дальмацие и Тровуние и Захльмие налазимо и у неким другим његовим исправама.[5] Титулација Уроша I из 1254 год.: краль вьсе срьбске земле и поморьске је у српској дипломатици једна између најобичнијих.[6]

Глагол заклетве је у српским редакцијама клети се (велики жупан Стеван) или обѣщавати се обѣтовати се (краљ Владислав, краљ Урош I). Специфични дубровачки глагол заклињања је клети се. А и обетовати се можемо наћи у једној дубровачкој исправи из 1253 год.[7]

Српски владаоци су давали заклетву дубровачком кнезу и целој општини (велики жупан Стеван) или кнезу, властели и целој општини (краљ Владислав, краљ Урош I). Истим лицима давали су своју заклетву и босански и хумски владаоци у уговорима који су сигурно изашли из дубровачке канцеларије.[8]

---

[1] Miklosich, Mon. Serb., n. 26, 28, 37, 47; Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 189.

[2] Станојевић, Глас, XCII, 143 даље, 164—165; CVI, 35 даље.

[3] Станојевић, Глас, CVI, 36—37.

[4] Miklosich, Mon. Serb., n. 28, 37.

[5] Miklosich, Mon. Serb., n. 17, 18.

[6] Станојевић, Глас, XCII, 145 даље; CVI, 36 даље.

[7] Miklosich, Mon. Serb., n. 41; Станојевић, Глас, C, 5 даље, 27.

[8] Miklosich, Mon. Serb., n. 29, 35, 39, 40.

Најважнији део заклетве чини сама *формула заклетве*. Српски владалац је у својим уговорима до средине 13. века давао заклетву истим светим лицима и тварима које су скоро истим речима поменуте у савременим дубровачким исправама. Велики жупан Стеван је дао заклетву „вь бога и светѹ богородицѹ и вь частии и животворещии крьсть господьнь и вь света еваньгелиѥ и вь светихь ·ві· апостоль и вь светахь ·м· мѹчениkь и вь ·тиі· светихь штьць“. Краљ Урош је дао 1243 год. заклетву „in dominum deum omnipotentem et in gloriosam matrem eius et ad sanctam crucem domini et ad sancta dei euangelia et ad quatuor euangelistas et in duodecim superaneos apostolos et in magnos martyres Blasium, Georgium, Domicium, Procopium, Theodorum et in trecentos decem et octo sanctos patres qui sunt in Nichea et ad omnes sanctos qui placuerunt deo a seculo“. Истим речима, само без еванђелиста, апостола, свеца и никејских отаца, редигованъ је заклетва истог краља из 1254 год. која одговара месту у дубровачкој редакцији: ѹ господа бога вседрьжитела и ѹ прѣчистоую его матерь и ѹ свети и частьнѹ животворещии крьсть господьнь и ѹ света божиꙗ еваньгелиꙗ и ѹ вьсе свете богѹ ѹгодивьше wдь века. Иста света лица и твари као у српским налазимо и у дубровачким редакцијама и то Бога, Богородицу, крст, јеванђелије[1], све свеце[2], четири јеванђелиста[3], 318 никејских отаца и Св. Влаха.[4] Само 12 апостола, 40 мученика и свеце Ђурђа, Домиција, Прокопија и Теодорија не налазим у оновременим дубровачким исправама. Апостоли се појављају у дубровачким исправама тек крајем 14. века.[5] За навођење поменута четири свеца можемо поред Св. Влаха, дубровачког заштитника, наћи разлог у проширењу њиховог култа у Дубровнику и околини.[6]

Средишна тачка не само дубровачко-српских, него и дубровачких уговора с Босном, Хумом, Бугарском итд. јесте

---

[1] Miklosich, Mon. Serb., sv. 28, 37. 44. 47.

[2] O. c., n. 28, 44, 47.

[3] O. c., n. 37.

[4] O. c., n. 44.

[5] Станојевић, Глас, C, 7. Апостоли помињу се више пута у исправама из рашке канцеларије (о. с., C, 28—29).

[6] Jireček у Denkschriften der k. Akademie d. Wissenschaften, phil.-hist. Kl., 48,

заклетва. Због великог значаја, који се придаје заклетви зове се и цео уговор просто ѡбєть, ѡбѣть, ѡбєтованнѣ, обєтованнѣ, ѡбєтованнє, обьтьтованьє, ѡбєтаннє, обєканнє, клєтьба.

Заклетву су употребљавали у уговорима скоро сви индоевропски народи већ од најстаријег доба. У својим првим уговорима с Византијом заклињали су се Руси још својим боговима, а Византинци хришћанским стварима и личностима.[1] Прехришћанско оружје и друге ствари заменили су хришћански Бог и његови свеци, крст, јеванђелије и друго.[2] Лангобардски краљеви и династи давали су „sacramentum", који је био „terribilis" и „fortissimum".[3] Изгледа да је западна црква била противна јаким формулама у заклетви, које је волео прости народ, а источна црква их је допуштала. У Дубровнику стојимо на граници између обадве цркве: у дубровачко-српским уговорима су уговорачи припадници двеју цркава. Баш због тога пружа заклетва наших уговора неке интересантне моменте.

Међу санкцијском клаузулом исправа и заклетвом постоји уска веза.[4] Санкција набраја свете личности и ствари које имају да казне прекршиоца. На исте свете личности и ствари позива се и заклетва и зове их у помоћ као сведоке и гаранте тачног испуњавања дужности узетих на се уговором, и као извршиоце казне на ономе који би радио против уговора. Заклетва је неке врсте казна самог себе.[5] Бог, Богородица, крст божји, 318 никејских отаца, сви или поједини свеци, четири јеванђелиста итд. стално се помињу у санкцијским формулама далматинских исправа од Кварнера до Албаније, од 10. до почетка 13. века и у словенским исправама Балканског Полуострва од 13. века даље. Извор ове санкцијске клаузуле морамо тражити у грчко-византијској дипломатици. Из ње су је узеле латинске исправе источ-

[1] А. Димитриу, Къ вопросу о договорахъ Русскихъ съ Греками, Визант. Временник, II, (1895), 548.

[2] Станојевић, Глас, C, 2.

[3] Monumenta Germaniae, SS., III, 497, 499.

[4] Станојевић, Глас, C, 2.

[5] O. Schrader у Reallexikon der indogerm. Altertumskunde, 165. — F. Boye, Über die Poenformeln in den Urkunden des früheren Mittelalters, Archiv f. Urkundenforschung, VI (1916), 129—130. — Vl. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 504 (kleti).

ног Јадранског Приморја и исправе оних балканских држава које су стајале под јаким византиским утицајем. Исте елементе као у санкциској налазимо и у заклетвеним формулама наших уговора. Дакле и византиски извор заклетвених формула јасан је.[1] У дубровачким латинским исправама једино на јеванђелије даје клетвеник заклетву,[2] у грчко-византиским исправама од краја 12. и из 13. века налази се уз јеванђелије и крст (honorabilis et uiuifica[trix] crux = чьстныи и животворещии крьсть = τίμιος καὶ ζωοποιὸς σταυρός) као предмет заклетве.[3] Заклетва је редигована у овим исправама у истој схеми као у нашим дубровачко-српским уговорима: ὀμνύομεν εἰς τὰ ἅγια τοῦ θεοῦ εὐαγγέλια καὶ εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρόν; ego (nos) iuro (iuramus)... ad (supra) sacra (sancta) dei evangelia et ad honorabilem (sanctam) et vivificam crucem.

Према схеми „ego N. N. iuro tibi N. N." редиговани су омишко-которски уговор из 1167. год.,[4] потписи у дубровачким уговорима с Немањићима из 1186 и 1190 год. и заклетве дубровачких суфрагана своме надбискупу (улцињски бискуп 13 маја 1189., бискуп из Дриваста 14 априла 1199.)[5] У првој половини 13. века имају ову формулу латински и српски уговори Дубровачке Општине са суседним општинама и словенским династима.[6]

У средњем веку наглашена је при склапању уговора често *сарадња целог народа.* У нашим случајевима није дестинатар само дубровачки кнез и његова влада (судије, властела, већници), него сви грађани или општина „од малих до великих".[7] С друге стране не даје заклетник заклетву

[1] Šufflay, l. c. 69—73; Станојевић, Глас, C, 4—5.

[2] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 218 (1189), 297, (1199); IV, n, 28 (1237), 134, (1242); V, n. 712 (1261)—1162; VI. n. 249 (1279).

[3] Tafel и Thomas у Fontes rerum Austriacarum, II. Abth., XII, 250 (1199); XIII, 119 (1210), 251 (1223), 333 (1236). — Zachariae v. Lingenthal, Jus graeco-romanum, III, 575 (1261). — Miklosich и Müller, Acta et diplomata graeca, III, 8, 15, 31.

[4] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 109.

[5] O. c., II, n. 218, 297.

[6] O. c., III, n. 250; IV, n. 28, 34.

[7] O. c., III, n. 123; IV, n. 174; Miklosich, Mon. Serb. n. 29, 30 31, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 45, 46.

сам него заједно са својом децом,[1] властелом и бољарима,[2] браћом,[3] синовима,[4] рођацима[5] и читавом општином.[6] Вероватно су полагали на велики број заклетвеника нарочиту важност. Особе које су потписале уговор заједно су његови заклетвеници, гаранти и сведоци. Што их је више утолико свечанији карактер има уговорни текст.[7] У дубровачко-хумском уговору из 1190 год. уз кнеза је потписано још 59 Дубровчана, који су дали заклетву. У омишко-дубровачким уговорима из 1235 и 1245 год. број је Омишана који су дали заклетву необично велики; у првоме уговору налазимо омишког кнеза, његове рођаке и целу општину, у другоме је набројено преко 100 Омишана.[8] Најопширнији списак дубровачких заклетвеника има дубровачко-бугарски уговор из 1253 год. са преко 100 имена дубровачких грађана оног доба.[9] Имена заклетвеника набројена су једно поред другога. Ако не стоје већ у уводним формулама, њихов списак на крају у уводу исправе барем је назначен (кн сѹ здє подьписани,[10] quorum nomina inferius leguntur.)[11] Исто то што видимо у старијим папским уговорима, у уговорима лангобардских кнезова из Јужне Италије и у млетачким, можемо констатовати и у уговорима Дубровачке Општине са словенским државама и династима.[12] Сведоци ових уговора нису само сведоци формалног склапања самог уговора, него су због своје заклетве гаранти уговора и узимају на себе за извршење уговора исту одговорност као његови издавачи и контрахенти.

---

[1] Smičiklas, Cod, dipl., III, sv. 123.

[2] Miklosich, Mon. Serb., sv. 28, 29, 35, 37, 39, 44, 45.

[3] O, c., n. 39.

[4] O. c., n. 40.

[5] Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 377.

[6] Miklosich, Mon. Serb., n. 28, 38, 40, 41; Smičiklas, Cod. dipl. IV, n. 189.

[7] Станојевић, Глас, XC, 4, 5.

[8] Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 377; IV, n. 235.

[9] Miklosich, Mon. Serb., n. 41.

[10] O. c., n. 39, 40, 44, 45.

[11] Омишко-дубровачки уговор од 5. марта 1245. год. (Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 233).

[12] Fanta, l. c., 122.

Лична заклетва сваког појединца компликовала би сигурно одвише склапање уговора. Због тога је давао у Дубровнику за себе и за целу општину заклетву као заменик бань или vicarius. До средине 13. века знамо за три случаја оваке замењеничке заклетве. Дубровачко-српски уговор из 1243 год. потврдио је „D(e)odatus vicarius super animam suam et super animas comunis Ragusii“[1]; дубровачко-бугарски уговор из 1253 год. „Марьтоль ГУливерикь бань ѡдь кнеза дюбровьчкога и одь вьсе ѡпькине града дюбровьчького... врьхУ дУше свое ѡ вьсе ѡпькине дюбровьчьке“[2]; дубровачко-хумски уговор из 1254 год. „Марьтоло бань Врьсанковикь клель се за все властели дУбровьчьке“.[3] Из дубровачко-бугарског уговора знамо да се ова заклетва заменика вршила према прописаном закону (ѣко е по законУ дюбровь(ч)комУ) уз звоњење општинског звона (сьвоноль звонивьше на сьборе). Дубровачки бан или викар, који је био у 13. веку нека врста кнежевог коморника, имао је и у доцније доба посла око склапања уговора са словенским династима и Турцима[4] (према историчару Јакову Лукаревићу, 1551.—1615.).[5] Ипак дубровачки статут из 1272 год. не помиње још оваких дужности. А није искључено да је викар имао те функције већ у првој половини 13. века.

Свршетак заклетве чини клаузула којом издавач потврђује искреност своје заклетве. Сличне клаузуле су у латинској и грчкој дипломатици средње-вековне Европе нешто сасвим обично (прим.: „bona fide sine fraude et malo ingenio“, превод са грчкога μετὰ ἀγαθῆς πίστεως ἄνευ δόλου καὶ περινοίας, χωρὶς δόλου καὶ περινοίας). Из грчке односно латинске дипломатике узела је ову клаузулу словенска дипломатика.[6] Ова

---

[1] Smičiklas, Cod. dipl., IV, 212, n. 189.

[2] Miklosich, Mon. Serb., n. 41. — Станојевић, Глас, CX, 4, 5.

[3] Miklosich, Mon. Serb., n. 44.

[4] K. Vojnović, Državno ustrojstvo republike dubrovačke, Rad, 103, 38.

[5] Luccari, Copioso ristretto degli anali di Ragusa (1605), 159, 160: „Et nella sua gurisdizione sono le scritture slave, che contengono le confederazione, le paci, le tregue, le gratie et l' essentioni che i nostri mag-giori hanno operato e contrattato coni Re e Principi di Slavonia, di Bosna, di Servia, et con la famiglia otomana“ (цитат из Рада, CIII, 38, оп. 1). — Monum. histor.-jurid. Slavor. merid. IX, 21—22.

[6] Fontes rer. Austr., II. Abt., XII, 198, 203 (1187), 250, 253, 255 (1199). Miklosich-Müller, Acta et dipl. graeca, III, 9, 13, 31, 34 (исправе из 12. века).

клаузула гласи у исправи великог жупана Стевана безь всакога пропадьства (у латинском преводу „sine omni fraude“). Њом се заклињу и Дубровчани.[1] Ове клаузуле у исправама краља Владислава и краља Уроша I (1243 год.) без сумње су нешто скраћене копије одговарајућих дубровачких уговора:

(српска редакција)	(дубровачка редакција)
1. своимь си хтѣниемь, чистѣмь срьдьцемь, безь всакога пропадьства	безь всаке нꙋжде, нь своимь хтѣниемь и своѡвь воловь, чистѣмь срьдьцемь и правовь вѣровь без всакога пропадьства и зьле мыслы.
2. mea voluntate et mundo corde sine ullo dolo	nostra voluntate, mundo corde, recta fide, sine fraude

У есхатоколу наших уговора чини средиште *санкција;* то је клаузула у којој се прети ономе који би се противио светским и (или) духовним казнама, односно обећава награда ономе који се не би противио. Противан рад изражава глагол прѣстꙋпити, с њиме је у српским редакцијама наших уговора у вези духовна казна. Преступника нека сꙋди или сьпьие Бог, Богородица, сви свеци или свети крст. На исти начин састављена је санкциска клаузула у дубровачким редакцијама наших уговора. И овде налазимо глаголе прѣстꙋпити, сꙋдити и сапети као најчешће и скоро једине.[2] Санкција у српској редакцији уговора краља Владислава гласи у поређењу с дубровачком:

ако ли сие прѣстꙋплю, да ме богь сьпьие и света богородица и вси свети ꙋгождьши богꙋ ѡть вѣка.	ако ли прѣстꙋпимо и єдно ѡдь сега... да ны богь сьпьие и света богородица и вси свети.

Санкција у преводу српске редакције краља Уроша I из 1243 год. у поређењу са санкцијом дубровачке исправе за истог владаоца из исте године гласи:

et si hec uolo contraire, deus me iudicet et sancta dei genitrix et lignum sancte crucis.	ако ли сѣ пристꙋпимо, да ни богь сепьиѣ и света богородица и честьии кѣрьсть и вьси свете божие

Српска редакција уговора краља Уроша I из 1254 год. нема праве санкције него само формулу іако хоке сие сꙋхранити

[1] Miklosich, Mon. Serb., n. 28, 47; Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 189. Заклетве у дубровачком статуту, ed. cit., LXII, 24 сл., 172.

[2] Станојевић, Глас, С, 10—11, 28—29.

кралевьство ми тако да ме богь схрани ȣ си вѣкь и ȣ придȣщи.° Изгледа да морамо тражити и извор ове формуле у дубровачкој канцеларији, јер баш у дубровачкој редакцији уговора с краљем Владиславом из 1234/5 год. налазимо једну врло сличну стилизацију: и како хокемо сие все схранити, что се пише ȣ сиен клетвѣ, тако да нась богь сьхрани на семь свѣтѣ и ȣ бȣдȣкемь (Mon. Serb. n. 28).

Студирајући извор дубровачког кратког типа санкциске клаузуле у 13. веку нашао сам сличан формулар једанпут у которским латинским исправама (1124 год.)[1], а никада у овом облику у исправама које су у току 13. века и доцније издавали Немањићи за цркве и друге примаоце у унутрашњости своје земље. Овде је употребљавана једна опширнија санкциска формула с мотивима којих кратка дубровачка формула нема. Дубровачка канцеларија узела је опширан рашки тип санкциске формуле тек у 14. веку.[2]

* * *

Анализа српских редакција уговора великог жупана Стевана, краља Владислава и краља Уроша I с Дубровачком Општином показује да ове исправе чине у формалном погледу једну специалну групу, која указује на савремену дубровачку канцеларију као место директне или барем индиректне провениенције и насавремене српске и латинске исправе изашле из дубровачке канцеларије као на дипломатичке узоре.

Утицај Дубровника у нашим уговорима је очевидан ако помислимо да у дипломатици уговорних текстова појам канцелариског извора не игра тако важну улогу као код других дипломатичких елабората. Битност уговора не можемо разумети из специалног развитка само једне канцеларије. У формалном погледу, дубровачко-српски уговори из прве половине и средине 13. века, слично уговорима других европских држава оног доба, израђени су на узајамној сарадњи двеју или више канцеларија. Природно је да су и у нашим случајевима утицали формулари дубровачке канцеларије на обрасце српских уговорних редакција, јер је дубровачка дипломатичка пракса и канцеларија била у 13. веку много развијенија не-

[1] Et hanc donationem si aliquis rumpere temptauerit... ex parte dei omnipotentis et beate Marie semper virginis et omnium sanctorum excommunicetur (Smičiklas, Cod. dipl., II, n, 37).

[2] Станојевић, Глас, C, 10—11, 28 сл.

го ли рашка. Рашка канцеларија се при састављању својих редакција врло радо служила дубровачким у правном погледу јасно формулисаним и из дипломатичке праксе links постали неспорним уговорним текстовима. У дипломатици међународних уговора позната је појава да једна држава узима од друге, у готовом погледу нешто више утврђене формуларе за састављање својих међународних уговора[1].

* * *

Последња изразита појава у групи дубровачких исправа са заклетвом јесте привилегија краљице *Јелене*, издана 1267 или 1268 год. на дан 28 октобра (на Селиюнь дьнь) у Брњацима (горња долина Ибра). Заклетва у овој исправи гласи Ѥлѣна... ѡбѣтꙋю се... ꙋ господа бога вседрьжитела и ꙋ прѣчистꙋ его матерь и ꙋ чьстны и животворещии крьсть господьнь и ꙋ света божиꙗ ѥвангелиꙗ и три ста и ѡсмь десеть ѡтьць никѣнскихъ и ꙋ все свете богꙋ ꙋгодивше оть вѣка и одговара по својој стилизацији сасвим овој у дубровачко-српским уговорима до средине 13. века, а у појединостима скоро је од речи до речи иста као у редакцијама дубровачко-српског уговора из 1254 год[2].

Тип заклетве у исправи краљице Јелене уверава нас да је и та исправа постала под утицајем дубровачких образаца или да је чак стилизована у дубровачкој канцеларији. И политички разлози, под којима је она поникла, говоре за то. Францускиња на престолу Немањића ставља се у овој привилегији на страну Дубровчана а против свога мужа, који је тих година стајао у вечитој опреци с Дубровачком Општином. Јелена се обавезује да ће штитити дубровачке трговце и без краљеве дозволе, и да ће јавити граду ако би краљ имао против њега какве непријатељске намере. Привилегија је управљена дакле против српског краља. Већ због тога је невероватно да је била стилизована у краљевској канцеларији; напротив, можемо мислити да су при њезиној редакцији суделовали дубровачки посланици, — два минорита и два властелина, — који су у оно доба дошли к српској краљици и вероватно јој предложили концепт уговора. Краљица је положила заклетву и предала уговор

[1] Lud. Bittner, Die Lehre von den völkerrechtlichen Vertragsurkunden, 8, 10, 122—123, 181—182.

[2] Miklosich, Monumenta Serb., n. 46 и 47.

„маломꙋ братꙋ Никꙋлѣ и братꙋ єговꙋ франьчискꙋ и господь дꙋбровьчьскимь Михоилꙋ Беньчꙋликю и Петрꙋ Богдаликю.“

С привилегијом краљице Јелене престаде у дубровачко-српским уговорима тип исправе са заклетвом, који заменише други типови. А утицај исправе са заклетвом иде у прво доба словенске дипломатике на Балканском Полуострву још и преко уговорних текстова у ужем смислу те речи. У неколико исправа Дубровачке Општине из прве половине 13. века можемо наћи елементе из савремених исправа са заклетвом.

Исправа дубровачког кнеза Николаја Тониста за краља Владислава, постала између 18 јула 1238 и 20 јула 1240 год., има симболичну инвокацију (вь имє ѡца и сина и светаго дꙋха аминь) и субјективну инскрипцију (азь... кнезь... и сꙋдьци и вѣћьници), све онако као у савременим уговорним исправама. Инскрипцији следује: клєньмо сє тебє великомꙋ кралю Владиславꙋ и садржај акта без заклетве у ужем смислу ове речи.

Интересантнија је у дипломатском погледу исправа којом је вероватно у пролеће или лето 1243 год. дубровачки кнез Јован Michieli обећао краљу Урошу да му неће бити противник. Интересантна је ова исправа као прелазан тип исправе од уговора к повељи у ужем смислу ове речи, а и као пример како је дубровачка словенска дипломатика почела већ рано употребљавати начин хирографисања јавних докумената, начин који је био већ од више векова раширен у латинској Европи. Као обећање употребљава исправа формалне облике исправе са заклетвом, познате нам из дубровачке канцеларије (симболичка инвокација; вербална инвокација: вь имѣ ѡтьца и сина и светаго дꙋха аминь; субјективна инскрипција и интитулација: азь N. N. (tibi) N. N.; заклетва у Бога, Богородицу, крст, јеванђелије, четири јеванђелиста, баш истим речима као у дубровачким уговорним текстовима; санкција: акѣ ли сє приступимо, да ни Богь сєпьнѣ и света богородица и честьни кѣрьсть и вьси светє божиє). Наравно садржај је различит од онога у уговорним исправама. Ипак нема сумње да је документ изишао из дубровачке канцеларије.

Код ове исправе од особитог је интереса опаска коју је додао Миклошић у своме издању: „Sine sigillo. + а б г д є ж ѕ з и і н і к л inferioribus partibus litterarum abscissis. Origin. membr. in c. r. archivio Viennae“. Ове речи кажу да је ис-

права *хирограф* (chirographum)[1]. Дубровачки писар написао је на једном листу пергамента два сасвим једнака текста, а на празан простор између њих записао је крст и споменута слова азбуке, после тога пререзао је лист тако да је рез прошао преко споменутих слова.[2] Једну половину задржала је Дубровачка Општина, — она нам се сачувала, — другу је предала посланику Јурку, који се помиње у исправи као посланик краља Уроша, да је понесе на двор свога господара, — ова половина нам до данас није позната. У случају да због ове исправе и њезиног правног садржаја дође до каквог неспоразума или сумње, сравњивање двају комада исправе на резу дало би доказ о њезиној истинности. Ова исправа пружа нам најстарији познати случај хирографисања у словенској дипломатици, који је интересантан тим више, јер у Италији хирографисање није било баш раширено, а из грчке дипломатике су нам познати случајеви само из Јужне Италије.[3] Из латинске дипломатике источне јадранске обале није нам познато хирографисање само из неке осорске исправе из 1212 год., коју једину цитира Шуфлај,[4] него је и у дубровачкој латинској дипломатици прве половине 13. века доста раширено.[5] Из латинске исправе узела је хирограф и савремена дубровачка српска исправа.

Међу прелазне појаве од уговора к повељи убрајам и исправу коју је 13 августа 1252 год. издао краљ Урош Дубровчанима. Према својој форми овај је документ близак писмима и повељама у ужем смислу ове речи, према свом садржају је уговор са заклетвом. Почетак + сиѥ моѥ повелѣниѥ пишѥ кралѥвьство ми любовьномꙋ си приѧтьномꙋ кнезꙋ дꙋбровьчьскомꙋ... и

---

[1] Карано-Твртковић (Срб. спом., I, 11) и Šafařik (Památky, Okazky, 15) мисле да је овде пререзан потпис кнеза Јована Michieli-ja!

[2] Колико могу да видим из опаске код Миклошића употребљен је у нашем случају раван а не зупчаст рез. Као знак употребљена су слова и крст, исто као више пута и у западно-европској дипломатици.

[3] H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre, 2. изд., 1912, 668—677.

[4] Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 88; Šufflay, l. c., 86.

[5] Jireček у Archiv f. slav. Philologie, 25, 186. = Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 250 (1228); Smičiklas, l. c., n. 347 (1234), n. 357 (1234): Mon. hist. iurid. Slav. merid., IX, LXVIII = Smičiklas, l. c. IV, n. 28 (1237), 33 (1237), 53 (1238), 129 (1242), 134 (1242)

гнѣвь и наказаніє, којима застрашава српски владалац, сећа на инскрипцију повеља. Ѡбѣть, о којем говори исправа да су га, у оно доба на српски двор приспели, дубровачки посланици дали српскоме краљу, показује да је историја постанка ове исправе слична постанку исправа са заклетвом (долазак дубровачких посланика српском краљу); само облик личи више у оно доба у српској дипломатици раширеној повељи.

Овом исправом краља Уроша из 1252 год. споменуо сам тип исправе који превлађује у дубровачко-српским уговорима све до конца Немањића.

3. Уговори Дубровачке Општине с Босном, Хумом и Крајином (до средине 13. века).

У вези с уговорима склопљеним до средине 13. века између Дубровачке Општине и Немањића не можемо обићи уговоре које је од свршетка 12. века па до средине 13. века склопила Дубровачка Општина са суседним словенским династима у Босни, Хуму и Крајини. С дубровачко-рашким имају ови уговори заједничку дипломатичку форму и делимице провениенцију и исто тако као и они припадају и ове исправе најстаријим документима словенске дипломатике и заслужују и због тога нашу нарочиту пажњу.

Исправе, о којима ћу да проговорим, јесу:

1. Исправа босанског бана *Кулина* за Дубровачку општину, датирана 29 августа 1189 год., на „Усѣченіє главє Іѡвана крьстителл“ (оригинал на пергаменту с латинским и словенским текстом у Библиотеци Академије Наука у Петрограду; два преписа обадва текста из 13. века, у оном делу дубровачког архива који се до 1918. налазио у Бечу).

Издања: Срб. спом., I, 1. n. 1 (срп. и лат. текст): Šafařík, Památky, Okázky, 2, n. 4 (срп. и лат. текст); Срезневскій, Мыслы объ исторіи русскаго языка, 2. изд., 137 (1849) и Извѣстія второго отд. русс. яз. и словесн., I, 1852, 344 (срп. и лат. текст); Miklosich, Mon. Serb., 1, n. 4 (срп. текст из старијег преписа у Бечу); Jagić, Priměri starohèrvatskoga jezika iz glag. i ćirilskih književnih starinah, U Zagrebu 1866, 133 (срп. текст); Ljubić, Listine, III, 388 (лат. текст); Bogišić, Pisani zakoni, 71 (српски текст); Kukuljević, Cod. dipl., II, 152. n. 203 (срп. и лат. текст); Новаковић, Примери књижевности и језика ста-

рога, 1904³, 401; Е. Ѳ. Карскій, Очеркъ славянской кирилловской палеографіи, Варшава 1901, 358, из ориг. (срп. текст); Smičiklas, Cod. dipl., II, 237, n. 321 (срп. текст); Г. А. Ильинскій, Грамота бана Кулина, опытъ критическаго изданія текста съ коментаріями, Памятники древней письменности и искусства, CLXIV, 1906, 11 (лат. и срп. текст с фототип. снимком); к том примери опаске М. Решетара у Archiv f. slav. Phil., 29, 1907, 149—154; Новаковић, Зак. спом. 134 (срп. текст), А. В. Соловјев, Одабрани споменици срп. права (1926), 5 (лат. и срп. текст). — Факсимиле српског текста и код М. М. Вукићевића, Историја српског народа, 82.

2. Босански бан *Матеј Нинослав* потврђује Дубровачкој општини привилегију бана Кулина (ориг. у дубровачком архиву). *Издања:* Срб. спом., I, 7, n. 5, ad 1236; Šafarik, Památky, Okazky, 5, n. 6, ad 1216—1231; Miklosich, Mon. Serb., 24, n. 30, ad 1234—1240; Bogišić, Pisani zakoni 72; Hurmuzaki, Documente privitore, I, 782; Kukuljević, Reg., 90, n. 314, ad 1234—1240; Smičiklas, Cod. dipl. III, 427, n. 371 „око г. 1234“; Новаковић, Зак. спом., 144, „око 1235.“ Соловјев, Одабрани спом. 31, ad 1234. — Ја датирам „око 1232. — апр. 1235.“

3. Исправа хумског кнеза *Андрије* за Дубр. општину (ориг. у дубров. архиву). *Издања:* Срб. спом., I, 6. sv. 4, ad 1236; Šafařík, Památky, Okazky, 10, n. 8, ad 1233—1235; Miklosich, Mon. Serb., 24, n. 29, ad 1234—1240; Bogišić, Pisani zakoni, 79; Kukuljević, Reg. 90, n. 313, ad 1234—1240; Smičiklas, Cod. dipl., III, 432, n. 374, ad „око г. 1234“; Новаковић, Зак. спом., 143, ad „око 1237“. Ја датирам „пре априла 1235. год., с обзиром на кнеза Јована Дандола који је у оно доба отишао из Дубровника у Млетке (Јиречек, Ист. Срба, I², 224, оп. 4.

4. Исправа босанског бана *Матеја Нинослава* за Дубровачку општину (ориг. у дубров. архиву). *Издања:* Miklosich, Mon. Serb., 29, n. 36, ad 1240.; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 126, n. 115, ad 1240. Ја датирам: 1234—1240 март 22.

5. Исправа босанског бана *Матеја Нинослава* за Дубровачку општину, 1240., март 22. Дубровник (оригинал у дубр. архиву). *Издања:* Miklosich, Mon. Serb., 28, sv. 35; Hurmuzaki, Documente priv., I, 783; Kukuljević, Reg., 112, n. 389; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 107, n. 99; Новаковић, Зак. спом., 145; Соловјев, Одабрани споменици 33.

6. Исправа *Одоле*, сина Предена *из Крајине*, за Дубровачку општину, (ориг. у дубров. архиву). *Издања:* Miklosich, Mon. Serb., 31, n. 38, ad 1247.; Kukuljević, Reg., 155, n. 519, ad 1247.; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 312, n. 275, ad 1247.; Новаковић, Зак. спом., 116, ad 1247.; Acta Albaniae, I, 57, n. 189, ad 1248.

7. Исправа босанског бана *Матеја Нинослава* за Дубровачку општину, 1249., март (ориг., некада у дубров. архиву [Resti, ed. Nodilo, 89], онда својина Карано-Твртковића, после у библиотеци Друштва српске словесности). *Издања:* Срб. спом., I, 12, n. 14, ad 1239.; Гласник друштва срп. словесности, VI, 1854, 179, с факсимилом; Miklosich, Mon. Serb., 32, n. 39; Hurmuzaki, Documente privitore, I, 785; Kukuljević, Reg. 169, n. 571; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 386, n. 341; Новаковић, Зак. спом., 145.

8. Исправа хумског кнеза *Андрије* за Дубровачку општину (ориг. у дубров. архиву). *Издања:* Срб. спом., I, 14, sv. 15, ad 1248.; Miklosich, Mon. Serb., 34, n. 40, ad 1249.; Kukuljević, Reg., 171, n. 578, ad c. 1249.; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 414, n. 360, ad 1249.; Новаковић, Зак. спом., 143, ad 1240. (С обзиром на дубровачког кнеза Јакоба Делфина датирам међу 2 октобром 1247. и 10 октобром 1249 год. (прим. Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 41, 291, 352).

9. Уговор између Дубровачке општине и хумског кнеза *Радослава*, 1254., мај 22 (Дубровник), у хумској и дубровачкој редакцији:

а) *хумска редакција* (ориг. некада у дубров. архиву односно својина Карано-Тврткoвића; други егземплар, на којем је према Миклошићу некада висио печат, у оном делу дубр. архива, који се до 1918 г. налазио у Бечу); *издања:* Срб. спом., I, 27, sv. 20; Šafařík, Památky, Okazky 21, sv. 18; Miklosich, Mon. Serb., 44, sv. 45; Kukuljević, Reg., 195, sv. 659; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 559, sv. 488;

б) *дубровачка редакција* (препис из 13. века, у дубровачком архиву); *издања:* Срб. спом., I, 26, sv. 19; Šafařík, Památky, Okazky, 21, n. 17; Miklosich, Mon. Serb., 42, n. 44; Kukuljević, Reg., 195, n. 658; Smičiklas, Cod. dipl., IV, 558, n. 487; Соловјев, Одабрани споменици 45.

Најстарији међу овим документима је позната *исправа босанског бана Кулина* за Дубровачку Општину, датиране

29 августа 1189 г. На оригиналном пергаменту написана су обадва текста, најпре латински а после њега српски. Већ из овог сасвим спољног распореда можемо закључити да латински текст представља оригиналну редакцију а следећи српски текст понављање латинског текста, а не обратно као што су мислили многи (Миклошић, Кукуљевић, Смичиклас, Ильинскій). Понављање, казао сам, јер о тачноме преводу не може се говорити. Ово може најбоље показати један текст поред другога.

† In nomine patris et filii et spiritus sancti amen. Ego banus Culinus Bosne iuro comiti Geruasio et omnibus Raguseis rectum amicum fore perpetuo et rectam uobiscum pacem manutenere et amicitiam ueram. Et omnes Raguseos per totam terram nostram ambulantes moercantes seu habitantes uel transeuntes recta fide et conscientia uera recipere absque ulla datione, nisi quis suam per uoluntatem mihi donum dare uoluerit, et aput nos dum fuerint manutenere et consilium eis prebere ut nostre persone ad nostrum posse, absque fraude et malo ingenio. Sic me deus adiuet et haec sancta IIIIor euangelia.

† Ѹ име ѡ҃ца и с҃на и ст҃аго д҃ха ѣ бань босьньски кѹлинь присеꙁаю тебѣ кнеже крьвашѹ и вьсѣмь граћамь дѹбровьчамь правы приѣтель быти вамь ѡдь селѣ и до вѣка и правь гои дрьжати сь вами и правѹ вѣрѹ докола сьмь живь. Ї вьси дѹбровьчане кире ходе по моемѹ владанию трьгѹюке годѣ си кто хоке крѣвати годѣ си кто мние правовь вѣровь и правимь срьдьцемь дрьжати е безь вьськое зледи развѣ що ми кто да своѥвь воловь поклонь. и даь имь не бѹде ѡдь моихь чьстьниковь сиде и доколѣ ѹ мне бѹдѹ дати имь сьвѣть и помокь какоре и себѣ коликоре моге безь вьсега зьлога примысла. Тако ми б҃же помагаи и сие с҃го еваньгелие. ѣ радое днѣкь бань писахь сию кингѹ повеловь бановь ѡдь рожьства х҃ва тисѹка и сьто и ѡсмьдесеть и девеь лѣть, м҃ѣсеца авьгѹста ѹ дьвадесети и девеьы д҃нь, ѹсѣчение главе иѡвана крьститела.

С обзиром на спољашњи распоред припаде, дакле, латинском тексту прво место, а српском тексту место понављања. Разгледаћу најпре латински текст с погледом на његов диктат и покушаћу одредити његов постанак.

Инвокацију (симболичку и вербалну) налазимо сасвим исту у уговору који је Дубровачка Општина три године пре тога (27 септ. 1186.) склопила с великим жупаном Немањом и његовом браћом.[1] Српски преводилац испустио је у инвокацији реч amen. Да не налазимо инвокацију трију божјих лица у исправама изашлим из рашке канцеларије него само у дубровачким, већ сам споменуо.[2] Кулинова заклетва израђена је према схеми ego N. N. iuro tibi N. N. Њу смо толико пута нашли у исправама из друге половине 12. и прве половине 13. века, које су изашле из дубровачке канцеларије. Ипак не показује Кулинова заклетва све формалне потпуности доцнијих заклетви.[3]

Из контекста Кулинове заклетве спомињем стилизацију: „Raguseos per totam terram nostram ambulantes, moercantes", упоређујући је са овом у дубровачко-рашком уговору из 1186 год.: „Ragusei per totam terram illorum... mercando"; даље: „recta fide et conscientia vera", са: „recta fide et sine fraude", и: „absque fraude et malo ingenio", са: „sine fraude et malo ingenio" у дубровачко-хумском уговору из 1190 год. Свршетак Кулинове исправе гласи: „sic me deus adiuuet et hec sancta quatuor euangelia", а сасвим на исти начин свршавају се омишко-которски уговор из 1167 год. (sic nos deus adiuuet et hec sancta dei euangelia),[4], дубровачко-српски уговор из 1186 год. (sic nos deus adiuuet et hec sancta patrocinia [atque dei euangelia] et crux sancta), 13 маја 1189 год. у Дубровнику издана исправа улцињског бискупа Павла (sic me deus adiuvet et sancta quatuor dei evangelia)[5] и дубровачко-хумски уговор из 1190 год. (sic nos deus adiuuet et hec sancta quatuor euangelia). С обзиром на ове формалне сличности и општи утисак који имам о диктату латинског текста Кулинове исправе, мислим да је она постала у дубровачкој канцеларији.

Резултат до којега смо дошли анализујући латински део Кулинове исправе с дипломатичке стране потврђује и палеографски резултат М. Решетара. Решетар је нашао да писмо латинског дела Кулинове исправе показује готово исти

[1] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 196.
[2] Прим. Станојевић, Глас, XC, 87.
[3] Станојевић, Глас, C, 14.
[4] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 109.
[5] L. c., n. 218.

дуктус као и писмо дубровачко-хумског уговора из 1190 год. којега је написао ђакон Marinus „Ragusii communis notarius“.[1] А баш диктат овог уговора и неких других дубровачких исправа из доба кад је Marinus био дубровачки нотар (отприлике 1184.—1199.) показује, као што смо видели, многе сличности с диктатом латинског дела исправе бана Кулина.

Латински текст је босански писар, који га вероватно није сасвим добро разумео, просто превео на српски језик, на свршетку се потписао и додао тачан датум.[2] Потписа писара и датума нема у латинскоме тексту. Размак редова, рука и мастило лат. текста различити су од онога у срп. тексту. Ово показује различан извор обадва текста. Формулисање и стилизација српског текста одговарају онима, које налазимо у доцнијим босанским а не дубровачким исправама, премда има и наш српски текст са овим много заједничког. Диспозитивни глагол можемо пратити у дубровачким исправама тек свршетком 14. века. У 12. и 13. веку у Дубровнику је најобичнији глагол за заклетву „клети се“. А ово не показује босанско порекло, јер ни „присећи“ не можемо констатовати у босанским исправама пре друге половине 14. века.[3] И клаузулу безь вьсега зьлога примышльа нисам могао пронаћи у сачуваној дубровачкој грађи из 13. века. Писар се у дубровачким словенским исправама из 13. века никад не спомиње, насупрот томе спомиње се у босанској исправи бана Матеја Нинослава.[4] Обичан дубровачки израз за annus incarnationis је лѣто Ѹпльщениѣ,[5] а не annus nativitatis (ѡть рождаства Христова) босанске исправе.

Потребно је још да растумачимо појаву двају разнојезичних текстова на једном и истом пергаментном листу. Сасвим тачно опазили су Решетар (Archiv f. slav. Phil. 29, 152) и Станојевић (Глас, CVI, 55), да су Дубровчани по жељи бана Кулина послали у Босну латински текст уговора, да се у акту у тамошњој канцеларији уз латински допише и српски текст уговора. По мом мишљењу мо-

[1] Archiv f. slav. Philologie, 29, 153.

[2] Станојевић, Глас, XCII, 120—121.

[3] Станојевић, Глас, C, 14.

[4] Miklosich, Mon. Serb., n. 30.

[5] Miklosich, Mon. Serb., n. 35, 38, 39, 41, 44, 45,

жемо овде начинити и паралелу с већ познатим нам савременим дубровачко-српским уговорима из 1186 и 1190 год. Као што се овде извршила ратификација уговора са словенске стране на тај начин што га је потписао српски владалац на свом језику, на исти начин ратификовао је бан Кулин свој уговор тиме што је наредио своме ђаку да начини извадак латинског текста и дода га уз латински текст. Као што су 1186 и 1190 год. Немањићи својом заклетвом и потписом дали изјаву слагања с латинским текстом и тиме га потврдили, исто је то учинио у нешто проширеном облику 1189 год. бан Кулин тиме што је поновио на свом језику читаву латинску заклетву. Документ сâм написали су вероватно исто тако као онај Кулиновог наследника бана Матеја Нинослава из 1240 год. или савремене латинске дубровачке исправе у два егземплара, од којих је по један задржао сваки уговарач.

Заклетву бана Кулина поновио је у доба „окт. 1232. — апр. 1235." један између његових наследника, бан *Матеј Нинослав*. Овај спомиње у својој исправи директно заклетву свога претходника (такоꙁь сꙁь се клетвью клель, какоꙁь се е бань Коулинь клель). По мом мишљењу служио је Матеју Нинославу као узор српски текст Кулинове исправе при састављању његове само је на крају додато амин. Инвокација је иста као у Кулиновој исправи, (оу име оца и сына и светаго дꙋха аминь). Основа исправе иста је (азь... кле се... да...). Азь и банов девоцијски наслов рабь божи указују на црквене и бугарске утицаје.[1] Лица и ствари на које се издавач заклиње, нема, као ни у Кулиновој исправи, све то за разлику од формулара обичног у исправама изашлим из дубровачке канцеларије. Исправу је написао „Десое, граматигь бана Нинослава велигга восьньскога, тако верно вакоре ꙋ правыхь" и додао јој на свршетку после свога потписа још ове речи: „а се сије: ако вѣроуе, да се при прѣдь баноꙁь, а иноꙁꙋ влахꙋ да не бꙋде изма. Боже ре·ги дан здравие". Овај пасус скоро је од речи до речи узет у уговоре бана Матеја Нинослава с Дубровачком општином из 1240 и 1249 год.[2] Боже ре ти дан здравие можемо поредити са сличним формулама, с којим свршавају натписи на камену из друге

[1] Станојевић, Глас, XCII, 120, 121.
[2] Miklosich, Mon. Serb., n. 35 и n. 39.

половине 12. века (требињски натпис иза времена кнеза Михаела: боже ти дай здравие; натпис бана Кулина у сарајевском музеју: бъ дай баноу Коулиноу здравие.[1] С овим поздравом, који је у Босни прешао из епиграфике у дипломатику, свршавали су словенски владаоци у 13. веку своја Дубровачкој Општини упућена писма.[2]

Од бана Матеја Нинослава очуване су нам још три исправе за Дубровачку Општину. Две су нешто дуже (Miklosich, Mon. Serb, n. 35, 39) од управо описаних босанских исправа, а и порекло им је друкчије. О једној, краћој проговорићу још (Miklosich, Mon. Serb., n. 36). Како ове исправе имају много заједничког с дубровачко-хумским и дубровачко-крајишким уговорима из истог времена, говорићу о њима уједно. Свим овим исправама заједнички је постанак, то јест исправе нису, као већ описане босанске, изашле из канцеларије издавача, него дестинатара, т. ј. Дубровачке Општине. Студија формулара показаће нам то.[3]

Инвокација је увек иста [†] вь име отьца и сына и светаго доуха [амннь], дакле позивање божјих лица као што је то било у 12. и 13. веку у обичају у латинским и словенским исправама, изашлим из дубровачке канцеларије.

Одмах иза инвокације долази у пет наших исправа датум,[4] који обухвата годину инкарнације ⟨лѣто оупльщениѣ [оупсльщениѣ, вьпльщениѣ] господа нашего Исоу [Исоусь] Христа⟩, месец, дан и који пут и индикцију. Година инкарнације, месец, дан и индикција најобичнији су хронолошки елементи дубровачких латинских исправа из прве половине 13. века и долазе такође одмах иза инвокације. Annus incarnationis је најчешћа ознака за годину у дубровачким латинским исправама. Annus incarnationis је управо година која почиње 25 марта (флорентински начин бројења године). Ипак нису овим даном тада у Дубровнику почињали годину. У Дубровнику, који је у то доба стајао под млетачким суверенитетом, почињала је година према млетачком начину 1 мартом, после нашег данас уоби-

[1] Стојановић, Стари српски записи и натписи, IV, n. 5985, 5988, 5993. — Вл. Ћоровић, Бан Кулин, Годишњица Н. Чупића, XXXIV, 27—28.

[2] Miklosich, Mon. Serb., n. 25, 43, 49; Станојевић, Глас, XCII, 208.

[3] О дубровачким дипломатским елементима у босанским и хумским исправама: Станојевић, Глас, XC, 86—87, 95; CVI, 66.

[4] Šufflay, o. c., 51.

чајеног бројења године од 1 јануара.[1] Због тога треба исправу Одоле из Крајине за Дубровачку Општину, која је без сумње изашла из дубровачке канцеларије[2] и има датум лєта... тиѹщѧ дбє ста ·мз·, мєсєцѧ фєврѹарѧ ·аі· дєнь, ставити у 11 фебруар 1248., а не 1247 год., као што су то, осим Šufflay-а у издању у Acta Albaniae (I, 57, n. 189), учинили сви досадашњи издавачи ове исправе. У обадве редакције хумско-дубровачког уговора из 1254 год. дан је означен према болоњском обичају (consuetudo Bolognensis) бројења месечних дана, који је био у далматинским приморским градовима у 13. веку најобичнији,[3] и то по доста ретком начину ознаке дана и у другој половини месеца као dies exeuns.

После инвокације односно датума долази име заклетвеника на исти начин као у дубровачко-српским уговорима у првом лицу с ꙗ ꙗзь азь ѣ мы, глаголом заклетве (клєти сє) и именом примаоца у почетку[4], дакле све у истом реду као што смо то видели у више уговорених исправа изашлих из дубровачке канцеларије, а можемо исто видети и у нашим исправама, где је Дубровачка Општина издавач. У појединостима и у типичним особинама је облик заклетве исти као у горе споменутим дубровачко-српским уговорима.

У исправи бана Матеја Нинослава из 1240 год. и у исправи Одоле из Крајине из 1248 год. спомиње се директно да је издавач лично дошао у Дубровник и ту дао општини заклетву. Формула заклетве је сасвим једнака оним које сам означио као специфично дубровачке и позива се на Бога, Богородицу, крст, јеванђелије, 318 никејских отаца, све свеце, Св. Влаха и Св. Димитрија.[5] Треба само поредити заклетву у исправама бана Матеја Нинослава из 1240 и 1249 год., која је у обадве исправе скоро иста, са заклетвом у дубровачкој редакцији српско-дубровачког уговора из 1234—1235 год. Кнез Јован Дандоло дао је заклетву [ѹ господа бога нашєго Исоу Христа и ѹ прѣсвєтѹ богородицѹ и ѹ чьстиы и животворєщи крьсть и ѹ свєта божиѣ єваньгєлиѣ и ѹ всє свєтє ѹгодивьшє богѹ оть вѣка. Матеј

---

[1] Šufflay, o. c., 140.

[2] Rešetar у Archiv f. slav. Philologie, XVI, 80; Jireček, исто тамо, XXVI, 172.

[3] Šufflay, o. c., 161—162.

[4] Станојевић, Глас, XCII, 120, 133, 178—179, 185; C, 14, 15, 22.

[5] Станојевић, Глас, с, 16, 22.

Нинослав дао је 1240 год. заклетву ѹ господа бога нашега Исоѵ Христа и ѹ пресветѹ богородицѹ девию владикѹ Марию и ѹ чьстыи животворещи крьсть и ѹ света божиа еваньгелиа и ѹ светога Власи, блаженога мѹченика, и ѹ вьси свете ѹгодивьше богѹ шдь века. Заклетве у дубровачкој као и у хумској редакцији дубровачко-хумског уговора из 1254 год. скоро су од речи до речи исте и обраћају се Св. Влаху, дубровачком заштитнику, и Св. Димитрију. Само на јеванђеље, о којем знамо да је једини обичајни заклетвени објект дубровачких латинских исправа, дао је 1248 год. заклетву Одола из Крајине (по клетьва светаго еваньгелиа, ѹ свето боже еваньгелие; у савременим латинским исправама „super sancta dei euangelia").

Као заклетва гласи и клаузула у обадве исправе бана Матеја Нинослава (1240., 1249.): сь своиовь воловь, чистемь срьдьцемь, сь правовь веровь, безь вьсакога пропадьства и бе-з-слѣ мисли у главном исто тако као иста клаузула у исправи дубровачког кнеза Јована Дандола из 1234/5 год. (без вьсаке нѹжде, нь своимь хотѣнием и своѡвь воловь, чистѣмь срьдьцемь и правовь вѣровь без вьсакога пропадства и зьле мысли). Све ове исправе употребљавале су без сумње исти дубровачки формулар, а можда их је конципирао и исти нотар.

Главна формула есхатокола дубровачко-босанских и дубровачко-хумских уговора је санкција.[1] Она је типична и гласи у скоро свим нашим исправама једнако, примерице у дубровачкој редакцији дубровачко-хумског уговора из 1254 год.: ако ли сие прѣстѹпимо, да ны богь сьпьие и света богородица и вси свети амииь. Скоро истим речима казује се ова формула у хумској редакцији ове исправе, у обадвема хумским исправама кнеза Андрије и с малим променама у обадвема босанским исправама Матеја Нинослава (и кьто сие приломи... да богь га сепьиѣ и света богородица и вьси свети, ки сѹ зде писани). Мотив је и овде исти као у санкциским формулама исправа изашлих из дубровачке канцеларије.

Дипломатско-формална анализа исправа бана Матеја Нинослава (Miklosich, n. 35, 36, 39), дубровачко-хумских уговора (l. c., n. 29, 40, 44, 45) и дубровачко-крајишког уговора (l. c. n. 38) показује без сумње њихову *дубровачку провениенцију*. До истог резултата дошао је делимице и Решетар

[1] О санкцији Станојевић, Глас, C, 16, 17, 22.

кад је испитивао ове документе с језичне стране. Порекло дубровачко-хумског уговора из 1254 год. (Miklosich, n. 44), који је издала Дубровачка Општина, с обзиром на издавача, према моме доказивању и по Решетару, и с обзиром на језик, без сумње је дубровачко.[1] За исправе босанског бана Матеја Нинослава за Дубровачку општину из 1240 и 1249 год. (Miklosich, n. 35, 39) и за дубровачко-крајишки уговор из 1248 год. (Miklosich, n. 38) доказао је Решетар са језичног становишта њихову врло вероватну дубровачку провениенцију.[2] У обадвема исправама хумског кнеза Андрије (Miklosich, n. 29, 40) налазимо ꙗ и ѥ, као и у двема исправама бана Матеја Нинослава и савременим дубровачким исправама: појаве на које наилазимо у босанским споменицима тек у другој половини 14. века.[3] Дубровачко-хумски уговори употребљавају јекавски ѣ и екавски є једно уз друго исто тако као савремене дубровачке исправе.[4] Језичне погрешке у дубровачко-крајишком уговору могао је написати само Дубровчанин, који је био мало вешт српском језику.[5]

Према свим формалним и језичним знацима не може се одржати сумња да су цитиране исправе босанског бана, хумских кнезова и Одоле из Крајине постале у дубровачкој канцеларији. Словенски кнезови су, као што смо већ споменули, дошли с пратњом лично у Дубровник и овде предали општини заклетву, а њезину концепцију и редакцију оставили дубровачкој канцеларији. Ова је при обнови уговора узела у нови уговор текст ранијег, као што то показују исправе хумског кнеза Андрије или босанског бана Матеја Нинослава. Словенски владалац заклео се са својом властелом (кластели, колари), коју је довео у Дубровник. Ова је у обадвема босанским исправама, у другој хумског кнеза Андрије и у исправи хумског кнеза Радослава из 1254 год. набројана.[6] Владалац сам стоји на челу заклетвеника, на пр. хумски кнез Радослав, или се, на пр. његов претходник Андрија,

[1] Rešetar у Archiv f. slav. Philologie, XVI, 343—347; XVII, 9, 12, 17, 19, 20, 23, 25, 28, 31, 32, 38, 43, 44.

[2] L. c., XVI, 352; XVII, 19, 44.

[3] L. c., XVI, 343.

[4] L. c., XVI, 352, 368.

[5] Jireček у Archiv f. slav. Philologie, XXVI, 172.

[6] Станојевић, Глас, CX, 8, 15.

потписао на крају текста према узору византиске приватне исправе († крсть кнеза Андрѣꙗ). Хумски кнез Андрија је готово често долазио у Дубровник, јер је дао и своју кћер Видосаву за жену угледноме Дубровчанину Барбу Крушићу (Barbius de Crossio).[1]

Уговоре између Дубровачке Општине и босанских и хумских кнезова писали су у два екземплара, од којих је сваки обухватао обавезе обадвају уговорача. О том говори директно само исправа Матеја Нинослава из 1240 год. (wдь сизи мирь и wдь сие wбѣтованиѥ сꙋ ·в҃· книгѣ: ѥдьнꙋ книгꙋ ꙋзель бань велики Нинославь сь своими боларими, а дрꙋгꙋ книгꙋ ꙋзель Николавь Тониньто кнезь и wпькина градьска). Вероватно имала су обадва екземплара у главном исти текст. Обадве редакције очуване су нам у хумско-дубровачком уговору из 1254 год. Политичка тенденција овог уговора, који је управљен против српског краља Уроша I, дала је овим исправама различити контекст, а формулар протокола и есхатокола је с изузетком неких варијаната готово исти.

Уговор између Дубровника и *Крајине* из 1248 год. има исти формални концепт као први познати уговори с Немањићима (1186.), Босном (1189.) и Хумом (1190.). После заклетве и уговора крајишког посланика Одоле стоји на истом пергаменту писмена заклетва Дубровчана, која почиње одмах после првог текста са: † а ми сꙋдьци, вѣтьници и вьса wпькина града дꙋбровьчьска кьльнемо сѣ... Вероватно су написали и овај уговор у два екземплара, за сваког уговорача по један.

На свим нашим уговорима, у колико су нам се сачували у оригиналу, виси односно висио је *печат*. Штета што нам Миклошић и остали издавачи не кажу ништа тачније о печатима. Само толико знамо да на дубровачко-крајишком уговору виси печат Дубровачке Општине, а на уговору Матеја Нинослава из 1249 год. његов.

Печат спомиње у своме контексту и уговор истог босанског владара који издавачи стављају у 1240 год. (Miklosich, Mon. Serb., n. 36): и не бѣше моѥ печати велиѥ, одьнесена... бѣше, да... ози ѥ моѣ печать, ка ѥ при книзи. Непотпуност текста не допушта нам установити да ли овде бан, зато што нема

[1] Јиречек у Гласу, 35 (1892), 12—14 и у Denkschriften d. k. Akad. d. Wissenschaften, phil.-hist. Kl., 48, 96.

свога печата, печати туђим печатом. Међу дубровачким латинским исправама имају печат особито уговори са страним градовима, у којима се Дубровачка Општина јавља као аутономно тело према спољашњем свету.[1]

Уговори између Дубровчана и словенских владара понављали су се готово периодично. Крајани су се заклели 1248 год. да на вьсако ·Е̄· (пето) годище да поновимо сизи роть. Понављања контекста у уговорима хумског кнеза Андрије и бана Матеја Нинослава показују да су се и ови обнављали, можда сваке пете године. Датум уговора из 1249 год. би према уговору из 1240 год. говорио да је први вероватно друга обнова другога.

Један између ових био би *недатирани уговор бана Матеја Нинослава* (Miklosich, ка 1240 год., Mon. Serb., n. 36), који је према моме мишљењу постао пре оног из 1240 год. За ову тврдњу имам ове разлоге. Исправа је, што се тиче дужине контекста, у многоме краћа него она из 1240 год. и 1249 год. и у овом погледу много је ближа исправи бана Кулина из 1189 год. и исправи Матеја Нинослава коју је овај као наследник бана Кулина издао за Дубровачку Општину. Матеј Нинослав носи девоциски наслов рабь божи само у обадвема краћим исправама, а не више после 1240 год. Позива се на уговоре у којима сꙋ стали мои старѣ, што доцније у ново формулисаним уговорима изоставља. Главни део контекста недатоване исправе понавља се у раширеној форми и увећаној са многим другим члановима у исправама из 1240 и 1249 год. Невероватно је да би у доба између 1240. и 1249., кад су скоро истим речима стипулирали текстове уговора, употребљавали друкчији скраћен формулар. Вероватно је да је из краћег и неуређеног контекста произашао дужи и тачно стипулирани контекст уговора из 1240 год. који је важио као узор и за доцније редакције.

Главни текст недатиране исправе:	Текст исправе из 1240 год.:
и да свободно ходите ꙋ мои земли, да би нѣ десетка никогаре; ако би тько ꙋчини кривинꙋ моихь кмети, да се при прѣдь миомь; ако би	да си ходите свободьно и простраио бесь вьсакѣ десѣтине и бесь никерѣ инье дание, и пачь да мои кьмети и мои людие и мои владальци да

[1] Први пут 1235 год. у дубровачко-равенском уговору (Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 333); прим. Šufflay, l. c., 88.

ѣа [ȣчинȣ кривинȣ, да ⟨сьмь⟩ ѣа кривь] право не ȣчинȣ, то го ѣа кривь; и ако се разратите сь кральмь сь рашкимь, да вась не дамь сь всѣмь вашимь добиткомь. и да ви ȣхранȣ. и что се ȣчинимо прѣе или ⟨по⟩слѣ, да се при, а да нѣ изма, нь да е правьда... да придȣ ȣ Дȣбровьникь, да на ме не ȣстане никьторе, дѣ ѣ сьмь радь правьдȣ ȣчине. и ако пра⟨вьде⟩ не ȣчинȣ, да сьмь кривь.

ви любе и да ви хране ѡдь зла сь правовь веромь; и ако некьто ѡдь моихь кьмети или ѡдь моихь люде чине ви кривинȣ, да се при предь мновь, и ꙗ да имь сȣдȣ прави сȣдь, и ꙗко ви ꙗ правинѣ не чинȣ, то то ꙗ кривь; и ако сѣ разьратитѣ сь кралѣмь рашьки, да вась не дамь ни ваш добитекь, паче да ви ȣхранȣ сь вьс⟨ѣ⟩мь вашимь добиткомь; и що се ȣчинило пре и послѣ да сѣ при, и да не изьма; и да придȣ ȣ Дȣбровьникь, да на ме не ȣстане никьторѣ, да ꙗ смь ȣ своꙗ землȣ седа, кьто хощь искати, иши, да ꙗ смь радь правьдȣ ȣчине, ако пра⟨вьде⟩ не ȣчинȣ, то ꙗ кривь.

Питање је када је постала ова недатирана исправа бана Матеја Нинослава. На сваки начин пре оне од 22 марта 1240 год. С обзиром на савез између Дубровника и Босне, који спомиње наша исправа и који је био управљен против рашког краља Стевана Владислава, могли бисмо ставити нашу исправу у почетак 1234 год. Дубровчани су у почетку 1234 год. пружили помоћ побегломе рашком краљу Стевану Радославу против његова брата Стевана Владислава који је силом ступио на краљевски престо. Због тога није дуго времена дошло до пријатељских односа између Владислава и Дубровачке Општине. 4 фебруара 1234 год. издао је краљ Радослав Дубровчанима једну специјалну привилегију (Miklosich, Mon. Serb., n. 23) и вероватно у марту 1234 године писали су Сплићани Дубровчанима, како би их радовао сваки њихов успех над непријатељским краљем који им свакодневно чини неприлике.[1] Ове политичке прилике могу нам, према моме мишљењу, објаснити против рашког краља управљену клаузулу у недатираној исправи бана Матеја Нинослава за Дубровачку Општину. Ова је дакле могла постати већ 1234 год., а на сваки начин између почетка ове године и и 22 марта 1240 год. Друга већ горе споменута исправа бана Матеја Нинослава могла је постати још пре тога и то у оно доба кад је Матеј Нинослав преузео власт свога претходника бана Кулина кога у документу два пута и спомиње.

[1] Smičiklas, Cod. dipl., III. n. 373: Јиречек, Истор. Срба, I², 223—224.

4. О садржају дубровачко-српских уговора до средине 13. века.

Дипломатика уговора склопљених међу Дубровачком Општином и српским владаоцима била би непотпуна ако не бисмо узели у обзир и правни садржај појединих уговора, у колико може дати одговор на једно или друго питање дипломатског карактера.

На велику важност наших уговора као правних споменика упозорио је први Валтазар *Богишић*, који је у својим „Писаним законима на словенском југу“ параграфирао неколико дубровачких уговора обзиром на њихов правни садржај.[1] У колико су дубровачко-српски уговори постали у владарско доба цара Стевана Душана анализирао је њихов садржај и *Флоринскій*.[2] Богишићев рад раскомадања исправа у параграфе према правном садржају свршио је Стојан *Новаковић* у својим „Законским споменицима“.[3]

Анализа исправа код Богишића, Флоринскога и Новаковића сувише је схематска и, осим почетака код Богишића, не упушта се у компаративно проучавање појединих стипулациских тачака међу собом и сравњивање ових с осталим правним споменицима, као дубровачким статутом из 1272 год. или закоником цара Душана.

Имао сам већ прилике поменути да дубровачко-српски уговори за време Немањића у формалном погледу спадају у једну групу која иде од краја 12. па до половине 13. века, и коју можемо назвати именом „уговора са заклетвом“. Ова група показује, у *формалном и језичном* погледу, *дубровачку канцеларију* као *место директног или индиректног постанка*, и обухвата уговоре с Рашком, Босном, Хумом и Крајином до иза средине 13. века. Питање је да ли можемо и из правног *садржаја* чинити закључке о њихову постанку.

Тачка општег значаја у уговорима између Дубровачке Општине и Рашке, Босне и Хума до после средине 13. века јесте *обећање општег пријатељства* међу обојицом уговорача. Једна страна обећава другој да ће живети с њом у пријатељству, и ставља то у везу овим изразима: 1) до смрти

---

[1] Pisani zakoni na slovenskom jugu (u Zagrebu 1872), 22 сл.

[2] Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ. Кievъ 1888.

[3] Законски споменици српских држава средњега века, у Београду 1912.

једног или другог уговорача,[1] 2) и под наследницима једног или другог контрахента,[2] 3) за сва времена,[3] 4) до кршења уговора,[4] 5) на исти начин као што су живели претходници.[5] Карактеристично је да ову општу уговорну стипулацију налазимо само у серији дубровачких уговора са заклетвом. И с обзиром на ову уговорну тачку чине дакле ове исправе једну дипломатичку групу, која показује заједнички извор диктата и разликује се од доцније осталих уговора, редигованих већином у облику кратких „повеља". Само „повеља" краља Стевана Драгутина из 1281 год. понавља са ставком „да нимь (т. ј. Дубровчанима) є мирь кои є и прьво нимь быль, доклꙋ живꙋ сь кралевьствомь мн" мисао општег пријатељства у уговорима са заклетвом.[6]

Пасус о обећању пријатељства у дубровачко-српским уговорима до половине 13. века редигован је на један тако општи начин и толико је уобичајен у тадашњој дипломатици латинске Европе да је тешко говорити о директном узору из којег је ова тачка прешла у дубровачку дипломатику. Било би сувише упуштати се у детаље. Само за обећање Дубровчана у уговору за краља Владислава из 1234/5 год. „кто є твои прьꙗтель, да мꙋ смо прьꙗтелие" постоји могућност да су Дубровчани ову клаузулу узели из сличне формуле у пактима, које су 1205 год. (текст није сачуван) и мају 1232 (текст сачуван) склопили с млетачком републиком (пакти обновљени јуна 1236 и марта 1252 год.): „omnes qui erunt amici Venetie, Ragusini illos pro amicis habebunt".[7]

У тачки о општем пријатељству позивају се контрахенти наших уговора, као што сам већ споменуо, на своје претходнике. Хумски кнез Андрија и бан Матеј Нинослав

[1] Miklosich, Mon. Serb., n. 28, 31.

[2] Miklosich, l. c., n. 46, 47; Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 123.

[3] Miklosich, l. c., n. 29, 40.

[4] Miklosich, l. c., n. 46; Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 123; IV, n. 174, 189.

[5] Miklosich, l. c., 28, 31, 36, 46; Smičiklas, l. c., III, n. 123; IV, n. 189.

[6] Miklosich, l. c., n. 57.

[7] Од издања спомињем као најбоља оно Tafel-a и Thomas-a у Fontes rerum Austriac., II. Abt., XIII, 307, 328 и 464 и Ljubića у Radu, V, 112-122. Прим. Josip Modestin, Kritička potraživanja i pokušaj pragmatizovanja u području povjesti dubrovačke od 1205. do 1331. godine, Izvješće kr. velike gimnazije u Zagrebu 1890—91, 9 сл.

позивају се уопште на уговоре својих претходника ‹старѣ, старѣиши› с Дубровачком Оштином,[1] краљеви Владислав и Урош I спомињу при том директно свога деда и оца, а Дубровачка Општина деда и оца краља Уроша I.[2] Ако идемо назад, долазимо до Стевана Првовенчаног и Стевана Немање под којима су се склапале сличне стипулације. А ова два, у својим уговорима с Дубровачком Општином, не спомињу своје претходнике. То је, осим несачуваности исправа, нов доказ да дубровачко-рашки уговори пре великог жупана Стевана Немање у опште нису постојали.

У опште могу да кажем да тачка о општем пријатељству, која се налази само у дубровачко-рашким, дубровачко-босанским и дубровачко-хумским уговорима, говори за заједнички извор ових исправа.

Али не говори само ова тачка за заједнички извор, за њ говоре и неке друге стипулације дубровачко-српских уговора до средине 13. века.

Стипулације о *вансудским репресалијама* или *»изми«* налазе се само у исправама са заклетвом босанског бана Матеја Нинослава и Стевана Првовенчаног из прве половине 13. века и одговарају, према својој формалној стилизацији и правном садржају, савременим дубровачким латинским исправама и правном схватању које су имали у оно доба о овој ствари у Италији и у Дубровнику.[3] У српским и латинским исправама стално се понавља да не ‹бѫде› изыма, или у латинским преводима „ut pignora non sint“. Под „измом“ разумевамо вансудске репресалије. Средњевековном трговачком промету много је сметао систем вансудских репресалија које налазимо и у трговачком промету Дубровника са залеђем. У главном репресалије су биле у томе што је сваки који је претрпео какву штету, могао узети отштету од којега год дужниковог земљака, ако није могао баш самог дужника добити у руке.[4] Овај начин вансудског поступка могао је много сметати мирноме развоју трговачког промета. Много градова у Горњој Италији кушало је од средине 12.

---

[1] Miklosich, l. c., n. 29, 36, 40.

[2] Miklosich, l. c., n. 31, 46; Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 189.

[3] Miklosich, l. c., n. 30, 35, 36, 39; Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 123.

[4] О репресалијама и литератури о њима чл. A. Schaube, Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets, 753 сл.

века даље смањити опасан систем репресалија и законе о томе кодификовати у статутима и уговорима. Међу овим градовима били су и Млетци, који у својим уговорима с неким градовима (Римини 1170., Кремона 1173., Верона 1175.) забрањују репресалије. Под млетачким утицајем нашао је нови принцип пут и у Далмацију. Дубровачко-которски уговор од 20 септ. 1181 год. пише: „ut quicumque Raguseus vel Catarinus crediderit sua, primum videat cui credat, et dum crediderit, super alium non valeat tenere se nisi super debitore suo, *ut pignore non sint infra Ragusium et Catarum*«.[1] У исправи, коју је у годинама 1221—1223 упутио дубровачки кнез Zollovellus Сплићанима и Трогиранима, каже се: »*et amodo pignora inter vos et Raguseos non sit*«.[2] Исти принцип увели су Дубровчани и у уговоре које су склапали са српским и босанским владаоцима. Реченици „ut pignora non sint" у дубровачким латинским исправама одговара у словенским сталан пасус: да не ⟨бѹде⟩ нзьма.

Само у типу дубровачко-рашких „исправа са заклетвом" налазимо стипулације о Србима који би тражили *прибежиште* у Дубровнику, односно Дубровчана који би побегли на српску земљу. Уговор између Немање и Дубровчана из 1186 год. и дубровачко-српски уговор из 1254 год. кажу да је забрањено Дубровчанима који станују у Србији, и Србима који бораве у Дубровнику чинити својој домовини ма какву штету.[3] Ако би чинили које зло, — предвиђају уговори великог жупана Стевана с Дубровачком Општином и дубровачко-српски уговори из 1234/5 и 1243 год., — мора једна страна предати кривца оштећеној страни, односно приморати га да надокнади штету, иначе сам уговорач има да је надокнади.[4] Како се Дубровчани у своме уговору с краљем Урошем I из 1243 год. у погледу пребеглица позивају на „consuetudines" под оцем и дедом краља Уроша, можемо с једне стране закључити да имају на уму цитиране уго-

---

[1] Smičiklas, Cod. dipl., II, 179, n. 177.

[2] Smičiklas, Cod. dipl., III, 209, n. 182. — О датуму Kukuljević, Starine, 21, 240, 272. — Schaube (l. c., 677) има за исправу погрешни датум „око 1171."

[3] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 196; Miklosich, Mon. Serb., n. 46, 47.

[4] Miklosich, Mon. Serb., n. 28; Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 123; IV, n. 174, 189.

воре Стевана Немање и Стевана Првовенчаног, а с друге стране и то, да пре Стевана Немање у опште нису постојали уговори Дубровчана с рашким владаоцима. Стипулације о пребеглим изгнаницима, који станују на српској односно дубровачкој земљи, налазе се само у дубровачко-рашким уговорима до средине 13. века: оне дакле чине и с обзиром на ову тачку заједничку групу и показују заједничко изворно место.

Исто можемо казати о тачкама о прибежишту које је, у случају невоље, могао добити српски владалац у Дубровнику. Прву тачку о томе доноси исправа хумског кнеза Мирослава из 1190 год., а проширену налазимо је у дубровачким редакцијама уговора с краљем Владиславом из 1234/5 год. и уговора с краљем Урошем из 1243 и 1254 год.[1] У доцнијим исправама све до конца Немањића немамо о азилском праву српског владаоца никаквих вести.

Само дубровачким уговорима с краљевима Владиславом и Урошем I припадају тачке о *српскоме царинику* у Дубровнику које се у исправама понављају готово од речи до речи.[2] Дубровачка редакција уговора с краљем Урошем из 1243 год. предвиђа српског цариника у Дубровнику „sicut stetit diebus aui et patris tui" (то је Уроша I.). Из овога можемо закључити да су стипулације о царинику важиле од времена Стевана Немање па на даље.

Важно место у уговорима између Дубровачке Општине и српских држава до средине 13. века припада стипулацијама о *суду*. Од уговора с Немањићима из 1186 год. па даље можемо пратити принцип да се свака неправда и свака противност између Дубровчана и Срба мора исправити правдом и судским путем. Уговор из 1186 год. стипулира ово у реченици, коју попуњавам, јер је оригинална исправа на овоме месту оштећена, према кроници Растића овако: „et quod pax pro nulla re aut culpa aliquorum hominum proici possit perpetuo, set (che occorrendo alcuna differenza tra Raguseo e Slavo, si debba terminare per via di giustizia)".[3] Пола века доцније

---

[1] Miklosich, Mon. Serb., n. 28, 47; Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 230; IV, n. 189.

[2] Miklosich, Mon. Serb., n. 28, 46, 47; Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 174, 189.

[3] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 196; Mon. spect. hist. Slav. merid., 25, 61.

употребљава дубровачка канцеларија још увек исти формулар. То можемо видети из пасуса сада на народни језик преведене реченице: „и никомуре Хвроком да не раздроушимо сие клетке сь тобовь, нь да ю дрьжимо тврьдо. и ако се коѣ крамола Хчиним мегХ нами, да се сХдомь исправла", коју читамо у дубровачкој исправи за краља Владислава из 1234/5 год.[1] Исти принцип — да се мора свака неправда исправити правдом — имају и дубровачко-рашки уговори из 1243 и 1254 год. и дубровачки уговори с босанским баном Матејем Нинославом из 1240 и 1249 год.[2] Све говори за зависност од дубровачког формулара. Треба само сравнити реченицу у босанским уговорима „а сизи мирь и сизи wбеть да сѣ никакорѣ никимьре делом и никимьре коньцемь да сѣ не реши" са пре пола века посталом стипулацијом дубровачког уговора за Немањиће из 1186 год.: „et quod pax pro nulla re aut culpa aliquorum hominum proici possit perpetuo", — или пасус у истим босанским исправама „и да сѣ некоја кривина мегХ ни чиии, да та кривина сѣ сь правиновь исьправи" са сличном и са српског преведеном реченицом у редакцијама дубровачко-рашког уговора из 1243 год.: „et si aliquod iniustum factum fuerit inter nos uel inter homines nostros, cum iustitia iustificetur".

Неки дубровачко-српски уговори из друге половине 12. и прве половине 13. века кажу само у опште да се свака неправда између Дубровчана и Срба мора исправити правдом и судом; други вежу исту формулацију с детаљнираним пасусом из којега можемо видети да су оваке спорне ствари расправљали на станку.

Станак је стари облик судског збора међу Дубровником и суседним Словенима. Већ дубровачко-хумски уговор из 1190 год., који спомиње први пут станак, каже: „electis ex utraque parte iudicibus . . . iustitia secundum antiquorum mores finiatur."[3] На стары законь, који важи међу Хумом и Дубровником, позивају се и доцнији дубровачко-хумски уговори у вези с тим да се мора свака неправда међу Дубровником и Хумом исправити правдом.[4] Станак је био у спорним случајевима у обичају и између Рашке и Дубров-

[1] Miklosich, Mon. Serb., n. 28.

[2] Smičiklas, Cod. dipl., IV. n. 174, 189; Miklosich, Mon. Serb., n. 35, 39, 46.

[3] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 230.

[4] Miklosich, Mon. Serb., n. 40, 44, 45.

ника: на законь, consuetudo и обичај за време претходника позивају се у том исправе и уговори са Стеваном Првовенчаним и краљем Урошем I.[1]

Иста формулација пасуса о станку у дубровачким и српским редакцијама наших уговора показује на његову дубровачку концепцију. Ово потврђују и неки чланови дубровачког статута из 1272 год. Оно, што су дубровачко-српски уговори од 1190 год. даље означавали као обичај и стари закон, нашло је делимице у истој фразеологији своју кодификацију у дубровачком законику који спомиње станак као „antiqua consuetudo“.[2]

Члан 51. треће књиге дубровачког статута, који говори „de consuetudinibus inter Raguseus et homines comitatus Chelemi“, почиње: „et si aliquod discordium vel debitum, aut aliquod malefactum deveniret inter...“[3]. На сасвим исти начин конципиране су реченице у уговорима: „нь ако се ѹчини кривина (односно дльгь, разьмета) мегю...“.[4] Статут говори о „locus constitutus“ односно набраја места где се има вршити „закон“; исто стипулира Стеван Првовенчани: да се стаю сѹдие, где е законь; уговори краља Уроша I говоре о locus constitutus или antiquus, односно месту гдѣ е преге стоıаль ѹ дьни господина ми ѡтьца.[5] О избору и заклетви судија једне и друге стране говори статут, а говори већ и хумско-дубровачки уговор из 1190 год., и после њега уговори до средине 13. века.[6] Уговори између Дубровника и краља Уроша I установљавају да се станак мора вршити између Св. Ђурђа и Св. Михаила.[7]

У детаљима разликују се одредбе дубровачког статута о суду између Дубровчана на једној страни и Хума, Босне, Рашке, Зете и појединих дубровачких општина на другој страни. И овде можемо неке статутарне одредбе констатовати већ одавно пре постанка самог статута. Хумски кнез

[1] Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 123, 174, 189; Miklosich, Mon. Serb., n. 46, 47.

[2] Издање Богишића и Јиречка, Mon. hist.-iurid. Slav. merid., IX.

[3] Цит. изд., 76; прим. и чл. 53, стр. 78.

[4] Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 123; Miklosich, Mon. Serb., n. 40, 44, 45.

[5] Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 123; IV, n. 174, 189; Miklosich, Mon. Serb., n. 46; Дубров. статут, цит. изд., 76—79.

[6] Smičiklas, l. c., II, n. 230; IV, n. 174, 189; Miklosich, l. c., n. 46; Дубров. статут, цит. изд., 76.

[7] Smičiklas, l. c., IV, n. 174, 189; Miklosich, l. c., n. 46.

каже о Дубровчанину који долази у Хум „а вашь чловѣкь, ки приде у землю мою неволовь, кому е искана правина, и неиспаљнена му буде, да стане и да учини правину: аке ли приде такь чловѣкь, кому нѣ искана правина, да му се не узьме ни тьнкь коньць, доку поиде у свое мѣсто, и тамо да учини правину по томь“.[1] Држим да је ово место у двама хумским уговорима у вези са чланом дубровачког статута који говори о Дубровчанину који тражи од хумског кнеза правду (querere racionem): кад се ради о којем Словену из Хума, онда — Дубровчанин „debet ire ad comitem de Chelmo, et ille Sclavus qui debet facere racionem Raguseo, ante comitem de Chelmo debet placitare et facere racionem Raguseo, et illa sentencia que data fuerit per comitem de Chelmo erit firma“.[2]

Ако је Дубровчанин тужио, односно имао какав правни посао с којим од својих далматинских суседа или суседа у Босни или Зети, морао је тражити своје право од господара туженога, а исто тако морао је овај, у правном послу с Дубровчанином, тражити своје право у Дубровнику.[3] Исти принцип изражен је већ у уговорима које је склапала Дубровачка Општина с босанским бановима и крајишком општином у првој половини 13. века.[4] Дубровачки статут каже на пример у погледу Босне: „si aliquis Raguseus ad querendum habuerit racionem supra ducem de Bossina vel supra aliquem hominem de Bossina, — Raguseus... debet ire ad ducem Bossine ad querendum racionem suam... et simili modo facit dux de Bossina de suis hominibus qui habent ad querendum racionem supra Raguseos...“[5] Овај принцип изражен је већ у исправама бана Матеја Нинослава, први пут у облику: „ако вѣроуе срьбаннь влаха, да се при прѣдь кнеземь; ако вѣруе влахь срьбанна, да се при прѣдь баномь“.[6]

Чланове о општем пријатељству међу контрахентима дубровачко-српских уговора, о вансудским репресалијама, азилу српских поданика и српског владаоца у Дубровнику, о српскоме царинику у Дубровнику и чланове о суду међу Дубровчанима и Србима на станку, — све то налазимо само

[1] Miklosich, l. c., n. 29, 40.
[2] Дубр. статут, цит. изд., 77—78, чл. 51, 13.
[3] Дубров. статут, цит. изд., 75—79, чл. 49—55.
[4] Miklosich, Mon. Serb., n. 30, 35, 36, 38, 39.
[5] Дубров. статут, цит. изд., 78, чл. 52.
[6] Miklosich, Mon. Serb., n. 30.

у исправама које је издала дубровачка канцеларија за српске владаоце у Рашкој, Босни, Хуму и Крајини, а у истој или сличној формулацији, која указује на *дубровачку провенијенцију*, у исправама које су споменути српски владаоци издали за Дубровачку Општину. А све то само у типу „исправа са заклетвом“ које су постале у доба до иза средине 13. века. Ка *формалним и језиковним* разлозима, који говоре за постанак обих исправа у дубровачкој или барем под утицајем дубровачке канцеларије, прикључују се и потврђују их разлози које смо изнели на основу њиховог садржаја.

У својој досадашњој анализи садржаја дубровачко-српских уговора до средине 13. века нисам споменуо важних стипулација које говоре о *повластицама и сигурном путовању дубровачких трговаца* по српској земљи. Оваке повластице не налазимо само у исправама које показују по својој форми, језику и садржају директно или индиректно дубровачко порекло, него и у исправама које су без сумње изашле из канцеларија српских владара, особито Немањића. У колико се оваки чланови налазе у исправама дубровачког било директног било индиректног порекла пружају нам *нов прилог* историји *утицаја* под којима су стајале старије дубровачко-српске исправе. Чланови о трговачкој сигурности и повластицама понављају се скоро дословно у серији „уговора са заклетвом“, и то у дубровачким и српским редакцијама. Ово пружа нов доказ за заједничко порекло обадвеју редакција.

Дубровачко-српски уговори до средине 13. века говоре о повластицима и сигурном путовању дубровачких трговаца који долазе по својим пословима у унутрашњост Балканског Полуострва. Параграфи уговора стипулирају да дубровачки трговци (трьжьници, mercatores) односно Дубровчани уопште (Власи, люди, лѹдие односно homines из Дубровника), који долазе, бораве и крећу се (ходити, pergere) у трговачким пословима (сь трьговль) у оној земљи и враћају се одатле у Дубровник, уживају у погледу своје особе (тѣло) као у погледу свог блага (доби̂тькь, кѹпла) нарочите повластице и сигурност. Да раде на својим пословима без зьлоба, вражди, силе, хаке, пакости од којегод стране, него свободно, простраио, спасьно, sani, non disforciati, liberi, и то без плаћања данка (десетина, десетькь, decimacio) који није специјално прописан. Нико им не

сме учинити никакво зло, силу, неправду нити да им (не) пакости.[1] Напротив, Дубровчани стоје у дотичној земљи (Србији, Босни) под специалном правном заштитом владаоца, који мора да им стоји са својом војском и чиновницима и поданицима на страни, да им пружа помоћ, сигурност и добар савет и да их чува од свега зла хранити ѡдь зла, наоукь давати од все злое salvere a malo).[2] Дубровчани могу да се у земљи слободно крећу (stando et eundo, стое и приидоу), да продају и купују.[3]

С друге стране уживали су и Словени, који су по својим пословима долазили на дубровачку територију, од стране Дубровчана особиту заштиту у погледу своје личност и и блага, заштиту која је стипулирана у уговорним исправама.[4]

Чланови о сигурности трговаца у страној земљи општа су појава у трговачким уговорима средњег века. На сасвим исти начин као у дубровачко-српским уговорима до половине 13. века редиговане су стипулације о овим стварима у уговорима које је у 12. и 13. веку склапала Дубровачка Општина с талијанским и далматинским градовима и општинама.[5] Дубровчани могу, у Србији великог жупана Стевана, слободно продавати и куповати (продаю и коупоую свободьно); исто право имају у исто доба у граду Ферму у Маркама (emant et vendant sani et securiter).[6] Дубровчани су у талијанским комунама, с којима су у 12. и 13. веку склапали уговоре, „salvi et securi“ односно „sani et securi“;[7] исто тако могу вршити своје послове у словенским државама на Балкану здраво, спасено и безь зьлоба. И према талијанским уговорима не сме Дубровчане нико нападати или увредити, него сваки мора бити сигуран у погледу своје личности (in personis) и својих ствари (res, in rebus, in mercimoniis), при доласку (ueniendo),

[1] Miklosich, Mon. Serb., n. 29, 30, 35, 36, 38, 39, 40, 45, 46; Smičiklas, Cod. dipl., II, n, 196; III, n. 123; IV, n. 147.

[2] Miklosich, l. c., n, 21, 29, 30, 35, 39, 40, 46; Smičiklas, l. c., IV, n. 147.

[3] Miklosich, l. c., n. 45; Smičiklas, l. c., III, n. 123; IV, n. 147.

[4] Miklosich, l. c., n. 38, 44; Smičiklas, l. c., II, n. 196.

[5] Smičiklas, Cod. dipl., II. n. 214 (1188., Ravenna), 226 (1190., Качићи), 302 (1199., Fano); III, n. 1 (1201., Monopoli), 2 (1201., Bari), 24 (1203., Termoli), 298 (1231., Fermo), 299 (1231., Ancona), 383 (1235., Ravenna); IV, n. 342 (1249., S. Elpidio), 349 (1249., Fano), 393 (1251., Recanati).

[6] Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 123, 298.

[7] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 214 (1188., Ravenna); III, n. 1 (1201., Monopoli), 298 (1231., Fermo).

боравку (stando) као и при поласку (redeundo) из стране земље.[1] Све ово налазимо опет у уговорима са словенским државама. Треба само поредити тѣло на једној страни и добитькь односно кУпла на другој страни, или фразеологију у уговору краља Уроша из 1243 год.; „stando et eundo, comparando et ueniendo per meam terram“ или: „да си свободнУ придУ, да си стое и поидУ спасено безь пакости тѣла нХь и“ у исправи хумског кнеза Радослава из 1254 год. која је изашла из дубровачке канцеларије.[2]

Терминологија о трговачкој безбедности и повластицама Дубровчана у српској земљи у дубровачко-српским уговорима до средине 13. века по своме формулисању слична је оној у савременим дубровачко-италским уговорима. Дубровачки нотари редиговали су словенске стипулације својих уговора са српским династима према талијанским примерима, било да су ове позајмили из трговачких уговора с талијанским комунама који су се чували у дубровачком архиву или из којих других формулара. На сваки начин не показују споменуте одредбе о трговцима ништа специфично дубровачког, него су опште у терминологији трговачких уговора најмање читавог медитеранског културног круга. Уговори талијанских градова за Дубровник из 12. и 13. века постали су сви у талијанским канцеларијама појединих дубровачких уговорача. Једини изузетак чини исправа Дубровачке општине за Равену датирана 1 августа 1235 год. у Дубровнику; а и историја постанка овог уговора каже да је настао: „sicut ordo iuris postulat et requirit“ „secundum formam“, коју су Равењани послали у сврху правилне редакције исправе у Дубровник.[3]

Безбедност дубровачких трговаца у српској земљи била је већ од старог доба обичајена, а у писменом облику редиговале су одредбе о том већ прве познате дубровачке-српске исправе. Као „antiqua consuetudo“ означено је сигурно кретање дубровачких трговаца већ у дубровачком уговору с Немањићима из 1186 год., а прве познате српске исправе Сте-

[1] Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 119 (1169., Pisa), III, n. 1 (1201., Monopoli), 2 (1201., Bari), 383 (1235., Ravenna); IV, n. 349 (1249., Fano).

[2] Miklosich, Mon. Serb,, n. 45; Smičiklas. Cod, dipl., IV, n. 147.

[3] Ljubić, Listine, I, 52, 57 (ad 1216.—1238.); Smičiklas, Cod, dipl., III, n. 383.

вана Првовенчаног за Дубровачку Општину доносе одредбе које су све до конца Немањића у главном исте као сличне стипулације у исправама дубровачке провениенције.[1] Писари српских владалаца свакако су познавали словенске уговоре изашле из дубровачке канцеларије, или уговоре романских народа Средоземног Мора, па су у својим документима исту мисао изражавали на сличан начин или чак истим речима, и ако нису успели да репродукују на домаћем језику тачно фразеологију латинског језика.

[1] Miklosich, Mon. Serb., n. 19, 20, 23, 42, 51, 53, 54, 81, 110, 127, 134, 142, 145, 149, 151, 158; Smičiklas, Cod, dipl., II. n. 196.

ПРИЛОЗИ
НАУЦИ О УПОТРЕБИ ВРЕМЕНА
У СРПСКО-ХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ
II. ВРЕМЕНА У ВУКОВУ И ДАНИЧИЋЕВУ ПРИЈЕВОДУ СВ. ПИСМА

од

Дра. АВГУСТА МУСИЋА

(Приказано на заједничком скупу Академија философских и друштвених наука 15. новембра 1926.)

ПРИЛОЗИ

НАУЦИ О УПОТРЕБИ ВРЕМЕНА

У СРПСКО-ХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

II. ВРЕМЕНА У ВУКОВУ И ДАНИЧИЋЕВУ ПРИЈЕВОДУ СВ. ПИСМА

1. Друкчију слику него у народним пјесмама показује употреба временâ у Вукову и Даничићеву пријеводу Св. писма. Ни презенат ни аорист не употребљавају се у II више онако, као у народним пјесмама, т. ј. за радњу, која се у помишљеној садашњости врши или се извршила. Мјесто презента употребљава се имперфекат, а аорист се додуше још употребљава за радњу, која се извршила у садашњости, али не у помишљеној, него у правој онога лица, које говори (§ 4. б. α.), али обично аорист значи само радњу, која је за праву садашњост (пишчеву) прошла, те уз имперфекат служи за приповиједање. Од стила народних приповиједака разликује се опет стил Св. писма нарочито у том, што у њему презенат перфективнога глагола за прошлост готово и не долази (исп. § 3, а.), а у народним је приповијеткама (у П) веома обичан. Разлика је дакле између речена три стила поглавито у П. Стога ваља разликовање П и Р задржати у изучавању употребе временâ и у Св. писму и у народним приповијеткама, јер остаје једнако важно за разумијевање употребе временâ.

Пита се, одкуда је Вук, за којим се повео и Даничић, узео стил за свој пријевод Новога завјета. Нашао га је у народном говору оних (југозападних) крајева штокавскога језичног подручја, гдје су се имперфекат и аорист добро сачували. Неке народне приповијетке Вукове, што му је послао Вук Врчевић из тих крајева (исп. Вуков предговор 2. издању стр. VII. и државно издање стр. 418.), показују у главном такав стил, само се у њима јавља већ и презенат перфективних глагола за прошлост. А одабрао је Вук стил тај јамачно стога, што највише одговара стилу у црквено

славенском пријеводу Св. писма. Вук су и Даничић дакле онај стил, којим преводе Св. писмо, нашли у народном говору, само су га дотјерали, управилили и начинили особитим (свечаним) стилом књижевнога језика.

Изучавајући употребу временâ у Св. писму држаћу се истих начела, реда и начина, као и код народних пјесама, само се оно, што је тамо о значењу појединих времена речено, узима као познато, већ ако треба што напосе споменути. Примјери, што ће се наводити, вађени су за Нови Завјет из четири еванђелја, поглавито из Матејева (Мат., Мар., Лук., Јов.) и из Дјела апостолских (Дј.) — све из I. издања Вукова (Нови завјет Господа нашега И. Х., у Бечу 1847.), а за Стари завјет из I. књ. Мојсијеве (1. Мој.), из књиге о судијама (Суд.), из 1. и 2. књ. Самуилове (1. 2. Сам.), из књиге о Рути (Р.) и из књиге о Јестири (Јест.) — све из издања Библијскога Друштва (Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, u Pešti 1868.) Уз примјере из Новога завјета не ћу додавати грчки текст, него само црквено-славенски, јер га се и Вук држао (Грам. и полем. списи III. стр. 337-8.) и јер се из њега понајвише разбира, како је и у грчком, само гдје треба, казаћу напосе, како је у грчком. Уз примјере из Старога завјета додаваћу латински пријевод Тремелијев и Јунијев, по којем је Даничић преводио (Sacra Biblia, Tiguri 1764.; исп. Вховца, Карактер и рад Ђ. Даничића, Нови Сад 1923. стр. 76., 156. и 158.); а да би се видјело, како Даничићев пријевод у употреби временâ стоји према тексту црквено-славенском или према грчком Septuaginte, с којим се црквено-славенски и слаже тако, да га управо може накнађавати, додаваћу и тај текст (Библіа или книги свѧщеннагѡ писаніѧ ветхагѡ и новагѡ завѣта).

Главне реченице.

Презенат.

2. Презенат имперфективних глагола употребљава се

а) за радњу, која је садашња у вријеме, кад писац (П) или које лице (Р) говори. Примјерâ има, као што је природно, много више у Р неголи у П. Ево их неколико, и то најприје из П. Тога ради *зове се* студенац онај студенац живога који ме види. 1. Мој. 16, 14. (idcirco vocat quisqne puteum illum, puteum Lachai roi: сегѡ ради прозва кладѧзь той: кладѧзь идѣже предо мною видѣхъ). — И Гедеон начини онда олтар Господу, и назва га мир Господњи. *Стоји* и данас у Офри Авијезеритској. Суд. 6, 24. (usque in diem hunc adhuc exstat H. A.: даже до дне сегѡ, еще сѫщѫ емѫ во Е.) — — Примјери из Р: Господе! слуга мој *лежи* дома узет, и *мучи* се врло. Мат. 8, 6. (отрокъ мой лежитъ въ домѫ разслабленъ, лютѣ стражда). — Не бој се, синко, *опраштају* ти се гријеси твоји. Мат. 9, 2. (ѡтпѫскаютсѧ ти грѣси твои). — Одступите, јер дјевојка није умрла, него *спава*. Мат. 9, 24. (не оумре бо дѣвица. но спитъ). — Људи Галилејци! *шта стојите* и *гледате* на небо? Дј. 1, 11. (что стоите зрѧще на небо;) — *Што се срдиш?* што ли ти се лице промијени? 1. Мој. 4, 6. (quare accensa est ira tua? et quare cecidit vultus tuus? вскѫю прискорбенъ былъ еси; и вскѫю испаде лице твое;) — А ја ево *постављам* завјет свој с вама и с вашим сјеменом након вас. 1. Мој. 9, 9. (ecce ego stabilio foedus meum vobiscum et cum semine vestro sequuturo vos: се азъ поставлѧю завѣтъ мой вамъ, и сѣмени вашемѫ по васъ). — Агаро, од куда *идеш*, куда ли *идеш?* А она одговори: *бјежим* од Саре госпође своје. 1. Мој. 16, 8. (unde advenis, et quo itura es? quae dixit, a conspectu Sarai herae meae fugio: А. рабо Сарина, ѡткѫдѫ идеши, и камѡ грѧдеши, и рече: ѡтъ лица Сары госпожи моеѧ азъ бѣгѫ). — *Шта је* народу те *илаче?* 1. Сам. 11, 5. (quid est huic populo, quod flent? что такѡ плачѫтъ людіе;) — Остао је још најмлађи; ено га, *пасе* овце. 1. Сам. 16, 11. (12. adhuc reliquus est minimus, qui, ecce, pascit gregem: еще естъ единъ малъ, и сей пасетъ на пажити, ἐν τῷ ποιμνίῳ.)

б) у апстрактним реченицама за радњу, која се у садашњости пишчевој (П) или говорниковој (Р) понавља. Често долази такав презенат и у подложној реченици, па ћу и

такове примјере одмах овдје навести, јер је и онако презенат у подложној у свези с оним у главној. Примјер из П. За то свештеници Дагонови и *који год улазе* у дом Дагонов *не стају* на праг Дагонов и Азоту до данас. 1. Сам. 5, 5. (idcirco non calcant Sacerdotes Dagonis, aut ulli ingredientes in aedem Dagonis, limen inferum Dagonis A.: тогѡ ради не вст҄ѹпаютъ жерцы Дагѡновы, и вси входѧщіи въ храмъ Дагѡновъ на прагъ домѹ Дагѡнова во А. даже до дне сегѡ). — — Примјери из Р: Нити се *ужиже* свијећа и *меће* под суд, него на свијетњак, те свијетли свима који су у кући. Мат. 5, 15. ⟨ниже вжигаютъ свѣтильника, и поставлѧютъ єго подъ спѹдомъ, но на свѣщницѣ, и свѣтитъ всѣмъ, иже въ храминѣ [сѹть]. — Свако дакле дрво *које не рађа* рода добра, *сијеку* и у огањ *бацају*. Мат. 7, 19. ⟨всѧко оубо древо, єже не творитъ плода добра, посѣкаютъ є, и во огнь вметаютъ⟩. — *Који* вас *прима*, мене *прима;* а *који прима* мене, *прима* онога који ме је послао. Мат. 10, 40. ⟨иже васъ пріемлетъ, мене пріемлетъ⟩ — Ми *једемо* рода са свакога дрвета у врту. 1. Мој. 3, 2. (de fructu quidem arborum hujus horti comedemus: ѡтъ всѧкагѡ древа райскагѡ ꙗсти бѹдемъ⟩. — Господ *убија*, и *оживљује; спушта* у гроб, и *извлачи.* 1. Сам. 2, 6. (Jehova morte afficit, et in vitam restituit; demittit in sepulchrum, et educit: Господь мертвитъ, и живитъ, низводитъ во адъ, и возводитъ⟩.

3. Презенат перфективних глагола долази:

а) за прошлост, чему има само неколико примјера у Новом Завјету, који као да су Вуку утекли преко стила; у Старом Завјету уопће не долази. Навешћу све, долазили у главној или у подложој реченици. Сви су у П.: А кад се роди Исус у Витлејему Јудејскоме, а то *дођу* мудраци од истока у Јерусалим, и *кажу*. Мат. 2, 1. (се волсви ѡтъ востѡкъ прі=идоша во І., глаголюще). — *Кад* то *чује* цар Ирод, уплаши се и сав Јерусалим с њим. Мат. 2. 3. (слышавъ же И. царь см҄=тисѧ), — А *пошто* они *отиду*, а то анђео Господњи јави се Јосифу у сну и каза му. Мат. 2, 13. ⟨ѡтшедшымъ же имъ, се Аггелъ Г. во снѣ ꙗвисѧ І., глаголѧ⟩. — Кад они пак *изиђу*, гле, доведоше к њему човјека нијема и бијесна. Мат. 9, 32. ⟨тѣма же исходѧщема, се приведоша къ немѹ человѣка нѣма бѣснѹ=ема⟩. — Ондје *нађемо* браћу, и они нас *замоле* те *останемо* код њих седам дана; и тако пођосмо у Рим. Дј. 28, 14. ⟨идѣже ѡбрѣтше братію, оумолени быхомъ ѡтъ нихъ пребыти дней седмь: и такѡ вь Р. идохомъ⟩.

б) у апстрактним реченицама за радњу, која се у садашњости пишчевој (П) или говорниковој (Р) понавља. Често долази тако презенат и у подложној реченици, па ћу и такове примјере одмах овдје навести (исп. § 2, б). Примјера (правих) имам само из Р. Из П је овај особити примјер: А кад видје Симон да се даје Дух свети *кад* апостоли *метну* руку, донесе им новце. Дј. 8, 18. (видѣвъ же С., іакѡ возложеніемъ рꙋкъ Апостолскихь даетсѧ Дꙋхъ свѧтый, принесе имъ сребро); радња се понавља у садашњости с гледишта субјекта главне речнице, јер је реченица са *кад* подложна декларативној; исп. § 8. — — Примјери из Р.: А ја вам кажем да сваки *који пусти* жену своју, осим за прељубу, наводи је те чини прељубу: и *који* пуштеницу *узме*, прељубу чини. Мат. 5, 32. (іакѡ всѧкъ ѡтпꙋщаѧй женꙋ свою, развѣ словесе любодѣйнагѡ, творитъ ю прелюбодѣйствовати: и иже пꙋщеницꙋ пойметъ, прелюбодѣйствꙋетъ). — Нити се љева вино ново у мјехове старе, иначе мјехови *продру се* и вино *се пролије*, и мјехови *пропадну*. Мат. 9, 17. (ниже вливаютъ віна нова въ мѣхи ветхи: аще ли же ни, то просадѧтсѧ мѣси, и віно проліетсѧ, и мѣси погибнꙋтъ). — А оно су крај пута, гдје се сије ријеч и *кад* је *чују* одмах *дође* сотона и *отме* ријеч посијану у срцима њиховијем. Мар. 4, 15. (сіи же сꙋть, иже при пꙋти, идѣже сѣетсѧ слово, и єгда оуслышатъ, абіе приходитъ сатана и ѡтъемлетъ слово сѣѧнное въ серцахъ ихъ). — Или која жена имајући десет динара, *ако изгуби* један динар, не *запали* свијеће, и не *помете* куће, и не тражи добро *док не нађе?* и нашавши *сазове* другарице и сусједе говорећи. Лук. 15, 8—9. (или каѧ жена имꙋщи десѧть драхмъ, аще погꙋбитъ драхмꙋ єдинꙋ, не вжигаетъ ли свѣтильника, и помететъ храминꙋ, и ищетъ прилѣжнѡ, дондеже ѡбрѧщетъ; и ѡбрѣтши созываетъ дрꙋгини и сосѣды, глаголющи). — Јер *како што* муња *сине* с неба, и *засвијетли* се преко свега што је под небом, тако ће бити и син човјечиј у свој дан. Лук. 17, 24. (іакѡ бо молніѧ блистающисѧ ѡтъ поднебеснѧ на поднебеснѣй свѣтитсѧ: такѡ бꙋдетъ сынъ человѣческій въ денъ свой). — (Свако мушко дијете) да се обрезује *које се роди* у кући твојој и *које се купи* за новце твоје. 1. Мој. 17, 13. (omnino circumciditor natus domi tuae, et emtus pecunia tua: 12. ѡбрѣзаніемъ ѡбрѣжетсѧ домочадецъ домꙋ твоегѡ, и кꙋпленый).

Аорист.

4. Аорист се употребљава за прошлу радњу, која се извршила у одређено вријеме. У П служи аорист за приповиједање, у Р за констатирање. У Р има примјерâ, да се аористом (само перфективних глагола) изриче (констатира) радња, која се извршила у садашњости с гледишта онога лица, које говори. Таковиx пак примјера има у Новом завјету много више него у Старом. Стога у Новом завјету и претеже број аориста у Р, док у Старом претеже број аориста у П. С истога је узрока уопће аорист у Р и нешто обичнији него у П. У очи удара велик број аориста од имперфективних глагола (али много више у П него у Р), и то понајвише од онаковиx, уз које нема перфективнога с посве истим значењем; а аорист значи (за разлику од имперфекта), да се имперфективна радња извршила т. ј. не само вршила, него и свршила (исп. мој чланак о том у Јужнослов. Филологу књ. 5.). Иначе се аорист имперфективних глагола употребљава онако као и аорист перфективних.

а) Примјери за аорист перфективних и имперфективних глагола из П: И пруживши руку Исус, *дохвати* га *се* говорећи: Хоћу, очисти се. И одмах *очисти се* од губе. Мат. 8, 3. ⟨и простеръ рꙋкꙋ І., коснꙋсѧ емꙋ, и абіе ѡчистисѧ емꙋ проказа⟩. — И за њим *идоше* људи многи, и *исцијели* их све. Мат. 12, 15. ⟨и по немъ идоша народи мнози, и исцѣли ихъ всѣхъ⟩. — А кад чу младић ријеч, *отиде* жалостан; јер бијаше врло богат. Мат. 19, 22. ⟨слышавъ же юноша слово, ѿтиде скорбѧ⟩. — И *проповиједа* по зборницама њиховијем по свој Галилеји, и ђаволе *изгони*. Мар. 1, 39. ⟨и бѣ проповѣдаѧ на сонмищахъ ихъ, и бѣсы изгонѧ⟩. — И *уђе* опет у Капернаум послије неколико дана; и *чу* се да је у кући. Мар. 2, 1. ⟨и вниде паки въ К. по днехъ: и слышано бысть, іакѡ въ домꙋ есть⟩. — И анђео му се *јави* с неба, и *кријепи* га. Лук. 22, 43. ⟨іависѧ же ему Аггелъ съ небесе оукрѣплѧѧ его⟩. — А кад изиђоше из воде, Дух свети *паде* на ушкопљеника; а анђео Господњи *узе* Филипа, и више га *не виђе* ушкопљеник: него *отиде* путем својијем радујући се. Дј. 8, 39. ⟨егда же изыдоста ѿтъ воды, Д. св. нападе на каженика, Аггелъ же Г. восхити Ф., и не видѣ его ктомꙋ каженикъ: идѧше бо же въ путь свой радꙋѧсѧ⟩. — Онда главари свештенички и старјешине Чивутске *тужише* му *се* на Павла, и мољаху га, — да га

пошље у Јерусалим. Дј. 25, 2—3. (сказаше же єму архіереи и перваи ѡтъ І. на П., и молахꙋ єго). — Видећи синови Божји кћери човјечије како су лијепе *узимаше* их за жене које *хтјеше*. 1. Моſ. 6, 2. (evenit autem, ut videntes filii Dei filias hominum bona forma esse, acciperent sibi a quibusvis mulieres, quas eligebant: видѣвше же сынове Божіи дщери человѣчи, іакѡ добры сꙋть, поꙗша себѣ жены ѡтъ всѣхъ, іаже избраша); Даничић је црквено-славенски (грчки) и Тремелијев текст сложио тако, да је узео аористе од имперфективних глагола. — И *поживје* Ноје послије потопа три ста и педесет година. 1. Мој. 9, 28. (vixit autem N. post diluvium 350 annis: поживе же Н. по потопѣ лѣтъ 350). — И Самуило *спава* до јутра, па *отвори* врата дома Господњега. 1. Сам. 3, 15. (quum itaque cubuisset S. usque mane, aperiebat valvas domus J.: и спа С. до оутра, и оутренева заꙋтра, и ѡтверзе двери храма Г.) — И Давид *узе* копље и чашу за воду, што бјеше чело главе Саулу, и *отидоше;* и нико их *не видје ни осјети, нити се* који *пробуди,* него сви спаваху. 1. Сам. 26, 12. (accepit itaque D. hastam, et ampullam illam aquae a cervicali S., et abiverunt: nec fuit, qui videret, neque qui nosset, neque qui evigilaret, omnes enim dormiebant: и взѧ Д. копіе, и сосꙋдъ водный ѡтъ возглавіѧ єгѡ, и ѡтидоста ѡ себѣ: и не бѣ иже бы видѣлъ или разꙋмѣлъ, и не бѧше востающагѡ, вси бо спахꙋ). — Тада Давид *нарица* овако за Саулом и за Јонатаном сином његовијем. 2. Сам. 1, 17. (lamentatus autem est D. lamentatione hac, de S. et de J. filio ejus: плакасѧ Д. плачемъ симъ ѡ С. и ѡ І. сынѣ єгѡ). — И тако *побише* Јудејци све непријатеље своје мачем и *потрше и истријебише, и учинише* што хтјеше од ненавидника својих. Јест. 9, 5. (itaque percusserunt J. omnes inimicos suos percussione gladii, et caede, ac perditione: feceruntque contra osores suos pro voluntate sua); нема ни у грчком ни у црквено-славенском тексту.

б) Примјери из Р: α) за садашњост онога лица, које говори (само аорист перф. глагола): Кћи моја сад *умрије;* него дођи и метни на њу руку своју, и оживљеће. Мат. 9, 18. (ꙗкѡ дщи моꙗ нынѣ оумре). — У писму стоји: дом мој дом молитве нека се зове; а ви *начинисте* од њега пећину хајдучку. Мат. 21, 13. (вы же сотвористе и вертепъ разбойникѡмъ). — И видјевши то ученици дивише се говорећи: Како одмах *усахну* смоква. Мат. 21, 20. (какѡ абіе изсше смоков-

ница). — Једнако спавате и почивате; ево *се приближи* час, и син човјечиј предаје се у руке грјешника. Мат. 26, 45. ⟨се приближисѧ часъ⟩. — И поглавар свештенички одговарајући рече му: Заклињем те живијем Богом да нам кажеш јеси ли ти Христос син Божиј. Рече му Исус: Ти *каза.* Мат. 26, 63-4. ⟨ты реклъ єси⟩; — И Исус рече му: Иди, вјера твоја *поможе* ти. Марк. 10, 52. ⟨иди: вѣра твоѧ спасе тѧ⟩; исп. Мат. 9, 22. у § 6, a; β, αα. — А страх обузе све, и хваљаху Бога говорећи: Велики пророк *изиђе* међу нама, и Бог *походи* народ свој. Лук. 7, 16. ⟨ıакѡ пророкъ велій воста въ насъ, и ıакѡ посѣти Богъ людей своихъ⟩. — Видиш ли ову жену? Ја *уђох* у твоју кућу, ни воде ми на ноге нијеси дао; а она сузама *обли* ми ноге, и косом од главе своје *отр.* Лук. 7, 44. ⟨сіѧ же слезами ѡбліѧ ми нозѣ, и власы главы своеѧ ѡтре⟩. — Радујте се са мном: ја *нађох* динар изгубљени. Лук. 15, 9. ⟨радѹйтесѧ со мною, ıакѡ ѡбрѣтохъ драхмѹ погибшѹю⟩; — у Огледима Св. писма од г. 1824. Вук има на овом мјесту: „радујте се са мном, *што сам нашла* д. и.“; тако и Лук. 15, 6.; исп. Вукове Грам. и полем. списе II. стр. 393. и 394., а за перфекат исп. § 11, в, α, αα.; у грч. је εὗρον, у лат. vulg. *inveni.* — Тада му рекоше Чивути: Сад *видјесмо* да је ђаво у теби. Јов. 8, 52. ⟨нынѣ разѹмѣхомъ, ıакѡ бѣса имаши⟩. — И чу се глас у кући Фараоновој, и рекоше: *дођоше* браћа Јосифу. 1. Мој. 45, 16. (venerunt fratres Josephi: пріидоша братіѧ I.) — Па кад је угледа (Јефтај), раздрије хаљине своје и рече: ах кћери моја! веле ли ме *обори!* Суд. 11, 35. (37. ah, ah, filia mea, omnino depressisti me: ѡ дщи моѧ смѹщающи смѹтила мѧ єси).

β) за прошлост (аорист перф. и имперф. глагола): Тада ће му одговорити праведници говорећи: Господе! *кад те видјесмо* гладна, и *нахранисмо?* или жедна, и *напојисмо?* Мат. 25, 37. ⟨когда же тѧ видѣхомъ алчѹща, и напитахомъ; или жаждѹща, и напоихомъ;⟩ — Сваки дан сам код вас сједио учећи у цркви, и не *ухватисте* ме. Мат. 26. 55. ⟨по всѧ дни при васъ сѣдѣхъ оуча въ церкви, и не ıасте мене⟩; исп. § 6, б, β, ββ. — Другима *поможе,* а себи не може помоћи. Мар. 15, 31. ⟨ины спасе, себе ли не можетъ спасти⟩. — Оче! *сагријеших* небу и теби, и већ нијесам достојан назвати се син твој. Лук. 15, 21. ⟨согрѣшихъ⟩; у Огледима Св. писма од г. 1824. Вук има: *сагријешио сам;* исп. Вукове Грам. и пол. списе II. стр.

394., а за перфекат § 6, а, β, ββ.; у грч. је ἥμαρτον, у лат. вулг. *peccavi.* — Исус му одговори: Ја *говорих* јавно свијету, ја свагда *учих* у зборници и у цркви, гдје се свагда скупљају Јудејци, и ништа тајно *не говорих.* Јов. 18, 20. ⟨азъ не ѡбинꙋѧсѧ глаголахъ мірꙋ: азъ всегда оучахъ на сонмищихъ и въ церкви, и тай не глаголахъ ничесѡже⟩ — Овога одређенијем савјетом и промислом Божијим предана примивши, преко руку безаконика *приковасте* и *убисте.* Дј. 2, 23. ⟨рꙋками без=законныхъ пригвождше оубисте⟩. — А он (Павле) им рече: *На што се* дакле *крстисте?* А они рекоше: На крштење Јованово. Дј. 19. 3. ⟨во что оубо крестистесѧ;⟩. — Ја овај пут *гоних* до саме смрти, вежући и предајући у тамницу и људе и жене. Дј. 22, 4. ⟨иже сей пꙋть гонихъ даже до смерти⟩. — Добро *каза* Дух свети преко пророка Исаије оцевима нашијем говорећи. Дј. 28, 25. ⟨іакѡ добрѣ Д. св. глагола И. про=рокомъ ко отцємъ нашымъ⟩. — А Бог ме *посла* пред вама, да вас сачува на земљи. 1. Мој. 45, 7. (misit itaque me Deus ante vos, ut efficiat vos superstites in hac terra: посла бо мѧ Богъ предъ вами ѡставити вамъ ѡстанокъ на земли⟩. — Седамдесет царева одсјеченијех палаца у руку и ногу *купише* што бјеше под мојим столом. Суд. 1, 7. (colligebant sub mensa mea: и быша собирающе [ѡтъ крꙋпицъ] подъ трапезою моею⟩. — А људи од племена Јевремова рекоше му: шта нам то *учини* те нас не *позва* кад пође у бој на Мадијане?. Суд. 8⟩, 1. (quae est haec res, quam fecisti nobis, non vocando nos, quum proficiscereris ad pugnam contra M.? что сіе сотворилъ єси намъ, іакѡ не позвалъ єси насъ, єгда ходилъ воевати на М.;⟩ — Ја *изведох* Израиља из Мисира, и *избавих* вас из руку Мисирских. 1. Сам. 10, 18. (ego deduxi J. ex Aegypto, et eripui vos e manu Aegyptiorum: азъ изведохъ отцы вашѧ сыны I. изъ Егvпта, и изѧхъ вы ѡтъ рꙋки Фараѡна царѧ Е.⟩ — Пошто дође Јаков у Мисир, *викаше* оци ваши ка Господу, и Господ *посла* Мојсија и Арона. 1. Сам. 12, 8. (10. postquam venisset J. in Ae., clamantibus majoribus vestris ad J., misit J. M. et A.: єгда вниде I. и сынове єгѡ во Е., и смириша ихъ Егvптѧне: и возопиша отцы наши ко Г., и посла Г. М. и А.⟩.

в) врло ријетко долази аорист у значењу футура; н. пр Господе! избави нас, *изгибосмо.* Мат. 8, 25. ⟨Г., спаси ны, погибаемъ⟩.

Имперфекат.

5. Имперфекат се употребљава за трајну радњу, која се у прошлости у одређено вријеме или једанпут врши или понавља. И П служи као и аорист приповиједању, а у Р констатирању, али долази куд и камо чешће у П него у Р.

a) Примјери из П: Тада *излажаше* к њему Јерусалим и сва Јудеја, и сва околина Јорданска, и он их *кршћаваше* у Јордану, и *исповиједаху* гријехе своје. Мат. 3, 5—6. ⟨тогда исхождаше къ немꙋ I. — и крещахꙋсѧ во I. ѡтъ негѡ, исповѣдающе грѣхи своѧ⟩. — И *мољаху* га да се само дотакну скута од његове хаљине; и који се дотакоше, оздравише. Мат. 14, 36. ⟨и молѧхꙋ єго, да токмѡ прикоснꙋтсѧ вскрилїю ризы єгѡ: и єлицы прикоснушасѧ, спасени быша⟩. — И *дивљаху* се науци његовој, јер их *учаше* као онај који власт има а не као књижевници. Мар. 1, 22. ⟨и дивлѧхꙋсѧ ѡ ученіи єгѡ: бѣ бо оуча ихъ ıакѡ власть имый, а не ıакѡ книжницы⟩. — И дошавши кући нађе да је ђаво изишао, и кћи *лежаше* на одру. Мар. 7, 30. ⟨ѡбрѣте бѣса изшедша, и дщерь лежащꙋ на одрѣ⟩. — А дијете *растијаше*, и *јачаше* у духу, и *пуњаше се* премудрости, и благодат Божија *бјеше* на њему. Лук. 2. 40. ⟨ѡтроча же растѧше, и крѣплѧшесѧ дꙋхомъ, исполнѧѧсѧ премꙋдрости: и благодать Божіѧ бѣ на немъ⟩. — И догоди му се да дође у суботу у кућу једнога кнеза фарисејскога да једе хљеб; и они *мотраху* на њега. Лук. 14, 1. ⟨и тіи бѧхꙋ назирающе его⟩. — Јер анђео Господњи *силажаше* у одређено вријеме у бању и *мућаше* воду; и који најприје *улажаше* пошто се замути вода, *оздрављаше*, макар каква болест да је на њему. Јов. 5, 4. ⟨Аггелъ бо Г. на всѧко лѣто схождаше въ кꙋпѣль, и возмꙋщаше водꙋ: и иже первѣе влазѧше по возмꙋщеніи воды, здравъ бываше, ıацѣмъ же недꙋгомъ ѡдержимъ бываше⟩. — И *наваљиваше* вода све већма по земљи, и покри сва највиша брда. 1. Мој. 7 19. (tandem invalescentibus aquis quam plurimum super terram, operti sunt omnes montes altissimi: вода же возмогаше ѕѣлѡ ѕѣлѡ на земли: и покры вѧ горы высѡкіѧ⟩. — И сви синови његови и све кћери његове устадоше око њега тјешећи га, али *се* он *не дадијаше* утјешити, него *говораше*. 1. Мој. 37, 35. (renuit consolationem admittere: и не хотѧше оутѣшитисѧ⟩. — И *жењаху се* кћерима њиховијем и *удаваху* кћери своје за синове њихове, и *служаху* боговима њиховијем. Суд. 3, 6. (et accipiebant fi-

lias eorum sibi in uxores, et filias suas dabant filiis eorum, denique colebant deos eorum: и поѧша дщери ихъ себѣ въ жены, и дщери своѧ даша сынѡмъ ихъ, и послужиша богѡмъ ихъ). — Тада сав народ подиже глас свој, и *плакаху.* 1. Сам. 11, 4, (totus populus sublata voce sua flebant: и воздвигоша вси людіе гласъ свой, и плакашасѧ). — И *устајаше* рано Авесалом, и *стајаше* крај пута код врата; и ко год *имаше* парницу и *иђаше* цару на суд, Авесалом га *дозиваше* к себи и *говораше.* 2. Сам. 15, 2. (praeterea mane surgens A., stabat secundum viam ipsius portae: eratque, ut cuicunque esset lis venienti ad regem in jus, inclamans A. eum, diceret: и воставаше ранѡ А., и стоѧше при самомъ пꙋти вратъ: и бысть всѧкъ мꙋжъ, ємꙋже бѧше прѧ, прііде предъ царѧ на сꙋдъ, и возопи къ немꙋ А., и глаголаше ємꙋ). — А цар и Аман *сјеђаху* и *пијаху,* а град се Сусан смете. Јест. 3, 15. (rex vero et H. sedebant ad bibendum, quum cives Susorum perplexi essent: и царь оубѡ и А. пирꙋюще наслаждахꙋсѧ: градъ же С. мѧтѧшесѧ).

б) Примјери из Р: А капетан и који с њим чуваху Исуса видјевши да се земља тресе и шта би, поплашише се врло говорећи: Заиста овај *бијаше* син Божиј. Мат. 27, 54. (воистинꙋ Божіи сынъ бѣ сей), — И видјевши га зачудише се, и мати његова рече му: Сине! шта учини нама тако? Ево отац твој и ја са страхом *тражасмо те.* Лук. 2, 48. (се отецъ твой и азъ болѧще искахомъ тебе). — А ову кћер Аврамову коју свеза сотона ево осамнаеста година, *не требаше* ли је одријешити из ове свезе у дан суботни? Лук. 13, 16. (не достоѧше ли разрѣшитисѧ єй ѡтъ юзы сеѧ въ день суббѡтный;) — Ја *мишљах* за цијело да ти није по вољи, па је дадох другу твојему. Суд. 15, 2. (plane cogitavi te prorsus odisse eam, ideo tradidi eam sodali tuo: (рѣхъ, ıакѡ ненавидѧ возненавидѣлъ єси ю, и ѡтдахъ ю єдиномꙋ ѡтъ дрꙋгѡвъ твоихъ).

Перфекат.

6. Перфекат је у Р веома обичан; а у П веома ријетак. То долази отуда, што се у П приповиједа, а кад се нешто приповиједа, мисли се и на вријеме, када се то догодило. Стога се у П употребљавају они временски облици, који показују, да се нешто догодило или стање иза извршене неке радње постојало у одређено вријеме (аорист, имперфекат, плус-

квамперфекат. А у Р се не приповиједа, него само констатира (спомиње, тврди), код тога се пак мисли само на радњу, која се извршила, а не на вријеме, у које се извршила. Стога се у Р за прошлост најволи употребљавати перфекат. Поред њега долази још често аорист, а имперфекат и плусквамперфекат ријетки су. Ако се перфекат и аорист испореде, види се, да перфекат у П долази много рјеђе, а у Р чешће него аорист; то вриједи и за Нови и за Стари завјет, а особито за Стари. Значење пак, да се њим само констатира, да се нека радња извршила, без обзира на вријеме, добива перфекат по том, што се њим субјекат приказује у садашњем стању иза извршене радње без обзира на вријеме, у које се извршила. У том (правом свом) значењу, које се слаже са значењем грчкога перфекта и онога латинскога, који се зове perfectum praesens, долази перфекат, особито од перфективних глагола, и у Св. писму често. Али се перфекат употребљава и тако, да се више мисли на вршење радње у прошлости него на садашње стање онога, који ју је извршио. Тако перфекат, особито од имперфективних глагола, добива значење прошлости. Али му од аориста и имперфекта понајвише остаје разлика, да се код перфекта не мисли на вријеме, у које се радња извршила, док се код аориста и имперфекта на то вријеме баш мисли. Тако је и онда, ако је имперфективна радња такова, да се у прошлости понавља: ако се на вријеме, у које се понавља, мисли (ако је то вријеме одређено), изриче се имперфектом, ако ли се не мисли (ако није одређено), перфектом. По ономе, што је речено, разумије се и појава, да је у П много обичнији имперфекат, а у Р перфекат. Да би се разлика између перфекта од перфективних и онога од имперфективних глагола лакше разабрала, навешћу примјере за перфекат од имперфективних глагола одјелито од оних за перфекат од перфективних.

а) Примјери за перфекат од перфективних глагола: *α*) у П: А бјеше Ана пророчица, кћи Фануилова, од кољена Асирова; она *је остарјела*, а седам је година живљела с мужем од дјевојаштва својега. Лук. 2, 36. ⟨сїѧ заматорѣвши во днехъ многѣхъ, живши съ мѸжемъ седмь лѣтъ ѿтъ дѣвства своегѡ⟩; што се изриче перфектом, могло би се јасније изрећи плусквамперфектом (исп. § 7.) — Све је кроз њу (ријеч) *постало*, и без ње ништа *није постало* што је постало. Јов. 1, 3. ⟨всѧ

тѣмъ быша, и безъ негѡ ничтоже бысть, еже бысть›; перфекат је прави perfectum praesens. — И Аврам подигавши очи своје погледа; и гле,ован иза њега *заплео се* у чести роговима. 1. Мој. 22, 13. (ecce arietem, qui retrorsum detinebatur in perplexitate veprium cornibus suis: и се овенъ единъ держимый рогома въ садѣ Савекъ›; исп. примједбу уз примјер из Лук. 2, 36.; радња се перфектом хоће да изрече као готова с гледишта часа, о којем се говори; исп. примјер из Дј. 11, 13. наведен у § 13. под а, β.

β) у Р, и то: αα) перфекат је perfectum praesens: Не бој се, кћери, вјера твоја *помогла* ти *је*. Мат. 9, 22. ‹вѣра твоѧ спасе тѧ›; — исп. Марк. 10, 52. у § 4, б, α., гдје аорист значи радњу, која се извршила у садашњости, док је на нашем мјесту перфектом изречено стање, које постоји у истој садашњости. — И дивљаше се народ говорећи: Нигда *се* тога *није видјело* у Израиљу. Мат. 9, 33. ‹iакѡ николиже iависѧ такѡ во I.›. — Као на хајдука *изишли сте* с ножевима и с кољем да ме ухватите. Мат. 26, 55. ‹iакѡ на разбойника ли изыдосте со орꙋжiемъ и дреколми iати мѧ›. — А они одговарајући рекоше: *Заслужио је* смрт. Мат. 26, 66. ‹повиненъ есть смерти›. — *Шта сте узаврели* те плачете? Дјевојка *није умрла*, него спава. Мар. 5, 39. ‹что молвите и плачетесѧ; отроковица нѣсть оумерла, но спитъ›. — Рави! гле, смоква што си је проклео *посушила* се. Мар. 11, 21. ‹смоковница, юже ороклѧлъ еси, оусше›; исп. Мат. 21, 20. у § 4, б, α. — Учитељу! народ те *опколио* и турка те, а ти кажеш: ко је то што се дотаче мене? Лук. 8, 45. ‹народи ѡдержатъ тѧ и гнѣтꙋтъ›. — Одговори жена и рече му: Немам мужа. Рече јој Исус: Добро *си казала:* немам мужа. Јов. 4, 17. ‹добрѣ рекла еси, iакѡ мꙋжа не имамъ›. — Тада им рече Исус: Вријеме моје још *није дошло,* а вријеме је ваше свагда готово. Јов. 7, 6. ‹времѧ мое не оу прiиде›. — А други подсмијевајући се говораху: *Накитили су се* вина. Дј. 2, 13. ‹iакѡ вiномъ исполнени сꙋть›. — *За што си* дакле такову ствар *метнуо* у срце своје? Људима *нијеси слагао* него Богу. Дј. 5, 4. ‹что iакѡ положилъ еси въ сердцѣ твоемъ вещь сiю; не человѣкѡмь солгалъ еси, но Богꙋ›. — А онај што чињаше неправду ближњему отури га (Мојсија) говорећи: *ко је* тебе *поставио* кнезом и судијом над нама? Дј. 7, 27. ‹кто тѧ поставилъ кнѧзѧ и сꙋдiю надъ нами›; исп. Овога Мојсија, којега

отурише рекавши: ко те постави кнезом и судијом? овога Бог за кнеза и избавитеља посла. Дј. 7, 35. ‹кто тѧ постави началника и сѹдію›; на првом мјесту држим да стоји перфекат, јер је наглашено *тебе*, а на другом аорист, јер је наглашена радња глагола, што је у аористу (исп. 2. Мојс. 2, 14. ко је тебе поставио? quis constituit te? кто̀ тѧ постави;›. — И још рече Бог: Ево *дао сам* вам све биље што носи сјеме по свој земљи. 1. Мој. 1, 29. (ecce dedi vobis omneis herbas sementantes semen: се дахъ вамъ всѧкѹю травѹ сѣменнѹю сѣющѹю сѣмѧ›. — А и за Измаила *услишио сам* те; ево *благословио сам* га, и даћу му породицу велику. 1. Мој. 17, 20. (de J. quidem exaudivi te: ecce benedixi ei: ѡ І. же се послѹшахъ тебе: и се благословихъ єго›. — Тада Авимелех дозва Аврама и рече му: *шта си* нам *учинио? шта* ли *сам* ти *згријешио*, те навуче на ме и на царство моје толико зло? *Учинио* си што не ваља чинити. 1. Мој. 20, 9. (quid fecisti nobis, aut quid peccavi in te, quod induxisti super me et super regnum meum noxam magnam? opera, quae non sunt facienda, fecisti adversum me: что сіе сотворилъ єси намъ; єда что согрѣшихомъ тебѣ, ıакѡ навелъ єси на мѧ и на царство мое грѣхъ великъ; дѣло, єже никтоже сотвори, сотворилъ єси мнѣ›. — Тада рече (Исак): ево *остарио сам*, не знам кад ћу умријети. 1. Мој. 27, 2. (4. ecce nunc senui: се состарѣхсѧ›. — А Исак одговори и рече Исаву: ето *сам* га *поставио* теби за господара и сву браћу његову дадох му да му буду слуге. 1. Мој. 27, 37. (en herum constitui eum tibi, et omneis fratres ejus tradidi ei servos: аще господина єго сотворихъ тебѣ, и всю братію єгѡ сотворихъ рабы ємѹ: тебѣ же что сотворю;› перфектом се радња глаголска изриче као готова у садашњости без обзира на вријеме, када се извршила; код аориста се па то вријеме баш мисли. — Па кад дођосмо у једну гостионицу и отворисмо вреће, а то новци свакога нас бијаху озго у врећи његовој, новци наши на мјеру, и ево *смо* их *донијели* натраг; и друге *смо* новце *донијели* да купимо хране. 1. Мој. 43, 21—22. (eam itaque retulimus in manibus nostris. Praeterea pecuniam alteram descendentes attulimus in manibus nostris, ad comparandum cibarium: тое сребро наше вѣсомъ возвратихомъ нынѣ рѹками нашими: и сребро дрѹгое принесохомъ съ собою кѹпити пищи›. — *Одбацио си* ријеч Господњу, за то *је* и он тебе *одбацио* да не

будеш више цар. 1. Сам. 15, 23. (quia sprevisti verbum J., sprevit similiter te, ne sis rex: понеже оуничижилъ еси глаголъ Г., и оуничижитъ тѧ Г. не быти тебѣ царемъ во I.) — Ради ријечи своје и по срцу својему *учинио си* све ове велике ствари обзнањујући их слузи својему. 2. Сам. 7, 21. (praestas has omnes res maximas, notas faciendo servo tuo: сотворилъ еси все величество сіе, сказати рабꙋ твоемꙋ).

ββ) перфекат значи прошлу радњу. Примјери се не даду строго дијелити од оних под αα., јер је перфекат у једнима и другима исти, само се у онима под ββ. више мисли на извршење радње глаголске него на садашње стање субјектово настало иза извршења њезина; али вријеме, у које се извршила, једнако се не узима у обзир. Примјери: Господару! *предао си* ми пет таланта; ево још пет таланта ја сам добио с њима. Мат. 25. 20. (пѧть талантъ ми еси предалъ: се дрꙋгіѧ пѧть т. пріѡбрѣтохъ ими). — И рекоше: Он *је казао:* ја могу развалити цркву Божију и за три дана начинити је. Мат. 26, 61. (сей рече). — Он *се уздао* у Бога; нека му поможе сад, ако му је по вољи. Мат. 27, 43. (оупова на Бога). — *Није ли* ми сам *казао:* сестра ми је? а и она сама каза: брат ми је. Учинио сам у чистоти срца својега и у правди руку својих. 1. Мој. 20, 5. (nonne ipse dixit mihi: soror mea est? et illa ipsa quoque dixit: frater meus est: не самъ ли ми рече: сестра ми есть; и сіѧ ми рече: братъ ми есть); између перфекта *казао је* и аор. *каза* има разлика, која је већ прије споменута; перфекат *учинио сам* могао би бити и perfectum praesens (исп. αα) — Тврдо нам *се зарекао* онај човјек: не ћете видјети лица мојега, ако не буде с вама брат ваш. 1. Мој. 43, 3. (serio contestatus est nos vir ille: клѧтвою засвидѣтельствова намъ мꙋжъ господинъ земли тоѧ). — Овако вели Господ Бог Израиљев: ја *сам* вас *извео* из Мисира, и *извео сам* вас из дома ропскога и *избавио сам* вас из руке Мисирске. Суд. 6, 8—9. (ego feceram, ut ascenderetis ex Ae., et eduxeram vos e domo servorum, et eripueram vos e manu Ae.: азъ есмь изведый васъ изъ Е., и изведохъ васъ изъ домꙋ работы: и избавихъ васъ ѡтъ рꙋки Е) — Обилна *сам отишла,* а празну ме врати Господ. Р. 1, 21. (ego plena abieram, at vacuam reducit me J.: азъ исполнь ѡтидохъ, и нынѣ тщꙋ мѧ возврати Г.); оно, што се изриче перфектом, догодило се негда, а оно, што се изриче аористом, сада. — Ето, *послушао сам* глас ваш у

6*

свему што ми рекосте, и поставих цара над вама. 1. Сам. 12, 1. (3. ecce auscultavi voci vestrae in omnibus, quae dixeratis mihi, et constitui super vos regem: се послꙋшахъ гласа вашегѡ ѡ всѣхъ, єлика ми рѣсте, и поставихъ надъ вами царѧ); перфектом се изриче сврšена мисао без обзира на вријеме, кад се радња глаголска извршила, а аористом радња, којом се у одређено вријеме очитовало оно, што је речено перфектом.

б) Примјери за перфекат од имперфективних глагола: α) у П. Перфекат од имперф. глагола долази уопће рјеђе него онај од перфективних, јер се имперфективна радња теже приказује као готова него перфективна. Да то буде могуће, мора се имперфективни глагол схватити у особитом значењу, у којем значи извршену имперфективну радњу т. ј. такову, која се не само вршила, него и свршила, док перфективни глагол сам по себи значи извршену радњу (исп. споменути већ мој чланак у Јужнослов. Филологу 5. § 2, d.) Али у П чини се да је перфекат од имперфективних глагола обичнији него онај од перфективних. Ево пар примјера: А рођење Исуса Христа *било је* овако. Мат. 1, 18. (І. Х. рождество сице бѣ); примједба писчева изван приповиједања. — Онда сви Грци ухватише Состена, и бише га пред судницом, и Галион *није* за то ништа *марио*. Дј. 18, 17. (и не єдино ѡ сихъ Г-ꙋ радѣніе бысть). — *Говорио је* (Соломун) и о дрвећу, од кедра на Ливану до исопа који ниче из зида. 1. Цар. 4, 33. (eloquutus etiam est de plantis: и глагола ѡ древѣхъ).

β) у Р, и то: αα) перфекат је perfectum praesens: *Нијесте ли читали* што учини Давид кад огладње, он и који бијаху с њим? Мат. 12, 3. (нѣсте ли чли, что сотвори Д.) — Кажи који ће га од њих двојице већма љубити. А Симон одговарајући рече: Мислим онај коме највише поклони. А он (Исус) му рече: Право *си судио*. Лук. 7, 42—43. (правѡ сꙋдилъ єси). — Ми смо сјеме Аврамово, и никоме *нијесмо робовали* никад; како ти говориш да ћемо се избавити? Јов. 8, 33. (и никомꙋже робовахомъ николиже). — *Да нијеси јео* с онога дрвета што сам ти забранио да не једеш с њега? 1. Мој. 3, 11. (an de fructu illius arboris, de quo interdixeram tibi, ne comedas ex eo, comederis? (аще не бы ѡтъ древа, єгоже заповѣдахъ тебѣ сегѡ единагѡ не ꙗсти, ѡтъ негѡ ꙗлъ єси;) — А Сара удари у бах говорећи: *нијесам се смијала*. Јер се уплаши. Али он рече: није истина, него *си се смијала*. 1. Мој. 18, 15. (mentiens vero

S., quum negaret, dicendo, non risi, quia timebat: Jehova dixit, nequaquam ita est. nam risisti: ‹ѡтречесѧ же С., глаголющи: не разсмѣѧхсѧ: оубоѧсѧ бо. и рече ей: ни, но разсмѣѧласѧ еси›. — А Рахиља рече: Господ ми *је судио* и чуо глас мој, те ми даде сина. 1. Мој. 30, 6. (causam meam egit Deus, etiamque exaudivit vocem meam, dans mihi filium: сꙋди ми Богъ, и послꙋша гласа моегѡ, и даде ми сына›. — А бијаше један човјек — по имену Маноје, и жена му бјеше нероткиња, и не рађаше. Тој жени јави се анђео Господњи и рече јој: гле, ти си сад нероткиња, *и нијеси рађала;* али ћеш затрудњети, и родићеш сина. Суд. 13, 2—3. (ecce nam sterilis es, ut quae nondum pepereris: се ты неплоды и не раждала еси›; имперфекат у П, перфекат у Р. — Тада рече Саул: згријешио сам; врати се, сине Давиде; — ево лудо *сам радио* и погријешио сам веома. 1. Сам. 26, 21. (peccavi, revertere fili mi D.; ecce stulte egi, et erravi quam plurimum: согрѣшихъ: безꙋмнѡ сотворихъ, и погрѣшихъ многѡ ѕѣлѡ›.

ββ) Перфекат значи прошлу радњу. За примјере, што ће се навести, вриједи оно, што је под а, β, ββ. за примјере с таковим перфектом од перфективних глагола речено. Ево примјера̂: *Знао си* да ја жањем гдје нијесам сијао, и купим гдје нијесам вијао: *требало је* дакле моје сребро да даш трговцима; и ја дошавши узео бих своје с добитком. Мат. 25, 26—27. ‹вѣдѣлъ еси — подобаше оубо тебѣ вдати сребро мое торжникѡмъ›. — Сваки дан *сам* код вас *сједио* учећи у цркви, и не ухватисте ме. Мат. 26, 55. ‹по вся дни при васъ сѣдѣхъ оучѧ въ церкви, и не іасте мене›; перфектом се изриче радња, која се понављала, али не у одређено вријеме, него свагда (сваки дан), а аористом радња, која се уопће није извршила (исп. § 4, б, β). — Тада ћете стати говорити: ми једосмо пред тобом и писмо, и по улицама нашијем *учио си.* Лук. 13, 26. ‹іадохомъ предъ тобою и пихомъ, и на распутіихъ нашихъ оучилъ еси›; радње изречене аористом приказују се тако, као да су се извршиле у одређено вријеме, а радња изречена перфектом тако, као да се извршила у неодређено вријеме или без обзира на вријеме. — Кад бисте ви били дјеца Аврамова, чинили бисте дјела Аврамова. А сад гледате мене да убијете, човјека који вам истину казах коју чух од Бога: тако Аврам *није чинио.* Јов. 8, 39—40. ‹сегѡ А. нѣсть сотворилъ›. — Кад си био млад, *опасивао си се*

сам, и *ходио си* куда си хтио; а кад остариш, ширићеш руке своје и други ће те опасати и одвести куда не ћеш. Јов. 21, 18. (егда былъ еси юнъ, поꙗсалсѧ еси самъ. и ходилъ еси, аможе хотѣлъ еси); радње су се понављале у неодређено вријеме. — Јован *је крстио* водом, а ви ћете се крстити Духом светијем. Дј. 11, 16. (І. оубо крестилъ есть водою, вы же имате креститисѧ Д. св.). — Кад он рече: што буде шарено нека ти је плата, онда *се младило* све шарено; а кад рече: с биљегом што буде нека ти је плата, онда *се младило* све с биљегом. 1. Мој. 31, 8. (quum ita diceret, punctulis respersorum esto merces tua, tum peperisse omneis pecudes punctulis respersos foetus: quum vero sic diceret, variorum cruribus esto merces tua, tum peperisse omneis pecudes varios cruribus: аще сице речетъ: пестрыѧ бѹдетъ твоѧ мзда: и родѧтсѧ всѧ овцы пестрыѧ. аще же речетъ: бѣлыѧ бѹдетъ твоѧ мзда: и родѧтсѧ всѧ овцы бѣлыѧ). — А Јосиф им рече: шта сте то учинили? *зар нијесте знали* да човјек као што сам ја може за цијело дознати? 1. Мој. 44, 15. (an ignorabatis virum, cujusmodi ego sum, certe posse experimento discere? не вѣдасте ли, ꙗко нѣсть волхвователь человѣкъ, ꙗкоже азъ;). — Ви *сте мислили* зло по ме, али *је* Бог *мислио* добро. 1. Мој. 50. 20. (vos quidem cogitaveratis contra me malum: sed Deus cogitavit illud in bonum convertere: вы совѣщасте на мѧ ѕлаѧ, Богъ же совѣща ѡ мнѣ во благаѧ). — А Јонатан одговори Саулу: врло ме *је молио* Давид да отиде до Витлејема. 1. Сам. 20, 28. (obnixe excusavit se D. apud me, ut percurreret B. usque: оупросисѧ ѡтъ мене Д. до В. града своегѡ ити). — А слуге његове рекоше му: шта то радиш? док бијаше дијете живо, *постио си и плакао;* а кад умрије дијете, устао си и једеш. 2. Сам. 12, 21. (propter istum infantem viventem jeunans flebas, postquam autem mortuus est infans, surgens comedisti cibum? ꙗкѡ еще сѹщѹ отрочати живѹ, постилсѧ еси и плакалъ и бдѣлъ еси: егда же оумре отроча,ársталъ, и ꙗлъ еси хлѣбъ, и пилъ еси;)

Плусквамперфекат.

7. Плусквамперфекат показује, да је стање субјектово иза свршене радње глаголске, које се изриче перфектом за садашњост, постојало већ у одређеној прошлости, да се дакле радња глаголска извршила још прије оне прошлости, што

се има на уму. Тако је плусквамперфекат претерит перфекта те стоји према њему као имперфекат према презенту. Зато му и јест, као и имперфекту, право подручје П, а не Р. Облик му је састављен од имперфекта глагола *бити (бијах. бјех)* и партиципа прет. акт. II., ријеђе се мјесто имперфекта узима перфекат глагола *бити (био сам)*. Први се облик радије употребљава онде, гдје је обичан имперфекат (у П), а други онде, гдје је обичан перфекат (у Р). Примјери ће се навести напосе из П, напосе из Р. На разлику између перфективних и имперфективних глагола не ћу се напосе обазирати, јер се по оном, што се код перфекта видјело, лако разумије. Само спомињем, да је као перфекат тако и плусквамперфекат перфективних глагола обичнији него имперфективних.

а) Примјери из П: И видје двије лађе, гдје стоје у крају, а рибари *бијаху изишли* из њих и испираху мреже. Лук. 5, 2. ‹рыбаріе же ѡтшедше ѡтъ нею, измывахꙋ мрєжи›. — А Петар и који бијаху с њим *бијаху заспали*, али пробудивши се видјеше славу његову и два човјека који с њим стајаху. Лук. 9, 32. ‹бѧху ѡтѧгчени сномъ›. — И у трећи дан би свадба у Кани Галилејској, и онде бјеше мати Исусова. А *позван бјеше* и Исус и ученици његови на свадбу. Јов. 2, 1—2. ‹званъ же бысть І. и оученици єгѡ на бракъ›; облик имперфекта глагола *бити* сложен с партиципом прет. пас. чини пасивни плусквамперфекат. — И уђоше у лађу, и пођоше преко мора у Капернаум. И већ *се бијаше смркло*, и Исус *не бјеше дошао* к њима. Јов. 6, 17. ‹и тма абіе бысть, и не оу бѣ пришелъ къ нимъ І.›. — А Мојсије се *бјеше уздрктао* и не смијаше да погледа. Дј. 7, 32. ‹трепетенъ же бывъ М., не смѣѧше смотрити›. — И један човјек у Листри сјеђаше немоћан у ногама, и бјеше хром од утробе матере своје, и *не бјеше* никад *ходио*. Дј. 14, 8. ‹иже николиже бѣ ходилъ›: у оно вријеме би се казало: није никад ходио т. ј. није у стању иза извршене имперфективне радње глагола *ходити*. — Дванаест година *бјеху служили* Ходологомору, па тринаесте године одметнуше се. 1. Мој. 14. 4. (duodecim annos servierant C., tertio decimo autem anno rebellarant: дванадесѧть лѣтъ тіи работаша Х.: третіѧгѡ же надесѧть лѣта ѡтстꙋпиша›; опет плусквамперфекат имперфективнога глагола, као у пређашњем примјеру. — И још *не бјеху легли*, а грађани Содомљани

слегоше се око куће. 1. Мој, 19, 4. (nondum cubuerant, quum cives ili S. obsederunt domum illam: предъ спаніемъ же мѫжіе града С. ѡбидоша домъ). — А очи *бјеху* Израиљу *отежале* од старости, те не могаше добро видјети. 1. Мој. 48, 10. (oculi enim J. graves erant prae senio, non poterant cernere: ѡчи же І. тѧжкѡ видѣста ѡтъ старости, и не можаше видѣти). — И припаса Давид мач његов преко својега одијела, и пође, али *не бјеше навикао*, па рече Давид Саулу: не могу ићи с тијем, јер нијесам навикао. 1. Сам. 17, 39. (quum — vellet incedere, qui non expertus esset, dixit D. S.: non possum incedere cum istis, quia non sum expertus: Д. же походивъ во орѫжіи сѣмѡ и овамѡ, оутрѫдисѧ, іакѡ не ѡбыче. и рече Д. С.: не могѫ ити въ сихъ, іакѡ не ѡбыкохъ). — А Самуило *бијаше умръо*, и плака за њим сав И. 1. Сам. 28, 3. (S. autem mortuus erat, et planxerant eum omnes J.: и С. оумре, и рыдаше по немъ весь І.).

б) Примјери из Р: Чуј, господару; дошли *смо били* и пређе, и куписмо хране. 1. Мој. 43, 20. (tantummodo descenderamus antea ad comparandum cibarium: пріидохомъ первѣе кѫпити пищи); глагол је *бити* у облику плусквамперфекта у перфекту (а не у имперфекту), јер вријеме, у које су били дошли, није одређено, као да би се казало: и пређе једном. — Јер те *бјеше предао* Господ данас у руке моје, али не хтјех дигнути руке своје на помазаника Господњега. 1. Сам. 26, 23. (quandoquidem tradiderat te J. hodie mihi in manum, sed nolui immittere manum meam in unctum J.: іакоже предаде тѧ Г. днесь въ рѫцѣ мои, и не восхотѣхъ нанести рѫки моеѧ на хріста Господнѧ).

Подложне реченице.

Декларативне реченице.

8. У декларативним реченицама најобичније је вријеме перфекат, па онда аорист и у П и у Р, и у Новом и у Старом завјету, имперфекат и плусквамперфекат ријетки су; нешто чешће долазе само у П Новога завјета. У облику плусквамперфекта глагол *бити* у Новом завјету (у П) обично је у имперфекту, у Старом (у П и у Р) у перфекту, што се слаже с тим, да у Старом завјету имперфекат у декларативним реченицама уопће не долази, а за перфекат показује се очита љубав. Док наиме у Новом завјету перфекат није много

обичнији од аориста, у Старом перфекат претеже куд и камо аорист. То долази отуда, што Даничић радије него Вук декларативну реченицу схваћа тако, да се њом казује прошла радња глаголска без обзира на вријеме. То је схваћање Даничићево у осталом у складу с тим, што он и у самосталним реченицама у Р радије од Вука употребљава перфекат него аорист, а декларативна реченица по том, што се њом казује мисао субјекта главне реченице, свагда има значај реченице у Р, па макар се налазила у П. Вриједно је забиљежити још и то, да у Даничића аорист долази (судећи по сабраним примјерима) само онда, ако је везник декларативни *гдје*. Уопће пак одлучује о времену гледиште субјекта главне реченице. Што је с тога гледишта садашње, изриче се презентом, н. пр. И не знадијаше да је то истина што анђео чињаше, него мишљаше *да види* утвару. Дј. 12, 9. ⟨и не вѣдаше, іакѡ истина єсть бывшее ѡтъ Аггела: мнѧше же видѣніе зрѣти⟩; — што је будуће, футуром, н. пр. Од тада поче Исус казивати ученицима својијем, — *да ће* га *убити*, и трећи дан *да ће устати*. Мат. 16, 21. ⟨іакѡ подобаетъ ємꙋ — оубіенꙋ быти, и въ третій день востати⟩; — а што је прошло, претеритом. Претерити пак чувају исто значење, што га имаду у главним (самосталним) реченицама. Примјере ћу навести најприје из П, онда из Р, и то напосе за перфекат, напосе за друга прошла времена; а на то, је ли глагол у перфекту перфективан или имперфективан, не ћу се обазирати.

а) Примјери из П, и то: α) за перфекат: Тада Ирод кад видје *да су* га мударци *преварили*, разгњеви се врло. Мат. 2, 16. ⟨видѣвъ, іакѡ порꙋганъ бисть ѡтъ волхвѡвъ, разгнѣвасѧ ѕѣлѡ⟩. — Чусте хулу на Бога, шта мислите? А они сви казаше *да је заслужио* смрт. Мар. 14, 64. ⟨они же вси ѡсꙋдиша єго быти повинна смерти⟩; исп. примјер из Мат. 26, 66. у § 6, а, β, αα. — Јер знадијаше *да су* га из зависти *предали* главари свештенички. Мар. 15, 10. ⟨вѣдѧше бо, іакѡ зависти ради предаша єго архіереє⟩. — И многи од онијех који чараху, сабравши књиге своје сапаљиваху их пред свима; и прорачунише и нађоше *да су вриједиле* педесет хиљада гроша. Дј. 19, 19. ⟨и ѡбрѣтоша сребра пѧть тємъ⟩. — А Филистеји кад чуше *да су се* синови Израиљеви *скупили* у Миспу, изидоше кнезови Филистејски на Израиља. 1. Сам. 7, 7. (6. fuit vero audientibus P. Jisraelitas congregare se M., ut ascenderent sa-

trapae P. versus J.: и оуслышаша иноплеменницы, іакѡ собрашасѧ вси сынове І. въ М.〉. — А стража Саулова у Гавајп Венијаминовој опази *гдје се* мноштво *узбунило и успропадало.* 1. Сам. 14, 16. (17. videntes autem speculatores, — quod ecce multitudo illa colliquesceret, et pergeret indesinenter tundere se: и видѣша соглѧдатаи С., и се полкъ смѧтесѧ сѣмѡ и онамѡ〉. — По том јавише Саулу *да је* Давид *дошао* у Кеилу. 1. Сам. 23, 7. (tum nunciatum est S. Davidem venisse K.: и возвѣстисѧ С., іакѡ пріиде Д. въ К.〉. — И разумје Давид *да* га *је* Господ *утврдио* за цара над Израиљем, *и да је узвисио* царство његово ради народа својега Израиља. 2. Сам. 5, 12. (et expertus est D. Jehovam stabilivisse se in regem super J., et extollere regnum suum propter populum ipsius Jisraelem: и оуразѹмѣ Д., іакѡ оуготови его Г. въ царѧ надъ І., и іакѡ вознесесѧ царство егѡ, людей егѡ ради І.〉 — А Давид видећи гдје слуге његове шапћу међу собом, досјети се *да је умрло* дијете. 2. Сам. 12, 19. (sed videns servos suos inter se mussitantes, intellexit D. mortuum esse infantem: и разѹмѣ Д., іакѡ отроцы егѡ шепчѹтъ, и позна Д., іакѡ оумре отроча〉.

β) За друга прошла времена (аорист, имперфекат, плусквамперфекат): И одмах пресахну извор крви њезине, и осјети у тијету, *да оздрави* од болести. Мар. 5, 29. 〈и абіе изсѧкнѹ источникъ крове еѧ: и разѹмѣ тѣломъ, іакѡ исцѣлѣ ѡтъ раны〉. — А кад разабраше Чивути Солунски *да* Павле у Верији *проповједи* ријеч Божију, дођоше и онамо те уздигоше и побунише народ. Дј. 17, 13. 〈и іакѡ оувѣдаша, иже ѡтъ Солѹнѧ І., іакѡ и въ Беріи проповѣдасѧ ѡтъ Павла слово Божіе, пріидоша и тамѡ〉. — А кад видјеше Израиљци *гдје погибе* Авимелех, отидоше сваки у своје мјесто. Суд. 9, 55. (videntes autem J. mortuum esse A., abiverunt quisque in locum suum: и видѣша мѹжи І., іакѡ оумре А.: и ѡтидоша кійждо на свое мѣсто〉. — — И исцијели многе болеснике од различнијех болести, и ђаволе многе истјера, и не дадијаше ђаволима да казују *да га познаваху.* Мар. 1, 34. 〈и не ѡставлѧше глаголати бѣсы, іакѡ вѣдѧхѹ его Хріста сѹща〉. — Не разумјеше дакле *да* им *говораше* за оца. Јов. 8, 27. 〈не разѹмѣша оубо, іакѡ ѡтца имъ глаголаше〉. — — И погледавши видјеше *да* камен *бјеше одваљен:* јер бјеше врло велики. Мар. 16, 4. 〈и воззрѣвше видѣша, іакѡ отваленъ бѣ камень〉. — И јавише Соломуну *да је* Симеј *био отишао* из Јерусалима у Гат, и д а с е

вратио. 1. Цар. 2, 41. (quum itaque nunciatum esset S., abivisse S. Jeruschalaimis Gatum, et reversum esse—: и возвѣстиша С., глаголюще; іакѡ С. ходи изъ І. въ Г., и возврати рабы своѧ). Даничићев се пријевод слаже с Тремелијевим, а црквено-славенски с грчким (ὅτι ἐπορεύθη Σ. καὶ ἀνέστρεψε τοὺς δούλους αὐτοῦ).

б) Примјери из Р, и то: α) за перфекат: А ходећи проповиједајте и казујте *да се приближило* царство небеско. Мат. 10, 7. (ходѧще проповѣдѹйте глаголюще, іакѡ приближисѧ царствіе небесное); исп. под β. примјер из Лук. 10, 11. — Али вам кажем *да је* Илија већ *дошао*, и не познаше га. Мат. 17, 12. (глаголю же вамъ, іакѡ І. оуже пріиде, и не познаша егѡ). — Мислите ли *да сам* ја *дошао* да дам мир на земљу? Не, кажем вам, него раздор. Лук. 12, 51. (мните ли, іакѡ миръ пріидохъ дати на землю: ни, глаголю вамъ, но раздѣленіе). — По томе вјерујемо *да* си од Бога *изишао*. Јов. 16, 30. (ѡ семъ вѣрѹемъ, іакѡ ѡтъ Бога изишелъ еси). — Господе! сами знаду *да сам* ја *метао* у тамнице и *био* по зборницама оне који те вјерују. Дј. 22, 19. (сами вѣдѧтъ, іакѡ азъ бѣхъ всаждаѧ въ темницѹ и біѧ по сонмищах вѣрѹющыѧ въ тѧ). Видим *да* ме *је благословио* Господ тебе ради. 1. Мој. 30, 27. (experimento didici, ut benedixerit mihi J. tua causa: оусмотрихъ бо, іакѡ благослови мѧ Богъ пришествіемъ твоимъ). — И ви знате *да сам служио* оцу вашему како сам год могао. Мој. 31, 6. (atqui vos nostis, omni facultate mea me servisse patri vestro: и вы сами вѣсте, іакѡ всею силою моею работахъ отцѹ вашемѹ). — Ви сте свједоци данас *да сам откупио* из руке Нојемине што је год било Елимелехово. Р. 4, 9. (testes estis hodie me comparare quaecunque fuerunt E., alienata a manu Nahomi: свидѣтели вы днесь, іакѡ пристѧжахъ днесь всѧ, іаже Е., ѡтъ рѹки Ноеммини). — Глас цару господару мојему *да* те *је* Господ *избавио* данас из руку свијех који усташе на те. 2. Сам. 18, 31. (nuncium accipiat dominus meus rex, quod vindicavit te J. hodie e manu omnium insurgentium contra te: возвѣщаетсѧ благо господинѹ моемѹ царю, іакѡ сѹди тебѣ Г. днесь ѡтъ рѹки всѣхъ востающихъ на тѧ).

β) за друга прошла времена (аорист, плусквамперфекат): Али ја вам кажем *да* ни Соломун у свој својој слави *не обуче се* као један од њих (sc. љиљана̑). Мат. 6, 29. (глаголю же вамъ, іакѡ ни С. во всей славѣ своей облечесѧ, іакѡ единъ

ѿтъ сихъ); тако и на паралелном мјесту Лук. 12, 27., али у Огледима Св. писма од г. 1824. метнуо је ту Вук: »*није се облачио*«, исп. Вукове Грам. и полем. списе II. стр. 392.; грч. на оба мјеста περιεβάλετο, лат. вулг. у Мат. coopertus est, а у Лук. vestiebatur. — Тада приступише ученици његови и рекоше му: Знаш ли *да* фарисеји чувши ту ријеч *саблазнише се*. Мат. 15, 12. — (вѣси ли, ıакѡ Фарисеє слышавше слово соблазнишасѧ). — Господару! ми се опоменусмо *да* овај лажа *каза* још за живота: послије три дана устаћу. Мат. 27, 63. (помѧнꙋхомъ, ıакѡ льстецъ онъ рече єще сый живъ: по тріехъ днехъ востанꙋ). — Али ово знајте *да се приближи* к вама царство Божије. Лук. 10, 11. (обаче сіе вѣдите, ıакѡ приближисѧ на вы царствіе Божіе); што у примјеру из Мат. 10, 7. наведеном под α. у истој реченици стоји перфекат, а овдје аорист, разлика је у том, да се код перфекта мисли на садашње стање царства Б. иза извршене радње глаголске, а код аориста на то, да се радња глаголска извршила у садашњости с гледишта онога, који говори, а говори на једном и другом мјесту Исус; у грчком је на једном и другом мјесту перфекат ἤγγικεν. — Јер ријечи које си дао мени дадох им; и они примише, и познадоше истинито *да* од тебе *изиђох*, и вјероваше да си ме ти послао. Јов. 17, 8. (и разꙋмѣша воистинꙋ, ıакѡ ѿтъ тебе изыдохъ, и вѣроваша, ıакѡ ты мѧ послалъ єси). — Кад виђех *гдје* се народ разлази од мене, а ти *не дође* до рока, и Филистеји *се скупили* у Михмасу, рекох. 1. Сам. 13, 11—12. (quum viderem dispergi populum a me, et te non advenisse condicto tempore dierum, P. vero congregatos esse in M., dicebam: видѣхъ, ıакѡ ѿтидоша людіе ѿтъ мене, и ты не пришелъ єси, ıакоже ѿпредѣлилъ єси свидѣтельствомъ дней, иноплеменницы же собрашасѧ въ М., и рѣхъ); презенат стоји за радњу садашњу с гледишта субјекта главне реченице, аорист за прошлу, а перфекат за садашње стање иза извршене радње — — Ево, данас видјеше очи твоје, *да* те *је* Господ *био предао* данас у моје руке у овој пећини, и рекоше ми да те убијем; али те поштеђех. 1. Сам. 24, 11. (ecce hoc die viderunt oculi tui J. tradidisse te hodie in manum meam in ista spelunca; ac si dixisset, ut occiderem te: at pepercit oculus meus tibi: се днесь видѣста очи твои, ıакѡ предаде тѧ Г. днесь въ рꙋцѣ мои въ вертепѣ, и не восхотѣхъ оубити тебе, и пощадѣхъ тѧ); Даничић чини се

да је Тремелија криво разумио; „ac si dixisset“ значи: Господ те је предао у моје руке овако, као да је (Господ) рекао, да те убијем; црквенославенски је пријевод начињен по грчком; у вулгати је опет друкчије: „et cogitavi, ut occiderem te“; али Лутеров пријевод има исти смисао као Даничићев: „und es ward gesagt, dass ich dich sollte erwürgen“.

Индиректна питања.

9. За индиректна питања вриједи уопће све оно, што је у § 8. за декларативне реченице речено. Што смо тамо нашли, да се Даничић разликује од Вука у том, што радије од њега употребљава перфекат него аорист, то налазимо и овдје.

а) Примјери из П, и то; α) за перфекат: Онда Ирод тајно дозва мударце, и испитиваше их *кад се појавила* звијезда. Мат. 2, 7. ‹тогда Иродъ тай призва волхвы, и испытоваше ѡтъ нихъ врема іавльшіаса sвѣзды›. — А за васкрсеније мртвијех нијесте ли читали *што* вам је *рекао* Бог? Мат. 22, 31 ‹ѡ воскресеніи же мертвыхъ, нѣсте ли чли реченнагѡ вамъ Богомъ;› — Једни пак викаху једно а други друго; јер бијаше сабор смућен, и највише их не знадијаху *за што су се скупили*. Дј. 19, 32. ‹и множайшіи ѡтъ нихъ не вѣдахꙋ, чесѡ ради собрашаса›. — Па пусти и голубицу да би видио *је ли опала* вода са земље. 1. Мој. 8, 8. (quamobrem misit columbam a se, ut videret, an esset levata aquis superficies terrae: и посла голꙋбицꙋ по немъ видѣти, аще оустꙋпила вода ѡтъ лица земли›. — А она каза свекрви својој *код кога је радила*. Р. 2, 19. (indicavitque socrui suae apud quem opus fecerat: и повѣда Рꙋѳъ свекрови своей, гдѣ работала›. — И нађе се записано *како је* Мардохеј *проказао* за Вихтана и Тереса. Јест. 6, 2. (quumque inveniretur scriptum indicasse M. de B. et T., dixit rex: и ѡбрѣте писаніа написаннаа ѡ М., како повѣда царю ѡ двою євнꙋхꙋ царскихъ›; реченица с *како* добива значај декларативне реченице, као и иначе често.

β) за друга прошла времена (аорист, имперфекат): И отиде и поче проповиједати у Десет градова *шта* му *учини* Исус; и сви се дивљаху. Мар. 5, 20. ‹и иде и нача проповѣдати въ десати градѣхъ, єлика сотвори ємꙋ І.›. — И кад видје капетан *шта би*, стаде хвалити Бога. Лук. 23, 47. ‹видѣвъ же сотникъ бывшее, прослави Бога›. — А Варнава га узе и

доведе к апостолима, и каза им *како* на путу *виђе* Господа, и *како* му *говори* ,и *како* у Дамаску слободно *проповиједа* име Исусово. Дј. 9. 27. ‹В. же пріемъ єгѡ, приведе ко Апостолѡмъ, и повѣда имъ, какѡ на пꙋти видѣ Г., и якѡ глагола емꙋ, и какѡ въ Д. дерзаше ѡ имени І.›. — И сав народ чу *како* цар *заповједи* свијем војводама за Авесалома. 2. Сам. 18, 5. (et totus populus audiverant, quum praeciperet rex omnibus praefectis de A.: и вси людіе слышаша заповѣдающа царѧ всѣмъ кнѧзємъ ѡ А. — — Али мишљаше (Аман) да није вриједно да дигне руку на Мардохеја самога, јер му казаше *којега народа бјеше* Мардохеј. Јест. 3, 6. (nam indicaverant ipsi populum Mordecaji — нема тога ни у грчком ни у црквено-славенском пријеводу); имперфекат стоји с гледишта писчева, с гледишта субјекта главне реченице морао би бити презенат.

б) Примјери из Р, и то: α) за перфекат: Господине! ако си га (sc. Исуса) ти узео кажи ми *гдје си га метнуо,* и ја ћу га узети. Јов. 20, 15. ‹аще ты єси взѧлъ єго: повѣждь ми, гдѣ єси положилъ єго›. — Кажи ми *јесте ли* за толико *дали* њиву? А она рече: Да, за толико. Дј. 5, 8 ‹рцы ми, аще на толицѣ село ѡтдаста;›. — Дај ми жене моје, за које сам ти служио; и дјецу моју, да идем, јер знаш *како сам* ти *служио.* 1. Мој. 30, 26. (tu enim nosti qua servitute servivi tibi: ты бо вѣси работꙋ, юже работахъ ти›. — Тада ћете оздравити, и дознаћете *за што се* рука његова *није одмакла* од вас. 1. Сам. 6, 3. (tunc sanabimini, aut innotescet vobis, quare non recedat a vobis manus ejus: и тогда исцѣлитесѧ, и оумилостивитсѧ вамъ: єда ли не ѡтступитъ рꙋка єгѡ ѡтъ васъ;› — Идите сада и дознајте још боље и разберите и промотрите *гдје се сакрио* и *ко* га *је* ондје *видио.* 1. Сам. 23, 22. (ite jam, informate vos certius adhuc, et cognoscite, ac dispicite locum ejus, ubi erit pes ejus, quis viderit eum ibi: идите нынѣ, и оуготовите єще, и познайте мѣсто єгѡ, идѣже бꙋдетъ нога єгѡ вскорѣ, тамѡ идѣже рѣсте, да не какѡ прѣхитритъ› — И ко зна *нијеси ли* за овако вријеме *дошла* до царства. Јест. 4, 14. (et quis novit an propter tempus ejusmodi perveneris ad illum regnum: и кто вѣсть, аще на сіе врѣмѧ восцарилаcѧ єси;›.

β) за друга прошла времена (аорист, имперфекат): Нијесте ли читали *што учини* Давид кад огладње, он и који бијаху с њим? Мат. 12, 3. ‹нѣсте ли чли, что сотвори Д., єгда взалка самъ и сꙋщіи съ нимъ;›. — Ако ја свједочим сам за себе

истинито је свједочанство моје: јер знам *откуда дођох* и куда идем; а ви не знате откуда долазим и куда идем. Јов. 8, 14. ⟨іакѡ вѣмъ, ѿкꙋдꙋ прїидохъ, и камѡ идꙋ: вы же не вѣсте, ѿкꙋдꙋ прихождꙋ, и камѡ градꙋ⟩. — Не знамо *ко* нам *метну* новце наше у вреће. 1. Мој. 43, 22. (nescimus, quis reposuerit pecuniam nostram in manticis nostris: не вѣмы, кто вложи сребро во вретища наша⟩. — — Ударише сузе Исусу. Онда Јудејци говораху: Гледај *како* га *љубљаше.* Јов. 11, 36. ⟨виждь, какѡ люблѧше єго⟩.

в) Од индиревтних су питања постале и (предикативне) реченице са *гдје*, којима се казује предикат објекту главне реченице. И у њима се, као и у индиректним питањима, употребљавају времена с гледишта субјекта главне реченице, и то најчешће презенат, ријетко прошла времена. Примјери долазе и у П и у Р, али чешће у П. Ипак разликовање једних и других није потребно. Ево примјерâ: Угледаше Исуса *гдје иде* по мору и *дошао* близу до лађе, и уплашише се. Јов. 6, 19. ⟨оузрѣша І. ходѧша по морю, и близъ корабла бывша: и оубоѧшасѧ⟩. — А Филип притрчавши чу га *гдје чита* пророка Исаију. Дј. 8, 30. ⟨притекъ же Філіппъ оуслыша єго чтꙋща пророка Исаїю⟩. — И Сара видје сина Агаре Мисирке, која га роди Авраму, *гдје се подсмњева.* 1. Мој. 21, 9. (et videns S. filiam H. Ae., quem pepererat Abrahamo H., irridentem, dixit: видѣвши же С. сына А. Е., иже бысть А., играюща со Ісаакомъ сыномъ своимъ: и рече⟩. — — А кад видјеше звијезду *гдје је стала*, обрадоваше се веома великом радости. Мат. 2, 10. ⟨видѣвше же ѕвѣздꙋ, возрадовашасѧ радостїю велїею ѕѣло⟩. — Али кад видјесте Наса цара Амонскога *гдје дође* на вас, рекосте. 1. Сам. 12, 12. (14. denique videntes N. regem H. invasisse vos, dixistis mihi: и вѣсте, іакѡ Н. царь сынѡвъ А. прїиде на вы, и рѣкосте⟩. — — И указа им се Илија с Мојсијем *гдје се расговараху* с Исусом. Мар. 9, 4. ⟨и іависѧ имъ И. съ М.: и бѣша со І. глаголюще⟩; имперфекат стоји с гледишта пишчева, а с гледишта субјекта главне реченице морао би стајати презенат.

Консекутивне реченице.

10. Консекутивне се реченице почињу с везницима (*тако*) *да* и *те.* У Новом завјету претежу у њима аорист и имперфекат (у П), у Старом перфекат (у Р). О времену пак не од-

лучује субјекат главне реченице, него онај, који говори (у П писац, у Р лице, које говори). У осталом времена се разликују онако као и иначе у главним (самосталним) реченицама. Примјера нема много. Ево их неколико: (П) И гле, олуја велика постаде на мору *да се* лађа *покри* валовима; а он спаваше. Мат. 8, 24. ⟨іакоже корабю покрыватисѧ волнами⟩. — (П) И сабраше се око њега људи многи, *тако да мора* ући у лађу и сјести; а народ сав стајаше по бријегу. Мат. 13, 2. ⟨іакоже єму въ корабль влѣзти и сѣсти⟩. — (П) И одмах скупише се многи *тако да не могаху* ни пред вратима да се сврате. Мар. 2, 2. ⟨и абіє собрашасѧ мнози, іакоже ктому не вмѣщатисѧ ни при дверехъ⟩. — (П) И уста одмах, и узевши одар изиђе пред свима *тако да се* сви *дивљаху и хваљаху* Бога. Мар. 2, 12. ⟨іакѡ дивитисѧ всѣмъ, и славити Бога⟩. — (Р) Шта имаш ти са мном, *те си дошао* к мени да ратујеш по мојој земљи? Суд. 11, 12. (14. quid mihi tecum, quod venisti ad me, ut pugnes in terra mea? что мнѣ и тебѣ, іакѡ пришелъ єси ко мнѣ воевати на земли моей;⟩. — (Р) Ево ти дајем срце мудро и разумно *да* такога какав си ти ни прије тебе *није било* нити ће послије тебе настати таки какав си ти. 1. Цар 3, 12. (adeo ut par non fuerit tibi ante te, et post te non surrecturus sit par tibi: іакоже ты, не бысть мѹжъ прежде тебє, и по тебѣ не востанетъ подобенъ тебѣ⟩.

Каусалне реченице.

11. То су реченице с коњункцијама *јер*, *кад*, *што* и *будући да*, у којима се свима времена употребљавају уопће по истим правилима, и то онако, као у самосталним реченицама, само ваља на уму држати, да о том (као и у консекутивним реченицама) одлучује гледиште онога, који говори (у П писца, у Р онога лица, које говори), а не гледиште субјекта главне реченице. Перфекат и аорист долазе много чешће у Р него у П и у Новом и у Старом завјету, особито у Новом. Имперфекат је ријетак. Плусквамперфекат долази често само у реченицама са *јер*, и то у П, гдје у Новом завјету претеже сва остала прошла времена заједно; у Старом завјету долази рјеђе, али опет тако често, као иколе друго прошло вријеме. Уза сву једнакост у употреби времена, има ипак гдјекоја разлика међу појединим врстама каусалних реченица. Да би и оне удариле у очи, огледаћемо сваку врсту напосе.

a) Реченице са *јер:*

α) Примјери из II, и то *αα*) за перфекат: А Ирод видјевши Исуса би му врло мило; *јер је* одавно *жељео* да га види, *јер је* много *слушао* за њега, и надаше се да ће видјети од њега како чудо. Лук. 23, 8. ‹бѣ бо желая ѿтъ многа времене видѣти его, зане слышаше мнѡга ѡ немъ: и надѣяшеся знаменіе нѣкое видѣти ѿтъ негѡ бываемо›; перфектима се изриче прошла радња без обзира на вријеме, а имперфектом радња, која се вршила у вријеме, о којем се говори. — А Израиљ љубљаше Јосифа највећма између свијех синова својих, *јер* му *се родио* под старост. 1. Мој. 37, 3. (J. autem diligebat J. prae omnibus filiis suis, eo quod filius esset ipsi in senectute natus: I. же любляше I. паче всѣхъ сынѡвъ своихъ, іакѡ сынъ въ старости емꙋ бысть›.

ββ) за друга прошла времена (аорист, имперфекат, плусквамперфекат): И уђе страх у сваку душу: *јер* апостоли *чињаше* многа чудеса и знаке у Јерусалиму. Дј. 2, 43. (бысть же на всякой дꙋши страхъ: мнѡга бо чꙋдеса и знаменія Апостолы быша во І.›. — И ондје начини (Јаков) жртвеник, и назва оно мјесто: Бог Ветиљски, *јер му* се ондје *јави* Бог, кад је бјежао од брата својега. 1. Мој. 35, 7. (eo quod illic se ipsi revelavisset Deus: тамѡ бо іавися емꙋ Б., егда бѣжаше онъ ѿтъ лица Исава брата своегѡ›. — — И шћаше да га (Ирод Јована) убије, али се побоја народа; *јер* га *држаху* за пророка. Мат. 14, 5. ‹зане іакѡ пророка его имѣяхꙋ›. — — И дошавши нађе их опет гдје спавају; *јер* им *бијаху* очи *отежале*. Мат. 26, 43. ‹бѣста бо имъ очи ѿтяготѣнѣ›. — А они не разумјеше ријечи ове; *јер бјеше сакривена* од њих да је не могоше разумјети. Лук. 9, 45. ‹бѣ бо прикровенъ ѿтъ нихъ›. — Ове ријечи рече Исус код хазне Божије кад учаше у цркви; и нико га не ухвати, *јер* још *не бјеше дошао* час његов. Јов. 8, 20. ‹іакѡ не оу бѣ пришелъ часъ егѡ›. — И појевши опорави се, *јер* три дана и три ноћи *не бјеше* ништа *јео* нити воде *пио*. 1. Сам. 30, 12. (non enim comederat cibum, neque biberat aquam, tribus diebus et tribus noctibus: іакѡ не іаде хлѣба, и не пи воды три дни и три нѡщи›.

β) Примјери из Р, и то: *αα*) за перфекат: Него идите и научите се шта значи: милости хоћу, а не прилога. *Јер* ја *нијесам дошао* да зовем праведнике но грјешнике на покајање. Мат. 9, 13. ‹не пріидохъ бо призвати праведники, но грѣ-

шники на покаꙗніе›. — Одступите, *јер* дјевојка *није умрла*, него спава. Мат. 9, 24. ‹не оумре бо дѣвица, но спитъ›. — Сав дуг онај опростих теби, *јер си* ме *молио*. Мат. 18, 32. ‹весь долгъ онъ ѡтпꙋстихъ тебѣ, понеже оумолилъ мꙗ єси›. — И ако их отпустим гладне кућама њиховијем, ослабиће на путу; *јер су* многи од њих *дошли* из далека. Мар. 8, 3. ‹мнози бо ѡтъ нихъ издалеча пришли сꙋть›. — Не бој се, Зарија, *јер је услишена* твоја молитва. Лук. 1, 13. ‹зане оуслышана бысть молитва твоꙗ›. — Радујте се у онај дан и играјте, јер гле, ваша је велика плата на небу. *Јер су* тако *чинили* пророцима оцеви њихови. Лук. 6, 23. ‹по симъ бо твориꙗхꙋ пророкѡмъ отцы ихъ.› — Али тешко вама богати: *јер сте* већ *примили* утјеху своју. Лук. 6, 24. ‹ꙗкѡ ѡтстоите оутѣшеніꙗ вашегѡ›. — Не ће ићи син мој с вама, *јер је* брат његов *умръо* и он оста сам. 1. Мој. 42, 38. (nam hujus frater mortuus est, atque hic solus est relictus: ꙗкѡ братъ єгѡ оумре, и той єдинъ ѡста›. — Нађох милост пред тобом, господару, *је си* ме *утјешио и* милостиво *проговорио* слушкињи својој. Р. 2. 13. (quod consolatus es me, et quod loquutus es, quae sunt cordi ancillae tuae: ꙗкѡ оутѣшилъ мꙗ єси, и ꙗкѡ глаголалъ єси въ сердце рабы твоеꙗ›; код аориста *нађох* мисли се на вријеме, код перфекта *утјешио си* не мисли се. — Иди у Анатот на њиву своју, *јер си заслужио* смрт, али те не ћу данас погубити, *јер си носио* ковчег Господњи пред Давидом оцем мојим *и подносио си* све невоље које је подносио отац мој. 1. Цар. 2, 26. nam reus mortis es: attamen hoc die non afficiam te morte, quia portasti arcam domini J., coram D. patre meo, et quia afflixisti te in omnibus, quibus afflictus est pater meus: ꙗкѡ мꙋжъ смерти єси ты въ днешній день, но не оумерщвлю тебе, ꙗкѡ носилъ єси Ківѡтъ завѣта Г. предъ отцемъ моимъ Д. и ꙗкѡ ѡѕлобленъ былъ єси во всѣхъ, имиже ѡѕлобленъ бѣ отецъ мой›.

ββ) за друга прошла времена (аорист, имперфекат, плусквамперфекат): Покајте се, *јер се приближи* царство небеско. Мат. 3, 2. ‹покайтесꙗ, приближибосꙗ царствіе небесное›; исп. примјере из Мат. 10, 7. и Лук. 10, 11. у § 8, б, α. и β. — Ви дакле свједочите и одобравате дјела отаца својијех; *јер их* (sc. пророке) они *побише*, а ви им гробове зидате. Лук. 11, 48. ‹ꙗкѡ тіи оубѡ избиша ихъ, вы же зиждете ихъ гробы›. — Требало се развеселити и обрадовати, *јер* овај брат твој мртав *бјеше*, и *оживље;* и *изгубљен бјеше* и *нађе се*. Лук. 15, 32. ‹ꙗкѡ братъ твой сей мертвъ бѣ, и ѡживе: и изгиблъ бѣ, и

ѡбрѣтесѧ). — А Господ рече Самуилу: послушај глас народни у свему што ти говоре: *јер не одбацише* тебе, него мене одбацише да не царујем над њима. 1. Сам. 8, 7. (non enim te spreverunt solum, sed me spreverunt: ıакѡ не тебе оуничижиша, но мене оуничижиша). — И данас си ми показао да ми добро чиниш: *јер* ме Господ *даде* теби у руке, а ти ме опет не уби. 1. Сам. 24, 19. (qui quamvis dederit me J. in manum tuam, tamen non occidisti me: іакѡ заключи мѧ Г. въ рꙋки твоѧ днесь, и не оубилъ мѧ єси).

б) Реченице са *кад:*

α) Примјери из П, и то: αα) за перфекат немам примјера. — ββ) за аорист: А *кад* они *не имадоше* да му врате, поклони обојици. Лук. 7, 42. (не имꙋщема же има воздати, обѣма ѡтда). — Мисирци продаваху сваки своју њиву, *кад* глад *узе* јако мах међу њима. 1. Мој. 47, 20. (quum venderent Ae. quisque agrum suum, eo quod invaluisset supra eos haec fames: продаша бо Е. землю свою Фараѡнꙋ: ибо ѡдолѣ имъ гладъ).

β) Примјери из Р. и то: αα) за перфекат: Добро, добри слуго; *кад си* ми у малом *био* вјеран ево ти власт над десет градова. Лук. 19, 17. (ıакѡ ѡ малѣ вѣренъ былъ єси, бꙋди область имѣѧ надъ десѧтію градѡвъ). — *Кад си* тако *учинио*, и *нијеси пожалио* сина својега, јединца својега, заиста ћу те благословити. 1. Мој. 22, 16. (per me ipsum juro, dictum Jehovae: quandoquidem fecisti rem hanc, et non subtraxisti filium tuum, unicum tuum: me prolixe benedicturum tibi: єгѡже ради сотворилъ єси глаголъ сей, и не пощадѣлъ єси сына твоегѡ возлюбленнагѡ мене ради: воистинꙋ благословѧ благословлю тѧ); исп. ib. 18. — *Кад је* тај народ *преступио* мој завјет који сам заповједио оцима њиховијем, и не послушаше гласа мојега, ни ја не ћу више ниједнога гонити испред њих између народа које остави Исус кад умрије. Суд. 2, 20—21. (propterea quod transgressi sunt gens ista foedus meum —, neque auscultarunt voci meae, etiam ego non pergam expellere quemquam a facie eorum: понеже ѡстави родъ сей завѣтъ мой, — и не послꙋшаша гласа моегѡ, и азъ не приложꙋ изгнати мꙋжа ѡтъ лица ихъ).

ββ) за аорист: Шта ћемо чинити с онима што су остали да би имали жене, *кад се заклесмо* Господом да им не дамо кћери својих за жене? Суд. 21, 7. (nos enim juramento ob-

strinximus per J., ut non daremus illis de filiabus nostris in uxores: и мы клѧхомсѧ Г., не дати имъ ѡтъ дщерей нашихъ въ жены〉. — Зашто ме зовете Нојемина, *кад* ме Господ *обори*, и свемогући ме *уцвијели?* Р. 1, 21. (cur vocaretis me N., cum J. testificatus est contra me, et omnipotens malis affecerit me? и вскѹю мѧ нарицаете Н.; Г. смири мѧ, и вседржитель ѕѕло=би мѧ).

в) Реченице са *што*. α) Примјери из П, и то: αα) за перфекат: Покаја се Господ *што је створио* човјека на земљи и би му жао у срцу. 1. Мој, 6, 6, (poenituit J., quod fecisset hominem in terra, et doluit apud animum suum: и помысли Богъ, іакѡ сотвори человѣка на земли, и размысли〉.

ββ) за аорист: А они онда отидоше од сабора радујући се *што се удостојише* примити срамоту за име Господа Исуса. Дј. 5, 41. 〈ѡни же оубѡ идѧхѹ радѹющесѧ ѡтъ лица собора, іакѡ за имѧ Г. І. сподобишасѧ безчестіе пріѧти). — Јер Авесалом мржаше на Амнона *што* му *осрамоти* сестру Тамару. 2. Сам. 13, 22. quamvis odisset A. A., propterea quod compresserat Th. sororem suam: понеже возненавидѣ А. А. тогѡ ради, понеже Θ. сестрѹ єгѡ ѡбрѹгалъ〉.

β) Примјери из Р, и то αα) за перфекат: Хвалим те, оче, Господе неба и земље, *што си* ово *сакрио* од премудријех и разумнијех а *казао си* простима. Мат. 11, 25. 〈іакѡ оутаилъ єси сіѧ ѡтъ премѹдрыхъ и разѹмныхъ, и ѡткрилъ єси та мла=денцемъ〉. — Новци твоји с тобом да буду у погибао, *што си помислио* да се дар Божиј може добити за новце. Дј. 8, 20. (сребро твое съ тобою да бѹдетъ въ погибель, іакѡ даръ Божій непщевалъ єси сребромъ стѧжати〉. — А што је два пута застопце Фараон снио, то је за то *што је* за цијело Бог тако *наумио*. 1. Мој. 41, 32. (factum est, quia stata est haec res a Deo ipso: іакѡ истинно бѹдетъ слово єже ѡтъ Бога〉. — Лудо си радио *што нијеси држао* заповијести Господа Бога својега, коју ти је заповједио. 1. Сам. 13, 13. (stulte gessisti te; non observasti mandatum J. Dei tui, quod mandavit tibi: безѹміе бысть тебѣ, понеже не сохранилъ єси заповѣди моеѧ, юже заповѣда ти Г.〉.

ββ) за аорист: Ја сагријеших *што издадох* крв праву. Мат. 27, 4. 〈согрѣшихъ предавъ кровь неповиннѹю〉. — А сада немојте жалити нити се кајати *што* ме *продадосте* овамо, јер Бог мене посла пред вама ради живота вашега. 1. Мој.

45, 5. (sed nunc, ne vos dolore crucietis, neque displiceat in oculis vestris, quod vendidistis me adducendum huc: нынѣ оубо не скорбите, ниже жестокѡ вамъ да іавитсѧ, іакѡ продасте мѧ сѣмѡ). — Сагријешисмо ти *што остависмо* Бога својега, и *служисмо* Ваалима. Суд. 10, 10. (peccavimus tibi, tum quia dereliquimus Deum nostrum, tum quia coluimus B.: согрѣшихомъ тебѣ, іакѡ ѡставихомъ Бога нашего, и работахомъ В).

г) Реченице са *будући да*.

Примјера имам мало, и то само из Новога завјета, али више из Р него из П. Времена долазе у њима аорист или перфекат. Ево примјера: (П) И *будући да* ондје много дана *осташе*, каза Фист цару за Павла. Дј. 25, 14. (и іакоже мнѡги дни пребыста тꙋ, Фистъ сказа царю, іаже ѡ П.) — (П у Р) И *будући да немаше* чим платити, заповједи господар његов да га продаду. Мат. 18, 25. (не имꙋщꙋ же емꙋ воздати, повелѣ и господь єгѡ продати). — (Р) *Будући да ми чусмо* да неки од нас изишавши сметоше вас ријечима, и раслабише душе ваше, — зато нађосмо за добро — изабране људе послати вама. Дј. 15, 24. (понеже слышахомъ, іакѡ нѣцыи ѡтъ насъ изшедше возмꙋтиша васъ словесы, — изволисѧ намъ — избранныѧ мꙋжы послати къ вамъ).

Релативне реченице.

12. Као за консекутивне и каусалне тако и за релативне реченице треба држати на памети, да се у њима времена употребљавају уопће онако као и у самосталним (главним) реченицама, али не с гледишта субјекта главне реченице, него с гледишта онога, који говори [писца (у П) или којега лица (у Р)]. Занимљива је у Новом завјету употреба презента импф. глагола с гледишта помишљене садашњости, која у главним реченицама не долази; исп. § 13, а, *α*. и б, *α*. Перфекат и аорист много су обичнији у Р него у П (особито у Новом завјету), а имперфекат и плусквамперфекат много обичнији у П него у Р, што је у складу с употребом тих времена у самосталним реченицама (§ 4., 5., 6., 7.), а и разлози су исти. За релативне реченице с перфектом треба још напосе споменути, да се у њима стање иза извршене радње, које значи перфекат, изриче као стално својство онога лица или ствари, на коју се релатив протеже. За разлику између перфекта и аориста значајан је примјер из Мат. 25. 14. и д.,

гдје се приповиједа прича Исусова о човјеку, који је полазећи слугама својима предао једному пет таланата, другому два, а трећему један, а кад се вратио, наградио првога и другога, јер су таланте добро употријебили, а трећега казнио, јер није то учинио. Кад се спомиње, што је након поласка господарева који учинио, каже се за свакога: „онај *што (који) прими* (аор.)“ (ст. 16—18.), а кад се спомиње, како их је господар вративши се позвао на рачун, каже се опет за свакога: „онај *што је примио* (перф.)“ (ст. 20—24). У првом случају употребљава се аорист, јер је вријеме, у које је примио, ономе, који говори, још пред очима, а у другом перфекат, јер је то вријеме већ одмакло, па се на њ више не мисли, него се стање појединих слуга иза примића таланата перфектом изриче као стално својство њихово, као да би се мјесто „онај што је примио пет таланата“ казало „п р и м и л а ц пет таланата“. У грчком је тексту свагдје ὁ λαβών осим последњега мјеста, гдје стоји ὁ εἰληφώς; у црквено-славенском каже се на свима мјестима једнако: ⟨иже⟩ пріемый. Али се више пута у истој фрази употребљава сад перфекат сад аорист, а поменута се разлика једва може констатирати. Навешћу пар примјера. Тако Исус оца својега често спомиње ријечима: „онај *који* ме *је послао*“ или „онај *који* ме *посла*“; н. пр. Који вас прима, мене прима; а који прима мене, прима онога *који* ме *је послао.* Мат. 10, 40. — Мени ваља радити дјела онога *који* ме *посла* док је дан. Јов. 9, 4. Прва је фраза (с перфектом) обичнија од друге (с аористом). А може ли се узети, да се код аориста свагда мисли на вријеме послања, а код перфекта да се не мисли? Очекивао би се свагдје перфекат. У грчком тексту долази готово свагда партицип πέμψας (ἀπο)στείλας, а тако и у црквено-славенском пославый. Ево неколика мјеста за перфекат (осим паралелнога мјеста Мат. 10, 40., Мар. 9, 37., Лук. 9, 48.): Јов. 4, 34., 5, 23., 5, 30., 7, 16.; за аорист: Јов. 5, 38. (и у грчком и у црквено-славенском је релат. реченица: ὃν ἔστειλεν ἐκεῖνος: егоже той посла⟩, 8, 26. итд. — Тако је и ово: Лук. 14, 8. и д. говори Исус, како се човјеку ваља владати, кад га ко позове на свадбу; не ваља да сједа у зачеље пред старијега: 9. „да не би дошао онај *који је позвао* тебе и њега, и рекао ти: подај мјесто овоме“ (ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας: иже тебе звавый и онаго), него на пошљедње мјесто: 10. „да ти рече

кад дође онај *који те позва:* пријатељу! помакни се више“ (ὁ κεκληκώς σε: зовавый тѧ); напокон 12. „а и ономе, што их *је позвао* рече“ (καὶ τῷ κεκληκότι αὐτόν: и ко звавшемꙋ его; у Вукову је дакле пријеводу криво „их“); и перфекат и аорист може се разумјети по значењу тих времена, али се не може разумјети, зашто је на првом и трећем мјесту перфекат, а на другом аорист, већ ако варијације ради. — Исто вриједи за изричај: „Бог *који је* свијет (небо и земљу) *створио*“ поред — „*створи*“; н. пр. Господе Боже, ти *који си створио* небо и земљу и море и све што је у њима. Дј. 4, 24. (ὁ ποιήσας: сотворивый); исп. и 17, 24. — . . . који вам проповиједамо јеванђелије да се од овијех лажнијех ствари обратите к Богу живоме, *који створи* небо и земљу и море и све што је у њима. Дј. 14, 25. (ὃς ἐποίησεν; иже сотвори); Вук се очито повео за црквено-славенским текстом.

Али често се на мјестима, која би човјек на први мах хтио једнаким начином да просуђује, може наћи разлог варијацији времена. н. пр. И сви људи *који видјеше* хваљаху Бога. Лук. 18, 43. (и вси людіе видѣвше, воздаша хвалꙋ Богови). — А кад се приближи већ да сиђе с горе Маслинске, поче све мноштво ученика у радости хвалити Бога иза гласа за сва чудеса *што су видјели.* Лук. 19, 37. (начаша все множество оученикъ хвалити Бога гласомъ веліимъ ѡ всѣхъ силахъ, ıаже видѣша); код аориста мисли се на вријеме, када су видјели слијепца, гдје је прогледао, а код перфекта разумију се сва чудеса Исусова уопће, дакле се не може мислити на вријеме, када су се догодила. — Или ако Мат. 14, 21. (исп. и Мар. 6, 44., Јов. 6, 13.) стоји: А онијех *што су јели* бјеше људи око пет хиљада осим жена и дјеце (ıадꙋщихъ же бѣ), а Јов. 6, 23. А друге лађе из Тиверијаде дођоше близу оног мјеста, *гдје једоше* хљеб кад Господ даде хвалу (идѣже ıадоша хлѣбы), може се узети, да се на другом мјесту мисли на вријеме, кад је Исус чудом нахранио 5000 људи, што се прије тога приповиједа, а на првом мјесту да се не мисли, макар да се с наведеним ријечима само казивање чуда завршује, него се мисли само на стање људи иза извршене радње глагола *јести* као својство њихово, као да би се казало: ј е л а ц а бјеше људи око 5000. — Надаље код Мат. 12, 3—4. стоји: Нијесте ли читали што учини Давид кад огладње, он и који бијаху с њим? како уђе у кућу Божију, и хљебове

постављене поједе, *којијех није ваљало* јести њему ни онима што су били с њим, него самијем свештеницима? (ихже недостойно бѣ емꙋ ıасти), а код Луке 6, 4. уз друге готово исте ријечи каже се: *којијех* никоме *не ваљаше* јести (ихже не достоѧше ıасти); исп. и Мар. 2, 26. којијех н е б и ј а ш е с л о б о д н о никоме јести (ихже не достоѧше ıасти); *ваљаше* има и Дј. 21, 3. На другом мјесту (код имперфекта) мисли се, да хљебове није ваљало јести баш онда, кад се догодило оно, што се приповиједа, а на првом (код перфекта), да их уопће није ваљало јести (нигда). Тако ваља јамачно разумјети и *требате* (н. пр. Лук. 13, 16., Јов. 2, 25.) поред обичнога *требало је* (н. пр. Мат. 23, 23., Лук. 15, 32., Дј. 13, 46.) — Више пута долази варијација времена отуда, што је изричај сада у П сада у Р; н. пр. (Р) Не бојте се ви; јер знам да Исуса распетога тражите. Није овдје; јер устаде као што је казао. Ходите да видите мјесто *гдје је лежао* Господ. Мат. 28, 6. (идѣже лежа Г.) — (П) И видје два анђела у бијелијем хаљинама гдје сједе један чело главе а један чело ногу *гдје бјеше лежало* тијело Исусово, Јов. 20, 12. (идѣже бѣ лежало тѣло І.) — И у Старом завјету поред значења често и положај изричаја одлучује о употреби времена. Тако се н. пр. каже 1. Мој. 6, 22. И Ноје учини, *како* му *заповједи* Бог, све онако учини (quod fecit N.: secundum omnia, quae praeceperat ipsi Deus, sic fecit: и сотвори Н. вс҄ѧ, елика заповѣда емꙋ Г. Б., таꙍ сотвори), онда 7, 9. Уђе к Ноју у ковчег по двоје, мушко и женско, *као што бјеше* Бог *заповједио* Ноју (quemadmodum praeceperat Deus Noacho: ıакоже заповѣда Богъ Нѡю), а 2. Сам. 9, 11. читамо: *Како је* цар господар мој *заповједио* слузи својему, све ће учинити слуга твој (omnino prout praeceperit dominus meus rex servo suo, sic facturus est servus tuus: по всѣмъ, елика заповѣда господинъ мой царь рабꙋ своемꙋ, таꙍ сотворитъ рабъ твой). На првом мјесту стоји аорист у П с обзиром на заповијед, коју је Бог Ноју непосредно прије дао; на другом долази плусквамперфекат у П подаље од заповиједи с обзиром на тадашње стање Божје иза дане заповиједи, а на трећем мјесту стоји перфекат у Р с обзиром на садашње стање царево иза дане заповиједи. — Или Јест. 5, 4. каже Јестира: „Ако је угодно цару, нека дође цар с Аманом данас на објед *који сам* му *зготовила*“ (veniat rex cum H. hodie ad convivium,

quod paravi ei: да прiидетъ царь и А. на пиръ єгоже сотворю днесь›; онда 5. И дође цар с Амавом на објед *који зготови* Јестира (quod paraverat: єгоже сотвори); напокон 12. хвали се Аман: „Па и царица Јестира никога осим мене не позва с царем на објед, *који бјеше зготовила*« (quod fecit; ни у црквено-славенском ни у грчком тексту нема релативне реченице). На првом мјесту стоји перфекат у P за сада готову радњу или за садашње стање иза извршене радње; на другом аорист у II с обзиром на вријеме радње изречене на првом мјесту; на трећем плусквамперфекат у P с обзиром на стање изречено на првом мјесту, које је сада у прошлости; а могло би се изрећи и перфектом, али је плусквамперфекат јаснији.

Ове биљешке нека послуже лакшему разумијевању примјерà, што ћу их сада навести. Друге ћу прибиљежити уза саме примјере, којих ћу навести нешто више, да би се истакле различне нијансе у употреби временà, којих има у релативним реченицама више него и у једној другој врсти реченица.

13. а) Примјери из II, и то: *α*) за презенат имперф. глагола: А кад чу Исус, удиви се и рече онима *што иду* за њим. Мат. 8, 10. Презенат значи радњу, која се врши у помишљеној садашњости, у вријеме, које је садашње за оно вријеме, о којем се говори (*иду* = иђаху), чему има толико примјера у народним пјесмама (исп. Времена у нар. пјес. § 4, б.), а у Светом писму има их само за релативне реченице, и то само у Новом завјету. Грчки, латински (вулг.) и црквенославенски текст има на нашем мјесту партицип (τοῖς ἀκολουθοῦσιν — sequentibus — грѧдѹщымъ по немъ›, али Лутер каже: sprach zu denen, die ihm nachfolgten). Други су примјери: А кад дође на ону страну у земљу Гергесинску, сретоше га два бијесна, *који излазе* из гробова. Мат. 8, 28. (*излазе* = излажаху) (ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι — exeuntes — отъ грѡбъ исходѧща — die kamen aus den Totengräbern). — И бијаше један човјек, хром од утробе матере своје, којега ношаху и сваки дан метаху пред врата црквена која се зову Красна да проси милостињу од људи *који улазе* у цркву. Дј. 3, 2. *улазе* = улажаху) = παρὰ τῶν εἰσπορευομένων — ab introeuntibus — ѿтъ входѧщихъ — von denen, die in den Tempel gingen). — А Савле се већма сиљаше, и забуњи-

ваше Чивуте *који живе* у Дамаску. Дј. 9, 22. (*живе* = „живљаху“) τοὺς κατοικοῦντας — qui habitabant — живѹщыѧ — die zu D. wohnten). — И из Р има један примјер, исп. б, *α*. Упозорујем и на то, да има сличних примјера и у народним приповијеткама: Чобан пође кроз шуму, и идући чујаше и разумеваше све *што говоре* тице и траве и све што је на свету. Н. прип. 12. (= што говораху). — Она у та час напише књигу посланицу те је пошље за њим по једној највјернијој слузи, *у којој* му *пише* да сјутра у јутро рано крадом до ње дође. 120. (= у којој му писаше). — Кад се прикучи собама *ђе болује* царева кћи, види ђе лете љекари и љекарице. 146. (= ђе боловаше). Више ће се примјера навести у расправи о временима у нар. прип. на свом мјесту.

β) за перфекат: И они саслушавши цара, пођоше: а то и звијезда *коју су видјели* на истоку, иђаше пред њима. Мат. 2, 9. (юже видѣша на востоцѣ). — И гробови се отворише, и усташе многа тијела светијех *који су помрли*. Мат. 27, 52. (и мнѡга тѣлеса оусопшихъ свѧтыхъ восташа); стање изречено перфектом постојало је већ у вријеме, када су се извршиле радње главне реченице (перфекат = плусквамперфекту). — И жена некаква *која је* дванаест година *боловала* од течења крви и велику муку *поднијела* од многијех љекара, и *потрошила* све *што је имала*, и ништа јој нијесу помогли, него још горе начинили, кад је чула за Исуса, дође. Мар. 5, 25—27. (сѹщи въ теченіи крове — и многѡ пострадавши — и издавши своѧ всѧ, и ни единыѧ пользы ѡбрѣтши, но паче въ горшее пришедши). — И кад дођу (фарисеји) с пазара, не једу док се не умију; и још много има *што су примили* те држе. Мар. 7, 4. (и ина мнѡга сѹть, іаже пріѧша держати); perfectum praesens. — А они изиђоше и проповиједаше свуда, и Господ их потпомагаше, и ријеч потврђиваше знацима *који су* се по том *показивали*. Мар. 16, 20. (послѣдствѹющими знаменми); перфекат значи понављање у неодређеној прошлости. — И каза нам како видје анђела у кући својој *који је стао и казао* му. Дј. 11, 13. (ставша и рекша емѹ); перфектима се казује стање анђелово иза извршених радња глаголских у часу, кад га је видио; исп. примјер из 1. Мој. 22, 13. наведен у § 6, а, *α*. — Тада погледа Бог све *што је створио*, и гле, добро бјеше веома. 1. Мој. 1, 31. (tum inspexit Deus quicquid fecerat: и видѣ Богъ всѧ, елика сотвори). — Али кад му казаше

све ријечи Јосифове, *које им је* Јосиф *рекао,* и видје кола која посла Јосиф по оца, тада оживје дух Јакова оца њихова. 1. Мој. 45, 27. (quum eloquuti essent apud eum omnia verba Josephi, quibus erat alloquutus ipsos, vidissetque plaustra, quae miserat J. — глаголаша же емѹ вса реченнаа ѡтъ І., елика рече имъ: оузрѣвъ же колесницы, іаже посла І. —); перфекат стоји без обзира на вријеме, а аорист с обзиром на вријеме, кад су кола дошла. — И кад предаде дар, отпусти људе *који су носили* дар. Суд. 3, 18. (fuitque, quum absolvisset offerre munus illud, ut deduceret populum illum, qui attulerant munus: и бысть егда скончa Аѡдъ приноса дары, и ѡтсла носащихъ дары); стање, које значи перфекат, постојало је већ у вријеме, кад се извршила радња главне реченице; радња глагола, који је у перфекту, извршила се дакле прије.

γ) за аорист: И мољаху га да се само дотакну скута од његове хаљине; и *који се дотакоше,* оздравише. Мат. 14, 36. (и елицы прикоснѹшаса, спасени быша); исп. примјер из Мар. 6, 56. наведен под ϐ. — И сви *који чуше* дивише се томе *што* им *казаше* пастири. Лук. 2, 18. (и вси слышавшіи дивишаса ѡ глаголанныхъ ѡтъ пастирей къ нимъ). — И једоше и наситише се сви, и накупише комада дванаест котарица *што* им *претече.* Лук. 9, 17. (и взаша избывшыа имъ оукрѹхи кѡша дванадесате). — И побише (оци ваши) оне *који* напријед *јавише* за долазак праведника, *којега* ви сад издајници и крвници *постадосте.* Дј. 7, 52. (и оубиша предвозвѣстившыа ѡ пришествіи Праведнагa, егѡже вы нынѣ предателе и оубійцы бысте). — И сврши Бог до седмога дана дјела своја *која учини.* 1. Мој. 2, 2. (quum autem perfecisset Deus die septimo opus suum quod fecerat: quievit: и соверши Богъ въ день шестый дѣла своа, іаже сотвори). — И Исав омрзе љуто на Јакова ради благослова, *којим* га *благослови* отац. 1. Мој. 27, 41. (43. intestino autem odio prosequutus est Hesau Jahakobum, propter istam benedictionem, qua benedixerat ei pater ejus: и враждоваше И. на І. ѡ благословеніи, имже благослови его отецъ егѡ).

ϐ) за имперфекат: И уђе Исус у цркву Божију, и изгна све *који продаваху и куповаху* по цкви, и испремета трпезе онијех *што мијењаху* новце, и клупе онијех *што продавају* голубове. Мат. 21, 12. (и изгна вса продающыа и кѹпѹющыа въ церкви, и трапезы торжникѡмъ испроверже, и сѣдалища продающихъ голѹби). — И *кудгод иђаше* у села или у градове

или у паланке, на раскршћима сретаху болеснике и мољаху га да се барем скута од хаљине његове дотакну: и оздрављаху сви *који* га *се дотицаху*. Мар. 6, 56. ⟨и аможе аще вхождаше, — на распꙋтіѧхъ полагахꙋ недꙋжныѧ — и єлицы аште прикасахꙋсѧ ємꙋ, спасахꙋсѧ⟩; имперфекти значе понављање у одређеној прошлости; исп. примјер из Мат. 14, 36. наведен под γ. — И тај Исус имаше око тридесет година кад поче: и бјеше, *као што се мишљаше*, син Јосифа и Марије. Лук. 3, 23. (іакѡ мнимь⟩. — А за њим иђаше мноштво народа и жена, *које плакаху и нарицаху* за њим. Лук. 23, 27. ⟨іаже и плакахꙋсѧ и рыдахꙋ єгѡ⟩. — И видјевши једноме гдје се чини неправда, поможе (Мојсије), и покаја онога *што* му *се чињаше* неправда, и уби Мисирца. Дј. 7, 24. ⟨и сотвори ѡтмщеніе ѡбидимомꙋ, оубивъ Е.⟩ — И уставши један од њих, по имену Агав, објави глад велики *који шћаше бити* по васиономе свијету; који и би за Клаудија ћесара. Дј. 11, 28. ⟨назнаменаше дꙋхомъ гладъ великъ хотѧщъ быти по всей вселеннѣй: иже и бысть при К. К.⟩ — И разгњеви се Господ на Израиља, и даде их у руке људима, *који* их *плијењаху*. Суд. 2, 14. (ut traderet eos in manum diripientium, qui diripuerunt eos: и предаде єго въ рꙋки плѣнѧющихъ, и плѣниша ихъ⟩ — А побијенијех бијаше сто и двадесет тисућа људи *који махаху* мачем. Суд. 8. 10. (qui autem ceciderant, centum viginti millia virorum erant stringentium gladium: и оумершихъ бѧше сто и двадесѧть тысѧщъ мꙋжей держащихъ орꙋжіе⟩.

є) за плусквамперфекат: Јер многе исцијели, тако да наваљиваху на њега који *бијаху накажени* болестима да га се дотакну. Мар. 3, 10. ⟨да ємꙋ прикоснꙋтсѧ, єлицы имѣѧхꙋ раны⟩. — И дође у Назарет *гдје бјеше одрастао*. Лук. 4, 16. ⟨идѣже бѣ воспитанъ⟩. — И гле, човјек Арапин, *који бјеше дошао* у Јерусалим да се моли Богу, па се враћаше. Дј. 8. 27 ⟨иже пріиде поклонитисѧ во І.: бѣ же возвращаѧсѧ⟩. — Онда усташе неки од јереси фарисејске *који бијаху вјеровали*, и говораху да их (незнабошце) ваља обрезати. Дј. 15, 5. ⟨вѣровавшіи⟩. — А послије три мјесеца одвезосмо се на лађи Александријској, *која је била презимила* на острву, *и бијаху* на њој *написани* Диоскури. Дј. 28, 11. ⟨ѡтвезохомсѧ въ корабли А., подписаномъ Діоскꙋры, прѣзимѣвшемъ во островѣ⟩; да је лађа била презимила, не каже се ни за какво одређено вријеме (стога је у облику плусквамперфекта глагол *бити*

у перфекту); а да на њој бијаху написани Диоскури, каже се за вријеме, кад су се они, о којима се говори, на њој одвезли (стога је глагол *бити* у имперфекту); исп. биљешку уз примјере из Мат. 1, 18. и Јов. 20, 1. у § 14, б, α, ββ. — И пред вече врати се к њему голубица: и гле, у кљуну јој лист маслинов, *који бјеше откинула*. 1. Мој. 8, 11. (ecce autem folium olivae decerptum in ore illius: и имѣаше сꙋчецъ масличенъ съ листвіемъ во оустѣхъ своихъ). — (Натан рече Давиду): У једном граду бијаху два човјека, један богат а други сиромах. Богати имаше оваца и говеда врло много; а сиромах немаше ништа до једну малу овчицу, *коју бјеше купио*, и храњаше је. 2. Сам. 12, 1—3. (quam emerat, quam alebat: юже стѧжа и снабдѣ, и вскорми ю); П у Р.

б) Примјери из Р, и то: α) за презенат имперф. глагола (исп. а, α): Људи *који сједе* у тами, видјеше видјело велико, и онима *што сједе* на страни и у сјену смртноме, засвијетли видјело. Мат. 4, 16. (*сједе* = сјеђаху) (ὁ λαὸς ὁ καθήμενος — — populus qui sedebat — людіе сѣдѧщіи — das Volk das sass.)

β) за перфекат: Јосифе, сине Давидов! не бој се узети Марије жене своје: јер оно *што се* у њој *заметнуло* од Духа је светога. Мат. 1, 20. (рождшеебосѧ въ ней, ѿтъ Дꙋха есть свѧта). — Устани, и узми дијете и матер његову и иди у земљу Израиљеву; јер су изумрли *који су тражили* душу дјетињу. Мат. 2, 20. (изомроша бо ищꙋщіи дꙋши отрочате). — Ови пошљедњи један сахат радише, и изједначи их с нама *који смо се* читав дан *мучили и горјели*. Мат. 20, 12. (и равныхъ намъ сотворилъ ихъ еси, понесшымъ тѧготꙋ дне и варъ). — Господару! знао сам да си ти тврд човјек: жњеш *гдје нијеси сијао*, и купиш *гдје нијеси вијао*. Мат. 25, 24. (жнеши, идѣже не сѣѧлъ еси, и собираеши, идѣже не расточилъ еси); перфектима се изриче поновљено стање, као што се презентима *жњеш* и *купиш* изриче поновљено вршење радње глаголске у садашњости. — Јер ће у дане те бити невоља *какова није била* од почетка створења које је Бог створио до сад, и не ће ни бити. Мар. 13, 19. (бꙋдꙋтъ во дни тіи скорбь, іакова не бысть такова ѿтъ начала созданіѧ, еже созда Богъ, до нынѣ, и не бꙋдетъ). — И ти, Капернауме! *који си се* до небеса *подигао* до пакла ћеш пропасти Лук. 10, 15. (иже до небесъ вознесыйсѧ). — А онај слуга *који* зна вољу господара својега и *није се приправио, нити учинио* по вољи његовој,

биће врло бијен. Лук. 12, 47. ⟨той же рабъ вѣдѣвый волю господина своегѡ, и не оуготовавъ, ни сотворивъ по воли єгѡ, біенъ бѹдетъ многѡ⟩; исп. биљешку уз примјер из Мат. 25, 24. — Идите у то село према вама, и кад уђете у њега наћи ћете магаре привезано на које никакав човјек никад *није усједао.* Лук. 19, 30. ⟨на неже никтоже николиже ѡтъ человѣкъ всѣде⟩. — Јер ријечи *које си дао* мени дадох им. Јов. 17, 8. ⟨іакѡ глаголы, ихже далъ єси мнѣ, дахъ имъ⟩. — Нијесу ли ово све Галилејци што говоре? Па како ми чујемо сваки свој језик *у коме смо се родили?* Дј. 2, 7—8. ⟨и какѡ мы слышимъ кійждо свой ѧзикъ нашъ, въ немже родихомсѧ;⟩. — Не бој се Павле, јер *као што си свједочио* за мене у Јерусалиму, тако ти ваља и у Риму свједочити. Дј. 23, 11. ⟨дерзай П.: іакоже бо свидѣтелствовалъ єси, іаже ѡ мнѣ, во І., сице ти подобаетъ и въ Римѣ свидѣтелствовати⟩. — Дај ми жене моје, *за које сам ти служио,* и дјецу моју, да идем. 1. Мој. 30, 26. (pro quibus servivi tibi: ѡтдаждь ми жены моѧ, и дѣти моѧ, ихже ради работахъ тебѣ). — Бог, *којему су* свагда *угађали* оци моји, — Бог, *који ме је хранио* од како сам постао до данашњега дана, анђео, *који ме је избављао* од свакога зла, да благослови дјецу ову. 1. Мој. 48, 15—16. (Deus ille, ante cujus conspectum indesinenter ambularunt patres mei, — Deus ille, qui pascit me ex quo die sum usque in diem hunc, angelus ille, qui vindicat me ab omni malo, benedicat pueris istis: Богъ, ємѹже благоѹгодиша отцы мои предъ нимъ, — Богъ, иже питаетъ мѧ измлада даже до дне сегѡ, Аггелъ, иже мѧ избавлѧетъ отъ всѣхъ ѕѡлъ, да благословитъ дѣтища сіѧ); перфекти имперфективних глагола значе понављање у неодређеној прошлости. — Њиву *која је била* брата нашега Елимелеха продала је Нојемина, *која се вратила* из земље Моавске. Р. 4, 3. (partem agri, qui fuerat cognati nostri E., alienavit N., quae reversa est ex agro M.: часть села, іаже єсть брата нашегѡ Е., іаже дадесѧ Ноеммінѣ возвратившейсѧ ѡтъ села Мѡавлѧ). — Правији си од мене, јер си ми вратио добро за зло *које сам* теби *учинио.* 1. Сам. 24. 18. (nam tu rependis mihi bonum, quum ego affecerim te malo: іакѡ ты воздалъ ми єси благаѧ, азъ же тебѣ воздахъ ѕлаѧ). — Кћери Израиљеве! плачите за Саулом, *који* вас *је облачио* у скерлет лијепо, *и китио* вас златнијем накладима по хаљинама вашим. 2. Сам. 1, 24. (qui vestiebat vos dibapho cum deliciis, qui inducebat ornamenta aurea super

vestimenta vestra: иже васъ ѡблачаше въ червленицы со оукрашеніемъ вашимъ, и возлагаше оукрашеніе злато на ризы вашѧ); исп. биљешку уз примјер из 1. Мој. 48, 15—16.

г) за аорист: Сваки дакле који слуша ове моје ријечи и извршује их, казаћу да је као мудар човјек *који сазида* кућу своју на камену. Мат. 7, 24. (иже созда храминꙋ свою на камени). — Зар нијесте читали у писму ово: камен *који одбацише* зидари, онај поста глава од угла. Мар. 12, 10. (єгоже не въ рѧдꙋ сотвориша зиждꙋщіи). — И рече Исус: ко је то *што се дотаче* мене? Лук. 8, 45. (кто єсть коснꙋвыйсѧ мнѣ;). — Јер гле, иду дани у које ће се рећи: благо нероткињама, и утробама *које не родише,* и сисама *које не дојише.* Лук. 23, 29. (блажены неплоды, и оутрѡбы, ıаже не родиша, и сосцы, иже не доиша); човјек би мјесто аориста̂ очекивао перфекте, јер се не може мислити ни на какво одређено вријеме; Вук се јамачно повео за црквено-славенским текстом. — А сјутра дан видје Јован Исуса гдје иде к њему, и рече: Гле, јагње Божије *које узе* на се гријехе свијета. Јов. 1, 29. (се агнецъ Божій, вземлѧй грѣхи міра). — Ходите да видите човјека *који ми каза* све што сам учинила. Јов. 4, 29. (иже рече ми всѧ, єлика сотворихъ); смисао је: који ми с а д а каза све, што сам и г д а учинила. — За што се договористе да искушате Духа Господњега? Гле, ноге онијех *који* твога мужа *закопаше* пред вратима су, и изнијеће те. Дј. 5, 9. (се ноги погребшихъ мꙋжа твоегѡ, при дверехъ). — Овога Бог васкрсе трећи дан, и даде му да се покаже, не свему народу него нама свједоцима напријед избранима од Бога, *који* с њим *једосмо и писмо* по васкрсенију његовом из мртвијех. Дј. 10, 40—41. (иже съ нимъ ıадохомъ и пихомъ). — И сад стојим пред судом за надање обећања *које* Бог *обрече* оцевима нашијем. Дј. 26, 6. (и нынѣ ѡ оуповаіи ѡбѣтованіѧ бывшагѡ ѡтъ Бога ко отцемъ нашымъ стою сꙋдимь). — А он их запита како су, и рече: како је отац ваш стари, *за кога ми говористе.* 1. Мој. 43, 27. (an prospere est patri vestro, seni illi, quem dicebatis? здравъ ли єсть отецъ вашъ старецъ, єгоже рекосте;) — Ја сам Јосиф брат ваш, *којега продадосте* у Мисир. 1 Мој. 45, 4. (ego sum J. frater vester, quem vendidistis deducendum in Ae.: азъ єсмь І. братъ вашъ, єгоже продасте во Е.). — Упитај Бога да знамо хоће ли нам бити срећан пут *на који пођосмо.* Суд. 18, 5.

(an secundum erit iter nostrum, cujus causa imus: аще благо= поспѣшитсѧ пꙋть нашъ, въ оньже мы идемъ).

б) за имперфекат и плусквамперфекат: Жено! гдје су они *што те тужаху?* Ни један те не осуди? Јов. 8, 10. (гдѣ сꙋть, иже важдахꙋ на тѧ); — — Шта мислиш дакле, који је од оне тројице био ближњи ономе *што су* га *били ухватили* хајдуци? Лук. 10, 36. (кто оубо ѡтъ тѣхъ тріехъ ближній мниттисѧ быти впадшемꙋ въ разбойники;) — Немојте тако чинити, браћо моја, с онијем што нам је дао Господ који нас је сачувао и дао нам у руке чету *која бјеше изишла* на нас. 1. Сам. 30, 23. (tradens turmam quae venerat contra nos, in manum nostram: и предаде полчище сіе нашедшее на ны въ рꙋки нашѧ).

Темпоралие реченице.

14. а) У реченицама са *кад* претежу (особито у Новом завјету) у П аорист и имперфекат, остала се времена употребљавају рјеђе и у П и у Р, ипак је перфекат уопће много обичнији него плусквамперфекат. Одлучује пак о употреби времена гледиште онога, који говори (у П писчево, у Р онога лица, које говори).

α) Примјери из П, и то: αα) за перфекат: А *кад су ходили* по Галилеји, рече им Исус. Мат. 17, 22. (живꙋщымъ же имъ въ Г., рече имъ І.). — И жена некаква, — *кад је чула* за Исуса, дође у народу састраг и дотаче се хаљине његове. Мар. 5, 27. слышавши ѡ І., пришедши въ народѣ созади, прикоснꙋсѧ ризѣ єгѡ). — И ондје начини жртвеник, и назва оно мјесто: Бог Ветиљски, јер му се ондје јави Бог, *кад је бјежао* од брата својега. 1. Мој. 35, 7. (eo quod illic se ipsi revelavisset Deus, quum fugeret metu fratris sui: тамѡ бо іависѧ ємꙋ Богъ, єгда бѣжаше онъ ѡтъ лица Исава брата своегѡ).

ββ) за аорист: Нијесте ли никад читали шта учини Давид *кад* му *би* до невоље *и огладње* с онима што бијаху с њим? Мар. 2, 25. (єгда требованіе имѣ, и взалка самъ, и иже съ нимъ). — И *кад* га (анђела) *видје* Зарија уплаши се и страх нападе нањ. Лук. 1, 12. (и смꙋтисѧ З. видѣвъ, и страхъ нападе нань). — А *кад* га они *молише* да остане код њих више времена, не хтједе. Дј. 18, 20. (молѧщымъ же имъ єго на много времѧ пребыти оу нихъ, не изволи). — А *кад се*

ни сунце ни звијезде за много дана не *показаше*, и бура не мала навалила, бијаше пропао сав над да ћемо се избавити. Дј. 27, 20. ⟨ни солнцꙋ же, ни ѕвѣздамъ ꙗвлшымсѧ на мнѡги дни, и зимѣ не малѣ належащей, прочее ѿтимашесѧ надежда всѧ, єже спастисѧ намъ⟩. — А *кад изговори* анђео Господњи ове ријечи свијем синовима Израиљевим, народ подиже глас свој и плака. Суд. 2, 4. (fueratque, quum eloqueretur nuntius J. verba haec apud omnes filios J., ut attolentes populus vocem suam flerent: и бысть єгда глагола Аггелъ Г. словеса сіѧ ко всѣмъ сынѡмъ І., и воздвигоша людіе гласъ свой и восплакашасѧ⟩. — А *кад* судија *умрије*, они се враћаху опет и биваху гори од отаца својих идући за боговима другим и служећи им и клањајући им се. Суд. 2, 19. (sed erat mortuo vindice, ut reversi corrumperent se supra patres suos: и быстъ єгда оумираше сꙋдіѧ, и ѡтвращахꙋсѧ, и паки растлѣвахусѧ паче отецъ своих⟩; периода значи понављање у прошлости: у подложној и у главној реченици могао би стајати итеративни кондиционал (исп. Рад Југ. Ак. 127. стр. 185. и д.); али је једноставно облик, који би показивао понављање у садашњости (кад судија у м р е, они се в р а ћ а ј у), метнут у претерит; у грч. тексту стоји: καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπέθνησκεν ὁ κριτής, καὶ ἀπέστρεψαν καὶ πάλιν διέφθειραν, — πορεύεσθαι ὀπίσω θεῶν ἑτέρων.

γγ) за имперфекат: А *кад сјеђаше* на гори Маслинској приступише к њему ученици на само говорећи. Мат. 24, 3. ⟨сѣдѧщꙋ же емꙋ⟩. — А *кад захођаше* сунце, сви који имадијаху болеснике од различнијех болести довођаху их к њему. Лук. 4, 40. ⟨заходѧщу же солнцꙋ⟩; радња се понавља у одређено вријеме. — И *кад* их *благосиљаше*, отступи од њих, и узношаше се на небо. Лук. 24, 51. ⟨и бысть єгда благословлѧше ихъ, ѿстꙋпи ѿтъ иихъ⟩. — И *кад пролажаху* по градовима, предаваше им да држе уредбе које уредише апостоли и старјешине у Јерусалиму. Дј. 16, 4. ⟨и ꙗкоже прохождахꙋ грады, предаѧше имъ хранити оуставы⟩. — А *кад* Павле *шћаше* да отвори уста, рече Галион. Дј. 18, 14. ⟨хотѧщꙋ же П. ѿворити оуста⟩. — И *кад* се она дуго *мољаше* пред Господом, Илије мотраше на уста њезина. 1. Сам. 1, 12. (erat autem, quum illa multis supplicaret coram J.: ut Heli observaret os ejus: єгда оумножи молѧщисѧ предъ Г.⟩

β) Примјери из Р (за перфекат, аорист и имперфекат): Кажите: ученици његови дођоше ноћу и украдоше га *кад смо*

ми спавали. Мат. 28, 13. ‹намъ спѧщымъ›. — Јер сте ви учинили милост свијем синовима Израиљевим *кад су ишли* из Мисира. 1. Сам. 15, 6. (tu enim exercuisti benignitatem erga omnes J., quum ascenderent ex Ae.: ты бо сотворилъ єси милость съ сынми І., єгда исхождахꙋ изъ Е.) — — И *кад би* те ми дане *навршисмо,* изишавши иђасмо, и прађаху нас сви са женама и дјецом до иза града. Дј. 21, 5. ‹єгда же бысть намъ скончати дни изшедше идохомъ›. — — И *кад дођох* данас на студенац, рекох. 1. Мат. 24. 42. (veniens hodie ad fontem illum, dixi: и пришедъ днесь на кладѧзь, рекохъ›. — — Бог народа овога изабра оце наше, и подиже народ *кад бијаху* дошљаци у земљи Мисирској, и руком високом изведе их из ње. Дј. 13, 17. ‹и люди вознесе въ пришелствіи въ земли Е.›

б) *Док(ле)* долази у П највише с аористом, имперфектом и плусквамперфектом, а у Р с перфектом. Значи пак:

α) у П: αα). с перфектом (имперф. глагола) и имперфектом, да радња главне реченице пада у вријеме, које је трајало до онога времена, до којега је трајала радња подложне реченице (њем. „solange als") ; на пр. И скупише се око њега све удовице плачући и показујући сукње и хаљине што је радила Срна *док је била* с њима. Дј. 9, 39. ‹єлика творѧше съ ними сꙋщи Серна›. = радила је у вријеме, које је трајало до онога времена, до којега се могло рећи: С. је с њима. — И одмах *док* он још *говораше,* дође Јуда. Мар. 14. 43 ‹и абіе, єще єму глаголющꙋ, пріиде І.›

ββ) с негативним плусквамперфектом, да радња главне реченице пада у вријеме, које је трајало до онога времена, до којега није постојало стање иза извршене радње у подложној печеници (њем. „so lange als"). Кад је Марија била испрошена за Јосифа, а још *док се нијесу били састали,* нађе се да је она трудна од Духа светога. Мат. 1, 18. ‹прежде даже не снитисѧ има›; = нађе се у вријеме, које је трајало до онога времена, до којега се могло рећи: још се нијесу састали. — А у први дан недјеље дође Марија Магдалина на гроб рано, још *док се не бјеше расвануло,* и видје да је камен одваљен од гроба. Јов. 20, 1. ‹єще сꙋщей тмѣ›. — Да се Ј. и М. још нијесу били састали, не каже се у пређашњем примјеру ни за какво одређено вријеме (стога је у облику плускљамперфекта глагол *бити* у перфекту), а да се још не бјеше расвануло, каже се у овом примјеру за одређен дан

(стога је глагол *бити* у имперфекту); исп. биљешку и уз примјер из Дј. 28, 11. у § 13, а, є.

γγ) с аористом, који може бити позитиван или негативан; ако је позитиван, радња главне реченице пада у вријеме, које је трајало до онога времена, у које се извршила радња подложне; ако ли је негативан, у вријеме, које је трајало до онога времена, до којега се није извршила радња подложне реченице (њем. „bis“); н. пр. И једући заједно забавише се *докле* и дан *наже*. Суд. 19, 8. (cunctati sunt, donec declinaret dies, nam comedebant ambo: и ıадоша, и пише оба, а прије тога говори таст зету: пребѹди дондеже преклонитсѧ день); = забавише се у вријеме, које је трајало до онога времена, у које дан наже. — И они саслушавши цара, пођоше: а то и звијезда коју су виђели на истоку, иђаше пред њима *док не дође и стаде* од озго гдје бјеше дијете. Мат. 2, 9. (идѧше предъ ними, дондеже пришедши ста верхѹ, идѣже бѣ отроча); = иђаше пред њима у вријеме, које је трајало до онога времена, до којега се није могло рећи: звијезда дође и стаде (или до онога времена, у које се могло рећи: з. дође и стаде). — А дијете растијаше и јачаше духом, и бијаше у пустињи дотле *док се не показа* Израиљу. Лук. 1, 80. (до дне ıавленіѧ своегѡ ко І.) — И уђоше усред окола о јутрењој стражи, и бише Амонце *докле сунце не огрија*. 1. Сам. 11, 11. (usque ad aestum diei: дондеже разогрѣсѧ день).

β) у Р долази само перфекат, с којим значи, да радња главне реченице пада у вријеме, које је трајало, ако је подложна реченица позитивна, до онога времена, до којега је стање изречено перфектом постојало; ако ли је негативна, до онога времена, до којега то стање није постојало (њем. „solange als“); н. пр. Ово су ријечи које сам вам говорио још *док сам био* с вама. Лук. 24, 44. (сіѧ суть словеса, ıаже глаголахъ къ вамъ єще сы съ вами); вријеме, у које пада радња перфекта *говорио сам*, трајало је до онога времена, до којега је постојало стање изречено перфектом *био сам с вама*, до којега се могло то рећи. — Идем да видим *докле нијесам умръо*. 1. Мој. 45, 28. (ibo, et videbo eum, antequam moriar: шедъ оузрю єго, прежде неже оумрети ми); радња глагола *видјети* пада у вријеме, које траје до онога времена, до којега не постоји стање изречено перфектом *умръо сам* (или у које ће настати то стање).

в) За друге темпоралне реченице (с *пошто, прије него)* имам премало примјера, да бих могао какова правила поставити. У примјерима, што их имам, долазе у реченицама с *пошто* и *прије него* само перфекат и аорист с обичном разликом; н. пр. (II) А она извади и даде јој и оно што јој је претекло *пошто се наситила.* Р. 2, 18. (quumque dedisset ei, quod reliquum fecerat, ex quo saturata fuerat, dixit ei socrus ejus —: ⟨и изъемши Р. ѡтъ нѣдръ своихъ, даде свекрови своей, єже ѡставила, ѡтъ нихже насытиса⟩; радња главне реченице пада у вријеме послије онога времена, у које се извршила радња подложне. — (П) А Ана уста, *пошто једоше и пише* у Силому. 1. Сам. 1, 9. (surrexit itaque Channa, postquam comedisset ille S.: и воставши А. по іаденіи ихъ въ С., и ста предъ Господемъ⟩. — (Р) *Пошто* ме *видје* вјеровао си: благо онима који не видјеше и вјероваше. Јов. 20, 29. ⟨іакѡ видѣвъ ма, вѣровалъ єси⟩. — (Р) Прву сам ти књигу написао о свему, што поче Исус и творити и учити до дана кад се узнесе, *пошто* Духом светијем *заповједи* апостолима које изабра. Дј. 1, 1—2. ⟨заповѣдавъ Апостоламъ Дѹхомъ св.⟩. — — (П) Бјеше (равница Јорданска) као врт Господњи —, *прије него* Господ *затр* Содом и Гомор. 1. Мој. 13, 10. (similem horto J., antequam perdidisset Jehova S. et G.: прежде неже низвратити Богѹ С. и Г., іакѡ рай Божій⟩. — (Р) Заиста, заиста вам кажем: ја сам *прије него се* Аврам *родио.* Јов. 8, 58. ⟨прежде даже А. не бысть, азъ єсмь⟩. — (Р) Сада дакле два сина твоја, што ти се родише у земљи Мисирској *прије него дођох* к теби у Мисир, моји су. 1. Мој. 48, 5. (nunc itaque duo filii tui, qui nati sunt tibi in terra Ae. ante adventum meum ad te in Ae., mei sunt: иже быша тебѣ въ земли Е. прежде пришествіа моегѡ къ тебѣ во Е.⟩

ЗАГЛАВАК.

15. 1. Ако се осврнемо на појаве, које су пролазиле пред нашим очима, ваља констатирати, да су времена у пријеводу Св. писма задржала оно значење, што смо га нашли у народним пјесмама, а и употреба им је и у самосталним (главним) и у подложним реченицама у главноме иста, али се у гдјечему и разликује од оне у народним пјесмама, а нарочито у овоме:

а) Гледиште, које о употреби времена одлучује, (не обазирући се на апстрактне реченице) свагда је права садашњост било пишчева било онога лица, које говори, само у подложним декларативним реченицама и у индиректним питањима права садашњост субјекта главне реченице (§ 8. и 9.)

б) Стога је презенат из П ишчезао као оно вријеме, којим се казује вршење имперфективне радње на црти приповиједања као садашње с гледишта помишљене садашњости, а на његово је мјесто дошао имперфекат, којим се такова радња казује као прошла с гледишта праве садашњости пишчеве. Такав имперфекат долази већ и у народним пјесмама, али је у Св. писму посве преотео мах. Само у релативним реченицама налази се још траг употреби презента имперф. глагола с гледишта помишљене садашњости, исп. § 13, а, α. и б, α.

в) Аорист се за казивање перфективних радња, што су се извршиле на црти приповиједања, употребљава тако обилно као и у народним пјесмама, али је разлика у томе, што се те радње не приказују тако, као да су се извршиле у помишљеној садашњости, него у прошлости с гледишта праве садашњости пишчеве, што се такођер већ у народним пјесмама јавља. Тако аорист није више перфективна паралела презенту, него имперфекту.

2. Аорист, имперфекат и плусквамперфекат служе у П и приповиједању и констатирању за одређено вријеме, а у Р само констатирању, перефекат пак служи свагдје само констатирању за неодређено вријеме.

3. Разлику између употребе времена̂ у П и у Р па у Новом и Старом завјету, која се једна од друге не да одијелити, нека покаже овај преглед, и то:

а) за главне реченице: α) Презенат перфективних гла-

гола за прошлост долази у П у Новом завјету истина врло ријетко, али у Старом никако (§ 3, а.)

β) Аорист претеже у Новом завјету у Р, а у Старом у П; узевши пак једно с другим, претеже аорист у Р (§ 4.)

γ) Имперфекат и плусквамперфекат куд и камо су обичнији у П него у Р (§ 5. и 7.)

δ) Перфекат је у П веома ријетдак, а у Р веома обичан, јер не служи приповиједању, него само констатирању. Ако се перфекат испореди с аористом, види се, да перфекат у П долази много рјеђе, а у Р чешће од аориста. То вриједи и за Нови и за Стари завјет, а особито за Стари (§ 6.)

б) за подложне реченице: α) у декларативним реченицама најобичније је вријеме перфекат, па онда аорист и у П и у Р, и у Новом и у Старом завјету; имперфекат и плусквамперфекат долазе нешто чешће само у П Новога завјета, у Старом имперфекат уопће не долази у декларативним реченицама. Али док у Новом завјету перфекат није много обичније од аориста, у Старом перфекат претеже куд и камо аорист (§ 8.)

β) За индиректна питања вриједи уопће исто као и за декларативне реченице (§ 9.)

γ) У консекутивним реченицама претежу у Новом завјету аорист и имперфекат (у П), у Старом перфекат (у Р) (§ 10.)

δ) У каусалним реченицама долазе перфекат и аорист много чешће у Р него у П и у Новом и у Старом завјету, особито у Новом. Имперфекат је ријетдак. За реченице са *јер* ваља забиљежити, да у њима плусквамперфекат у П претеже сва остала прошла времена (аорист, имперфекат, перфекат) у Новом завјету; мање често, али опет тако често, као икоје друго прошло вријеме, долази плусквамперфекат у П Старога завјета. Реченице с *будући да* конструирају се (у Новом Заяјету) с аористом и имперфектом (§ 11).

ε) У релативним реченицама употребљава се (у Новом завјету) презенат имперф. глагола и с гледишта помишљене садашњости. Иначе су перфекат и аорист много обичнији у Р него у П, а имперфекат и плусквамперфекат много обичнији у П него у Р, једно и друго и у Новом и у Старом завјету, а прво још више у Новом него у Старом (§ 12. и 13.).

ζ) У темпоралним реченицама са *кад* претежу у П аорист и имперфекат, особито у Новом завјету; остала се вре-

мена употребљавају рјеђе и у П и у Р, ипак је перфекат уопће много обичнији него плусквамперфекат (§ 14, а.)

η) Краће се за подложне реченице може рећи овако: Оне се могу подијелити на два скупа, па у први узети све врсте њихове осим декларативних реченица и индиректних питања, дакле консекутивне, каусалне, релативне и темпоралне са *кад*, а у други декларативне и индиректна питања. У првом се скупу употреба временâ слаже с оном у главним реченицама или у П или у Р према тому, налази се подложна реченица у П или у Р, а у другом с оном у главним реченицама у Р, јер изричу мисао субјекта главне реченице, те по том у неку руку припадају у Р, макар се налазиле у Р. Стога:

αα) у подложним реченицама првога скупа претежу у П имперфекат, плусквамперфекат, а поред њих аорист, а у Р перфекат и аорист, који је у Р обичнији него у П.

ββ) у подложним реченицама другога скупа најобичнија су времена перфекат и аорист, али је перфекат обичнији од аориста, без знатне разлике између П и Р.

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА.

Индиректна питања.

Консекутивне реченице.

Каусалне реченице.

Релативне реченице.

Темпоралне реченице.